

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Filozofická fakulta
Ústav bohemistiky

Disertační práce

Mluvená čeština napříč generacemi

Vypracovala: Mgr. Bc. et Bc. Květa Měšťanová

Vedoucí disertační práce: doc. PaedDr. Bohumila Junková, CSc.

České Budějovice 2018

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem svoji disertační práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze zdroje uvedené v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své disertační práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné databázi STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

28. února 2018 v Českých Budějovicích

Mgr. Bc. et Bc. Květa Měšťanová

.....

ANOTACE

Cílem této práce je shromáždit mluvu generace seniorů a generace mladé z jihočeského regionu, vzájemně porovnat jejich úzus a hláskové, tvarové i lexikální odlišnosti, ke kterým došlo během dvougeneračního posunu. Záměrem práce je posoudit, jak mluví prarodiče a jak se dnes vyjadřují jejich vnoučata. Zvolili jsme téma ze současné mluvené češtiny, neboť je velmi potřebné. Výchozí materiál byl získán z nahrávek rozhovorů, které jsme přepsali podle značek fonetické transkripce Korpusu ČNK, a vytvořili jsme korpus z komunikátů mluvené češtiny, abychom měli možnost mnohostranně analyzovat texty z různých diskursů: jednak sledovat jevy společné s celým českým územím, jednak si všimnout i regionálních specifik, která v běžné mluvě přetrvávají. Zvláštní pozornost byla věnována slovní zásobě ovlivněné obecnou češtinou, přejímkami z němčiny, z angličtiny a také ustáleným obrátům, jež se v diskurzech vyskytovaly. Do výzkumu byly zahrnuty i jevy týkající se jihozápadočeské nářeční podskupiny, respektive nářečí jihočeského okruhu, pokud jsme takové projevy objevili.

SUMMARY

The goal of the present dissertation is to collect speeches of seniors and youth of South Bohemia, to compare their uses and phonic, morphologic and lexical differences, caused by the generational shift. The goal of this work is to analyse the differences between the way of speaking of grandparents and their grandchildren. Colloquial Czech was chosen as a topic because of its relevance. The source material comes from interviews, transcribed by the phonetic transcription of the Czech National Corpus, and a corpus were gathered from communicates of colloquial Czech in order to analyse, in different ways, texts coming from various discourses: to follow trends that are common to all Czech users, and to pay attention to regional specifics that linger in colloquial speech. A particular attention has been paid to the vocabulary, impacted by colloquial Czech and borrowings from German and English, as well as cliches that feature in discourses. The research includes phenomena concerning the South-Bohemian dialect sub-group, or the South Bohemian dialect, if such instances were found.

VĚNOVÁNÍ

Tuto disertační práci věnuji své babičce Květuši Měšťanové, dědečkovi Tomáši Mikšlovi a přítelkyni Martě Lidinské, jejichž nahrané monology se staly taktéž součástí výzkumu.

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala doc. PaedDr. Bohumile Junkové, CSc., nejen za pečlivé vedení této disertační práce, ale především za vhodné rady, vstřícný přístup a motivaci během celé doby studia a vzniku této práce. Zároveň chci poděkovat Ústavu bohemistiky FF JU za příznivé podmínky poskytnuté během mého studia.

Díky patří doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., nejen za ochotnou pomoc při sestavování dotazníků nářečních jevů a přejímek z němčiny, za cenné rady, pomoc a odborné připomínky při vzniku práce. Poděkovat chci prof. PhDr. Marii Krčmové, CSc., za podnětné tipy a nápady týkající se tématu disertační práce a PhDr. Jarmile Bachmannové, CSc., Mgr. Haně Goláňové, Ph.D., za rady ohledně metodologie a Mgr. Petře Poukarové za rady ohledně transkripce mluvených textů a pomoc s vyhledáváním jevů v korpusech ČNK. Mé díky patří i Mgr. Markétě Maturové, Ph.D.

Velice děkuji i Ing. Zdeně Chmelové, koordinátorce dobrovolníků DC ADRA, za zprostředkování kontaktů se seniory. Za vstřícnost a ochotu patří dík vedení a sociálním pracovníkům v domovech pro seniory v Českých Budějovicích – DD Máj, DD Hvízdal.

V neposlední řadě chci poděkovat respondentům, svým prarodičům, přátelům, spolužákům a známým za účast na výzkumu a psychickou podporu.

MOTTO

Zato ten, kdo umí bytostně mluvit, protože umí mlčet,
nebude mít k mluvení rozmanité náměty, jen to Jedno,
a najde si čas k mluvení a čas k mlčení.

(Søren Kierkegaard, *Současnost*)

OBSAH

ÚVOD	10
I. TEORETICKÁ ČÁST	12
1. Spisovná a nespisovná čeština dříve a dnes	12
1.1 Generační vymezení spisovné češtiny a její kodifikace.....	12
1.2 Sociolingvistické změny spisovné češtiny.....	15
1.3 Pojetí a užívání nespisovné češtiny.....	17
2. Běžné mluvený jazyk a styl prostěsdělovací	18
2.1 Pojetí a užívání běžné mluveného jazyka.....	19
2.2 Vymezení prostěsdělovacího stylu.....	20
2.3 Funkce prostěsdělovacího stylu.....	20
2.4 Mluvenost jako konstituující faktor.....	20
2.5 Tematická výstavba prostěsdělovacích projevů.....	21
2.6 Kompozice prostěsdělovacích projevů.....	21
3. Obecná čeština	22
3.1 Pojetí a užívání obecné češtiny.....	23
3.2 Funkce obecné češtiny.....	23
3.3 Obecněčeské znaky.....	24
4. Nářečí	30
4.1 Jihozápadočeské nářečí.....	31
4.2 Jihozápadočeské nářeční znaky.....	33
5. Řečové žánry	39
5.1 Parametry řečových žánrů.....	39
5.2 Komunikační situace soukromé.....	39
6. Lingvistická pragmatika	40
6.1 Pragmatické stylové faktory.....	40
6.2 Pragmatické kontexty.....	43
6.3 Oblast deixe.....	45
6.4 Řečová etiketa.....	46
7. Monolog versus dialog	47
8. Frazeologie a idiomatika	48
8.1 Vymezení frazeologie a idiomatiky.....	48
8.2 Dělení slov podle míry spojitelnosti.....	48
8.3 Frazémy v běžné komunikaci.....	49
8.4 Typologie frazémů.....	50
II. PRAKTICKÁ ČÁST	56
9. Cíle práce, vědecké metody zkoumání a hypotézy	56
10. Charakteristika analyzovaných mluvčích	60
10.1 Mluvčí nejstarší generace.....	62
10.2 Mluvčí mladé generace.....	66
11. Dotazník slovtvorných zvláštností, nářečních výrazů a výpůjček z německého jazyka	69
11.1 Nářeční znaky lexikální původem z českého prostředí.....	71
11.2 Nářeční znaky lexikální původem z německého prostředí.....	77
12. Výstavba mluvených komunikátů z hlediska věku respondentů	82
12.1 Tematika.....	82
12.2 Kompozice.....	100
12.3 Hláskosloví.....	104
12.4 Tvarosloví.....	115
12.5 Slovtvorba.....	123
12.6 Syntax.....	125

12.7 Lexikum.....	139
12.8 Analýza frazémů.....	179
13. Výstavba mluvených komunikátů z hlediska pohlaví respondentů.....	188
13.1 Tematika.....	189
13.2 Kompozice.....	192
13.3 Hláskosloví.....	192
13.4 Tvarosloví.....	197
13.5 Slovo tvorba.....	200
13.6 Syntax.....	201
13.7 Lexikum.....	207
13.8 Analýza frazémů.....	208
14. Výstavba mluvených komunikátů z hlediska sociálního zařazení respondentů.....	211
14.1 Tematika.....	213
14.2 Kompozice.....	215
14.3 Hláskosloví.....	216
14.4 Tvarosloví.....	221
14.5 Slovo tvorba.....	223
14.6 Syntax.....	224
14.7 Lexikum.....	228
14.8 Analýza frazémů.....	229
ZÁVĚR.....	233
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY.....	245
Monografie.....	245
Články ve sbornících.....	248
Články v časopisech.....	250
Slovníky.....	253
Internetové zdroje.....	254
Kvalifikační práce k tématu.....	257
PŘÍLOHOVÁ ČÁST.....	258
Seznam příloh.....	258
Příloha 1. Seznam mluvčích.....	259
Příloha 2. Mapa míst, odkud mluvčí pocházeli.....	261
Příloha 3. Zkratky obcí a městysů.....	262
Příloha 4. Informace o obcích a městysích.....	263
Příloha 5. Pravidla transkripce podle ČNK.....	269
Příloha 6. Transkribované nahrávky.....	271
Příloha 7. Dotazník jihozápadočeských nářečních výrazů, slovo tvorných zvláštností a výpůjček z německého jazyka.....	286

ÚVOD

Disertační práce *Mluvená čeština napříč generacemi* shromažďuje mluvu obyvatel jihozápadočeského, resp. jihočeského regionu se zvláštním zaměřením na město České Budějovice. Porovnává mluvu generace nejstarší, tj. mluvčích nad 75 let včetně, a generace mladé, mluvčích mezi 20. – 30. rokem života.

V teoretické části práce si vymežíme postavení spisovné češtiny za generace prarodičů a v současnosti s přihlédnutím k sociologickým změnám v pojetí a chápání spisovnosti. Zajímá nás pojetí spisovnosti jako (ne)nutnosti ve společenském styku a neméně i přístup ke spisovnosti ve školském prostředí.

Pokládáme za důležité zastavit se u pojetí a užívání češtiny nespisovné, běžně mluveného jazyka a stylu prostěsdělovacího, který blíže rozebíráme nejen z hlediska mluvenosti, ale i z hlediska tematické a kompoziční výstavby projevu. Tematické se věnujeme proto, že představuje zajímavý zkušenostní kontext a získané texty jsou spojeny se životem, vnímáním a hodnocením světa oběma generacemi. Kompoziční stránka textů se věnuje způsobu řazení a vyjadřování myšlenek, (ne)návaznosti témat, motivům, elipsám, pauzám či hezitačním zvukům a dalším jevům. Obecnou češtinou se realizují prostěsdělovací komunikáty, tudíž se věnujeme jejímu pojetí, užívání a funkci. Uvádíme obecněčeské znaky hláskoslovné, tvaroslovné, lexikální a syntaktické, které se v našich textech projevují a jež blíže rozebíráme.

Další důležitou složku naší práce tvoří nářečí, v našem případě nářečí jihozápadočeské. Popisujeme funkci jihozápadočeského nářečí dříve a dnes a jeho současné tendence k zachování určitých rysů nebo k jejich ústupu až zániku. Stejně jako popisujeme znaky obecněčeské, popisujeme i znaky jihozápadočeského nářečí. Zajímáme se o hláskoslovné, tvaroslovné, slovo tvorné a lexikální jevy.

Zastavujeme se dále u řečových žánrů se zvláštním zřetelem ke komunikačním situacím soukromým. S našimi texty souvisí řečová pragmatika. Popisujeme stylo tvorné faktory objektivní a subjektivní (zejm. řeč podle faktorů biologických, tj. věkových a pohlavních, a řeč podle faktorů sociologických, tj. příslušnosti k sociální vrstvě). S pragmatikou souvisí kontexty, v nichž se výpověď realizuje – slovní (jazykový) kontext, aktuální situační kontext, zkušenostní kontext. Přestože jde v našem případě o řízené monology a pragmatika jako taková není cílem našeho rozboru, částečně se pragmatickým faktorům věnujeme – uvádíme příklady z oblasti deixe časové (odlišnosti časové lokalizace promluvy a děje), deixe personální (zájmena osobní a ukazovací, kvůli nimž text spěje k retardaci) a deixe sociální. Věnujeme se také řečové etiketě. Za důležitou pokládáme i kapitolu věnující se monologu, neboť námi zvolenou formou komunikace je řízený

monolog.

Při rozboru textů se věnujeme oblasti frazeologie, jelikož frazémy tvoří podstatnou a zajímavou část prostěsdělovacích projevů. Frazeologii a idiomatiku vymezujeme za pomoci Čermákových publikací (1985, 1999, 2009) a při třídění jednotlivých frazémů se držíme Čermákovy klasifikace (2007, 2009) na frazémy slovesné, neslovesné, přirovnání a frazémy větné.

Data jsou získána sběrem nahrávek z rozhovorů, které jsou přepsány podle značek fonetické transkripce, aby se zachytily jednotlivé hláskové rysy textů. Metodologie, již se držíme, je blíže popsána na začátku praktické části práce.

Charakterizujeme analyzované mluvčí, které jsme věkově rozčlenili podle Příhodova dělení (Praha, 1974). Věnujeme se podstatným rysům obou generací po stránce dovedností biologických (řečových a vyprávěcích) a sociologických faktorů.

Pokládáme za důležité zastavit se ještě před rozbořem samotným u dotazníku slovotvorných zvláštností, nářečních výrazů a výpůjček z německého jazyka, jímž chceme ověřit aktuálnost nářečních jevů jihozápadočeských.

Po vytvoření korpusu z komunikátů mluvené češtiny máme možnost texty mnohostranně analyzovat. Všimáme si nejen jevů, které jsou společné celému českému území, nýbrž i regionálních specifik. Kromě analýz hláskoslovných, tvaroslovných a syntaktických se zastavujeme také u stránky slovotvorné. Zvláštní pozornost je věnována slovní zásobě ovlivněné obecnou češtinou, přejímkami z němčiny, angličtiny a jiných jazyků a frazémům, které se v diskurzech vyskytují. Lexikální část obsahuje navíc analýzu dotazníku slovotvorných zvláštností, nářečních jevů a přejímek z němčiny.

Cílem disertační práce je získat kvalitní texty, pomocí nichž bude jednak porovnán úzus mluvčích a jednak hláskové, tvarové a lexikální odlišnosti, k nimž došlo během dvougeneračního posunu. Praktická část se věnuje výstavbě mluvených komunikátů ze tří hledisek – z hlediska věkového, pohlavního a sociálního zařazení.

Naším záměrem je posoudit, jak mluví generace nejstarších mluvčích a jak se vyjadřují lidé generace mladé. Téma mluvené češtiny je potřebné, neboť odráží změny, k nimž v jazyce za posledních několik desetiletí nutně došlo a nadále dochází.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Spisovná a nespisovná čeština dříve a dnes

Jedním z cílů této kapitoly je poukázat na pozici osvojování jazyka, jeho nutné či nahodilé užití v rámci formálního společenského kontaktu. Nejprve si teoreticky ujasníme funkci spisovné češtiny a její kodifikaci a postavení v generačním úzu obou skupin mluvčích. Přihlížíme k tomu, jak se spisovný jazyk chápal za generace prarodičů a jak je chápán v současnosti. Uvádíme, k jakým změnám došlo ve spisovném jazyce za posledních přibližně padesát let během doby dvou generací. Zaměřujeme se mimo jiné i na pojetí spisovného jazyka školským prostředím. Zajímáme se i o užívání češtiny nespisovné a o postupující nivelizaci jazyka.

1.1 Generační vymezení spisovné češtiny a její kodifikace

Hovoříme-li o jazykové situaci, máme na mysli společenský stav, v jakém se konkrétní jazyk nachází a vyvíjí v určité zemi nebo na teritoriu v určitém časovém úseku za daných politických, sociálních a kulturních podmínek. Jde o porovnání rozsahu a způsobu používání jazyka a jeho variet, o vztah mezi jazykem a varietami a jejich konkurencí v komunikačních oblastech a o postoje uživatelů k jazyku a jejich varietám. Podstatným rysem jazyka je jeho dynamičnost, trvale proměňující a vyvíjející jednotlivé složky jazyka (Daneš a kol., 1997, s. 12).

Spisovná čeština doznala v průběhu 20. a 21. století mnohých změn. Odlišné pojetí spisovnosti existovalo za generace nejstarších mluvčích. Současná generace mladých mluvčích je postavena do naprosto jiné situace, neboť spisovná čeština čelí výrazné konkurenci češtiny nespisovné a jejím útvarům a proces nivelizace napříč útvary českého jazyka stále sílí.

1.1.1 Spisovná čeština za generace prarodičů

D. Kovářiková (2010, s. 34) dokládá, že po 1. světové válce se založením Československé republiky slábly emancipační snahy a změnil se i pohled na regulaci češtiny. Proti puristickým snahám se na konci 20. let vyhranil Pražský lingvistický kroužek, který přišel s návrhem jazykové kultury. Myšlenka byla ovlivněna funkčním principem, to znamenalo, že prostředky měly být hodnoceny podle toho, jak se užívají a k čemu slouží.

Spisovnost nebyla pro Pražskou školu problémovým pojmem a nebyla jejími lingvisty ani nijak definována. Proti brusičství vystoupili členové Pražského lingvistického kroužku již v roce 1932. V. Mathesius a B. Trnka se vyslovili proti preskriptivismu a B. Havránek pro přesnější kodifikaci normy spisovné češtiny, jejíž aplikaci v konkrétních jazykových poměrech považoval za čím dál méně reprezentativní (Hronek, Sgall, 1999, s. 184–191). Příklad této teorie jazykové kultury však

nepřinesl zásadní přelom, jelikož hlavní důraz byl dále kladen na preskriptivní kodifikaci. Lingvisté (např. A. Jedlička, J. Bělič) zvláště od 60. let 20. století usilovali o uklidnění rozporů mezi vyjadřováním běžným a spisovným, což vedlo k přijetí teorie variant ve spisovném jazyce a ke snaze posílit hovorovou češtinu jako mluvenou varietu spisovného jazyka. Hovorová čeština byla považována za nástroj bezprostředního, nenuceného a neoficiálního styku. Sgallovy studie z 60. let 20. století sehrály důležitou roli v přijímání obecněčeských variant do spisovné češtiny. Danešovy úvahy (1979) připomínaly respektování perspektivní hloubky kodifikace, což znamenalo nezaostávat za normou, ale ani ji příliš nepředbíhat, jelikož běžní uživatelé jazyka po osvojení kodifikace nesou jakékoliv změny v jazykových pravidlech nelibě.¹ Výrazný posun v teorii spisovnosti znamenala studie *Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny* (Kraus a kol., 1981, s. 228–238).

Spisovná čeština byla v minulém století obnovena jako jazyk psané komunikace odborné či umělecké, zatímco v soukromém okruhu se v té době uplatňovala místní nářečí nebo němčina. Mluvená podoba spisovného jazyka se utvářela hlavně v komunikaci společensky závažné, záměrně kultivované, která do běžné komunikace zasahovala pouze okrajově (Krčmová, 1997, s. 162). Bývalo všeobecně přijímáno, že spisovnost zahrnovala stylovost, jinak řečeno stylovost nepřesahovala spisovnost. Toto však vyvrátila komunikační praxe, neboť běžným komunikačním situacím neveřejným a neoficiálním je přirozenější nespisovné vyjadřování, běžná mluva, kterou volí i příslušníci nejstarší generace, vychovaní ještě v puristickém chápání spisovnosti (Krčmová, 1997, s. 162–163).

Generační posuny ve frekvenci a expresivnosti jazykových prostředků přispívají k jejich stylovému posunu na ose neutrálnosti, buď směrem k neutrálnosti, nebo směrem od ní. Pojetí spisovnosti se v průběhu jazykového vývoje a dvougeneračního posunu proměňuje, nepochybně se rozšiřuje, jelikož se díky vysoké frekvenci a snižující míře expresivity k neutrálnímu pólu přidružují další výrazy. Spisovnost bývá relativizována. Původně byly za spisovné považovány prostředky knižní, používané v písemných projevech, a výrazy neutrální (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 60).

¹ Neměli bychom však ztotožňovat spisovnost s kodifikací, poněvadž spisovnost je chápána jako obecný princip, kdežto kodifikovanost jako výraz, přiznání spisovnosti, které odpovídá stupni poznání normy. Ve vztahu mezi normou a kodifikací se uplatňuje i odlišnost jejich rozsahu. Předmětem kodifikace není totiž zdaleka vše, co je zahrnuto v normě. Vyskytují se v ní pouze vybrané jevy, přestože je okruh výrazů každého jazyka značně proměnlivý. V kodifikaci se uplatnil důslednější společenský aspekt se zřetelem k uživatelům obecně i k některým sociálním skupinám. Společenský aspekt sehrál roli i při uvádění kodifikace do jazykové praxe, její přijetí však mělo být součástí nenásilné a přirozeně působící jazykově výchovné a popularizační činnosti (Daneš, 1979). Vývoj dal teoretickým úvahám této studie za pravdu.

1.1.2 Spisovná čeština v současnosti

Diskuse o obecné a spisovné češtině pokračuje v slabších či silnějších vlnách dodnes. Intenzivně se rozpoutala na počátku 90. let 20. století a znovu po roce 2000. Zásadou dynamického rozvoje ve všech oblastech života se stále více uplatňuje komunikace mluvená, padají bariéry oficiálnosti, dochází k uvolnění pravidel řečové etikety. Na straně druhé jsou však na komunikanta kladeny nároky ke zvládnutí komunikace oficiální, jež si žádá přiměřenost, estetičnost, výstižnost a přesvědčivost jazykového vyjadřování (Hoffmannová, Müllerová, 2007, s. 42–54).

O spisovnosti můžeme soudit, že přináší určitý typ stylivosti, tj. k vybraným stylovým a komunikačním oblastem (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 59–62). Podobně jako spisovnost, i stylivost podléhá vývojovým vlivům – působí na ni dobová atmosféra. V současné postmoderní době se hranice stylů rozplývají, nutnost respektovat stylové principy bývá některými uživateli v komunikaci dokonce zpochybňována. Přesto dospíváme k názoru, že spisovnost a stylivost se vzájemně ovlivňují, „stylivost není omezována spisovností, že naopak stylivost se jeví jako globální vlastnost projevů na rozdíl od omezenější spisovnosti“. Oba pojmy, spisovnost a stylivost, jsou výrazně dynamické a relativní. Proměňují se pod vlivem změn ve frekvenci a expresivitu výrazových prostředků, dobových zvyklostí a módy (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 64).

V současnosti není vyloučeno používání spisovného jazyka ani v rodinném kruhu, jedinec se však záhy setká s projevy nespisovnými, neboť komunikace se odehrává mezi lidmi s různou jazykovou zkušeností (Krčmová, 1997, s. 162–163).

Má-li se charakterizovat současný stav českého jazyka, musí se učinit s přihlédnutím ke stavu dřívějšímu. Nejnápadnější polistopadovou změnou přinášející rozdíly v jazyce je jistě vliv angličtiny na slovní zásobu. Dnešní projevy jsou anglicismy silně prostoupeny. Pro budoucí vývoj jazyka se ukazuje orientace typická pro mladou generaci, která je společná převažujícím tendencím ve světě a souvisí s postojovým a orientačním systémem. Hodnotová škála se mění. Reprezentativní podoba národního jazyka, jazyk spisovný, se v soukromé komunikaci uplatňuje zřídka. Spisovný jazyk je jazykem oficiálního sdělování, protože, jak uvádí M. Krčmová, „pro potřeby emočně velmi diferencované soukromé komunikace s množstvím nejrůznějších komunikačních funkcí mu scházejí mnohé výrazové prostředky“ (1997, s. 162). Namítá dále, že přechody mezi útvary národního jazyka jsou pro každého uživatele otázkou svobodné volby. M. Hirschová doplňuje, že „prvků příznakově kultivovaného, vybroušeného vyjadřování se užívá zřídka, většinou záměrně [...] v žertu, parodicky nebo s ironií“. Objevují se archaické dobově frekventované výrazy, mezi něž patří módní slova a ustálené obraty (1991, s. 89–103).

Uživatelé jazyka projevují v současné době malý zájem o spisovný jazyk. Dřívější tradiční historicko-nacionální postoj už nestojí v popředí a pocit závaznosti norem mizí (Daneš a kol., 1997, s. 18). Hlavním kritériem spisovnosti zůstává pro veřejnost kodifikovaný pravopis. Spisovná čeština již nevystupuje jako nositelka pozitivního vlasteneckého patosu a integračních hodnot, ale stále častěji spíše jako útvar noremní, formální, bezpříznakový. Zejména mladá generace přestává používat prostředky z různých jazykových útvarů a stylových vrstev diferencovaně, rozdíly jsou jim lhostejné a u mnohých tvarů a výrazů navíc není uživatelům jasné, nakolik patří do spisovné či nespisovné vrstvy jazyka (Hoffmannová, Müllerová, 2007, s. 42–54).

1.2 Sociolingvistické změny spisovné češtiny

K podstatným sociolingvistickým změnám spisovné češtiny řadíme posuny v pozici osvojování jazyka, tj. chápání spisovného jazyka ve společnosti jako nutného či dobrovolného prvku, a pojetí spisovného jazyka školským prostředím.

1.2.1 Pozice osvojování jazyka – nutný spisovný jazyk ve společnosti

Nejprestižnějším útvarem češtiny je jazyk spisovný, určený k oficiálním veřejným situacím. Považuje se za něj „celospolečensky uznávaný jazykový útvar, užívaný především při sledování vyšších komunikačních cílů“ (Krčmová, 1997, s. 162–163). Kodifikovaný spisovný jazyk, tj. jeho popsaná norma, je zachycován v příručkách majících společenskou prestiž, jejichž úlohu přebírají učebnice, mluvnice nebo stylistiky a jiné publikace.

Situace spisovného standardu a substandardu se jeví často jako neprůhledná. Spisovnost a nespisovnost jsou definovány podle kategorií umožňujících značně volný, nejasný výklad. Spisovná čeština pokrývá oblast určitých textů psaných, které vyžadují použití striktně spisovných prvků. V komunikaci ústní je stav zhruba takový, že doménu spisovnou si udržují (měla by udržovat) prostředí veřejná, školní, politická, vědecká. Nejasná a kolísavá je situace v televizním zpravodajství a mluvené komunikace v administrativním styku s občany. V rozhlasových a televizních pořadech je jazyková situace pestrá a heterogenní. V rodinném životě se zpravidla spisovně nehovoří.

Každý jazyk je v pohybu, v dynamické proměně. Vývoj české spisovné komunikace jde v současnosti rychleji kupředu. Ocitá se pod vlivem několika faktorů, které tvoří specifika české diglosie, funkční diferenciací a masivní vliv cizích jazyků, zejména angličtiny. J. Chloupek vyslovuje názor, že v řečové praxi není diglosie na závadu, naopak posiluje spontánnost ve vyjadřování (1994). Pozice standardu se oslabují, ústní jazykový úzus je poměrně nepřehledný a často podmíněný individuálně. Spisovný jazyk dostává jiné dimenze a nabývá odlišné podoby, jeho

hranice se stávají neostrými a jeho vnitřní struktura se rozměňuje. Existují řečové situace trojího typu; takové, v nichž je užívání spisovného jazyka obligatorní nebo se přinejmenším očekává, jiné, v kterých se jeví jako přijatelný nejen spisovný standard, ale i substandard, a poslední jsou situace, které užití spisovného standardu vnímají jako nepřirozené (Daneš a kol., 1997, s. 16–18). Takovými situacemi byly i naše texty, proto vzhledem k situaci hodnotíme používání striktně spisovného standardu jako nepřirozené. Přesto bereme v potaz individuálnost zvyklostí mluvčího. I spisovný standard však obsahuje řadu prvků obecněčeských, které přirozeně do textů pronikly.

1.2.2 Pojetí spisovného jazyka ve školském prostředí

B. Trávníček (1943) prosazoval neutrální styl, jemuž chtěl ve školách učit (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 60). S tímto chápáním spisovnosti dnes ladí snad jen laická představa starší generace o pojetí spisovného jazyka, které jim bylo vštěpováno učiteli a kterého se drželi ve svém životě nebo se alespoň domnívali, že by se jej měli držet.²

Někteří lingvisté, jako např. J. Kořenský, nežádají od spisovné češtiny „schopnost uspokojit všechny vyjadřovací potřeby společnosti, ale právě jen ty, které souvisejí s oficiální komunikací a vůbec s takovou komunikací, která napomáhá k integraci společnosti“ (1997, s. 35–42). Nepředpokládá se, že jednou bude každý stále mluvit spisovně. Mluví-li se obecnou češtinou nebo používá-li se běžná mluva, neznamená to ještě, že mluvčí užívá prostředky, které by nepatřily do češtiny.

U spisovného jazyka bývá přesto záměrně podporována a vytvářena jeho aktivní znalost. Všichni se mu učí ve škole a výuka probíhá i přes metodické změny po celá desetiletí neměnným způsobem. Objevuje se však nejistota, zda je spisovný jazyk ve školském prostředí vždy prostředkem přirozené a srozumitelné komunikace (Hoffmannová, Müllerová, 2007, s. 42–54). Hranice spisovnosti je totiž proměnlivá a proměňuje se navíc intenzita procesu. Dříve bylo samozřejmostí, že vzdělaný člověk aktivně užíval spisovný jazyk slovem i písmem, v posledních desetiletích se výuka obrací k rozvoji komunikačních dovedností a spisovnost se začíná z projevů vytrácet (Krčmová, 1997, s. 167–168). J. Hronek a P. Sgall (1999, s. 184–191) navrhují zaměřit se na problematiku rozvrstvení národního jazyka, jež by mělo být ve školním prostředí vysvětlováno tak, aby se během výuky spisovného jazyka objektivně informovalo o stavu a postavení obecné češtiny.

² S tímto pojetím spisovné češtiny jsme se setkali u příslušníků staré generace, kteří byli učeni spisovné češtině. Školské spisovné varianty by podle jejich mínění měli mluvčí i nadále dodržovat (Z, 92, B, matrikářka, Rap; M, 85, A, bankovní úředník, Buděj).

1.3 Pojetí a užívání nespisovné češtiny

Jazyk je „složitý organismus, diferencovaný vertikálně i horizontálně“ (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 59). K vertikálnímu členění patří sociální a funkční diference, k členění horizontálnímu se řadí diference regionální. Tyto diference se často vzájemně kříží a různě se na sebe vrství. Diferenciaci vertikální se výstižněji říká stratifikace, výraz diference se uplatňuje při odlišení horizontálním. F. Daneš tvrdí, že chceme-li zjistit a popsat, jak lidé skutečně mluví a kterých prostředků užívají, měli bychom vycházet z plynulých přechodů mezi jednotlivými vrstvami českého jazyka. Mezi těmito oblastmi neexistují v dnešní češtině ostré, neprostupné hranice. Málokdo užívá nějakou „čistou varietu“ a zpravidla mluví jazykem kombinovaným, smíšeným, např. hovorově spisovným s prvky obecné češtiny, nebo regionálním interdialektem kombinovaným s místním nářečím a určitými spisovnými tvary. Do toho se navíc mísí řeč podle komunikačních situací. Všechny tyto změny, přinášející rozpad předpokládaných útvary norem, jsou spojeny s duchem doby, s novou atmosférou, s mentalitou nové generace (1997, s. 14).

Vlivem moderních komunikačních technologií, médií a migrací obyvatel se v Čechách vyrovnávají zbývající nářeční rozdíly a stále pokračuje proces nivelizace (Kovářiková, 2010, s. 34). Dichotomie spisovnosti/nespisovnosti není zdaleka tak výrazná, jak bývala dříve. J. Hronek a P. Sgall (1999, s. 184–191) spolu s dalšími lingvisty upozorňují na sblížování spisovné normy a obecné češtiny. Pro spisovnou normu je totiž specifická absence stylově neutrálních prostředků, jejichž mezeru zaplňují právě tvary češtiny obecné, pronikající do češtiny spisovné. Na území Čech je odchylek od spisovné češtiny v běžném hovoru více než v prostředí Moravy či Slezska a silněji je zde pocíťována knižnost některých spisovně českých tvarů. P. Sgall a F. Čermák (1997) vyjadřují obavy z prohlubování rozdílů mezi spisovnou češtinou a jazykem běžné komunikace. Obávají se toho, že se spisovný jazyk stane útvarem knižním, nepoužívaným v komunikaci, z čehož plynou jejich snahy o sblížování spisovné a obecné češtiny.

Důležitým úkolem je podle názoru J. Hronka a P. Sgalla (1999, s. 184–191) obohacení spisovné češtiny v její hovorové vrstvě, což bude znamenat jistě další sblížování s obecnou češtinou a pronikání dosud nespisovných tvarů do spisovné normy i do její kodifikace.

D. Davidová současnou jazykovou situaci spisovné češtiny vidí jako „vzájemné působení a střetávání spisovných a nespisovných variet“ s významným působením „střední vrstvy“, upřednostňující prostředky nespisovné (1997, s. 138). Jak se zdá, vše zřejmě směřuje k vytvoření jednotného běžně mluveného jazyka, který má tendenci odsouvat spisovnou češtinu do oblasti projevů slavnostních a oficiálních. Na pozici celonárodního jazyka (resp. jazyka na území Čech) si činí nárok ambicióznější jazykový útvar, jakým je obecná čeština, zastupující proces nivelizace.

Přestože se názory odborníků různí a často jsou protichůdné, domníváme se, že spisovný jazyk je potřeba v oficiální komunikaci dodržovat. Jedná se o prestižní varietu češtiny, která je používána v komunikačních situacích, jež vyžadují reprezentativní formu jazyka a určitý stupeň kultivovaného projevu a jednání. Naproti tomu je na zvážení každého uživatele jazyka, zda v komunikaci běžně použije češtinu spisovnou, nebo nespisovnou. Myslíme si, že v běžném denním styku a při neformálních situacích je běžně mluvený jazyk s nespisovnými prvky mnohem přirozenější formou vyjadřování.

2. Běžně mluvený jazyk a styl prostěsdělovací

Běžná mluva je vytvářena spojením často nesourodých prostředků různých útvarů a poloútvárů. Jde o rozsáhlou řečovou oblast vykazující vysoký stupeň variantnosti s řadou parametrů (tj. lokálních, regionálních, generačních, sociálních). Běžně mluvený jazyk jednotlivých regionů se liší i proto, že vzniká na odlišném nářečním základě a formuje se v odlišných sociálních podmínkách. Běžná mluva má nejčastěji formu nestrukturovanou, s místním zabarvením. Dochází v ní ke střídání a k mísení kódů (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 59–60, 73, 201).

Specifika soukromé komunikace jsou dána hlavně její uzavřeností na úrovni malé sociální skupiny mající lokální charakter. Na základní mluvu v domácím prostředí se později vrství další vyjadřovací prostředky. Spolupůsobí mluva vrstevníků, spisovný jazyk zprostředkovaný školou, sdělovací prostředky a další prvky. Vše společně utváří běžnou mluvu, která je užívána v nepřipravené a nestylizované soukromé komunikaci. Jde o formu jazyka vymezenou podle své funkce, která není stabilizovanou varietou národního jazyka. Představa o jednotnosti jazyka je proto založena na velké míře zobecnění dosud značně diferencovaného stavu (Krčmová, 1997, s. 160–162, 170).

S běžnou mluvou souvisí idiolekt, jenž si osvojujeme v dětství a obohacujeme jej změnou a rozšiřováním prostředí, ve kterém se pohybujeme. Na sebe se vrství různé útvary, poloútvary, paradigmatata i jednotlivé prostředky, z nichž se některé aktivizují, jiné zůstávají v zapomnění a nepoužity. Každý uživatel jazyka proto disponuje několika útvary a poloútvary, jimiž může podle svých kompetencí vyjádřit svůj záměr – spisovným jazykem, hovorovou češtinou, obecnou češtinou, nářečím, (profesní) mluvou určitého povolání, slangy konkrétních zájmových skupin, příp. argotem určité skupiny. Často jedno výrazivo „prosakuje“ do druhého zcela nevědomě bez záměru mluvčího. V momentě emocionálního rozrušení nebo rozčilení volí mluvčí slova a tvary osvojené v raném věku či výrazy a tvary nářeční (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 72–73).

2.1 Pojetí a užívání běžně mluveného jazyka

V pojetí běžně mluveného jazyka existuje mezi jazykovědci několik názorů. P. Sgall a A. Trnková (1963, s. 28–35) uvádějí, že běžně mluvený jazyk tvoří projevy z každodenního všedního života, které jsou pronášeny bez předchozí přípravy a ve kterých jsou zastoupeny různou měrou prvky spisovné a nespisovné. Běžně mluvená čeština podle F. Daneše (1969, s. 95–109) označuje „repertoár různých jazykových prostředků užitých v neoficiálních situacích, v nichž se nepředpokládá závazné používání spisovného jazyka“. Od těchto pojetí se odlišuje názor A. Jedličky (1969, s. 79–94), který běžně mluveným jazykem chápe oblastně vymezenou nespisovnou podobu nadnářeční povahy, která je užívána v projevech běžně dorozumívacích. Pojímáme-li však běžně mluvený jazyk jako soubor jazykových prostředků spisovných i nespisovných, je jasné, že se nejedná o samostatný strukturní útvar, nýbrž o nesamostatnou strukturu národního jazyka. Hlavním důvodem, proč nelze běžně mluvený jazyk hodnotit jako stabilizovanou strukturu, je podle nás jeho značná kolísavost a proměnlivost, čerpající prostředky ze všech jazykových struktur. Jde o objekt neurčitý a nespisovný. J. Hoffmannová a O. Müllerová navrhuji namísto termínu běžně mluvený jazyk širší označení každodenní komunikace (1997, s. 42–54).

V běžné mluvě se kolísavě vyskytují vedle sebe prvky dvou i více útvarů. Interdialekty, méně vyhraněné oblastní útvary nadnářeční, vznikají vyrovnáváním starých místních nářečí. Vývoj interdialektů směřuje k relativně jednotné nespisovné mluvě, do značné míry splývající s hovorovou češtinou. V posledních desetiletích je obecná čeština převažujícím útvarem při komunikaci v západnějších oblastech, kde jsou místní nářečí povětšinou už vyrovnána a kde se z velké části používá obecná čeština s nečetnými a kolísajícími prvky různých nářečních jevů. Často se v řeči mluvčích prolínají interdialektické i staré nářeční prvky s jevy spisovnými (Bělič, 1972, s. 10–11).

Pod rys neprestižnosti a neformálnosti v běžné komunikaci spadá tolerance vůči nedokonalému komunikování, tj. přeříkávání, omylům v pojmenování, vyjadřovacím nepřesnostem a dalším jevům. Patří sem i určitá míra tolerance vůči užitým výrazům expresivním, které doplňují osobitost vyjádření, nejsou však míněny vulgárně. Porušování konvencí nebývá považováno za závalu, naopak je chápáno jako projev a potvrzení existence dobrých a blízkých vztahů. S běžnou mluvou souvisí i nižší stupeň verbálního vyjadřování, jež je doplňováno prvky neverbálními (Hirschová, 1991, s. 89–103). Stav současné mluvené češtiny a způsoby jejího užívání jsou předmětem zájmu lingvistů i široké veřejnosti. Názory lingvistů se však v pojetí a v postihu jejího stavu značně odlišují.

2.2 Vymezení prostěsdělovacího stylu

Styl prostěsdělovací neboli běžnědorozumivací je vztažený na běžnou každodenní komunikaci, týkající se neveřejných, soukromých záležitostí realizovaných převážně formou mluvenou (i psané texty koneckonců obsahují rysy mluvenosti). Při výkladu výrazových prostředků tohoto stylu se jeví užitečným vycházet z jeho základních rysů, viz blíže J. Chloupek (1994, s. 57–66).

Za hlavní faktor mluvených projevů považuje J. Chloupek vázanost na komunikační situaci, tj. situativnost, kterou staví před spontánnost (1994). Syntaktická výstavba komunikátů je lineární, mluvená řeč se nastavuje podle vývinu komunikační situace. Uplatňují se různé kolokvialismy (např. zkratky, univerbizace, emocionálně laděné náhražky termínů), podporující ekonomičnost vyjadřování. Počítá se s přítomností adresáta, i proto mají komunikáty tohoto stylu dialogický ráz, větší míru expresivity, eliptičnost a různé prostředky kontaktu.

Za osobitý sekundární styl bývá K. Hausenblasem (1962) považován styl konverzační, který pokrývá specifickou oblast společenské konverzace spolu s běžnou konvencí v užívání zdvořilostních obrátů (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 100).

2.3 Funkce prostěsdělovacího stylu

Prostěsdělovací projevy mají z důvodu přítomnosti mluvčího i adresáta nejenom funkci komunikační (sdělovací), nýbrž i fatickou (kontaktní) se zaměřením na příjemce. Funkce komunikační bývá lingvisticky označována různě – B. Havránek a A. Jedlička pracují s termínem prostěsdělnost, přičemž K. Hausenblas používá pojem věcně informační funkce. Druhá funkce odkazuje svým zaměřením na příjemce, jemuž chce mluvčí sdělit svůj projev, a přizpůsobuje podání určitého tématu spolu s volbou jazykových prostředků (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 192–193).

Jazyk slouží primárně k funkci dorozumivací neboli komunikační s cílem přinést nějaké sdělení, informovat, proto je tato funkce označovaná jako sdělná. Mluvené komunikáty bývají ve srovnání s psanými obvykle spontánní a jsou bezprostředně spjaté s konkrétní situací, za které verbální komunikace probíhá. Poskytují širší možnosti navazování kontaktů s adresátem, neboť jde v našem případě o kontakt přímý, nezprostředkovaný.

2.4 Mluvenost jako konstituující faktor

Ve funkčním stylu prostěsdělovacím je většina komunikátů věnována dennímu životu, hlavně nezávazným povídáním. Až na výjimky jde o texty převážně mluvené s rozsáhlým zastoupením funkce komunikační i fatické. Na funkci kontaktní se podílí množství pragmatických složek (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 192–193). Za základní stylový faktor

prostěsdělovacího stylu bývá považována právě spontánnost, jelikož „komunikující vstupují do komunikace z vlastní vůle a z vlastní vůle ji mohou většinou i zrušit“ (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 194).

Lexikální stavba prostěsdělovacích projevů je charakteristická tvorbou frazémů, stojících na pomezí spisovnosti nebo mimo ni. Jde o výrazy vzniklé mimo spisovný jazyk a postupně do něj pronikající či o výrazy vystupující ze spisovného jazyka většinou z důvodů sociálních (Čechová a kol., 2008, s. 193, 204).

2.5 Tematická výstavba prostěsdělovacích projevů

Při tvorbě jazykového projevu je podstatným prvkem volba jazykového postupu, kterým se rozumí základní výstavba tematické a jazykové roviny. Informační slohový postup (oznamovací) je z hlediska kompozice nejjednodušším, neboť pouze konstatuje fakta. Větná stavba je málo rozvinutá, v textu scházejí odkazovací výrazy. Fakta se mohou hromadit za sebou formou výčtu v libovolném pořadí. Uplatňuje se zejména při stručných sděleních soukromé komunikace.

Postupu informačnímu se blíží slohový postup popisný, liší se ovšem rozsahem podávaných informací a tím, že informace mohou být vyjádřeny subjektivizovaně. Jednotlivá fakta se při popisu podávají pomocí výčtů. Popis směřuje k nadčasovosti, k věčnosti, k utvoření představy o popisovaném objektu nebo jevu. V každodenní komunikaci se uplatňuje popis prostý, v němž není vždy promyšlená volba pojmenování, proto jsou zde častá dodatková doplnění. Popis lze uplatnit jak při popisu jevu statického, tak dynamického. Ve statickém popisu je minimalizována dějovost a popis bývá často podán formou výčtu znaků. V běžné komunikaci se popis dynamizuje, podává se ve formě procesu a stává se popisem dějovým.

K vyjádření procesu směřuje slohový postup vyprávěcí, za kterého vzniká příběh, a proto do popředí vystupuje časová osa události, která se stává předmětem sdělení. Text je souvislý, subjektivizovaný, soustředí se na jedinečnou událost. V běžné komunikaci se uplatňuje v jednodušší podobě. Je nositelem vysoké subjektivity podání, může mu ale chybět propracovaná kompoziční stavba. Sleduje totiž prostou časovou linii s vynecháváním určitých momentů, může mít náhodné odbočky a může mu scházet pointa (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 108–115).

2.6 Kompozice prostěsdělovacích projevů

M. Čechová a kol. uvádí, že „kompoziční stavba komunikátů mluvených odpovídá podmínkám vzniku komunikátů“ (1997, s. 140). Projev se vyznačuje volnou strukturou, jednotlivé úseky jsou řazeny asociativně až chaoticky, mohou zůstat i nedokončeny, mohou být vyjadřovány opakovaně

nebo doplňovány dalšími.

Mluvčí byli předem požádáni, aby vyprávěli své vzpomínky z dětství a mládí s přechodem do současnosti, z čehož plyne jejich snaha uspořádat svůj projev chronologicky, řadit děje a události podle časového principu a vytvářet postupnou dějovou linii. Tato snaha se projevuje explicitním označením závažných časových bodů a údajů, k nimž své vzpomínky vztahují. Vyprávění ovšem není organizováno jen podle principu časové lineariry, v jeho průběhu převládá volné připojování vzpomínek a různých charakteristik života nad budováním chronologické linie. Mluvčí k sobě přiřazuje další, paralelně probíhající příhody a epizody a své vzpomínky (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 108–115).

Hlavní osou vzpomínkových vyprávění jsou časové údaje, které se vztahují ke klíčovým okamžikům života vypravěčů. Ti projevují velikou, až úpornou snahu uvést co nejvíce dat a letopočtů. Síť časových určení je ve vyprávění hustá. Časové údaje jsou pro nejstarší mluvčí mimořádně důležité. Uvádějí, kolik jim bylo let při podstatných životních událostech, v kolika letech měli svatbu, kdy jim zemřeli blízcí lidé nebo jak dlouho žijí v domově seniorů. „Age-telling“ utváří hustou síť explicitních časových určení (Hoffmannová, Müllerová, 2007, s. 55).

Texty mluvčích nejstarší generace jsou často prokládány pauzami, které jsou dány uvažováním nad pokračováním textu nebo nutností nádechu a prací s hlasovými dispozicemi. Častější výskyt pauz je dán i eventuálními zdravotními problémy. Na pauzách se podílí i nezřetelná artikulace. Nedá se však říci, že by pauzy byly pokaždé delší a výrazné, neboť mluvčí vyprávěné texty znají, což je dáno faktem několikerého opakování. J. Hoffmannová a O. Müllerová uvádějí, že řeč seniorů má příznačné znaky v zacházení s pauzami. Staří vypravěči rezignují na syntaktickou segmentaci, která bývá signalizována intonačními a pauzovými předěly. Svou řeč prokládají pauzami bez zřetelnějších pravidelností, které posilují syntaktickou neurovnanost, a někdy pauzy umístí na místo, pro které není v syntaktické struktuře opodstatnění (2007, s. 28).

3. Obecná čeština

S neformálností chování souvisí absence prestižních aspektů komunikace. Pro mluvený jazyk je zejména mezi účastníky, kteří se znají, základní oblastí běžný hovor a promluvy konverzační, vyprávěcí. Obecná čeština je nespisovná forma českého jazyka, která je užívána obvykle v běžné, neformální komunikaci jako přirozená forma vyjadřování (ve srovnání se spisovnou češtinou). Bývá definována jako interdialekt, „nadmárečí“, vzniklý ze středočeského nářečí nivelizací českých nářečí v užším smyslu. Je používána zejména v Čechách a na západní Moravě. Obecná čeština je jeden z útvarů národního jazyka, není však kodifikována, a proto se vyvíjí plynuleji, rychleji a svobodněji

než jazyk spisovný. Má většinu základních znaků, které jsou společné skupině českých nářečí v užším smyslu spolu s hlavními znaky obecně středočeskými (*Encyklopedický slovník češtiny*, 2002, s. 76).

3.1 Pojetí a užívání obecné češtiny

Obecná čeština stojí ve dvojitěm funkčním vztahu. Do jisté míry v poměru k místním nářečím supljuje spisovný jazyk a v poměru ke spisovnému jazyku plní úkol jazyka lidového. Daneš poukazuje na to, že obecnou češtinu nelze považovat za jazykový útvar, doporučovat jej a prosazovat jako celonárodní jednotný útvar, neboť jazyková situace na Moravě a ve Slezsku je značně odlišná od situace v Čechách (1997, s. 15).

Proti útvarovému chápání obecné češtiny nejvýrazněji vystoupil O. Uličný (2004, s. 188–190), upozorňující na značné rozdíly zejména v rovině zvukové, jelikož zvukové prostředky dodnes bezpečně identifikují zástupce starých českých nářečí v užším smyslu. Není podle něj možné považovat obecnou češtinu za celostní útvar na území Čech. Naproti tomu podle F. Čermáka a P. Sgalla (1997, s. 15–25) je i „v komunikaci mluvené možné hledat její standardní podobu“ a mají tím na mysli útvar, který používá většina českých mluvčích, obecnou češtinu. Osobně považujeme obecnou češtinu na území Čech za útvar značně rozšířený a běžně používaný. Užívání obecné češtiny je podle V. Schmiedtové (2010) projevem bezprostřednosti, přirozenosti, nonkonformity.

3.2 Funkce obecné češtiny

Obecná čeština se stala varietou vyhovující vyjadřování bezprostřednějšímu a živému. Typické oblastní rozdíly jsou v současné češtině mezi Čechami a Moravou se Slezskem a dále v míšení kódů v běžném jazykovém styku. V západní části území tvoří základ běžné mluvy, na východě území jsou častěji používaná nářečí či interdialekty moravské a slezské, ovšem i zde ovlivňuje místní mluvu obecná čeština. F. Daneš považuje lokální dialekty na území Čech za téměř vymizelé (s jistými existujícími zbytkovými jevy) a nahrazené oblastním českým interdialektem, obecnou češtinou (1997, s. 15).

Na Moravě a ve Slezsku je nářeční diferenciaci ještě zachovalá a rozvíjejí se interdialekty. Používání spisovné češtiny v ústní komunikaci je na Moravě a ve Slezsku častější než v Čechách a postoje moravských a slezských mluvčích k spisovnému jazyku jsou pozitivnější, jelikož oblastně česká obecná čeština bývá mnohdy pocíťována jako hrubý rys pragocentrismu (Krčmová, 1997).

3.3 Obecněčeské znaky

Prolínání různých nářečních systémů v běžném denním styku má za následek upouštění od nápadných nářečních znaků a přizpůsobování se mluvě většiny v daném prostředí. Znaky méně nápadné jsou často zachovávány. Snáze ustupují jevy příznačné jen pro menší úseky, přičemž znaky společné větším oblastem bývají odolnější. Takto vznikají v jednotlivých nářečních skupinách interdialekty, které zachovávají pouze základní znaky společné celé nebo téměř celé skupině a vyrovnávají naopak oblastní rozdíly uvnitř skupiny. Vyrovnávání nastává většinou ve shodě s podobami spolupůsobící spisovné češtiny. Zřejmě nejústálenějším českým interdialektem je regionálně obecná čeština (Bělič, 1972, s. 324–325).

Znaky obecněčeské má jihozápadočeská oblast společné s celým českým jazykovým územím. Obecná čeština v Čechách pokrývá běžnou komunikaci bez ohledu na sociální zařazení mluvčích; významnější jsou tu totiž rozdíly dvougenerační, které jsou odrazem zčásti dochovaných archaismů (Krčmová, 1997, s. 171).³

Středočeská nářečí se vyznačují spíše neexistencí specifických znaků než zvláštními znaky vlastními. Jevy příznačné pro středočeskou podskupinu většinou spojují středočeská nářečí s jednou nebo druhou podskupinou nebo i s jinými nářečími. Vlivem mezinářečního vyrovnávání a pod tlakem spisovného jazyka z ní ustoupily nebo ustupují dříve typické jevy „pražské mluvy“. Přesto je obecná čeština pro svou ustálenost a poměrně značnou blízkost ke spisovné češtině nadále odolnější než ostatní interdialekty, nad nimiž má kvalitativní převahu. V oblasti českých nářečí v užším smyslu se jí používá i v méně oficiálních promluvách a vystupuje často ve funkci hovorové spisovné češtiny (Bělič, 1972, s. 221–222, 325).

J. Bělič (1972, s. 332) upozorňuje na nárůst vyrovnávacích procesů nižšího i vyššího řádu po celém jazykovém území co do jejich intenzity. Hovoří o zesilování unifikačních tendencí celonárodního charakteru. Neznamena to však podle jeho názoru rychlý zánik všech dosavadních nářečí, neboť postupná nivelizace je procesem dlouhodobým a nikoli jednosměrným, jak můžeme spatřovat i v dnešní situaci.

3.3.1 Obecněčeské znaky hláskoslovné

Jihozápadočeská oblast má s obecnou češtinou společných několik hláskoslovných znaků (Janečková, 1993, s. 19–20). Zúžené **í** místo starého **é** ve spisovné češtině se projevuje v koncovkách adjektiv, zájmen, číslovek, po hlásce **l** uvnitř slovních kmenů i po jiných souhláskách uvnitř kmenů. Diftong **ej** na místě dřívějšího **ý** a v některých případech i na místě **í** je v koncovkách

³ O nespisovných prvcích blíže M. Janečková (1993, 1995) nebo B. Junková (1994).

a uvnitř slovních kmenů po ostrých sykavkách (např. *cejtit, sejtko, vozejk*). Na místě **i** se **ej** vyskytuje v ojedinělých případech. Protetické **v-** je na začátku slov před **o**, na začátku slovesných kmenů po předponě, u některých zájmen, příslovcí a číslovek.

Jevy týkající se krácení samohlásek jsou také obecněčeské. Krátí se většinou samohlásky v poslední slabice substantiv, adjektiv, zájmen, adverbii, číslovek, dále ve slovním kmeni. Krátce se vyslovují samohlásky **í, ú** zejména před koncovým **-m** (*slepicim, kuřatum*) (ČJA 4, 2011, s. 32). Časté je krácení ve vnitřní slabice slovesných kmenů. Krátí se v koncových slabikách sloves, opět zvláště před **-m** (*povozim, povídam*). Dloužení samohlásek je méně časté, vyskytuje se v zájmených základech, v základech substantiv, adjektiv, adverbii, částic a v zakončení některých adverbii. Dloužení ve slovesných základech je časté před hláskou **-j-** (*přide, pót*).

Všeobecným jevem je zjednodušování souhláskových skupin při jejich výslovnosti. Souhlásky **t, d, k** se vynechávají na začátku slov před jinou závěrovou souhláskou, ale i v jiných pozicích. Před skupinou souhlásek se na začátku slov vynechává dále **v** (někdy i dvě další souhlásky), **h, j**. Vynechává se i uvnitř slov. V některých případech dochází k redukci celé skupiny hlásek.

Z ostatních souhláskových asimilací zasahuje frekventovanější typ *mlačí* souhlásková spojení **dš, tš** (např. *mlačí, kračí, vječí, menčí*). Obecněčeským jevem je výslovnost s vloženým **u** [*sedum*], [*osum*], která je ve většině nářečí českých. Dokonce je povolena i ve spisovné výslovnosti, ale píše se vždy jen ve tvarech *sedm, osm, sedmnáct, osmnáct* (Bělič, 1972, s. 72–78). Pojednání o hláskových jevech obecněčeských uzavřeme různými znělostními asimilacemi měkkosti a výskytem jiných souhlásek na místě běžných.

3.3.2 Obecněčeské znaky tvaroslovné

Do oblasti jihočeské, respektive jihozápadočeské, proniklo již v minulých desetiletích množství jevů, které vycházejí z tvarosloví obecněčeského (Janečková, 1993, s. 20–22). Tyto obecněčeské znaky tvarosloví stále více ovlivňují. K nejvýraznějším obecněčeským jevům patří zakončení instrumentálu plurálu u všech rodů na koncovku **-ma/-ama** u téměř všech skloňovaných slovních druhů. Obecná čeština dále neuzivá tzv. jmenné (krátké) tvary adjektiv, vždy užije tvary složené. Při skloňování adjektiv se u maskulin v nominativu plurálu nerozlišují životné a neživotné tvary (*ti nemohoucí, ti obchody*). Rody se poté v plurálu nerozlišují vůbec. Používá se jednotný tvar u adjektiv i rodových zájmen tvrdého skloňování v nominativu i v akuzativu plurálu (*ti starí okna, ti mladí holky*). Tvary 2., 3. a 6. pádu jednotného čísla ženského rodu mají u přídavných jmen tvrdého skloňování a rodových zájmen zobecněnou koncovku **-í/-i** (např. *s tí druhí strani, na tí druhí straně*) (Bělič, 1972, s. 221). Vyskytuje se i 4. pád zájmena ona ve tvaru *jí*.

Slovesné tvary jsou více ovlivněny středočeskou oblastí a obecnou češtinou, jelikož 3. os. plurálu sloves 4. třídy má častěji koncovku **-eji/-ej** než **-í**. Tvary přičestí minulého jsou užívány bez koncového **-l** (*řek, nelek*). Obecněčeské jsou tvary slovesa *být*. V druhé osobě singuláru má tvar *seš* jako sponové i plnovýznamové sloveso a **-s** jako pomocné sloveso minulého času. Jedná se o jev obecné češtiny, ale i jev nářeční shodný se severočeskými a středomoravskými nářečními tvary (ČJA 4, 2011, položka 426, mapa s. 605). Časté je i vynechávání pomocného slovesa *být* (*já ho viděl, mi tam šli*).

3.3.3 Obecněčeské znaky lexikální

Lexikální stavba prostěsdělovacích komunikátů je charakterizována vrstvou hovorových slov a frazémů, preferencí slov s velkým rozsahem a malým obsahem, vyšším podílem slov kontaktových. Častou, ač ne nutnou složkou mluvených projevů jsou parazitní výrazy. Komunikáty vykazují vysokou toleranci k výrazům nespisovným. Běžná je neologizace zejména v projevech mladých lidí a nápadná je též tolerance k slovům s negativním citovým zabarvením. Výrazy knižní zde naproti tomu chybí a jejich případné užití signalizuje komický nebo parodický účinek (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 204).

Charakteristika obecné češtiny je z hlediska slovní zásoby poměrně nesnadná, jelikož jako obecněčeské se často hodnotí výrazy a frazémy vyhovující podmínkám běžné komunikace nebo výrazy profesní a slangové. Obecná čeština má množství výrazů expresivně zabarvených. Hranice spisovnosti je ve slovní zásobě obecně méně pevná a část dříve obecných slov a frazémů se dnes hodnotí jako (hovorově) spisovná (Krčmová, 1997, s. 166).

Přejímání cizích slov představuje dynamický, otevřený proces.⁴ Jednotlivé přejímky procházejí různými fázemi a pohybují se zpravidla na ose mezi spisovností a nespisovností. V mluveném jazyce dodnes běžně přetrvávají nejrůznější příslovečné a citoslovečné výrazy (viz *furt, holt, imrvére, kalup, marš* aj.). Většina přejatých slov je užívána celonárodně a jedná se z velké části zejména o přejímky z němčiny. Příznak přejatosti je u takových slov stále patrný (např. *financ, grunt, marodit, vyfasovat*) (Kloferová, 1994, s. 179–185). Německé výrazy bývaly přejímány beze změny „kalkováním“, častěji se však díky hláskovým nebo slovtvorným obměnám počesťovaly. Některé pro jejich včlenění se do jazyka už ani nepociťujeme jako německé.

⁴ Jazyková společnost udržují kontakt s jinými společnostmi a jejich jazyky, jsou tudíž součástí širší sociální sféry (Daneš a kol., 1997, s. 12). V českém prostředí jde o kontakty s prostředím anglosaským (s výrazně pronikající angličtinou) a z minulosti připomeňme silné vazby na prostředí německy mluvící. F. Daneš poznamenává, že „zatímco vliv ruštiny na češtinu během komunistického režimu a tlaku u nás nebyl kupodivu velký, je současný vliv angličtiny přímo masivní“ (1997, s. 19–20). Ruština nebyla u obyvatelstva zvláště oblíbeným jazykem, proto byly její projevy v oblasti běžného denního styku minimální. Maximální byl její tlak v oblasti politické organizace a ideologie, nevelký pak v odborné terminologii vědecké a technické.

Čeština je od 90. let až do současnosti silně ovlivňována především angličtinou, což se projevuje nárůstem anglických výpůjček hlavně v rovině lexikální. Přestože se anglicismy v češtině objevovaly již v průběhu 1. poloviny 20. století, opravdový zlom nastal odlišnou orientací společenského života po roce 1989. Určité výrazy se v češtině adaptovaly dobře proto, že pojmenované jevy byly dobře známé a dlouhodobě používané. Anglické výrazy se nejčastěji vyskytují ve spisovném jazyce ve sféře odborné, přejímají se i do poloprofesionálního a slangového vyjadřování; jsou tudíž i součástí běžného vyjadřování. Dané výrazy se užívají ve více oblastech podle zájmových skupin. Častější jsou v mluvě mládeže, kde se vyskytují např. u počítačů, sportu, zábavy, techniky a elektroniky, ale i v oblasti běžného dorozumívání. Nejstarší generace mnohým výrazům už ani nerozumí, neboť nezná jejich pravý význam. Běžně totiž s pojmenovávanou skutečností nepřichází do styku (Bozděchová, 1997, s. 271–279).

Z hlediska způsobu tvoření jsou početně zastoupena nespisovná slova. Atmosféra našich situací byla příznivá pro užívání nespisovných tvarů a slov. Nespisovné tvary vyhovují neveřejným a neoficiálním situacím, zvláště nezávažným tématům. Nejde ovšem o čistě nespisovnou češtinu, jelikož i v naprosto neformálním hovoru se spisovné tvary více či méně objevují. Spisovné a nespisovné tvary se vyskytují v těsné blízkosti, bez zřetelnější motivace. Můžeme hovořit spíše o tendencích, okolnostech, které vedou mluvčího k nespisovnosti. Na míře spisovnosti se v celkově nespisovné komunikaci podílí i stylová rozmanitost. Vyprávění zážitků z mládí je celkově „nespisovnější“ (Hoffmannová, Müllerová, 1999, s. 161–163). Mladá generace a zejména studenti používají při líčení každodenní situace spisovné nebo i knižní výrazy jen proto, aby dosáhli zlehčujícího, zábavného nebo poněkud ironického zabarvení řeči.

V nespisovné slovní zásobě se jedná většinou o slova citově zabarvená a slova vulgární. Značně expresivní výrazivo se objevuje tím častěji, čím více se vzdalujeme od uhlazené komunikace a blížíme se k bezprostřední, neformální komunikaci. J. Hoffmannová a O. Müllerová (1999, s. 160) uvádějí, že běžnější je zřejmě tento způsob vyjadřování ve venkovském prostředí než v městském. My jsme se s touto slovní zásobou setkali v obou prostředích. Expresivní výrazy však nejsou projevům na závalu, ba právě naopak – monology ožívují, vyprávění jimi získává ráz opravdovosti, jistého prožitku a pomáhají vyjádřit bezprostřední názory.

Univerbizace je výrazným a rozsáhlým jevem mluveného jazyka. Nejnápadnější je řada univerbizovaných propriet, která jsou za spisovná považována málokdy (Čermák, Sgall, 1997, s. 15–25).

Za zajímavé považujeme užívání frazémů. Mluvený jazyk má mnoho charakteristických prostředků,

příčemž některé z nich se nepíší vůbec, nebo pouze omezeně. Nejvýraznějšími a rozsáhlými lexikálními prostředky jsou spojení z oblasti frazeologie a slangu, která se např. v psaném spisovném jazyce vyskytují okrajově nebo zcela chybějí (Čermák, Sgall, 1997, s. 15–25). V tomto typu komunikace se jedná převážně o různá ustálená spojení, využívaná v běžně mluvené komunikaci. Časté jsou frazémy slovesné, přirovnání jsou značně originální. Části frazémů jsou mnohdy aktualizované, upravené podle potřeby kontextu.

3.3.4 Obecněčeské znaky syntaktické

Syntaktická a textová stavba obecněčeských projevů je založena na jejich spontánnosti, primární mluvenosti a dialogičnosti, což ji odlišuje od spisovné češtiny, která je spojena převážně s komunikací psanou. Projevy obecněčeské mají méně přesnou stavbu vět a souvětí, využívají menší zásobu spojovacích prostředků, běžné jsou elipsy, apoziopeze a další. Ve srovnání s prostředky spisovné češtiny se jeví obecněčeský projev jako chudší a primitivnější, jde však o záměrné funkční přizpůsobení a zjednodušení pro podmínky bezprostřední komunikace (Krčmová, 1997, s. 166).

Soubor textů zachycuje jazykové projevy příslušníků nejstarší a mladé generace. Jedná se převážně o projevy monologické. Jde-li o dialogy, objevují se v nich rozsáhlé monologické pasáže, respektive jsou od mluvčích vyžadovány. Téměř důsledně se v rovině syntaktické využívají mluvenostní prostředky, tj. mluvenost v užším slova smyslu (Junková, 2013, s. 204).

Pro vzpomínková vyprávění starých i mladých mluvčích je charakteristická jednoduchá syntaktická skladba vět. Základním principem je linearita nebo alespoň snaha o postupné řazení výpovědí podle posloupnosti dějů a časového postupu vyprávění. Výpovědi za sebou následují většinou bez přidání spojovacího výrazu. Pakliže se spojovací výrazy ve výpovědích vyskytují, nejčastěji jsou jimi spojky *a*, *ale*, *protože* nebo spojky časové *kde*, *kdy* (Hoffmannová, Müllerová, 2007, s. 31). Nemůžeme opomenout především hojný výskyt specifických rysů mluvené syntaxe, na něž se blíže zaměříme. Za jeden z dalších nejčastějších syntaktických jevů je ve vypravování příhody napojování výpovědí na sebe bez explicitního vyjádření jejich vztahu pomocí spojky. Napojování je realizováno na principu časové následnosti fází vypravovaného děje nebo pomocí jednoduchých spojovacích výrazů s místním nebo časovým významem a také se používá univerzální *a*, *co*, *no a*, *a ted'* (Hoffmannová, Müllerová, 1999, s. 148).

Pro staré mluvčí je typické kladení výpovědí za sebou v pouhém sledu, jejich postupné přidávání a napojování je příznačné určitou stereotypií a paralelností syntaktické výstavby větné i souvětí (Hoffmannová, Müllerová, 1999, s. 148). Mluvčí většinu výpovědí začínají spojením *a von* (*a vona*, *a vono*). Zájmena *von*, *vona*, *vono*, *voní* v mluveném projevu často ztrácejí původní funkci

zástupných zájmen osobních a stávají se z nich výrazy redundantní. Nejdále se ve vyprázdněném významu posunulo zájmeno *vono*. Ustrnulé tvary zájmen *to* a *vono* ztrácejí svou původní slovně druhovou platnost a přecházejí v částice (Hoffmannová, Müllerová, 1999, s. 158). Názornost je dosahována častým užíváním ukazovacích zájmen. Jejich nadbytečné užívání však spěje k retardaci textu, k výplňkovým slovům v textu a působí jako další výrazy formulačních potíží mluvčího (Hoffmannová, Müllerová, Schneiderová, 1995, s. 29).

Monologický ráz mívá i popisování způsobu života, zvyků a dalších. Vypravěčova řeč bývá přerušována občasnými otázkami nebo je provázena signály porozumění, pozornosti, souhlasu apod. Řeč je oživena pomocí kontaktních slov, jimiž mluvčí zároveň text člení a zpřehledňuje (Hoffmannová, Müllerová, 1999, s. 149). Nejčastějšími kontaktními prostředky jsou *jo*, *viš*, *víte*, *ne*. Přídavné výrazy (např. *ty viš*, *řeknu ti*) se podílejí na udržování kontaktu s posluchačem a jsou proto označovány jako prostředky kontaktní (Hoffmannová, Müllerová, 1999, s. 157). Kontaktní jazykové prostředky (*viš*, *že jo*, *ne*, *no*) mají mimo svou základní funkci i jistou funkci retardační, jelikož jim chybí výpovědní dynamická hodnota. Na jedné straně umožňují mluvčímu uspořádání projevu, na straně druhé pomáhají posluchači v orientaci v jednosměrném nevratném toku mluveného projevu (Alexová, 1992, s. 42).

V těchto syntaktických konstrukcích se projevuje nedostatek větné a nadvětné perspektivy. Mluvčí může být myšlenkově roztěkaný nebo své projevy nebuduje natolik pečlivě, aby použil vhodné větné modely. Častěji v prostěsdělovacích projevech jednotlivé myšlenky a pojmy vyjadřuje tak, jak ho právě napadají (Alexová, 1992, s. 42). Mluvené texty se vyznačují mnohými anakoluty, vložkami, juxtapozicemi, eliptickými větami a jinými jevy.

Popisné vypravování je charakteristické rozvláčností, opakováním slov i celých slovních spojení s téměř doslovnými nebo jen zčásti pozměněnými formulacemi (Hoffmannová, Müllerová, 1999, s. 150). S nedostatkem větné a nadvětné perspektivy souvisí redundance v užívání jazykových prostředků. Opakováním je vyjádřena i intenzita. Mluvčí neuvážlivě opakuje určitý výraz nebo celou větnou konstrukci, protože hledá patřičné slovo nebo pouze uvažuje, jak v projevu pokračovat dál. Opakování je vždy motivované. Umožňuje komunikantovi rozmyslet si další sdělení, jindy zpřesňuje či zesiluje původní význam. Jedná se o prostředek velmi působivý, naplněný prostým přiřazením slov bez specifického vztahu (Junková, 1995, s. 19). Stejná nadbytečnost a nedynamičnost výpovědí je spjata s různými vycpávkovými, „parazitními“ výrazy a konstrukcemi, jež jsou u mluvčího často zcela zautomatizované. Jde převážně o příslovce vložené do řeči bez jakéhokoliv významového a gramatického vztahu. Ve výrazy vycpávkové přecházejí často i značně

zautomatizované částice. Vkládání se děje z rozpaků, pro vyplnění pauz a ze zlovyku.

Za nadbytečnost se z hlediska syntaktické výstavby textu považuje i doplnění podmětu věty osobním zájmenem. Jde o zdvojení podmětu, které je typické pro běžně mluvené projevy. Pleonastické vyjadřování je opakem eliptičnosti. Za pleonasmus považujeme duplicitu při vyjadřování podmětu zájmenem a substantivem, hojné užívání zájmenných přívlastků či nadměrnou polysyndetičnost (Jaklová, 1979, s. 39).

Nejen nejstarší, nýbrž i mladí mluvčí jsou někdy schopni časová, místní a jiná určení formulovat pouze přibližně. Signalizují je neurčitými zájmeny a příslovci. Vysoká frekvence významově neurčitých výrazů je v místech, kde si mluvčí nemůže na něco vzpomenout nebo kde má formulační potíže. Pomocí výrazů *a tak, nebo tak, tak nějak* vyznívají některé formulace „do ztracena“ (Hoffmannová, Müllerová, Schneiderová, 1995, s. 29).

V mluvených projevech dochází k častému osamostatňování větných členů, zejména tehdy, mají-li být zdůrazněny nebo upřesněny. Poskytují autorovi možnost upozornit na některou část výpovědi nebo ji zdůraznit (Junková, 1995, s. 148).

Odrazem postupného vybavování myšlenek je určitá přerývanost projevu a volné aditivní přiřazování konstrukcí. Mluvčí výpověď nastavuje podle vyvíjení situačního kontextu. Zpřesňuje ji, dodává další podrobnosti nebo hodnocení skutečnosti. Tyto prostředky jsou projevem nepřipravenosti, spontánnosti a někdy i výrazové nepohotovosti mluvčího (Jaklová, 1979, s. 34).

4. Nářečí

Nářečí (dialekty) jsou územními variantami běžné mluvy, a jelikož jde o rozdíly územní, bývají tato nářečí označována názvem nářečí teritoriální nebo místní (lokální). Nářečí „je vázáno na uzavřenou komunitu obce, v níž probíhá i většina komunikátů jejích obyvatel, a předává se přirozenou cestou osvojování jazyka uvnitř rodiny nejen od rodičů, ale i prarodičů“ (Krčmová, 1997, s. 163). V mluvě obyvatelstva existují vedle teritoriálních rozdílů i rozdíly společenského charakteru, zasahující různé skupiny obyvatelstva.

Slovní zásoba nářečí není diferencovaná jako u spisovného jazyka, nemá ani rozvinutou větnou a textovou stavbu, přesto díky naplnění všech jazykových plánů vyhovuje potřebám komunikantů. M. Krčmová spatřuje výhody nářečí v dostatku jeho prostředků pro vyjádření různých komunikačních funkcí a v možnosti spojení příslušníků místní komunity bez ohledu na sociální rozdíly a věkové stupně (1997, s. 163).

4.1 Jihozápadočeské nářečí

V jižních a západních Čechách jsou zachovány v rámci dílčích podskupin drobnější nářeční jednotky, odlišné od okolí různými zvláštními znaky, jako např. nářečí chodské nebo doudebské. Tyto drobné nářeční jednotky patří dnes k vymizelým, či jsou jejich zvláštnosti setřeny, poněvadž původně rozlišená nářečí se nivelizují. J. Bělič (1972, s. 14) se zmiňuje o shodných nářečních jevech, s nimiž se můžeme v určitých případech setkat i v oblastech vzájemně odlehlých, jakými jsou např. jihozápadní Čechy a východní Morava. Podobné jevy jsou výsledkem paralelního vývoje v minulosti, nebo společným pokračováním staršího archaického stavu.

Zdroji informací o jihozápadočeském nářečí jsou sborníky publikované pod záštitou Katedry českého jazyka Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity (České Budějovice, 1992–1995). Pracujeme s Českým jazykovým atlasem (dále jen *ČJA 1–4*, 2011), v němž hledáme doklady nářečních jevů na uvedených mapách. Nářeční situací v jihočeském regionu se zabývaly četné práce (J. Voráč, F. Jílek, F. Cuřín, S. Utěšený, J. Bělič aj.).

4.1.1 Funkce jihozápadočeského nářečí dříve a dnes

Nářečí bývalo v dřívějším období prostředkem denní komunikace pro většinu příslušníků národa. Proměna způsobu života ovšem tuto situaci změnila. Mladí lidé většinou přicházejí častěji do styku s příslušníky jiných nářečí než lidé starší, a proto bývá jejich mluva vzdálenější znakům místního nářečí. Lidé s vyšším vzděláním jsou naproti tomu v užším kontaktu se spisovným jazykem, což můžeme zpravidla na jejich mluvě pozorovat. Dělnická povolání s sebou přinášejí hojnější pohyb, díky čemuž se setkávají příslušníci různých nářečí; naopak povolání v zemědělství bývávala těsněji vázána k rodišti, proto si původní venkovské obyvatelstvo zachovávalo tradiční nářečí pevněji (Bělič, 1972, s. 9–10).

Mluvcích, pro které je nářečí jediným nebo většinovým prostředkem, je dnes již velmi málo. Důvodem není ztráta komunikační síly nářečí, nýbrž nárůst situací, v nichž se používá běžně mluvený jazyk. M. Krčmová nepovažuje komunikační funkci nářečí za vyčerpanou nebo vymizelou, upozorňuje na vznik nových okruhů mluvených komunikátů, v kterých stávající nářečí nedostačuje nebo je příliš nápadné a zařadilo by komunikanty do určité skupiny. Mluví proto může nářečí vědomě opouštět, čímž si osvojuje novou jazykovou normu a proměňuje svůj idiolekt (1997, s. 167). Změna životního stylu s sebou přináší i potřebu nových slov přejímaných z celospolečenské sféry. Na rozdíl od starších dob se nová slova přizpůsobují nářečí minimálně nebo vůbec. Příznakové nářeční rysy v současnosti koexistují s rysy obecněčeskými. Frekvence jihozápadočeských regionalismů či užších dialektismů je poměrně malá a neustále klesá.

4.1.2 Současné tendence v jihozápadočeské nářeční oblasti

K problematice nářečních jevů na Českobudějovicku se blíže vyjadřuje např. M. Janečková (1992–1995) nebo Z. Holub (1992, 1994–1995) uvádějící, že probíhající proces jazykového vyrovnávání vede ke stírání specifik mluvy a postupuje k interdialektu. Předpokladem již starších dialektologů (viz S. Utěšený, 1986) bylo, že nářeční rysy budou ustupovat, jelikož pouze koexistují s prvky obecněčeskými. Jejich užívání bývá nedůsledné, což potvrzují i naše texty. Četné tendence k nivelizaci a unifikaci jazyka stírají příznakové nářeční rysy. Na místo starých místních nářečí nastoupily nejen v oblastech městských (centrálních), nýbrž i v oblastech venkovských (řekněme původně tradičních) „oblastní varianty“ obecné češtiny. Znaky pronikající ze středočeského centra získaly označení „středočeské inovace“ (Janečková, 1993, s. 15). Přesto zůstávají v řeči převážně staré či starší generace určité individuální zvláštnosti, které mají dialektické rysy a slouží k soukromé komunikaci v rodinném prostředí či v okruhu blízkých lidí. Mluvený projev mladé generace je charakteristický nedůsledným užíváním místních příznakových podob (Janečková, 1992, s. 11).

Jihozápadočeská nářečí, sousedící s nářečím středočeskými a přesahující do jihozápadního cípu Moravy za Třešť, Telč a Dačice, mají určité znaky společné celé podskupině, v jiných se však západnější a východnější část této oblasti liší. I proto se někdy hovoří o nářečích západočeských a jihočeských. Charakteristické znaky přibývaly a zesilovaly se směrem k okrajovým úsekům (Bělič, 1972, s. 224–228). Současný stav nářečí ukazuje, že dnes jsou tyto odlišnosti spíše zmizelé a setřené. Jak uvádí i S. Utěšený (1986, s. 9–60), frekvence regionálních jevů je poměrně malá a stále klesá. Často nemůžeme ani z delšího úseku řeči zařadit mluvčího k určitému místu jihozápadočeské oblasti, neboť místní podklad dříve diferencovaného regionu je setřený, a běžný projev mladých mluvčích je charakterizován už jen nedůsledným užíváním místních příznakových podob.

M. Janečková ve své sondě (1997, s. 193–199), která si všímá míry zachovalosti dialektu v jihočeské oblasti, potvrzuje výraznější měrou ustupující rysy hláskoslovné. Značný je ústup některých archaických rysů, které i v našich zjištěních přetrvávají jen ve výjimečných případech a v mluvě příslušníků nejstarší generace. Archaické hláskoslovné znaky, které nejstarší generace zachovala v často lexikalizovaných zbytcích, mladá generace již nepoužívá. Pevnější se jeví zakotvenost určitých rysů tvaroslovných, například ustrnulý tvar adjektiv posesivních typu *otcovo*, *matčino* pro všechny rody lze u žáků základních škol v doudlebském úseku pozorovat stále (*Petrovo mobil*, *sestra*, *kolo*). Ústup nářečních jevů neznamena ještě úplné setření příznakových rysů. Ty často přetrvávají, mění se ovšem intenzita jejich působnosti nebo koexistují s jevy obecněčeskými, což ovšem nemusí vždy vést k jejich úplnému zániku.

4.2 Jihozápadočeské nářeční znaky

Zvláštní znaky bývaly nejvíce nakupeny při okrajích starého osídlení. Pro všechny uvedené úseky jsou kromě jevů společných se širším okolím příznačné i jevy specifické. K okrajovým úsekům jihozápadočeské nářeční podskupiny řadíme větší skupiny nářečních jevů, vyskytující se na Chodsku (jihozápadně od Domažlic) a na Doudlebsku (jihovýchodně od Českých Budějovic). O nářečí chodském a doudlebském lze mluvit jako o vyhraněných nářečních jednotkách (Bělič, 1972, s. 226–227).

Nářeční mluva je ve svém původním prostředí slohově nepříznačová a používá se v místním styku soukromém nebo rodinném; v jiných případech je příznačová. Naše nahrávky se odehrály v soukromém prostředí, a proto považujeme z nich získané nářeční projevy za nepříznačové. V našich textech si všímáme blíže hláskoslovných, tvaroslovných, slovtvorných a lexikálních jevů. V syntaxi se zaměřujeme na znaky mluvených projevů. Volíme postup od znaků obecněčeských, které má jihozápadočeský okruh společné s celým českým jazykovým územím, po uvádění rysů příznačových a typických pro okrajové úseky jihozápadočeského nářečního okruhu.

Tato část se zaměřuje na nářeční znaky, jež byly pro jihozápadočeskou oblast dříve určující. V současnosti se dané jevy vyskytují porůznu – některé se uchovaly, jiné zanikly či postupně v mluvě mladé generace zanikají. Přesto považujeme za potřebné tyto nářeční prvky jihozápadočeského nářečního okruhu připomenout a na příkladech textů ukázat jejich přetrvávání nebo neujívání až zaniknutí.

4.2.1 Nářeční znaky hláskoslovné

Za nejnápadnější a nejzachovalejší znak bývala považována tzv. jihočeská disimilace zdvojených sykavek, polosykavek a zubnic uvnitř slov na morfémových švech i na předělech slovních spojení. První ze zdvojených hlásek se měnila v **-j-** nebo se dlužila předchozí samohláska a **-j-** se měnilo v **-í-** (např. *babijce/babíce, přej štiricet korun, přej silňici*). Z ostatních zubnic disimilaci podléhaly **i** a **ť, d'** (např. *přijte, pojte, tajdle/tajle*). Jihočeská disimilace dosvědčuje, že původní měkká výslovnost souhlásek se v jihozápadních Čechách uchovala déle. Poměrně živá byla i v přilehlém úseku jihozápadní Moravy (Bělič, 1972, s. 57). Vlivem měkké výslovnosti souhlásek docházelo i k tzv. anticipaci měkkosti, jež bývala častější v západočeské oblasti (např. *nejňi*). Na ústupu, můžeme snad spíše říci v zániku, je dřívější příznačový rys, vyskytující se v okrajových nářečích, zde v nejjihnější cípu starého osídlení na Doudlebsku, tj. měkká výslovnost retnic před **i, í** (např. *b'i, p'i*) nahrazená výslovností rozloženou *pj, bj, mj/mň, fj, vj* (např. *mamjinka, pjivo, babjička*) (ČJA 4, 2011, s. 34). Tato výslovnost se pravidelně vyskytovala v jihočeském úseku východně od Prachatic,

jižně od Českých Budějovic a kolem Třeboně. Jelikož v uvedených úsecích, zvláště na jihozápadě a jihu Čech, bývá výslovnost **i** otevřená, realizace kolísá a vedle toho je zčásti plynulý přechod mezi výslovností *b'ič* a *bjič* (Bělič, 1972, s. 47). Zbytky **-i** se uchovaly v ostrých sykavkách (např. *cítit*, *sítko*, *vozik*), i zde je však v současnosti vytlačuje obecněčeské **-ej**. Dalším vymezujícím vlivem bývala rozložená výslovnost retnic, při níž se *mě* vyslovovalo [mje] oproti běžné výslovnosti [mňe]. Svědčila opět o jihočeské měkkostní tendenci (např. *mjeli*, *vzimje*, *mjesíc*) (ČJA 4, 2011, s. 34). Postupnou převahu získala všeobecná výslovnost [mňe]. Varianta *mň* vedle *mj* má zřejmě své kořeny už v době existence měkkých retnic (Bělič, 1972, s. 47). V úseku doudlebském původně stará generace zachovávala počáteční **-o** bez protetického **v-** (např. *on*, *okno*, *Ořevjek*) (ČJA 4, 2011, s. 32). Mimo Doudlebsko bývala běžná výslovnost s protetickým **v-**, které je dnes běžnou součástí textů.

Z asimilačních jevů ve skupině *samohláska + vi* můžeme poukázat na výslovnost místních jmen zakončených **-ovice** jako [-ojce] (např. *Budějce*, *Lajtnojce*) a rodinných jmen zakončených na **-ovic** jako [-ojc] (např. *Novákojc*). Častější jsou však tvary rodinných jmen v genitivu (*Vackú*, *Janú*) (ČJA 4, 2011, položka 222, mapa s. 331). V omezeném rozsahu drobných úseků jihozápadních a jižních Čech jsme se v minulosti hlavně u místních a rodinných jmen mohli setkat s výslovností [u] místo [v] (viz *Horážd'ouce*, *Novákouc*) (Bělič, 1972, s. 25). Určité souhláskové jevy můžeme považovat podle M. Janečkové (1992, s. 13) za izolované. Patří mezi ně podoba způsobového slovesa *muset* s měkkí výslovností **s**, jež byla přejatá z německého *müssen* (např. *mušíš*, *mušel*) (ČJA 4, 2011, položka 295, mapa s. 427). Jev měkkého **š** se pod vlivem němčiny rozšiřuje i na jiná slovesa (např. *študovat*). Asimilované **g** se dříve ve spojení **k + d** měnilo v **h** (např. *hdo*, *hde*), tento jev však ustoupil výslovnosti s nezměněným **g**. Vyskytuje se však zvláštní typ se ztvrdlým **n** (např. *negde*, *neco*, *nákej*, *nekolik*). Jednotlivě se objevují ještě záměny některých souhlásek jinými, zde **ch** za **k**, které zaměňovali většinou staří lidé (*k dochtorovi* místo *k doktorovi*, *do Kotejcan* místo *do Chotýčcan* aj.). Charakteristické bývalo vsouvání hlásek (např. vsunutí hlásky **r**) a zjednodušování souhláskových skupin **dn** v **nn** (např. *honí* / *hoňí* místo *hodný* / *hodní*).

Redukce **-a-** se obecně na jihu vyskytuje v participiu *l-ovém* (*začli*, *načli*). Kromě toho existoval i tvar *začela* s nadbytečnou přehláskou (ČJA 4, 2011, položka 399, mapa s. 563). K samohláskovým změnám radíme převážně rozdílné typy kvantity. Délka se projevuje v morfologických tvarech (např. *vod desíti*), v příslovečných tvarech (např. *večír*) a u sloves (např. *příde*). Příznakové je dlužení v přičestí minulém. Jenom na ojedinělá slova jsou omezeny případy s „nadměrným“ *ej*, *ou*. „Nadměrné“ **ou** má tvar *roužnout*, kde **ou** vzniklo z **ů**, pocházejícího z původního dlouhého **ó**. Užší je výslovnost **o**, které se vyslovuje jako **u** (*nu jo*, *nebu j se*). Krácení uvnitř i na konci slov je shodné

s ostatními českými nářečními oblastmi. Pro jihočeskou oblast jsou příznakové zkrácené jednoslabičné infinitivy *pect, nest, vect, sect* aj. (ČJA 4, 2011, položka 340, 341, mapa s. 485; Bělič, 1972, s. 225). V jiných výrazech se naopak může projevovat délka jako ve středočeské oblasti. K ostatním ojedinělým samohláskovým jevům patřila změna *e* v *a* po *č, ž, š, ř, j, z* které vznikly lexikalizované přehlasované tvary (např. *sršán, fčála, jahla*) (ČJA 4, 2011, položka 110, 111, mapa s. 179). Zajímavá je i užší výslovnost *e* (*d'ifčata*). Po sykavkách *c, z, s* zachovávala *í* spíše starší generace, v současnosti se vlivem obecné češtiny po *c, z, s* projevuje diftongizace *í* v *ej* i u nejstarší generace. Na jednotlivá slova je omezeno *r* proti spisovnému *ř* vyskytující se v různých výrazech (např. *horejší, parez, porád, drevník*) (srov. Bělič, 1972, s. 226).

V některých úsecích se vyslovovaly hlásky *l* a *r* s průvodním samohláskovým prvkem různé kvality. Tato situace byla zachována opět při okrajových jihozápadočeských a jižních úsecích na Manětínsku, Domažlicku, Strakonicku, Prachaticku a Českobudějovicku (Bělič, 1972, s. 31). S tímto jevem jsme se v nahrávkách nesetkali, nemůžeme proto posoudit jeho existenci. Přesto se však domníváme, že jde o jev v jihozápadních a jižních Čechách již zaniklý.

Převážně v západní oblasti jihozápadočeských nářečí se kromě toho vyskytuje vkladné *-j-* před *-t'* a *-d'* v zavřených slabikách (*ajt', tejd'*) (Bělič, 1972, s. 225). Chodské nářečí se vyznačovalo běžnou změnou *d* v *r* mezi samohláskami (např. *d'erek, poruška, buru*) i hojnějším výskytem podob jako *svarba, pormáslí*. Poměrně častým jevem bývalo protetické *h-* (např. *hučitel, habi*), délka samohlásky v zájmených tvarech *náše, vaše* i v infinitivech *bježít, sed'ít, volát* i v tvarech přičestí minulého *bježil, sed'ila*. Podle dávno zaniklých podob přičestí minulého slovesa být (*bul, bula*) se příslušníkům tohoto specifického nářečí říkalo Buláci (Bělič, 1972, s. 227).

4.2.2 Nářeční znaky tvaroslovné

Podle M. Janečkové (1992, s. 14) si jihozápadočeská nářeční oblast zachovává v tvarosloví dosud přeci jen větší konzervativnost, než je patrné v regionech západočeském nebo severovýchodočeském. Spatřujeme ji plně dosud v ustrnulých tvarech adjektiv přivlastňovacích zakončených na *-ovo, -ino/-íno*, rodově nerozlišených a nesklonných (např. *Bláhovo holka, sestřino/sestřino dítě*) (ČJA 4, 2011, položka 211, mapa s. 316). Tvar *sestřino* se na jihu oblasti krátí do podoby *sestřino* (ČJA 4, 2011, položka 216, mapa s. 323). Rozsáhlý úsek v jihozápadních Čechách se tímto ustrnulým jmenným tvarem 1. a 4. pádu jednotného čísla středního rodu výrazně odlišuje od ostatních nářečí. Rozptýleně se zčásti před přivlastňovacím přídavným jménem upřednostňuje 2. pád podstatného jména (např. *taťinka bratr, sestri kluk*) (Bělič, 1972, s. 172–173). Za další příznakový jev pokládejme délku u podstatných jmen v zakončení 1. pádu plurálu maskulin

(např. *kluci, vojáci*). Tuto délku přebírá i plurál některých zájmen a číslovek (viz *naši dvě, všichni tři*) (ČJA 4, 2011, položka 90, mapa s. 153). Objevuje se záměna 1. a 4. pádu plurálu životných substantiv, v níž je zachován ustupující rys. Podobně je tomu i ve středočeské a severovýchodočeské podskupině (např. *trávu pro králíci, muzikanti vypadali jako strašáci, viděla sem kluci*). Výrazné rozdíly jsou ve využití a rozsahu koncovek 1. a 4. pádu plurálu životných podstatných jmen mužského rodu. Hlavní koncovkou je v oblastech jihozápadočeského nářečí **-í** (viz *kluci, vojáci*), které se v některých případech expresivního původu lexikalizovalo i mimo uvedené úseky, např. v Praze a jinde. Původ koncovky **-í** je nejistý, autoři HMC 1986 jej hledají ve využití mužské i-kmenové koncovky **-ie > -í** (*hostie > hosti*). Mnohem více se **-í** v nominativu plurálu maskulin životných projevuje v západočeském okruhu (srov. též výklad v ČJA 4, 2011, s. 152). V mluvě starší generace mají stále místo rozdílné tvary 2., 4. pádu a 6. pádu singuláru v zakončení tvrdého skloňování ženských adjektiv a rodových zájmen (viz *bes tí velká sednice, k/v tej velké sednici*). Tento jev je považován za základní klasifikační jihozápadočeskou izoglosu (ČJA 4, 2011, položka 205a–c, mapa s. 307, 309, 311). Kromě těchto znaků se zejména v západních oblastech jihozápadočeské nářeční podskupiny nachází koncovka **-om** v 3. pádě množného čísla podstatných jmen mužského a středního rodu (např. *chlapom, kuřatom*) (Bělič, 1972, s. 225).

U některých zájmen měkkého skloňování (*co, něco, nic, on*) se v 6. pádu singuláru vyrovnává tvar podle tvrdého skloňování zájmen (*vo ničom nevíme, na ňom*) (ČJA 4, 2011, položka 239, mapa s. 356). K doulebskému úseku se vázaly příznakové zájmené tvary, týkající se důrazových tvarů 3. a 6. pádu singuláru osobních zájmen bezrodých (např. *tebje, sebjje*). V zájmených deklinacích se projevují další zvláštnosti. Tvaroslovným jen jihočeským rysem je depalatalizace 4. pádu osobních zájmen *já, ty* ve tvary *me, te*. Akuzativ u osobního zájmena *mě* je depalatalizovaný pouze na jih od Budějovic a ještě se střídá s tvarem *mje*. Dále v jihozápadočeské podskupině dochází k záměně tvarů osobních zájmen bezrodých pro 3. a 4. pád (*co tě budu povídat, nech mi bejt, to tě řeknou*) (ČJA 4, 2011, položka 230, mapa s. 345). Tvary ukazovacího zájmena *ten* jsou v instrumentálu plurálu realizovány ve tvaru *tíma*, obdobnému východnějším variantám (Janečková, 1992, s. 27). Ukazovací zájmena mají nejčastěji podobu *tích, tím, tíma* (ČJA 4, 2011, položka 264, mapa s. 387). Mají užší výslovnost **e > i** a jsou přizpůsobena měkké zájmené deklinaci vzoru *náš* podle *našich, našim, našima*. Objevují se i podoby *ten/h/le, tendle, todle, todleto, tidle*.

Izoglosou výrazného znaku, zakončením 3. osoby plurálu sloves 4. třídy na **-í**, se jihočeská oblast odlišuje od středočeských tvarů a jihozápadní Moravy. V jižních Čechách se mezi starší i mladou generací vedle **-í** začíná nově uplatňovat středočeské **-eji/-ej**. Ve slovesných tvarech 3. osoby plurálu se objevuje koncovka **-ou**. Tvar *chcou* je typický nářeční jev pro jihočeský okruh (ČJA 4,

2011, položka 322, mapa s. 459). Vyskytuje se i na Moravě. Dále na sever i na západ už jsou tvary *chťeji/chťej/chťej*. Odsunutí koncového **-í** je jev obecněčeský, ale i nářeční (ČJA 4, 2011, položka 320, mapa s. 457). Vyskytoval se původně v podskupině severovýchodočeské, ale šířil se dále do středočeské podskupiny, ba i do jižních Čech. Jihočeský základ s sebou nesou tvary imperativu sloves 4. třídy s měkčením kořenné souhlásky (viz *nemišli, proš, neježd'i*) (ČJA 4, 2011, položka 295, mapa s. 427). Pomocný slovesný tvar 1. osoby singuláru kondicionálu *bich* v archaickém jádru převažuje nad rozloženým výrazem *bi sem* (ČJA 4, 2011, položka 421, mapa s. 599). Ve tvarech druhé osoby singuláru slovesa *být* existují četné místní odchylky mezi západními (*učil jsi se*) a východními tvary (*učil ses*). Uživatelé již zřejmě regionální zabarvení variant nepocítují a ve svých jazykových projevech užívají oba tvary (ČJA 4, 2011, položka 426, mapa s. 605; Sedláček, 1994, s. 27–43).

4.2.3 Nářeční znaky slovtvorné

Nejvíce nových pojmenování vzniká pomocí sufixů a koncovek, dále prefixací a kombinovanými postupy prefixálně-sufixálními či prefixálně-konverzními. Prostředky slovtvorné jsou celonárodní, některé z nich jsou v určitém regionu využívány častěji, jiné vůbec. Vybíráme ty prostředky, které se objevují i v našem dotazníku nebo jsou obsaženy v nahrávkách. M. Janečková dokládá (1996, s. 60–65), že příznakových, čistě nářečních jihozápadočeských slovtvorných prostředků je málo.

Jména činitelská hodnotí člověka s použitím formantů **-0** (*chmoust – chroust*), **-a** (*tlamsa – upovídáný člověk*), **-na** (*cuchna – nepořádná žena*), **-ta** (*cuchta – obměna cuchny*) nebo **-ák** (*tlamsák – obměna tlamsy*). U jmen nositelů vlastností má u maskulin dominantní postavení sufix **-ák** (*bosák, drbák – bramborové knedlíky*). Jedná se o názvy vzniklé univerbizací z dvouslovných pojmenování. Názvy dějové používají u nářečních pojmenování sufix **-ka** (*třísalka – horečka*). Pro názvy výsledků dějů jsou shodně se spisovnou češtinou používány produktivní sufixy **-ek, -ka** (*náčinek – skrojek chleba, špárek – stroužek česneku*). Příslušnost k nářečí je u názvů mláďat a potomků dána samotným základem slova, neboť při jejich tvoření se uplatňuje formant **-e/-ě** jako ve spisovné češtině (*hůdě – dítě, líce – kachně, podníště – house*). Příznakovými deminutivními sufixy jsou u maskulin **-al, -álek** (*Fanal, Fanálek, pejsal, pejsálek – pejsek*) a u feminin **-alka/-álka** (*misalka/misálka – mistička*). Ke starobylým jihočeským příznakovým rysům by patřily i přípony **-ejček** (*kamejček – kamínek*), **-ejško/-ejčko** (*prkejško/prkejško – prkýnko*), **-átko** (*vemátko vemeno*). K označení prostředků menších se užívá sufix **-tko** (*koprvaťko, pokrvaťko – poklice*, jehož variantou je sufix **-ško** (*koprvaťško, pokrvaťško*) či **-dlo** (*koprvadlo*).

Připomínáme jednak odlišné slovtvorné přípony, jednak jiné způsoby tvoření domácích podob

rodných jmen osobních, jmen rodinných a místních. Při zdrobňování podstatných jmen se užívá např. přípona **-alka** (*misalka, pusalka*). Podoby komparativu adverbii se shodují buď se středočeskými (*teplejc, veselejc*), nebo jsou typické pro jihočeskou oblast (*teplejš, veselejš*). K adverbii bývá připojován i formant **-c** (např. *zasejc, dřívjejc*). Adverbia jsou v jihočeské oblasti zajímavá i díky nejrůznějším samohláskovým obměnám ve svých tvarech (viz *jinda, fšade / fšadi, znova*). Často se můžeme setkat i se změnou souhláskového skladu adverbii (viz *nejčkon, tečkon, tudle/túle*). Zájmena tázací a adverbia obsahují v mluvě nejstarší generace přídatnou částici **-ž**, vyslovovanou nezněle (*coš, kerakš, jakš, kamš, gdeš*). Tvary rodinných jmen končí nejčastěji na **-ů** a jsou v genitivním tvaru (viz *Nováků, Kocijánů*) (ČJA 4, 2011, položka 222, mapa s. 331). Ženské tvary příjmení se tvoří s využitím přechylovací přípony **-ka** (*Novačka*). Místní je výslovnost názvu města Českých Budějovic, zakončených na **-ovice** a vyslovovaných jako **[-ojce]** (*Budějce, do Budějce*).

U variability slovtvorných prvků se z hlediska lidové etymologie pozastavoval i S. Utěšený (1972, s. 186–192). Poukazoval na příklady maximální slovtvorné diferenciacie českého systému s použitím nářečních map (např. názvy pro slunéčko sedmítečné). Jde o vytváření dalších, původně hravých dětských obměn výchozího archetypu. V jihozápadních Čechách se utvořil široce užívaný areál čtyřslabičných názvů, jejichž první část má bohatě obměňované základy *pinka-*, *anka-*, *cinga-*, *babu-*, *bábr-*, *papu-*, *majda-*, *manda-* s druhou částí s formantem **-linka** (zprvu samostatné staročeské označení broučka). Vznikají odvozeniny typu *bábrlinka, mandelinka*. Na bohatě diferencovaných onomaziologických lexikálních mapách se setkáváme i s výraznějším počtem slovtvorných obměn, které jsou podmíněny areálovým sousedstvím. Dochází k rozmanitým areálovým seskupením, neboť jednotlivé složky na sebe zpravidla navazují (viz názvy ptáka čejky – *knih-a, knih-ara, knih-ora, knih-ačka, knih-alka, knih-avka, knih-ovka*). V lidové odborné etymologii se podobných přetymologizovaných výrazů vzniklých často z hravého dětského jazyka najde značný počet (viz husa *podnéska*, mláďata *podneš'ata – podnížka, podnechčata, podhniž'data, podlíš'ata, podlíčata, podlešky, podníštata* ad.).

4.2.4 Nářeční znaky lexikální

Ve slovní zásobě se odráží regionalismy v menší míře a častější jsou výrazy a slovní spojení celonárodně platné. Ve slovníku jihozápadočeských mluvčích se projevuje vliv mezislovanských vztahů a vztah k bavorskému a rakouskému sousedství. Nářečními znaky lexikálními původem z českého i německého prostředí se zabýváme v praktické části práce, jelikož obsahuje slova z dotazníku.

5. Řečové žánry

Řečí se myslí jedincova komunikační činnost a její výsledek. Jde o individuálním způsobem ztvárněnou realizaci jazyka, jazykového systému (Čechová, 2012, s. 9–11). Řečový proces se označuje termínem komunikace, jejíž výsledek se nazývá komunikát. Komunikát tvoří celistvý a relativně uzavřený útvar, jenž je výsledkem komunikační aktivity jedince nebo více lidí.

5.1 Parametry řečových žánrů

Na protipólech uvedených parametrů se formulují určité soubory postupů, kterými se vyznačují žánrové komunikáty. Jedná se o opozice interpersonálnost–masovost, kterou se odlišují situace, v níž je komunikace opřena o blízký kontakt účastníků a komunikace na dálku, zprostředkovaná jiným kanálem. Dalším situačním parametrem je dialogičnost–monologičnost projevů a jinými spontánnost–připravenost, soukromost–veřejnost, případně neformálnost–formálnost.

Za jeden z hlavních parametrů řečových žánrů bývá považována dialogičnost, chápaná jako aktivní interakce dvou a více účastníků komunikační situace, a naproti tomu monologičnost, která se prezentuje jako aktivita jednoho mluvčího, zaměřujícího se na řečově pasivní partnery. O. Müllerová za reprezentativní monologické žánry považuje vypravování příhody, vzpomínkové vypravování nebo popis denních činností, které mají opět mnoho možných realizací (2000, s. 21–54).

V monologickém projevu je výstavba textu výsledkem jednoho autorského záměru, který není nebo nemusí být narušován vstupem dalšího subjektu, hlasu jiného účastníka komunikace. Rozdíl mezi dialogem a monologem je v stupni a charakteru zapojení cizích hlasů do promluv mluvčího, které jsou v případě monologu zapojeny implicitně, jelikož i autor monologu reaguje na cizí slovo, orientuje svůj projev vzhledem k adresátovi, anticipuje jeho znalosti a postoj k tematice. Adresáti monologických projevů jsou proto pasivní jen podmíněně – během naslouchání monologu mohou poskytovat mluvčímu zpětnou vazbu, reagovat různými dotazy a doplněními, povzbuzovat vypravěče a podněcovat jej otázkami (Čmejrková, 2011, s. 64).

5.2 Komunikační situace soukromé

V posledních desetiletích se výzkum nepřipravených mluvených komunikátů obrací i ke komunikační sféře, která bývala prezentována převážně v pracích sociologických a psychologických. Myslí se tím komunikace v malých skupinách, v nichž mezi komunikanty existuje blízký, až důvěrný vztah; takové skupiny tvoří zejména rodina nebo se sem řadí i přátelské vztahy.

V přirozeném denním styku je základní a nejdůležitější formou komunikace v soukromých

situacích. Soukromá či důvěrná komunikace se vyznačuje několika typickými příznaky. Probíhá v neveřejných podmínkách, umožňujících větší otevřenost a spontánnost mluvčího. Vypravěčovo uvolněné chování má vliv i na řečové jednání v atmosféře, která není narušována příkazy a zákazy či dalšími omezeními. Celkový ráz komunikace se dá označit slovem spontánní, vyznačující se přirozeným kontaktem mluvčích. Je s ní spojena jazyková nepřipravenost, improvizovanost, vliv momentální komunikační situace. K dalším rysům soukromé komunikace patří neoficiálnost (jindy důvěrnost až familiárnost) a civilnost, označující rovnoprávný vztah účastníků komunikace, kteří si mohou dovolit být v rozhovorech sami sebou (Čmejrková, 2011, s. 67–68).

Ve své dřívější práci se M. Hirschová (1989, s. 145–162) zaměřila na nejvýraznější rysy interpersonální komunikace v rodině (mezi přáteli), z nichž za určující pokládá tři charakteristiky – vliv společného zkušenostního komplexu, absenci prestižních aspektů komunikace a výchozí stav vzájemné shody účastníků komunikace. Čistě soukromou komunikaci v situacích rodinného styku můžeme pojmenovat výrazem neformální. Od mluvčího není vyžadováno přesně dodržování jazykových a společenských norem, nejdůležitější je smysluplné obsahové vyjádření (Čmejrková, 2011, s. 69). M. Hirschová považuje tyto podoby interpersonální komunikace za nejtriviálnější, nejméně záměrně kultivované (1991, s. 89–103).

6. Lingvistická pragmatika

Jak uvádí M. Hirschová (2013, s. 217), „komunikovat znamená dožadovat se něčí pozornosti, a dožadujeme-li se něčí pozornosti, implikujeme tím, že komunikovaná informace je relevantní“. Každý záměrný komunikát je nositelem předpokladu relevantnosti pro adresáta.

6.1 Pragmatické stylové faktory

Pragmatické faktory je označení pro skupinu působících stylových faktorů, kterými jsou kontakt s partnerem komunikace, situace, cíl něčeho dosáhnout, komunikační dovednosti autorů a jiné. Autor promluvy musí počítat s konkrétním adresátem, s jeho předpokládanými vlastnostmi, věkem, vzděláním, vyspělostí, případně zájmy – to vše náleží do komunikační situace a tyto faktory můžeme pojmenovat mezi faktory komunikační (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 78).

6.1.1 Objektívni stylové faktory

K objektívním stylovým faktorům řadíme základní funkci komunikátu, užitou formu komunikátu (mluvenost a psanost), kód jazykové komunikace, ráz komunikátu, místo a čas komunikace, adresáty, míru spontánnosti a připravenosti komunikace a v neposlední řadě téma a jeho uchopení.

Účinek přímého vyjadřování v mluvených projevech ovlivňují vedle prostředků jazykových (lingválních) neméně i prostředky paralingvální, k nimž patří prostředky zvukové. Mluvčí může měnit tempo projevu, sílu, výšku hlasu a docílit výraznějšího projevu vhodnou dynamičností a intonací hlasu. Paralingválními prostředky se v našich rozborech zvláště nezabýváme, zastavujeme se pouze u pauz či hezitačních zvuků, abychom posoudili, zda jsou v projevech staré generace častější, než je tomu v projevech příslušníků generace mladé. Na mluvené komunikaci mají velký podíl prostředky extralingvální, zejména mimika a gestikulace, které však ponecháváme stranou našeho výzkumu.

V jakékoliv komunikaci jde primárně o vhodnou volbu kódu v návaznosti na dichotomii mluvenosti a psanosti. Komunikace v českém jazykovém prostředí, zejména pak mluvená, je o volbě mezi všemi útvary a poloútvary českého národního jazyka. Pokud má autor možnost sám ovlivnit výběr výrazových prostředků, pak můžeme volbu kódu řadit mezi stylové faktory subjektivní. Ráz komunikátu souvisí se soukromostí nebo veřejností projevu a je dán komunikační situací. Bezprostředně plyne z cíle a funkce zamýšlené komunikace, jejíž text může být oficiální, případně polooficiální nebo může jít o text zcela neoficiální, soukromý a důvěrný během spontánní, běžné komunikace. Míra oficiálnosti totiž souvisí s veřejností a závažností sdělovaných informací. S prostředím soukromým či veřejným, známým či neznámým souvisí přítomnost adresátů různého počtu, věku atd. Svou roli sehrává i prostředí sociální, tj. přítomnost adresátů různého zaměření, kteří žijí ve společnosti, jež prezentuje myšlení dané doby (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008).

Jako objektivní faktor bývá uváděn prostor, v němž se komunikace uskutečňuje. Tím se myslí vzdálenost mezi mluvčím a posluchačem, „proxemika“, související s osobním vztahem mezi oběma komunikanty, mírou intimity a oficiálnosti jednání (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 78–87). Proxemika během našich nahrávek byla poměrně blízká, mezi námi a mluvčími byla mírná vzdálenost, kterou představoval nejčastěji stůl, či se nahrávání uskutečnilo v bezprostřední blízkosti obou komunikantů. Komunikace se známým a neznámým adresátem bude stylově vždy jiná. Adresátem byl pro mluvčí často člověk zcela neznámý, nepocítily jsme však žádné zábrany komunikantů ve vyjadřování, kteří by jinak mohli být tímto faktorem ovlivněni.

Adresát autorovi známý představuje faktor se zcela jiným působením a očekávanou bezprostředností, ne vždy může jít ovšem o působení vhodné. Mluvčí může před známým člověkem naopak cítit stud a obavy z vyřčeného, může pocítovat sevřenost ve vyjadřování, jelikož mu na projevu před známým posluchačem záleží více. Stylově odlišné jsou komunikáty s přímým kontaktem s posluchačem, jelikož jeho přítomnost umožňuje vypravěči jazykovou implicitnost a

neúplnost vyjadřování díky situačnímu zakotvení komunikace. Přehlížet nelze ani osobní vztah mezi komunikanty a jazykový kontakt mezi nimi. Kvalitě komunikace napomáhá i znalost charakteru adresátů a jejich obvyklého vyjadřování.

Cílem sběru byly komunikáty spontánní, bezprostřední, neoficiální, jejichž důsledkem je nemožnost předcházející přípravy, nepromyšlený výběr jazykových prostředků, častější opakování, větší míra zájmen a menší stylistická propracovanost syntaktické stránky. Jako stylový faktor můžeme pojímat i témata různě společensky závažná, ovlivňující vlastnosti textu a závažnost sdělovaného. Každé téma je spjato s určitým okruhem jazykových prostředků a stylem. Námi zvolené tematické okruhy umožňují stylově uvolněnější komunikaci.

6.1.2 Subjektivní stylové faktory

Mezi základní subjektivní stylové faktory patří faktory biologické, tj. věkové a pohlavní, o nichž blíže M. Jelínek (1995, s. 720–726), intelektuální a rozumová vyspělost autora, znalost kódu komunikace, povahové a osobnostní vlastnosti, zkušenostní komplex, celkový kulturní rozhled, znalost tématu a obsahu, emotivní založení, dále zařazení k sociálnímu prostředí a pracovní profesi a mimo jiné i postoj k adresátovi.

V řadě studií se zkoumají rozdíly mezi jazykem žen a mužů. Výsledky výzkumů nepodávají výraznější jazykové odlišnosti mezi oběma pohlavími, přesto se však rozdíly dokládají, a to nejlépe na fonetické úrovni. Ženy pečlivěji vyslovují a dynamičtěji střídají výšku hlasu, což je dáno emocionálností projevu a citlivějším reagováním na mezilidské vztahy. Dávají přednost stoupavým, tázavým intonacím, přičemž muži volí intonace klesavé (Čmejková, 1997, s. 150). M. Jelínek (1995) hovoří o mužském a ženském stylu, na jejichž odlišnosti upozorňoval již v 70. letech 20. století. Uvádí, že „rozdíly mezi ženským a mužským stylem nebývají velké a v četných případech se komunikáty mužů a žen od sebe neliší. [...] Tam, kde je prostor pro uplatnění subjektu širší, zjišťujeme v ženském stylu větší tendenci k explicitnímu vyjadřování, preferenci jistých témat, [...] větší emocionálnost projevu, často i větší syntaktickou uvolněnost“ (Jelínek, 1995, s. 721). Co se týká slovníku, starší ženy přirozeně častěji hovoří o vaření, dětech a rodině, poněvadž ženská zkušenost je situována zejména do soukromého světa s panujícími principy spolupráce, péče a citů, kdežto zkušenost mužská je převážně situována do sféry veřejné. Uvádí se, že ženy jsou výmluvnější a plynulejší v řeči (Čmejková, 1997, s. 150–151). Závěry o řeči mužů a žen se dají zhodnotit velmi obecně, neboť musíme být obezřetní a nehodnotit pouze na základě pohlaví mluvčích.

Na projevu mluvčího se totiž nepodepisuje jen gender, ale i sociální postavení (vzdělání,

zaměstnání) a model, v němž jako dítě vyrůstá. I proto jsou určití muži zdatnějšími vypravěči než podobně staré ženy (srov. Z, 84, B, dělnice, Borov a M, 84, B, řidič, Ráj). Tematikou se zabývala i vědecká konference PDF UJEP v Ústí nad Labem s názvem *Žena – jazyk – literatura* (1996). M. Jelínek (1995) z hlediska věku dále rozlišuje styly dětské (styl jinošský a dívčí), styly subjektů dospělých a styly starých lidí, které považuje za citově vyváženější, obsahující větší slovní a idiomatickou zásobu a výrazově explicitnější. Podrobněji rozpracovává subjektivní styly formované i faktory nebiologickými, a to styly lidí vzdělaných a nevzdělaných, styly profesní, zájmové, ideologické aj. (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 87–90).

Mluvčí jsou při komunikaci ovlivňováni objektivními stylovými faktory, které je staví zejména před volbu kódu mezi spisovným a nespisovným vyjadřováním. Naším záměrem bylo přimět komunikanty k běžné mluvě, v níž by nekontrolovali spisovné tvary. Ne vždy jsme se setkali s úspěšným naplněním našeho plánu, neboť někteří komunikující (převážně příslušníci mladé generace) používali zejména tvary spisovné češtiny či se o to alespoň pokoušeli. Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti představuje fungování dvojí povahy jazyka, které je uživateli českého národního jazyka většinou vnímáno ve vzájemných souvislostech. Dvě skupiny výrazových prostředků se k sobě vztahují a vzájemně prolínají. Vývojem komunikačních situací se dichotomie spisovnost-nespisovnost stále více váže na ráz komunikace a komunikující jedinec je při volbě prostředků ovlivňován veřejností, oficiálností/soukromostí, neoficiálností projevu, spontánností/připraveností, monologičností/dialogičností nebo typem projevu. Výsledná úroveň autorovy řeči je vždy důsledkem komplexnosti v působení (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 77).

6.2 Pragmatické kontexty

S pragmatikou souvisí kontexty, v nichž je výpověď vždy realizována – slovní či jazykový kontext, týkající se mimo jiné jevů souvisejících se stanovením tématu výpovědi, situační kontext, jež v sobě zahrnuje základní prvky komunikační situace a který můžeme rozdělit na situační kontext aktuální (bezprostřední, jež identifikuje zejm. mluvčího a adresáta) a situační kontext širší (obsahující např. časoprostorové údaje a rámce) a v neposlední řadě kontext zkušenostní, jenž je vrstvou nejširší, ovšem nejhůře vymežitelnou, jelikož zahrnuje předpokládané sdílené znalosti účastníků komunikace o světě, v kterém se komunikační událost odehrává, nebo se k němu nějakým způsobem vztahuje. M. Hirschová (2013) upozorňuje na neostrost a prostupnost hranic mezi situační a zkušenostní sférou.

6.2.1 Slovní (jazykový) kontext

Slovní neboli jazykový kontext byl určen námi, neboť jsme se snažili pokládat taková témata, která byla společná oběma generacím mluvčích a ve kterých se mohlo na základě našich předpokladů jejich vyprávění realizovat. Volili jsme témata, která se týkala každodenního a běžného života⁵, tj. dětství, mládí, školy, rodiny (sourozenců, rodičů, prarodičů, vlastních dětí), cestování, zaměstnání aj. Někteří mluvčí byli schopni na témata volně navázat a dále je úspěšně rozvíjet bez vnějších zásahů, jiní nedovedli své myšlenky rozvinout a nebyli schopni téma v delším časovém úseku naplnit. V jistých případech bylo hlouběji rozvinuto pouze jedno či dvě témata, poněvadž se však realizovalo po celý časový úsek, považujeme naplnění za úspěšné.

Svou roli u mluvčích nejstarší generace, tj. mluvčích od 75 let a výše, sehrává fakt, že podobné příběhy o svém životě, které s námi sdíleli, již několikrát vyprávěli a měli možnost si je lépe utřídit. Schopnost udržet tematickou linii vcelku zhoršoval však u některých zástupců jejich vysoký věk spojený se zapomnětlivostí, vyskytly se proto i výpadky kratších úseků. Mluvčí nahlas uvažovali i nad tím, jak ve svých monolozích pokračovat. Uvažování nad navazováním linie s sebou přineslo delší úseky s pauzami a hezitačními zvuky.

Zdalo by se, že zástupci mladé generace, jejichž věk se pohyboval v rozpětí 20–30 let, obstáli ve srovnání se staršími mluvčími díky svému mládí z hlediska zapomínání a výpadků paměti lépe, ovšem tematickou linii nedovedli všichni úspěšně rozvinout a jejich vyprávění se stávala poněkud strohými. Realizace tématu se udála formou několika vět, které byly brzy vyčerpané. Někteří byli však v projevech úspěšnější a texty tudíž považujeme za zdařilé.

6.2.2 Aktuální situační kontext

K základním prvkům komunikační situace přiřadíme situační kontext aktuální, do něhož spadají mluvčí a adresát. Jednalo se o bezprostřední kontakt, který probíhal mezi dvěma osobami, a k jehož realizaci docházelo na příhodných místech nebo alespoň v takových prostorách, které umožňovaly rozhovor. Situační kontext do velké míry ovlivňuje jednak prostor, ve kterém ke kontaktu dochází, a jednak vzájemné vztahy mezi mluvčím a adresátem.

6.2.3 Zkušenostní kontext

Nejobtížněji vymežitelnou vrstvou se stává kontext zkušenostní, natolik odlišný v rámci obou generací. Vycházejíce právě z odlišných zkušeností dvou generací, považujeme dané texty za vhodné k analýze, neboť podle našeho zjištění přinášejí pohledy na dva různé světy, zahrnující

⁵ Mluvčí jsme požádali, aby nám sdělili „něco o svém životě“. Někteří se prosby úspěšně chopili a vylíčili svůj život od narození až do současného stavu bez dalších zásahů.

zkušenosti s odlišnými reáliemi, politickými režimy a životem. Při úspěšném naplnění zkušenostního kontextu se předpokládá sdílená znalost o světě, zkušenost s událostmi, které mohli mluvčí sami zažít, nebo s nimi byli seznámeni druhotně. Mluvčí se dovolávali posluchačových znalostí. Příslušníci nejstarší generace věděli, že jsme obdobnými zkušenostmi neprošli (např. *to vi te vono to bilo jiná i neco jiního, to vi vůbec nemůžete pamatovat*), a dokonce ani nepředpokládali, že bychom určité zkušenosti znali. Volili proto syntaktické konstrukce typu (viz níže *to vi nebudete vjedet, to vi neznáte, vočom vůbec nemáte šajn asi, to vi fšechno nevíte, to možná vi už aňi neznáte*).

6.3 Oblast deixe

Se sémantikou přirozeného jazyka je silně propojena oblast deixe. Deiktické prostředky odkazují k mimojazykové realitě a pomáhají ukotvit výpověď v kontextu. Jejich význam závisí na komunikační situaci. Deiktický znamená „vztahující se nebo patřící k deixi, sloužící k fyzickému ukazování“ (Čermák, 1997, s. 230).

V našem výzkumu se nezaměřujeme na deixi prostorovou, neboť celkový rozbor prostorových deiktických prostředků není naším zájmem.

6.3.1 Deixe časová

Časová deixe se orientuje na základě okamžiku promluvy. Příslowce (*ted'*) ukazuje většinou na daný bod, může však zahrnovat i širší časový úsek. K prostředkům časové deixe patří temporální adverbialní výrazy, které lokalizují děj na časové ose a odpovídají na otázky (*kdy? jak dlouho? jak často?*), a předložky, systém časů, koncovky a derivační sufixy sloves, vidové prefixy a sufixy sloves nebo celé syntaktické konstrukce. Časová lokalizace promluvy a děje se mohou vzájemně lišit. Časový význam, tj. časová reference dané formy je závislá na kontextu (Hirschová, 2013). Zabýváme se detailněji pouze odlišnou časovou lokalizací promluvy a děje, jelikož vzpomínky se váží nejčastěji k minulému času.

6.3.2 Deixe personální

Personální deixe svými prostředky, které tvoří osobní zájmena (1. osoby mluvčího, 2. osoby adresáta) rozlišuje účastníky a neúčastníky komunikační situace. Osobní zájmena v singuláru (*já, ty*) identifikují jednoznačně a individuálně, v plurálu (*my*) vyvstávají vícere možnosti interpretace. První je inkluzivní (*my – já a ty/vy*), druhé je exkluzivní (*my – já a ostatní kromě tebe/vás*). Existují i specifika použití osobních zájmen v případech plural majestaticus, plural modestiae, empatického (*my*) nebo ironie. Osobní zájmena odkazují na toho (*to*), o kom (*o čem*) se mluví (3. osoba) a vyjadřují osobu nebo věc, která není účastníkem komunikace, nýbrž stává se předmětem hovoru. V

situační deixi bývají často doprovázeny gestem, není to však nutné (Hirschová, 2013).

6.3.3 Deixe sociální

Sociální deixi chápeme jako referování k osobám, jež je specificky podmíněné sociálními rolemi komunikantů. V užším smyslu se jedná o referování spojené s pravidly společenského chování, s užíváním řečové etikety. V sociální deixi lze rozlišit identifikační (včetně sebeidentifikace) a postojově-hodnotící roviny (promítají se v ní individuální i nadindividuální vztahy komunikantů). Z komplexu identifikací a postojů vyplývá sociální distance.

V konkrétních jazycích je sociální deixe podmíněna kulturně historickými faktory⁶, proto se volba sociálně-deiktického výrazu v individuálním komunikátu zdůvodňuje spíše intuitivně, nepředstavuje totiž jedinou možnost z několika variant. Při zhodnocení vhodnosti výrazů v individuálním komunikátu by posuzovatel měl mít stejné množství informací o celé komunikační situaci, jaké má produktor, který daný výraz zvolil. Provedený výběr⁷ se posléze stává jedním z rysů dané komunikační situace. Sociální deixi se učíme v rámci získávání komunikační kompetence po celý život (Hirschová, 2013).

6.4 Řečová etiketa

Řečová etiketa popisuje a stanovuje zdvořilostní formy výpovědí a jazykových prostředků v různých komunikačních oblastech. Každý přirozený jazyk má jistá nepsaná pravidla, která stanovují zdvořilejší formy vyjádření, mívají však často platnost, jež je omezená na určitou sociální, věkovou či zájmovou skupinu.⁸ Řečová etiketa bývá popisována jako dílčí mikrosystém skládající se ze stereotypních formulí a výrazů, v němž hraje významnou roli i vyjadřování neverbální (Hirschová, 2013).

Během krátkého časového úseku může být osoba oslovena počtem různých oslovení, jejichž výběr závisí na sociální distanci komunikujících⁹ a na situaci. Oslovení pouhým honorifikem (typu pane, paní, slečno) je užíváno při styku s neznámými osobami. Obyčejné rozhovory jsou spontánní, většinou neplánované, čemuž odpovídá i oslovení (M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: ribi nám nešli **děfče**; tak ňejak **děfče** no; to je studánek za ten život **holka**; to víš **holka** tak

⁶ Sociální deixe se týká i (ne)vyjadřování rozdílů přirozeného rodu a proměny zažitých konvencí v této oblasti. Rodové rozlišení se nejčastěji provádí pragmaticky, tj. podle vztahu k realitě. Speciálním českým problémem je přechylování cizojazyčných příjmení (Hirschová, 2013, s. 106).

⁷ Ve volbě prostředků sociální deixe záleží na znalostech a zkušenostech mluvčího s typy komunikačních situací a také na základě jeho pragmatických presupozic o adresátovi. Presupozice mluvčího o adresátovi jsou subjektivním vkladem (Hirschová, 2013, s. 105).

⁸ Předpokládáme, že v rozhovorech s mluvčími dvou odlišných generací se mohou projevit rozdíly ve formách zdvořilostní komunikace.

⁹ Variantnost je větší a narůstá, čím lépe se komunikanti navzájem znají. U oslovení platí přímý vztah mezi sociální distancí komunikantů a formálností oslovení (Hirschová, 2013).

je to; Z, 90, B, sekretářka, Velen: **holka** já už sem to zapomněla; **holka** vot . to ti aňi @ nevtovpovim). Setkali jsme se s tím, že jsme během nahrávání byli seniorkou osloveni výrazem *kočičko* nebo *holčičko* (Z, 92, B, investiční manažer, Velen: to bili dobi opravdu **holčičko**; a sem jediňe ráda **holčičko** že bidlím sama). Většina neznámých mluvčích dodržovala vykání a používala honorifikum typu slečno, někteří však projeví větší spontánnost (Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **děvče** zlatí to je kraválu; **devečko** no život je zlej; Z, 92, B, prodavačka, Soběs: mňe se **děvenko zlatá** zabil dvaadvacetiťetej sin na motorce). Jiní přešli vzhledem k našemu věku k tykání nebo nám jej i sami nabídli.

7. Monolog versus dialog

Původní, přirozenou formou komunikace je na základě některých názorů dialog. **Monolog**¹⁰ je ve vztahu k **dialogu** sekundární zejména z hlediska komunikační interakce, v níž je dialog primárním útvarem, sloužícím k výměně informací mezi různými mluvčími. Monolog je souvislá, nepřetržitá promluva jednoho mluvčího, dialog je naopak rozhovor dvou nebo více osob a spěje u komunikantů více či méně ke střídání v rolích mluvčího a adresáta. V monologické aktivitě jednoho z účastníků komunikace se účastníci nestřídají v rolích mluvčího a posluchače, jejich rozdělení je v celém průběhu dorozumívání stabilní a nemění se. Dialogy a monology jsou odstíněny nejen na základě psanosti a mluvenosti, nýbrž i podle stupně připravenosti. Běžné promluvy jsou obvykle spontánní a nepřipravené (Hoffmannová, Müllerová, 1994, s. 14, 18).

Mezi dialogem a monologem však nemůžeme vést ostrou hranici, neboť existuje množství přechodných útvarů, a i v běžné komunikaci se monolog (promluva s monologickými kvalitami) a dialog prostupují. I v promluvách převážně monologických se objevují u mluvčího prvky dialogizace v případech vizuálního kontaktu s posluchači. Součástí podobných projevů je vždy oslovení, které se v průběhu řeči opakuje, uvádění kontaktních výrazů (např. *jak víte, jistě jste slyšeli, patrně vám neuniklo*) a reakce na odezvu řeči u posluchače (např. smích). Podobně v dialogu můžeme naopak nalézt promluvy monologického rázu, když se hlavní mluvčí ujme slova a pronáší nepřerušovanou repliku. Důležitým rysem dialogu je jeho tematická soudržnost. Monologický projev je častější v psaném jazyce, dialog nabývá na důležitosti i v jiné než mluvené podobě v důsledku rozšíření komunikačních technologií (Hoffmannová, Müllerová, 1994, s. 13–14).

Vypravování bývá jako žánr více monologické a můžeme rozlišit mezi vypravováním dynamickým, soustředujícím se na nějakou (častěji humornou) příhodu, zážitek z minulosti nebo ze života, a

¹⁰ Rozhovory s mluvčími byly vedeny převážně v monologické formě, resp. hlavní snahou bylo udržet monolog.

popisným, vypravujícím o věcech, krajině, způsobu života, zvycích, práci atd. (Hoffmannová, Müllerová, 1999, s. 144).

8. Frazeologie a idiomatika¹¹

8.1 Vymezení frazeologie a idiomatiky

Frazeologie a idiomatika je „samostatnou vědní disciplínou zabývající se studiem, případně i popisem svérázných jazykových jednotek různého typu a více úrovní“ (Čermák, 1985, s. 166). Idiom a frazém „je jedinečné spojení minimálně dvou prvků, z nichž některý nefunguje stejným způsobem v jiném spojení, popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném“ (Čermák, 1985, s. 177). Dodejme, že i v tomto vymezení se jednoznačně zdůrazňuje stránka kolokační. Frazémem a idiomem se podle F. Čermáka (1985) rozumí nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž alespoň jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a uzavřeného paradigmatu po stránce formální a většinou i sémantické.

Definice frazému a idiomu z *Encyklopedického slovníku* uvádí, že je lze vymežit jako ustálené syntagma prvků, z nichž minimálně jeden je členem omezeného a uzavřeného paradigmatu. Výsledné kombinace, frazeologické celky spadají funkčně vždy na úroveň vyšší. Frazémy nesou významy různého druhu a svou často expresivní vágností stojí v protikladu k exaktně vymežitelným významům termínů. Vykazují vysokou míru potenciálnosti významu (2002, s. 140).

Frazeologii můžeme definovat jako „soubor ustálených spojení slov, tzv. frazeologických obrátů“ (Bečka, 1992, s. 78). Jedná se o složená pojmenování chápána jako pojmenovací jednotky. Frazémy vznikají ustálením pojmenovávacího aktu a ve slovní zásobě tvoří zvláštní oddíl. Jednotlivá slova se ve frazémech váží na sebe navzájem, jejich významová samostatnost je značně oslabena či naprosto zrušena. Frazeologické obraty vznikají za určitých situací, v nichž je jednodušší použít hotové spojení slov, zejména pokud je vhodné, oproti přiklonění se k volnému výběru slov. Takové často používané obraty se postupem času ustalují a frazeologizují se.

8.2 Dělení slov podle míry spojitelnosti

O kolokační stránce komponentů blíže hovoří F. Čermák (2009, s. 1226). Kolokabilita je jedním z hlavních principů vymezení celého komponentu a značí míru schopnosti kombinovat se s jinými slovy. Slova se podle různé míry své spojitelnosti dělí na monokolokabilní, kolokačně neutrální a slova kolokačně široká a vysoce frekventovaná.

¹¹ Tato kapitola vyšla samostatně v: MĚŠŤANOVÁ, Květa. Frazémy v komunikaci nejstarších mluvčích. In: Janovec, L. (ed.). *Svět v obrazech a ve frazeologii*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2017, s. 355–370.

Zvláštní povahu mají především spojení využívající kombinace slov kolokačně širokých se slovy monokolokabilními (*bít hin, mít pré*), jež F. Čermák považuje za „neslova“, formy bez samostatné systémové existence mimo své členství ve frazému (1999, s. 85). Jejich kolokabilita je omezená na spojitelnost s jedinou možností či s několika málo slovy nebo slovy kolokačně širokými navzájem (*být ten tam, nedat si to vzít, mít se k něčemu*) či se slovy kolokačně neutrálními (*mít někoho na krku*). Zvláštní spojení dvou slov monokolokabilních v zásadě neexistuje (Čermák, 1985, s. 182–183). Podle *Encyklopedického slovníku češtiny* jsou volné kombinatorické možnosti v případě monokolokabilních prvků v pravidelném jazyce zrušeny (2002, s. 140).

F. Čermák (2009, s. 1227) za další extrém z hlediska spojitelnosti považuje komponenty kolokačně široké, k nimž patří především slovesa široce relační a statická (*být, mít*), modální (*mušet, moct, smět, umět*), fázová a kauzativa (*začít, dát se do, dát–dostat–vzít, nechat, zůstat, ztratit, stát se*), vystupující zdánlivě bez zřejmých hranic a omezení.

Periférii, pásmo přechodu do pravidelného jazyka, tvoří oblast kvazifrazémů a kvaziidiomů upozorňující na neostrost hranic kolokačně neutrálních spojení při splývání s pravidelným jazykem. K hlavním typům těchto výrazů patří výrazy s konkrétním denotátem (*kočičí hlava*), výrazy terminologické povahy (*mrtvý chod*), některé výrazy se synsémantickými komponenty (*ve srovnání s někým* – mají specifickou jen svou kolokabilitu, význam a funkci), některé výrazy s desémantizovaným komponentem (*bejt napakovanej, bejt potřebnej* – adjektivum je možné jen v predikátové funkci), výrazy s omezenou kolokabilitou komponentů (*zarytě mlčet, otevřít dokořán, širé moře, poulit oči*) a některé výrazy verbonominální s abstraktním substantivem, jako např. *dávat pozor, věnovat pozornost* aj. (Čermák, 1985, s. 205).

8.3 Frazémy v běžné komunikaci

Frazeologie v běžné komunikaci je tématem aktuálním, neboť se s ní setkáváme každý den, aniž bychom si byli daného faktu vědomi. Mluvíme v metaforách – některé jsou ustálené a stávají se frazémy, některé jsou ustálené méně. Se zvýšeným výskytem frazémů se mimo komunikaci psanou setkáváme právě v komunikaci prostěsdělovací, jež projevy ozvláštňuje na základě ustálených syntagmat. V jazyce je zakotven náš celkový pohled na svět a na život v něm a frazémy výstižně zachycují individuální i společné zkušenosti člověka se světem (Lakoff, Johnson, 2002).

Dalším důvodem výběru tohoto tématu je originalita a nápaditost frazémů, neboť vedle frazeologických obrátů známých, běžných či ustálených se v komunikaci vyskytují i obraty méně obvyklé, ba originální. Všechny frazémy spadají pod podstatné stylistické prostředky obohacující text a dodávající mu stránku ironickou či humornou. Se vznikem nových a originálních

frazeologických obrátů souvisí neustálý jazykový vývoj a přispění k jazykové schopnosti kombinační (Čermák, Filipec, 1985).

Frazeologie odráží různé vývojové etapy národního společenství spojené s technickým pokrokem (Čechová, 1986, s. 179). Zásoba frazémů je bohatá, neustále se aktualizuje a tyto faktory činí jejich zachycení ve slovnících poměrně komplikovaným, neboť tvorba nových frazeologických prostředků a neustálé obměňování prostředků starších neustává.

M. Čechová uvádí (1986, s. 186), že u frazeologické jednotky předpokládáme její opakované užití, kterým dochází k jejímu ustálení, „prefabrikaci“. Frazém je hotový již před aktem komunikace, v němž se zasadí vhodně do kontextu. Pojítkem těchto jednotek je referenční vztah k životním problémům a situacím. Zvláště ve frazémech větných se odráží životní moudrost (v příslovích) a zkušenost lidu (např. v pranostikách, pořekadlech). Jsou dokladem neotřelého vidění a chápání světa. Frazeologie je i kulturní hodnotou zasluhující si pozornost nejen z hlediska jazykového.

V komunikaci nejstarší generace se objevuje i negativní postoj vůči neměnnému faktu, totiž stáří, níže např. *stojí to za prd; to stáří stojí za prd, no, to stojí za prd.*

8.4 Typologie frazémů

V typologii frazémů a idiomů vycházíme z Čermákova členění (viz 2007, 2009) na frazémy slovesné, neslovesné, větné a na přirovnání. Námi sebrané příklady frazémů rozčleňujeme do těchto stanovených skupin a analyzujeme je. Všimáme si zejména sémantické stránky komponentů související zásadně s jejich kolokabilitou, mírou schopnosti kombinovat se s jinými slovy.

Pro srovnání s jinou typologií frazémů uveďme dělení J. Bečky (1992, s. 79–83). J. Bečka podle okolností vzniku rozlišuje tři základní typy frazeologických obrátů – obraty intenzifikační, verbalizační a konkretizační. Intenzifikační frazeologické obraty vznikají ustálením slovních spojení, ve kterých je zesilován neboli intenzifikován význam slova základního. Intenzifikuje se ve spojení substantivum a intenzifikační adjektivum (např. *pustá lež, holý nesmysl*), sloveso nebo adjektivum a intenzifikační adverbialní výraz (např. *usedavě plakat, škaredě se mýlit*); existují i intenzifikační přirovnání (např. *mít hlad jako vlk*) a intenzifikuje se i vyjádřením účinku (např. *nesnesitelné horko, nevýslovný smutek*). Zesilování významu slova je ve frazeologii postup velmi častý, avšak ne vždy snadný. Verbalizační frazeologické obraty vznikají v situaci, kdy je potřeba uvést substantivum do dějového vztahu. Obtíže vznikají při verbalizaci abstraktních substantiv, která jsou uváděna do dějového vztahu spojením s konkrétními slovesy. Vhodná spojení se posléze ustalují. J. Bečka uvádí (1992, s. 80–81) deset typů nejčastějších dějových vztahů, které je možné vyjádřit slovesnými frazeologismy. Verbalizační frazémy jsou důležitou složkou slovní zásoby

zejména pro projevy intelektuální, neboť se s jejich vysokou frekvencí setkáme zejména v textech odborných. Konkretizační frazeologické obraty označují skutečnost ustálenou metaforou nebo metonymií; abstraktní jev je konkretizován. Ke konkretizačním frazémům patří rčení, obrat obrazný, a konkretizační přirovnání, obraz spojený přes srovnávací spojku.

Bečkovovo dělení frazémů považujeme za jednodušší a zastaralé, byť funkční. Nezohledňuje však různorodost frazémů natolik, jako je tomu u dělení Čermákova, které je aktuální, propracovanější a ze kterého proto dále při analýze frazémů vycházíme.

8.4.1 Frazémy slovesné

Celá oblast verbálních frazémů čítá největší počet pojmenování a patří ve frazeologii nevětného typu k největší skupině. V tradičním chápání jsou verbální frazémy chápány jako jádro frazeologie národního jazyka. Verbální frazémy a idiomy fungují jako hotový predikát, daný v systému, kterému je až v textu přiřazen konkrétní subjekt. Tato funkce je formálně signalizována přítomností slovesného komponentu. F. Čermák za verbální frazém považuje „každou aspoň binární kombinaci slovních forem, z nichž jedna je slovesná“ a minimálně jeden z obou či více komponentů se v dané funkci a obvykle i významu vyskytuje právě jen v daném frazému (2009, s. 1219).

Frazém je ve verbálním typu dán kombinacemi verba se všemi ostatními slovními druhy nebo i s dalším verbem v různém počtu a pořadí. F. Čermák uvádí, že ovšem ne všechny ustálené kombinace verb musí patřit právě k verbálním frazémům, a mohou spadat pod frazémy větné či pod přirovnání (2009, s. 1219).

Sémanticky nejbohatší komponenty jsou v kombinaci substantiva a verba, účast ostatních slovních druhů je méně výrazná. U substantiv je důležitý především poměr a zastoupení abstrakt a konkrét, z čehož vyplývá, že abstrakta mají nad konkréty mírnou převahu. Odhlédneme-li od problematiky abstrakt a konkrét, zjišťujeme, že do pojmenování se silně promítá antropocentrický princip související s člověkem. Nejvýznačnější motivační skupinu utvářejí slova označující části lidského těla, jež patří do skupiny somatických frazémů (Čermák, 2009, s. 1224).

Převážná většina komponentů ve slovesných frazémech je apelativních, okrajově se vyskytnou i propria, z nichž bývá velká část nositelem symbolického významu. Zvláštní charakter mají kvaziproperia, vytvořená jako fiktivní názvy (např. *bydlet v tramtárii*). Adjektivní komponenty mají dvojí povahu; původní a frekventovaná adjektiva snadno podléhají metaforizaci a mívají i sklon k symbolické platnosti. U adverbálních komponentů převažují adverbia intenzifikační povahy (např. *hluboce se někoho dotknout*) a druhou početnou skupinu tvoří adverbia široce lokální, např. *dát to dál, dívat se zвыsoka* (Čermák, 2009, s. 1225–1226).

M. Čechová (2007, s. 113) se zabývá prostorovými motivy ve frazémech, jež se v našem rozboru také vyskytují (např. *být na druhé straně, být na světě, mít někoho/něco po celém světě*). Frazologie postihuje lidskou zkušenost se světem, proto se v ní bohatě uplatňují prostorové motivy vyjadřující prostorové vztahy přirozeného i mystického světa, světa reálného i potenciálních možností a logických souvislostí. Všimáme si prostorových frazémů s předložkovými konstrukcemi, neboť v sebraném materiálu evidentně převládaly. V předložkových prostorových frazémech se uplatňují různé předložky, především původní *na – v, od – k, od – do, po, z – do*.

V jedné z předcházejících kapitol je zmíněna kolokační šíře verb relačních a statických, modálních, fázových a kauzativ. Zastavme se nyní u jednoho relačního verba, a sice u slovesa *být*, z jehož frazémového rozčlenění vycházíme i při členění dalších slovesných frazémů.

F. Čermák (1999, s. 83) upozorňuje na postavení slovesa *být*, které stojí spíše na okraji zájmu, neboť je zapomínána jeho autosémantická povaha a zapojení se do nominativního systému jazyka. K nejvýznamnějším a historicky nejstarším funkcím patří jeho zapojení do frazeologie a idiomatiky jazyka, jelikož toto sloveso tvoří významnou složku velkého množství frazémů (viz níže).

F. Čermák (1999, s. 84) hovoří o pěti velkých kombinacích verba *být* a druhého verba, adverbia, pronomina, monokolokabilního slova a prepozice. Řada kombinací vystupuje nejen jako binární, složená pouze ze slovesa *být* a dalšího jednoho komponentu, ale také jako rozvinutá, rozšířená o komponenty další.

Jedinečná je kombinace *být* s jiným verbem, neboť byly registrovány pouze dvě takové kombinace (*bejt cejtít, být znát*). Druhý typ kombinace s adverbem bývá poměrně bohatý, avšak hlavním problémem je zde jistá neustálenost některých případů a z ní plynoucí nevýrazná hranice celého okruhu. Malou, ovšem neobyčejnou skupinu reprezentují kombinace verba *být* s pronominem, jelikož se komponentem frazému může stát každý slovní druh a jeho vlastní význam a funkce se vytrácí nebo je oslabena a stává se vágní (Čermák, 1999, s. 85).

Podle F. Čermáka (1999) mají zvláštní povahu frazémy, v nichž je sloveso *být* kombinováno se slovem monokolokabilním. Tento strukturální typ je poměrně hojný, přestože povaha některých příkladů není příliš zřejmá, případně jsou kvůli své formě mylně vydávány např. za adverbia.

Zajímavé jsou kombinatorické možnosti a souvýskyt slovesa *být* s prepozicemi vlastními spolu se zájmeny s co nejobecnějším významem (*ten, se, vše, nic, něco, někdo, co*, tj. hlavně neurčitými). Kombinace *být* se samotnou prepozicí je obecně řidší. F. Čermák uvádí, že donedávna nebyly tyto frazémy vůbec registrovány a informace nabízená slovníky je poměrně chaotická (1999, s. 87).

Nejvíce zastoupené jsou tři typy struktur, *být-prep-ten*, *být-prep-něco*, *být-prep-někdo*, ke středně zastoupeným typům patří *být-prep-co*, *být-prep-se*, periferní typy tvoří *být-prep-vše* a *být-prep-nic*.

Podobně jako sloveso *být* existují i další významově vyprázdněná, avšak kolokačně široká slovesa, mezi něž patří např. *mít*, *dát*, *stát*, *dělat* aj., která jsou ve frazémeh obohacena tzv. klíčovými slovy. Čermákovu typologii frazémů s verbem *být* aplikujeme i na další typy sloves.

8.4.2 Frazémy neslovesné

Svazek frazémů neslovesných zahrnuje frazémy substantivní, adjektivní a zájmenné, frazémy adverbialní a některé číslovkové, frazémy relační a konjunktivní, deiktické a partikulární. Základní složkou daného svazku jsou frazémy odpovídající výrazům autosémantickým. Druhá skupina obsahuje složené výrazy gramatického charakteru funkčně odpovídající výrazům synsémantickým.

Nejvýraznější složkou souboru bývají kombinace substantiva a adjektiva a substantiva a substantiva v nominativu (např. *bledá tvář*, *kluk ušatá*, *pirát silnic*), případně jsou tyto kombinace obměňovány předložkovými spojeními (např. *rána z milosti*). Méně početnou skupinu představují kombinace dvou adjektivních výrazů (např. *neslaný nemastný*). Kombinace adjektivně-substantivní či spojení dvou substantiv i v jiných pádech než v nominativu jsou výraznou složkou frazémů a bývají ekvivalentní jednoslovným adverbium, např. *čas od času*, *krok za krokem* aj. (Čermák, 2009, s. 9).

8.4.3 Přirovnání

Výrazy představující ustálené systémové prostředky jazyka územ normalizované jako celek se nazývají přirovnání neboli komparace. Na rozdíl od přímého pojmenování je daná věc označena poukazem na podobnost a srovnávána s něčím jiným nepřímou a zprostředkovaně za pomoci určitého modelu. Přirovnání je pojmenování nepřímé, více či méně konkrétní nebo metaforické (Čermák, 2009, s. 486).

U přirovnání si podle F. Čermáka povšimneme rozdílu v ustálenosti a neustálenosti spojení. F. Čermák uvádí, že na rozdíl od přirovnání ustálených, registrovaných ve slovnících, existují přirovnání neustálená, vznikající a zanikající podle momentální potřeby a schopnosti mluvčího tuto podobnost vnímat a vyjádřit (2009, s. 486).

Na pravé straně přirovnání se za komparátorem *jak*, *jako* ve velké většině případů objevuje substantivum a substantivizované adjektivum. Oba základní slovní druhy, v nejběžnějším případě substantivum a verbum, tvoří v přirovnání komplementární spojení – verbum utváří základ levé strany a substantivum základ strany pravé. Relace mezi členy bývá komplexní. Přirovnání nemusí mít vždy stejnou podobu, může se u něj projevit i variantnost, která má řadu podob. Na pravé straně

přirovnání se z hlediska sémantického setkáme spíše se slovy monosémními, naproti tomu levá strana bývá obvykle obsazena slovy polysémními, ba i verby významově vyprázdněnými, např. *být, mít, stát, dělat*, s potlačeným vlastním významem a s obtížně vymežitelnou polysémií (Čermák, 2009, s. 491).

Jako komparátum jsou využity různé tematické oblasti, hojně je použití zvířat v lidském životě všestranně známých, která jsou pestrým souborem metafor, ovšem metafor velmi pokleslých. Používání tohoto typu pojmenování je jev zřetelné tendence, neboť se zvířata vyskytujícími se v přirovnáních přichází člověk častěji do styku. Využívána jsou zejména zvířata mající nápadný znak nebo vlastnost. Ze specifických typů slov, která můžeme chápat jako motivační zdroje přirovnání a která fungují jako komparátum, se podle Čermákových zjištění setkáváme na prvním místě s názvy konkrétních věcí a dále s názvy zvířat a široce chápaných lidských profesí, funkcí. Zbytek připadá na vlastní jména, lokální názvy, abstrakta či víceslovné výrazy (2009, s. 491).

8.4.4 Frazémy větné

K frazémům větným čili propozičním přistupuje F. Čermák (2009, s. 1242) s ohledem na rys ustálenosti. K těmto typům frazémů patří např. i ustálené známé citáty, nespádají pod ně však termíny a exaktní formule či zákony, neboť jsou sémanticky pravidelné, neanomální. Tradice a starší úzus vytvořily směsici nepřehledných označení, která jsou dnes nepřehledná, F. Čermák proto navrhuje užívání jednoho termínu založeného na společné funkci. Vedle frazémů verbálních jde o druhou nejbohatší a nejrozsáhlejší oblast české frazeologie.

Propoziční frazém je vždy úplnou větou, to ovšem neznamená, že se jeho části nemohou podle potřeby obměňovat. Použití výrazně dlouhých slov není v oblibě, vyskytují se tudíž slova převážně kratšího či krátkého rozsahu. F. Čermák (2009, s. 1245) hovoří v rámci propozičních frazémů o častém výskytu názvů zvířat a výraznějším zapojení abstrakt, označujících tradiční pojmy pro běžné emoce, zdravotní stavy, časové pojmy a další. Významné je v kolokabilitě frazémů větných zastoupení vysoce frekventovaných slov. Propoziční frazémy nemají specifickou kolokabilitu, neboť ta je vždy daná schopnostmi mluvčího a jeho individuální potřebou daný frazém použít či aktualizovat.

Obecná komunikativní povaha propozičního frazému je budována na základě jednotného schématu. Nejtypičtější je situace tří účastníků, v níž jsou první dva účastníci dialogu, jehož součástí je použití daného frazému, a třetí člověk je obvykle nepřítomný. Frazém nepřítomnou osobu, jev atp. různě pojmenovává, komentuje nebo hodnotí. Pro popis významu je podstatná typologizace vztahu a role dvou komunikativních partnerů. Tato typologizace se projevuje ve dvou třetinách propozičních

frazémů. V tematice se vyskytuje zhodnocení lidských projevů, aktivit, postojů, pocitů a situací, probírání lidských stavů, vlastností a schopností, zhodnocení předmětů a věcí, odkazy na obecné pojmy, události či situace, témata se věnují i přírodě, zvířatům a různým variantám, viz F. Čermák (2009, s. 1251).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

9. Cíle práce, vědecké metody zkoumání a hypotézy

Cílem disertační práce je analyzovat mluvu generace seniorů a generace mladé z jihozápadočeského, respektive jihočeského regionu, vzájemně porovnat jejich úzus a hláskové, tvarové i lexikální odlišnosti, ke kterým došlo během dvougeneračního posunu. Zabýváme se i tematickou a kompoziční stránkou rozhovorů. Chceme posoudit, jaká komunikace je typická pro nejstarší generaci a jak se dnes vyjadřuje generace mladá. Na základě teorie jsme vymezili, které texty nás zajímají, a uvedli jsme znaky, jež jsou pro ně společné. Roztřídili jsme jevy spisovné, kodifikované, jevy obecněčeské i nářeční.

Volíme výzkumnou metodu kvalitativního¹² a částečně i kvantitativního typu, data čerpáme z příležitostně sesbíraného vzorku, jenž odpovídá zadaným kritériím. Kvantitativní metoda vyhodnocování rozhovorů spočívá v porovnání počtu výskytů vybraných nářečních jevů a slov a výpůjček z němčiny, které jsou součástí dotazníku. Kvalitativní metoda zkoumání materiálu přináší již detailnější rozbor textů. Uplatňuje se zde převážně klasická lingvistická analýza, zaměřená na jednotlivé roviny jazyka od hláskosloví po syntax i na slovní zásobu.

Pro výzkum vzpomínkových, autobiografických vyprávění (narativů) jsou využity transkripty nahrávek šedesáti mluvčích (39 žen a 21 mužů) v rozmezí dvou generací ve věku 20–30 let a nad 75 let včetně (máme na mysli věk v době pořizování nahrávek). Početní převaha žen ve skupině respondentů souvisí s tím, že ženy převažují ve věkové skupině nejstarších mluvčích. Sběr materiálu je naplněn formou rozhovorů, resp. monologů s průměrnou délkou 20 minut (trvajících min. 12 a max. 30 minut), pořizovaných na diktafonová zařízení SONY ICD-UX522 a OLYMPUS VN-7700, které byly získány v období od října 2014 do listopadu 2017. Někteří mluvčí nám poskytli více rozhovorů. Nahrávky zachycují interakci mezi osobami odlišného věku (vyprávění jsou adresována výzkumníkovi v roli vnučky, přítelkyně, spolužačky nebo známé). Pokud máme popsat prostředí návštěvy, rozmístění komunikantů, jejich polohu, bývá nejčastějším modelem situace, kdy sedí proti sobě nebo blízko u sebe u stolu. Někteří staří mluvčí zůstali ležet na svých lůžkách, jelikož to pro ně bylo příjemnější nebo to vyžadoval jejich zdravotní stav. Věnovali se svým monologům, většinou se na ně soustředili a nenechávali se vyrušovat okolními vlivy. Monology věnované mladé tazatelce se uskutečnily v soukromí, nejčastěji v domovech seniorů, v bytech respondentů, v některých případech v bytě tazatelky, ve škole či ve veřejných prostorách.

Rozhodující se mezi formou vyprávění, volíme monolog u obou generací. Pokoušíme se proto

¹² Srov. Myovský, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006.

mluvčí motivovat k co nejdelším vlastním rozpravám a věříme, že z velké části byl tento záměr naplněn. Jsme si vědomi problematiky vzniklé při pořizování rozhovorů, resp. monologů, které se v průběhu vzpomínkového vyprávění příslušníků nejstarší generace mění na texty vyprávěcí obsahující naučené a zapamatované fráze. Tato skutečnost byla promyšlena a usnesli jsme se na jejím respektování. U mluvčích mladé generace nejde v monolozích o jev vyprávěcí, nýbrž o skutečnost žánrovou, kterou ošetříme posléze během rozboru samého. Snažili jsme se, aby se řízené rozhovory co nejvíce blížily souvislému monologickému vyprávění. Jde více či méně o souvislá monologická vyprávění, která jsou doprovázena signály zpětné vazby. V případě nejistého mluvčího jsou kladeny otázky, které mají respondenta nasměrovat k tématu. Nahrávky byly pořízeny specifickým způsobem, kdy se nahrávající osoba sama účastní rozhovoru (či je v jeho pozadí) a neskrývá před svým partnerem, že je komunikace nahrávána. Celý způsob vedení a nahrávání monologů připomíná výzkumnou metodu užívanou v sociologii, tj. metodu narativního interview. Při aplikaci této metody se snažíme motivovat mluvčího k co nejvíce přirozenému a samostatnému vypravování vlastního životního příběhu. Nahrávající osoba replikami vyprávění podněcuje, zajišťuje jeho plynulé pokračování. Doprovází promluvy přisvědčujícími zvuky či se doptává, když mluvčímu dojdou slova.

Výchozí materiál získaný z nahrávek je přepsán podle značek fonetické transkripce pro mluvené korpusy ORAL ČNK¹³, jenž dovedou lépe zachytit jevy hláskové i tvaroslovné. Slova neseskupujeme, pracujeme s nimi jako s diskretními jednotkami. K jednotlivým promluvám probandů přikládáme důležité informace týkající se základních kategorií. Inspirujeme se základními značkami z mluvených korpusů ČNK k označení tří základních binárních sociolingvistických kategorií mluvčích – **pohlaví** {muž (M) / žena (Z)}, **věku** {méně<35 (I) / více>35 (V)} a **vzdělání** {základní, středoškolské (B) / vysokoškolské, i započaté (A)}, které dále upravujeme. U mluvčích jsou zpřístupněny informace o jejich pohlaví, přesném věku v době pořízení nahrávky, dosaženém stupni vzdělání, nejdelším typu zaměstnání a oblasti, z níž pocházejí a v které žili alespoň do 15 let věku.¹⁴

Spolupracujeme s mluveným korpusem ORTOFON¹⁵ a s korpusem Dialekt¹⁶ Českého národního

¹³ Viz instrukce k přepisu stopy fon pro mluvené korpusy podle ČNK. Dostupné z www: <https://trnka.ff.cuni.cz/mluvka2/doc/fon.php>

¹⁴ Srov. http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:oral2013#co_ma_oral2013_s_korpusy_oral2006_a_oral2008_spolecneho

¹⁵ KOPŘIVOVÁ, Marie, KOMRSKOVÁ, Zuzana, LUKEŠ, David, POUKAROVÁ, Petra, ŠKARPOVÁ, Marie. *ORTOFON: korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem, verze 1 z 2. 6. 2017*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2017. Dostupný z www: <http://www.korpus.cz>

¹⁶ Korpus Dialekt vznikl pod Českým národním korpusem. Zpřístupňuje data z nářečních oblastí na území ČR. Promluvy mívají spíše monologický ráz [cit. 07-24-2015]. Dostupné z www: <http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:dialekt> GOLÁŇOVÁ, Hana, WACLAWIČOVÁ, Martina, KOMRSKOVÁ, Zuzana, LUKEŠ, David, KOPŘIVOVÁ, Marie, POUKAROVÁ, Petra. *Dialekt: nářeční korpus, verze 1 z 2. 6. 2017* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu

korpusu, z nichž jsme získali data, která posléze porovnááme s našimi zjištěními. Vytvořili jsme si na serveru vlastní virtuální subkorpus nahrávek z jihozápadočeské oblasti. Postup vychází z korpusu Dialekt. Dlouhodobě pracujeme jen s určitou skupinou textů v daném výchozím korpusu. Nejde nám o žádnou systematickou analýzu, pouze o porovnání dat. Chtěli jsme si potvrdit výskyt nářečních jevů na větších datech. Všechny příklady jsme nebyli schopni dohledat, neboť bylo nutné zadávat konkrétní slova a nešlo hledat obecným dotazem. Díky korpusu z komunikátů mluvené češtiny máme možnost mnohostranně analyzovat texty z různých diskursů: jednak sledovat jevy společně s celým českým územím, jednak si všimnout i regionálních specifik, která v běžné mluvě přetrvávají. Zvláštní pozornost věnujeme slovní zásobě ovlivněné obecnou češtinou, přejímkami z němčiny, z angličtiny a jiných jazyků a ustáleným obratům, jež se v diskurzech vyskytují. Doptáváme se jednotlivých mluvčích i na výskyt a užívání zajímavých slov a tvarů domáckých. Materiály máme dostatečné, neuvádíme proto všechny doklady, nýbrž jen výčet z nich, tj. ty nejzajímavější.

Při výběru mluvčích pro disertační práci se držíme následujících bodů, v nichž nám byly velkou inspirací neformální mluvené korpusy ČNK:

1. Narodili se v jižních či západních Čechách a žili zde nejméně do svých 15 let života (z důvodu ustálenosti jazyka).
2. Jejich počet je pohlavně rozrůzněn na muže a ženy.
3. Ve věkovém rozhraní a při volbě osob vycházíme z Příhodova rozlišení (Praha, 1974). Postupujeme podle dvou věkových kategorií; u osob náležejících ke starší generaci tato činí 75 a více let, u mladé generace vezmeme v potaz věk 20–30 let.
4. Neméně nás zajímá i sociální podstata mluvčích. V analýze se zaměřujeme na jejich sociální zařazení, dokončené vzdělání a zaměstnání.
5. Podstatné je z jazykového hlediska i zjištění nejdelšího typu zaměstnání a u osob ze starší generace doba odchodu do důchodu.
6. Množství osob v každé kategorii je 30 mluvčích.¹⁷
7. Nahrávky získáváme z rodinného a školního prostředí i z domovů seniorů.

Mluvčí byli informováni o důvodu sběru dat už před pořízením nahrávek. Toto zjištění mohlo některé z nich ovlivnit v jejich běžném mluveném úzu, u starých vypravěčů však mělo naopak pozitivní dopad (viz níže). Z etických důvodů byl ode všech získán informovaný souhlas se

FF UK, 2017. Dostupný z www: <https://www.korpus.cz/>

¹⁷ Daný vzorek 30 osob v každé ze srovnávaných skupin je pro výzkum mluvy vyhovující (srov. e-mail PhDr. Jarmily Bachmannové, Csc. [01-28-2016]).

zveřejněním nahrávek spolu se zatajením důvěrných informací týkajících se osobních dat.

S výzkumem souvisí i anonymizace soukromých dat respondentů. Všichni byli ubezpečeni, že zůstanou v anonymitě. Anonymizujeme příjmení respondentů, jejich blízkých příbuzných i osob z jejich bezprostředního okolí až na ojedinělé výjimky vynucené kontextem. Nepokládáme však za nezbytné znehodnocovat materiál např. vynecháváním místních jmen, názvů různých organizací, spolků, institucí či jmen osobností.

Do výzkumu jsme zahrnuli i jevy týkající se jihozápadočeské nářeční podskupiny, respektive nářečí jihočeského okruhu, pokud tyto projevy objevíme. Z tohoto důvodu jsme si k neformálnímu mluvenému projevu mluvčích utvořili dotazník jihozápadočeských nářečních výrazů a slovotvorných zvláštností, jenž je rozčleněn na jednotlivé kategorie podle vlastnosti hledaných jevů, v nichž jsou daná slova řazena podle abecedního pořádku. Pro doložení uvádíme, v kterých slovnících či publikacích byly dané výrazy nalezeny. Využíváme zejména *Český jazykový atlas*¹⁸ Dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, a to převážně 1.–4. díl (Praha, 2012–2014). Ve výzkumu přetrvávajících nářečních výrazů se inspirujeme publikacemi F. Jílka-Oberpalcera *Jihočeský člověk a jeho řeč* (České Budějovice, 1961) a M. Krškové *Dobráci, filuti, meláci* (Praha, 1957) nebo *Blatské rozprávky* (České Budějovice, 1974). U každého výrazu uvádíme v grafech četnost výskytu u obou zkoumaných generací. Volíme taková slova, jež jsou pro jihozápadočeský nářeční okruh příznaková, mluvčí by je proto měli používat či znát minimálně jejich význam. Uvědomujeme si stáří mnohých výrazů, počítáme proto předem i s jejich neznalostí, která je však též cílem výzkumu, neboť poukazuje na mizející a neužívané tvary či slova v jihozápadočeském nářečí.

Chtěli jsme obsáhnout co možná nejširší okruh měst a vesnic jižních i západních Čech, pokud nám to omezené podmínky dovolili. Rádi bychom totiž mimo jiné zjistili, zda nářečí v jižních Čechách přetrvává alespoň některými prvky i u mladé generace a zda má šanci žít dál, nebo zda se vytrácí, mladá generace přestává nářeční prvky užívat a inklinuje k interdialektu obecné češtiny. Jsme si vědomi faktu, že nářečí získalo dnes již jinou formu, než v níž bylo užíváno ještě před několika desítkami let.

V této práci si klademe několik dílčích hypotéz, abychom zjistili, zda jsou platné či nikoliv:

1. Nejstarší generace mluvčích bude mít tendenci mluvit spisovněji než generace mladá. Taktéž se domníváme, že prostěsdělovací styl ovlivní i vzdělání, sociální začlenění a nejdelší typ zaměstnání jednotlivých probandů.

¹⁸ Dostupné [online] také z www: <http://cja.ujc.cas.cz/>

2. U mluvčích starší generace se projeví více výpůjček z němčiny, případně z ruštiny, u generace mladé naproti tomu budou převládat výpůjčky z angličtiny.
3. Nářeční výrazy týkající se zejména starších pojmenování budou znát spíše příslušníci generace nejstarší, předpokládáme, že mladá generace mnohé výrazy nezná, nepřišla s nimi nikdy do styku. Přesto předpokládáme, že se v jistých výrazech obě generace shodnou a potvrdí jejich užívání, minimálně jejich znalost.
4. Obecná čeština se projeví v komunikaci obou generací.

10. Charakteristika analyzovaných mluvčích

Při členění vytčených generací se inspirujeme publikací *Čeština v dialogu generací* (Praha, 2007). Za pomoci Příhodova věkového dělení (Praha, 1974) uvádíme, jaké kroky nás vedly k volbě právě těchto mluvčích. Relevantní jsou pro nás dvě vymezení pojmu generace, jak podává C. Thimmová (2000). Je to skupina lidí sdílejících přibližnou dobu narození a společenské, politické a další události, které prožili a na které v komunikaci reagují. Dále bývá generace vymezována ve vztahu k posloupnosti, střídání generací v rodině, k vazbě na určité role. U vypravěčů nejstarší generace se jedná o role babiček a dědečků, často už prababiček a pradědečků, vypravěči mladé generace jsou v roli vnuků a vnuček, někdy už rodičů. Zvolili jsme dvě kategorie probandů, příslušníky nejstarší generace a zástupce generace spadající pod období mladé dospělosti. Při určení obou kategorií mluvčích jsme byli vedeni věkovým členěním, v němž je první skupina mluvčích v konkrétní komunitě pokládána za starou, tj. ekonomicky neproduktivní; tu činí v západoevropské společnosti osoby s překročenou hranicí věku 75 let. U druhé skupiny je naopak předpokládána produktivita, neboť se jedná o jedince zaměstnané, studující či jinak ve společnosti produktivní, kteří jsou ve věku 20–30 let.

Kategorie věku souvisí s pojmem životní dráhy a uvádí celek lidského života v jeho vnitřní dynamice, specifčnosti a subjektivní transformaci. Životní dráha obsahuje sled specifických životních událostí a fází, životních procesů, jejichž optikou je sledován celý život člověka. Dotýká se všech momentů, jež jsou pro člověka významné a stávají se nedílnou součástí jeho sociálního života. Historické proměnlivosti jednotlivých životních etap a měnících se věkových proporcí životních fází se věnuje analýza věkových kohort (Alan, 1989, s. 53–54). Kohorta je chápána „jako soubor jedinců, kteří se narodili ve stejném období, definovaném letopočtem. Stejně dobře může jít o soubor jedinců, kteří ve stejném období vstupují do kterékoli významné životní etapy“ (Alan, 1989, s. 56). Datum narození je podle převládajícího názoru nejdůležitějším momentem určujícím kohortu, a to zejména proto, že hodnoty získané v dětství a mládí mají tendenci zůstat v popředí po

celý život. Prvky, které formovaly a ovlivňovaly jedince na počátku jeho života, mají celoživotní dosah. Při analýze chování určité kohorty se vychází ze shodné sociální a historické zkušenosti, jelikož díky této kombinaci nemůže daná kohorta opakovat chování kohort předchozích. Ve společnosti tudíž koexistuje několik kohort s odlišnými vzorci životní dráhy, sociálních postojů a chování (Alan, 1989, s. 57).

Rozdíly v typu jednání a v odlišném pojetí života plynou z distinkcí mezi mladými a starými lidmi. Mladí vstupují do společnosti, která je jim daná, kdežto staří lidé žijí ve společnosti, kterou spoluutvářeli. Mládí je obdobím se sklony měnit svět, do něhož vstupujeme, stáří je s oním světem osobně spojeno a má tendenci jej hájit. Dominantním rysem mládí je aktivita, důraz je kladen na čin, ale ve stáří převládá reflexivita, smysl pro hodnocení, uvážlivost, zvažování. S věkem se mění i vztah k vlastní životní dráze. V rovině časové perspektivy se mládí soustředí na budoucnost, klade si cíle, jichž chce nebo by chtělo dosáhnout, stáří naproti tomu klade větší důraz na minulost, rádo se do minulosti navrácí. Starému člověku již nejde o budování vlastního života a o organizaci životní dráhy, jeho záměrem je především organizace současného žití. Toto životní období postihují proměny, které jedince vytrhují z jeho dosavadní životní dráhy. Jsou jimi odchod do důchodu, smrt partnera, narušení každodenních rytmtů a všedního života nemocemi, dále omezení pohyblivosti a další (Alan, 1989, s. 386–387).

Vypravování příhody nebo zážitku je oblíbeným žánrem v komunikaci všech generací. Přestože z psychologických výzkumů vyplývá, že je řeč starých mluvčích v porovnání s řečí mladé generace méně kvalitní (jasná, srozumitelná), staří lidé sdílejí mnohem zajímavější příběhy. Je to způsobeno jejich většími životními zkušenostmi a zážitky, tím, že příhody již několikrát reprodukovali nejen svým příbuzným, doplnili je či upravili, aby byly záživnější a zaujaly posluchače. Často se vracejí k příhodám z dětství a mládí, kterých si cení a které pro ně mají velký význam. Poutavost vyprávění, které musí mít spád a určitý humor, dodávají stručnost až zkratkovitost, dramatizace, předvádění či výrazná gestikulace za účasti zvukových a neverbálních prostředků, expresivita, členění textu pomocí intonace a pauz, užívání výstižných slov a jednoduchá syntaktická výstavba (Hoffmannová, Müllerová, 1999, s. 145).

Rozhovory s mluvčími nejstarší generace byly pořízeny v domácím prostředí a pocházejí z komunikace rodinné a příbuzenské, jiné byly získány v prostředí domovů seniorů. Mluvčí mladé generace byli nahráni v domácím, školním i mimoškolním prostředí na veřejnosti. K tematicky jednotnějším monologům jsme přidali originální názvy (např. *Facky od učitele*, *Vzpomínky na dovolenou v Bulharsku*, *Konec 2. světové války*).

10.1 Mluvčí nejstarší generace

Oblastí interpersonální komunikace nejstarší skupiny populace se zabývalo několik empirických výzkumů už od 70. let 20. století. Výzkumy novější prezentují složitý interakční svět lidí nejstarší generace, viz M. L. Hummert, J. M. Wiemann, J. F. Nussbaum (1994) nebo C. Thimm (2000). Čeští lingvisté zabývající se komunikací nejstarší generace jsou např. J. Hoffmannová a O. Müllerová (2007), B. Dejmek, porovnávající městskou mluvu nejstarší a nejmladší generace Královéhradecka (1981, 1987) nebo D. Davidová, zabývající se běžnou mluvou nejmladší a střední generace Havířova (1971, 1994, 1996). Projevy nejstarší generace stály zpočátku ve stínu výzkumů mluvy mládeže. Pozornost komunikaci starých lidí je věnována v posledním období. Věk jako jeden ze základních sociologických faktorů byl důležitým aspektem při popisu variet češtiny, zvláště při dialektologickém výzkumu a i při výzkumu městské mluvy (Hoffmannová, Zeman, 2007, s. 11). Zvýšil se zájem o vyjadřování starých lidí jako specifického věkového stylu. Věkové styly jsou spojeny s jednotlivými stadii vývoje osobnosti (Thimm, 2000). Obyvatelstvo nejstarší dospělosti představuje početnou část světové populace a jeho podíl bude podle prognóz narůstat, což je jeden z důvodů, proč je potřebné věnovat komunikaci nejstarší generace pozornost (Zeman, 1997, s. 150–152). O. Müllerová soudí, že výsledky výzkumů komunikace příslušníků starších generací jsou využitelné v domovech důchodců i jiných zařízeních pro seniory a vhodné jsou i pro komunikaci v současných rodinách s měnícím se životním stylem (2002, s. 299–303).

Starší dospělost je sociálním konstruktem, „stářím“ je myšleno období lidského života dané vysokým věkem. Uvědomujeme si však, že jde o kategorii komplikovanou, kterou nelze vymezit pouze na základě časového úseku nebo počtu let, neboť stáří je specifický sociokulturní fenomén. Z hlediska analýzy je vhodnější a užitečnější dělit etapu starší dospělosti na dvě období – 60/65–75 let a nad 75 let, do kterého spadá nejstarší generace. Osoby zařazené do druhého období jsou považovány v celé Evropě skutečně za „staré“ (Hoffmannová, Zeman, 2007, s. 9). Výzkumy prokazují, že je potřeba odmítnout ustrnulé chápání stáří jako neměnného a nehybného stavu, jelikož jde o individuálně proměnlivou kategorii. Ve stáří se kumulují zážitky a zkušenosti celého předchozího života, to však neznamená, že jde o setrvačnost žití. Stáří nepředstavuje proces rigidity, jedná se o proces mnohem složitější. Postoje a přístup starých lidí k současnému životu rozhodně nejsou výlučně zpátečnické, přestože ve svých postojích dávají najevo, že hodnotám, které vyznávají, nepřikládají ostatní patřičnou důležitost, avšak při hodnocení současnosti jsou často většími realisty než mladá generace. Na přítomnost hledí prostřednictvím historického srovnání kritičtěji, nikoliv však s absolutním negativismem (Alan, 1989, s. 385, 389). Při pohledu na stáří se stále častěji uplatňuje multidimenzionální pohled. Důraz bývá kladen na to, jak se v určité

společnosti na stáří pohlíží a zda je stáří hodnoceno negativně, nebo jako normální stav (Müllerová, 2002, s. 299–303). Sami jsme v průběhu výzkumu dospěli k přesvědčení o užitečnosti projektu, máme totiž možnost poznat generaci, naplňující své životy v průběhu 20. století, a porovnat její řeč s mluvou příslušníků mladé, moderní generace. Prostřednictvím textů můžeme poznat zároveň i osudy češtiny minulého a tohoto století.

Řeč ve stáří s sebou nese specifické příznaky. Jde o příznaky fonetické (změna výšky hlasu a artikulace vlivem stárnutí), o množství a rychlost řeči (staří lidé mluví pomaleji, ale hodně), o příznaky lexikální (užívají spíše zastaralá slova), syntaktické (volí jednodušší syntaktické struktury, opakování, častější je ztráta syntaktické perspektivy), o volbu tématu (orientují se na minulost, zaměřují se na vlastní osobu) (Müllerová, 2002, s. 299–303).

Slábnoucí paměťová kapacita měla vliv na vybavování si některých slov, zejména vlastních jmen. Alzheimerova demence má výrazný efekt na jazyk a komunikaci. K jejím raným symptomům patří problémy s vybavováním slov, těžkosti s pojmenováním předmětů nebo chyby v porozumění vedoucí k sociální izolaci a pocitu osamění. Podobné pocity mohou zažívat i osoby trpící nedoslýchavostí (Zeman, 1997, s. 150–152). Projevy některých mluvčích byly ovlivněny tím, že mluvčí špatně slyšeli nebo zprvu nerozuměli dotazům. Výjimečně se objevila nervozita z nejistoty, jak pokračovat v hovoru (např. Z, 92, B, prodavačka, Buděj). Stárnutí je však proces značně individuální, proto můžeme potvrdit, že dlouhodobá paměť příslušníků nejstarší generace je slušná, neboť si většinou dobře vybavili jména znající z dětství a mládí a i celé situace, které zažili a mohli vyprávět.

Za specifický znak nejstarší generace je považována mnohomluvnost. Komunikace s jedinci trpícími mnohomluvností se stává monologem, jehož obsahem je volně spojený sled vyprávění o událostech prožitých v předcházejících etapách života. Komunikanti kladou velké nároky na pozornost a trpělivost svých posluchačů, nejsou si toho však sami vědomi (Zeman, 1997, s. 150–152). S mnohomluvností jsme se setkali, mluvčí byli schopni vést monolog několik desítek minut. I přesto jsme je nechali hovořit, neboť bylo naším záměrem nahrát originální a zajímavý projev pokud možno bez zásahů. Přerušovali jsme pouze projevy, které se stávaly monolitými a z nichž jsme nezískali další zajímavé sdělení. V určitých dovednostech jsou nejstarší mluvčí úspěšnější než mladá generace, např. jejich vypravování jsou hodnocena jako zajímavější než vypravování příslušníků mladé generace.

Příslušníky staré generace můžeme chápat jako určitou kulturní skupinu, a proto jsou interakce mezi starými a mladými lidmi interakcemi interkulturními. V komunikaci s příslušníky nejstarších

generací se uplatňuje jednak stereotypizace, tj. stereotypy sociální jako konstrukty k uspořádání světa a stereotypy verbální, obsahující rutinní formule, „klišé“, a pak teorie jazykového přizpůsobování. Jazykovým přizpůsobováním se rozumí přiblížení se k řečovému stylu partnera, nebo naopak distance od něj. Hovoří se o specifické formě řeči se starými lidmi, během níž je užívána konvencionalizovaná forma komunikace, akceptovatelná oběma generacemi jako komunikační norma s určitými rituály. Je součástí znalostí při vedení intergenerační komunikace (Müllerová, 2002, s. 299–303).

Při komunikaci a styku s mladou generací si příslušníci nejstarší generace utvářejí určité stereotypy, ať už se jedná o faktory vývojové nebo interkulturní, které jsou dané odlišnými životními zkušenostmi obou generací a sociálními normami a komunikačními vzorci, které generace získávají během života. Komunikační stereotypy jsou aktivizovány komunikanty obou generací, jelikož příslušníci mladé generace se přizpůsobují předpokládaným perceptivním a vyjadřovacím schopnostem nejstarších mluvčích a vytvářejí tím specifický řečový styl nazývaný „blahosklonná řeč“. Tato strategie se vyznačuje pomalou a hlasitou řečí, pečlivou výslovností, gramatickou jednoduchostí výpovědí apod. (Zeman, 1997, s. 150–152). Jedním ze stereotypů, s nímž jsme se sami setkali, je pohled na znalosti a zkušenosti mladé generace. Mluvčí měli dojem, že fakta, o kterých nám vyprávějí a s nimiž jsme se samozřejmě osobně nesetkali, nemůžeme ani znát z jiných zdrojů. Uvědomujeme si, že i my jsme aktivovali stereotypní komunikaci, neboť jsme s mluvčími hovořili záměrně pomaleji, hlasitěji, kladli jsme důraz na pečlivější výslovnost, dotazy jsme v případě potřeby opakovali a za některé mluvčí jsme i dokončovali výpovědi.

Nejstarší generace představuje jiný svět názorů, postojů, přesvědčení, mezilidských vztahů, morálky a hodnotové orientace. K těmto hodnotám se dá proniknout i přes jazyk a řeč. Komunikace starých lidí je historicky a kulturně podmíněna – zachycuje názory, postoje a hodnoty spojené s určitým obdobím a konkrétním společenstvím. Jejich řeč v sobě odráží vývoj jazyka nebo různých jazykových útvarů. Gerontologická lingvistika (srov. Hummert, Wiemann, Nussbaum, 1994, Coupland N. a J., 1995) pracuje se širokým spektrem metod. Provádí klasickou lingvistickou analýzu, zaměřenou na jednotlivé roviny jazyka od hláskosloví až po syntax, na slovní zásobu, ale i na styl a výstavbu narativního textu. Zabývá se i metodami konverzační analýzy (Hoffmannová, Müllerová, 2002, s. 1–14).

Při vymezení nejstarší generace a během nahrávek samotných jsme si mohli u mluvčích povšimnout sdílení přibližné doby narození několika desítek let před nebo těsně po vypuknutí 2. světové války. Mluvčí měli možnost prožít i shodné osobní, společenské a politické události. Tyto

jevy se pochopitelně odrazily i v tematice hovorů. Za signifikantní považujeme u příslušníků nejstarší generace i jejich vztahy k rodině, k posloupnosti a střídání generací v rodině a jistou vazbu na společenské role.

Nejstarší generace patří k mluvčím narozeným před 2. světovou válkou. Narodili se ve 20. – 40. letech 20. století (mezi lety 1921–1940) v období tzv. první republiky a na začátku 2. světové války. Jedná se o generaci, která prožila nejrůznější politické režimy a události – život v Československu během tzv. první republiky, nacistickou okupaci, přechod ke komunismu a život v komunistickém Československu a po revoluci opět nastolení demokracie a vznik samostatné České republiky.

Čím jsou senioři starší, tím raději využívají příležitosti vylíčit své mládí a podat zprávu o tehdejších světech. Vypravování starých lidí má nejčastěji vzpomínkový charakter, jelikož jde o nejjednodušší formu těchto sdělení, jež je nenáročná i z hlediska kompozice a strukturace. Základem je chronologické řazení událostí a dat, s čímž souvisí mimo jiné i nadbytečnost časových údajů v projevu a sdělování minulých událostí (viz níže) (Hoffmannová, Müllerová, 2007, s. 35). Vyprávění o svém dětství, mládí a dalších etapách svého života. Osobní příběhy jsou svázány s historií a její kulturou. Se starými časy do textu pronikají slova označující tehdejší jevy a skutečnosti a dobové názvy společenského okruhu. Slovní zásoba těchto vypravování je zajímavá, obsahuje totiž skutečnosti, jevy a instituce dávno zaniklé. Jindy skutečnosti nezanikly, ale vyšlo z úzu příslušné pojmenování, a někdy došlo k proměně, k posunu významu. Nejčastějšími tématy jsou vzpomínky na dětství a mládí, na život na vesnici či ve městě, válku a válečné útrapy, pracovní zkušenosti, rodinu, děti či vnoučata. Vyprávění zahrnuje popisy rodinného života, vzpomínky na rodiče či prarodiče, sourozence a přátele. Mluvčí vyprávějí o školních příhodách, vzpomínají na zajímavé dovolené, hovoří o různých nemocech, které je trápí, zmiňují neměnnou skutečnost svého stáří a snad raději proto vzpomínají na své dětství a mládí. Vzpomínky na venkovský život a zábavu v době mládí patří k obsahově nejzajímavějším textům a z hlediska mluvy a nářečí i k nejcennějším. Mluvčí v nich často spontánně používají specifické podoby slovních tvarů a vazeb.

Některé projevy jsou plošší, stereotypně podávané, výčtové. Mluvčí v nich reagují zejména na podněty z naší strany a počínají si spíše pasivně, ovšem jiní mluvčí projevují větší vypravěčské nadání. Ze životních faktů, sdělovaných formou výčtů, vystupují jednotlivé narativy, vyprávění, jimž jsme přidali i příslušné názvy. V příhodách ze života rozvíjejí někteří mluvčí epickou linii, pro kterou jsou potřeba určité vypravěčské dovednosti.

V převážné části rozhovorů byly vypravěčkami v případě nejstarších mluvčích ženy. Důvodem je, že ženy se v naší populaci dožívají vyššího věku, a proto převažují mezi nejstaršími obyvateli

domova seniorů. V této souvislosti se hovoří o „feminizaci stáří“, která se projevuje vyšším počtem osamělých vdov nebo žen ve vysokém věku (Hoffmannová, Zeman, 2007, s. 8).

Mluvčí pocházejí z jihozápadočeského okruhu. Pro lidi z oblasti česko-rakouského pohraničí bylo charakteristické, že byli nuceni opustit své rodné město z důvodu nacistické okupace, a odešli s rodiči do měst mimo pohraničí. Další z nich pro změnu pracovali jako totálně nasazení v továrnách či letištích ovládaných Němci nebo byli posláni na přeškolení a práce do Říše.

U příslušníků této generace jsme se nesetkali s výrazným množstvím vysokoškolsky vzdělaných jedinců, jelikož mnozí z nich již po dosažení plnoletosti nastoupili do pracovního procesu nebo založili rodiny. Běžnějším bylo vyučení se v určitém oboru nebo absolvování jednoročního kurzu (např. švadlena) a nástup do práce. I přesto většina mluvčích zakončila studium maturitní zkouškou, která měla tehdy v českém prostředí ve 40. a 50. letech 20. století naprosto jinou hodnotu než v současnosti.

Přestože se vyprávění příslušníků nejstarší generace obešlo bez výraznějších gest a mimiky, někteří mluvčí měli tendenci rozhovory prokládat živelnými gestikulacemi a mimikou a pracovat s hlasem při předvádění situace; měnili tón, výšku i sílu hlasu.

K charakteristice komunikační situace připomeňme, že účastníci byli o nahrávání informováni. Tato situace byla pro staré mluvčí stimulujícím faktorem. Mluvčími nejstarší generace jsme byli přijati vesměs vstřícně, byli totiž rádi, že mohou své vzpomínky sdělit někomu dalšímu, který bude ochotný naslouchat. Málokdy jsme se setkali s tím, že by mluvčí neměli o rozhovor zájem, to bylo dáno spíše jejich únavou. Většina z nich byla opravdu otevřená a spolupracovala s námi. S ochotou a vstřícností k vyprávění a ke sdílení svého života jsme se setkali jak u starých žen, tak i u starých mužů. Staří mluvčí vyprávěli s chutí. Měli k nám pozitivní vztah, snažili se nám vyhovět. Další motivací byla radost z možnosti někomu pomoci a cítit se důležitě při spolupráci na výzkumu, sdělit své vzpomínky a bohaté životní zkušenosti. Snažili se nám i přiblížit tím, že ochotně odpovídali na naše otázky, anticipovali naše případné neznalosti a některé výrazy i vysvětlovali. Většinou byli v hovoru aktivní, jen někdy bylo třeba vypravěče více podněcovat otázkami.

10.2 Mluvčí mladé generace

Ve společnosti došlo v posledních letech ke změně celkové organizace životní dráhy a celého modelu mládí. Časová následnost jednotlivých parciálních přechodů postupně mizela a dnes jsme svědky jejich časového souběhu (zejm. v případě vzdělání, manželství a rodičovství). Období mládí je dobou druhé socializační fáze, která souvisí s opuštěním dětství. Mládí je společností považováno za období moratoria, v kterém „se omezený soubor povinností specifickým způsobem snoubí se

zvláštními svobodami“ (Alan, 1989, s. 151). Jedná se o období naplněné přípravou na převzetí sociálních rolí, určených kompetencí a zodpovědnosti. Je to doba očekávání, nadějí, plánů. Předpokladem profesního uplatnění mladé generace je rozvoj vzdělání.

Dosažení dvacátého roku je důležitým životním mezníkem, jelikož mladý člověk se stává duchem i věkem zralý a vstupuje do stavu dospělosti. Společenské postavení dvacetiletých lidí je výrazně nejednotné. Výrazný počet je studujícími na vysokých školách, dvacetiletí jsou také zaměstnaní v nejrůznějších oborech a stupních práce. Mimo studenty vysokých škol jsou všichni vesměs již hospodářsky nezávislí na svých rodičích a jsou v živém proudu života – utváří si vyhraněné zájmy, nové pracovní podmínky i každodenní styk. Dvacetiletý člověk je schopen plnit všechny životní úlohy (Příhoda, 1974, s. 127–129). Hebetické mládí je odstupňováno na dvě etapy, v postpubescenci a ve věk od 20 do 30 let, v kterém se opět rozlišují dvě fáze, z nichž první sahá přibližně do poloviny, do 25 let. Přestože totiž člověk dosáhne dospělosti, je zapotřebí ještě několika let zkušeností. Důležitou hranici mezi mládím a dokonanou dospělostí představuje až třicítka, kterou se zakončuje nejdynamičtější období lidského života (Příhoda, 1974, s. 138, 210). V. Příhoda (1974) hovoří o období mladé dospělosti mezi 20. až 30. rokem jako o mecitmě, mající svůj vlastní charakter utvářený činiteli biologickými a společenskými.

V mládí převažují procesy personalizace a individualizace, díky nimž si mladý člověk sám definuje své postavení a úlohy. Období mládí je charakteristické hledáním autonomie, identity, zodpovědnosti vůči druhým i vůči nadosobním hodnotám (Alan, 1989, s. 153).

Mládí může být charakterizováno jako generační přechod, během něhož proces sebeuvědomování přechází v proces sebeurčení, definování sebe. Mladí usilují ze sociálně psychologického hlediska o to, aby se co nejdříve podobali dospělým nebo se stali součástí jejich světa (Alan, 1989, s. 155, 158). Mládí je spojováno s novým a současným. Z hlediska biografii se jedná o období bez historie, v kterém se zkušenosti teprve utvářejí v procesu „vrstvení zážitků“ (Alan, 1989, s. 161).

Mládež je osobitá skupina s věkovými, biopsychologickými, sociálně ekonomickými a dalšími zvláštnostmi (Jaklová, 1972, s. 10). U mladších členů této věkové skupiny existují tendence k rozmanitější činnosti. Věkově starší mluvčí mají zájmy, které jsou v souladu s naplněním konkrétních životních cílů. Tento fakt je spojený s vyšší celkovou psychickou vyspělostí, větším rozsahem znalostí a zkušeností (Jaklová, 1972, s. 11). A. Jaklová rozděluje mládež z hlediska sociálního zařazení do dvou skupin; skupiny mládeže ekonomicky neaktivní (v našem případě studenti vysokých škol) a skupiny mládeže začleněné do základních sociálních vrstev společnosti (1972, s. 11–12).

Mecítma je obdobím myšlenkové dynamiky a nový způsob myšlení má vliv na úpravu řeči. Mluva pozbývá své šťavnatosti a rázovitosti, výběr slov se blíží normálu řeči dospělých, výrazy jsou otrelejší, všednější, přízvuk ztrácí svůj původně pepický ráz. Mluva je střízlivější, přirozenější a méně výrazná. Slovní zásoba nadále roste a postupně dochází ke stabilizaci řeči. V slovním vyjadřování jsou však nesmírné individuální odlišnosti, neboť záleží na stupni vzdělání, rozsahu a obsahu četby, společenském prostředí i specifických zájmech (Příhoda, 1974, s. 144–145).

Hodnoty utvořené a prezentované generacemi předchozími jsou přetvářeny a nabývají v očích příslušníků mladé generace jiné kvality, odlišného ocenění. Tato skutečnost se projevuje nejen v chování, ale i ve vyjadřování. Mluvu mládeže považují A. Jirsová, H. Prouzová a N. Svozilová za stylovou obměnu obecné češtiny, a to obměnu podmíněnou generačně. Jednotlivý princip jazykové oblasti je podmíněn psychologickými zvláštnostmi této věkové skupiny – jedná se o odlišný vztah k životu a postoj ke světu (1964, s. 193–199). Mluvou mládeže (mladých lidí) se označují specifické jazykové prostředky národního jazyka realizované běžně mluveným jazykem, které užívají mladí lidé do 25/30 let v soukromém komunikačním styku v neoficiálním prostředí. Mluvu charakterizuje soubor jazykových prostředků ze všech jazykových rovin. Podle věku lze mluvu mládeže dělit kvantitativně (spolu s růstem počtu slangových slov) a kvalitativně (s tvořením a užíváním neutrálních, expresivních a vulgárních slov, spojení a frází). V rozmezí let od 17–22 dosahuje frekvence slangových výrazů vrcholu, přičemž se jejich užívání během let 22–30 postupně omezuje (Jaklová, 1979, s. 2–5). Za společný rys mluvy mládeže považujeme silnou expresivitu a aktualizaci v rovině lexikální, jelikož však není naším cílem generace adolescentů, v níž jsou tyto projevy nejvýraznější (Jaklová, 1979, s. 5), nenacházíme silné zastoupení těchto principů.

A. Jaklová spatřuje rozdíly v mluvě i z hlediska prostředí, z kterého mladý člověk pochází a v kterém dlouhodobě žije (1979, s. 8). Jedná se o rozdíly v mluvě městské a venkovské mládeže, přestože dnes lze již těžko říct, že by se způsob života venkovské mládeže výrazně lišil od způsobu života mládeže městské. A. Jaklová hledá rozdíly ve vyjadřování, jelikož vesnice poskytuje jiný druh zábavy. Kolektivy městské jsou otevřenější k přenášení a výměně názorů a do mluvy mladých lidí proniká větší množství termínů z různých oblastí. Na mluvu mladých lidí má samozřejmě vliv i jejich pohlaví, které souvisí s psychikou člověka (1979, s. 8–9).

Generaci mladou tvoří mluvčí narození mezi lety 1987–1996, tj. před revolučním rokem 1989 ještě v komunistickém Československu, v 90. letech 20. století po revoluci v ČSFR nebo už v samostatné České republice. Ve srovnání s generací nejstarší tato generace již tolik markantních politických změn nezažila. Revoluční období přechodu od komunistického uspořádání k demokratickému zažili

pouze jako malé děti, a to ani ne všichni. Vybavit si ve vzpomínkách mohou proto jen někteří až vznik České republiky.

Mladá generace příliš často o svém dětství a mládí jako staří lidé nehovoří. Oblast minulou shrnou spíše několika málo větami a tímto je pro ně tato tematika uzavřená. Příliš zážitků nepopisují. Zajímavějším tématem je pro ně současnost a budoucnost, respektive plánování krátkodobějších cílů.

Mladí mluvčí zaujali k nahrávání mnohdy zcela opačný postoj než staří vypravěči – cítili se nesví, svázáni v řeči, a dokonce se snažili nahrávání různě vyhnout. Přesto však bylo nahrávání i s nimi úspěšně realizováno. Někteří mluvčí byli ve srovnání s ostatními mladými mluvčími výřečnější, monolog udrželi po delší dobu a sdíleli s námi svůj příběh (např. M, 27, B, IT technická podpora, Buděj).

Mapujeme širší okruh jihočeský a částečně západočeský se zvláštním zřetelem na město České Budějovice. Námi zvolený okruh zahrnuje tyto okresy s danými místy: České Budějovice (Borovnice **Borov**; České Budějovice **Buděj**; Dolní Bukovsko **Bukov**; Drahotěšice **Draho**; Dynín **Dyn**; Ledenice **Leden**; Nová Ves **NovVes**; Nové Hrady **Hrad**; Poněšice **Poněš**; Rychnov u Nových Hradů **Rych**; Trhové Sviny **TrhSvin**; Zborov **Zbor**), Český Krumlov (Blansko **Blan**; Mříč **Mříč**; Přísečná **Příseč**; Třísov **Tříš**; Rájov **Ráj**), Jindřichův Hradec s česko-rakouským pohraničím (České Velenice **Velen**; Rapšach **Rap**; Třeboň **Třeb**), Klatovy (Čachrov **Čachr**), Písek (**Pís**), Plzeň (Zruč-Senec **Zru-Sen**), Strakonice (Čičenice **Čičen**) a Tábor (Sudoměřice u Bechyně **Sudom**; Soběslav **Soběs**; Tábor **Táb**). Jazykový materiál tvoří mluva nejstarší a mladé generace porovnávaná mezi sebou navzájem.

11. Dotazník slovtvorných zvláštností, nářečních výrazů a výpůjček z německého jazyka

S dotazníkem jihozápadočeských, resp. jihočeských nářečních výrazů, slovtvorných zvláštností a výpůjček z německého jazyka pracujeme tím způsobem, že se doptáváme mluvčích na znalost daných slov a jejich objasnění. Zaznamenáváme tři typy ne/znalosti výrazů: znalost a aktivní používání, znalost bez aktivního používání, neznalost. Při znalosti výrazu mluvčí někdy doplní i výraz jiný, zástupný, který také používá. Neznalost se projevuje několika způsoby. Mluvčí přizná, že daný výraz nikdy neslyšel a nezná jej, dále si jej už nevybavuje, přičemž se domnívá, že jej snad někdy zaslechl, a nakonec jsme svědky i přiřazení mylného vysvětlení výrazu. Mluvčí nejstarší generace byli ve znalosti výrazů úspěšnější než příslušníci generace mladé. Ve snaze zachytit nejstarší dochovaný stav místních variet byli jako respondenti vybráni právě mluvčí nejstarší

generace. Ani někteří z mladých mluvčích se však nenechali zahanbit, neboť s výrazivem se setkali právě díky starší generaci, tj. díky svým prarodičům, u nichž trávili dětství a volný čas. U příslušníků mladé generace se spíše až na výjimky setkáváme se znalostí slova než s jeho aktivním užíváním.

Námi zvolený dotazník pracuje s vybranými výrazy, jsme si proto vědomi, že není kompletní, avšak jeho plné naplnění nebylo ani naším cílem, jelikož jsme chtěli obsáhnout nejtypičtější lexikum a částečně slovotvorné jevy spadající do jihočeské (jihozápadočeské) oblasti. Zahrnuje také některé výpůjčky z němčiny, na které se zaměřujeme i v samotných textech, v nichž se jich vyskytlo zajímavé množství.

Dotazník je rozdělen do čtyř oblastí, které tvoří slovotvorné zvláštnosti, nářeční výrazy (substantiva, adjektiva, verba), ustálená spojení a výpůjčky z německého jazyka. Každý jev obsahuje několik příkladů, které měli mluvčím dopomoci daný výraz nebo určitou zvláštnost rozpoznat. Každou oblast zpracováváme graficky a v grafech zachycujeme četnost užití výrazů. Hláskoslovných a morfologických jevů si v tomto dotazníku nevšímáme, jelikož se vyskytují v textech, v nichž se na ně zaměřujeme.

Při tvorbě dotazníku jsme vycházeli z prací zabývajících se mluvou zejména v jižních a jihozápadních Čechách. Inspirací nám byly práce F. Jílka-Oberpfalcera (1961) a M. Krškové (1957, 1974), S. Utěšeného (1986, s. 9–60) nebo Z. Holuba a kol. (2004). Pracujeme s Českým jazykovým atlasem (dále ČJA 1–3, 2011), který nám byl velkým pomocníkem právě při hledání a dokládání nářečních jevů. Slova dohledáváme v několika slovnících, viz v Machkově *Etymologickém slovníku jazyka českého* (dále ESJČ, 1971), v Holubově a Lyerově *Stručném etymologickém slovníku jazyka českého* (1978), v Rejzkově *Českém etymologickém slovníku* (2015), ve *Slovníku spisovného jazyka českého* (dále SSJČ, 1989) a jinde. V oblasti frazémů se inspirujeme výše zmiňovanými publikacemi a příspěvkem Z. Holuba (1994, s. 20–48). V německých přejímkách, resp. nářečí rakouského nebo bavorského, jsou naším zdrojem příspěvky M. Janečkové (1992, s. 16–18; 1993, s. 22–26; 1994, s. 13–17; 1995, s. 18–23) a Z. Holuba (1995, s. 24–47).

V dotazníku nářečních výrazů uvádíme příklady, které mají rozsah pouze regionální. Výpůjčky z němčiny přesahují oblast jihozápadočeskou a většina z nich je součástí běžné mluvy.

Vyvstává otázka, jak se ve stále rostoucí tendenci směrem k interdialektu zachovává tradiční jihozápadočeské nářečí. Které nářeční rysy a výrazy se udržují v mluvě obyvatel a které můžeme označit za již zastaralé? Existují některé v současnosti již neužívané, ale přesto mluvčím známé výrazy?

Na tyto výše uvedené otázky se pokoušíme zodpovědět pomocí dotazníku nářečních a oblastních výrazů, který obsahuje příklady z různých tematických oblastí života a zahrnuje substantiva, adjektiva, verba, adjektiva i frazémy. Nářečních projevů si všímáme i při analýze transkribovaného materiálu.

Analýzu dotazníku provádíme v části **Výstavba mluvených komunikátů z hlediska věku respondentů**, neboť z našich zjištění vyplynulo, že ani pohlaví, ani různost vzdělání nevykazují výraznější odlišnosti co do (ne)znalosti vybraných nářečních slov a spojení. Zůstáváme proto u porovnání nářečních jevů jen v rámci dvougeneračních rozdílů, jelikož se domníváme, že takové srovnání je dostatečné.

11.1 Nářeční znaky lexikální původem z českého prostředí

Slovotvorné zvláštnosti čerpáme z F. Jílka (1961). Jedná se o označení nedospělého jedince příponami **-e**, **-ě** (*Nováče, Plojhárče*), přechylování ženských jmen s příponami **-alka**, **-anda**, **-ka**, **-ice** (např. *Cabalka, Dvořka, Konopice, Pechanda*), přichýlení ke stejnému typu ve tvarech *cukrle-cukrlata, kafe-kafata, katě-kařata* aj., tvary rodinného jména s příponami **-íčků**, **-ouc**, **-ů**. Patří k nim i zdobněliny s příponami **-al**, **-álek**, **-alka**, **-alko** (např. *Fanal, Fanálek, babalka, misalka, pejsálek*), změna **e > a** v měkkých slabikách (u slov *sršeň > sršán / sršáň, jehla > jáhla / jahla* nebo *břes > břasa*) (ČJA 2, 2011, mapa s. 237). Typické pro jihočeský okruh jsou i tvary adverbii – *drobek, drobet* trošku, *kerak* jak, *kerak*, *k posledu* naposledy, *veselejš, teplejš* s koncovkou **-š** typickou pro jižní Čechy, *pocad', pocád'* i *pokad', pokád'* místo *pokud*, *vocad', vocád'* místo *odsud*, místo všude *všade, všady* s hláskovými střídáními. Adverbium *chutě* nese význam rychle (ČJA 1, 2011, s. 161).

Názvy mláďat jsou různé. *Húdě* původně značilo dítě a později žertovně mladší služebné děvče, husopasku (ESJČ, 1971, s. 189). Zřejmě jde o domáckou zkratku slova *holka*, která vznikla podle podobných slov jako *mládě, hádě, smrádě*. Základem bylo citoslovečné jihočeské a chodské volání na housata *húdě!* při jejich zahánění. Do současnosti se uchoval význam nedospělé děvče, příp. dítě (*Naše řeč*, 1919, s. 125–128; ČJA 1, 2011, mapa s. 69). Nemocnému a slabému zvířeti, mláděti domácích zvířat se říkávalo *klípě*, „nedochůdče“. Výraz byl známý zhruba v jižní polovině Čech, zejména u starší generace. Lid slovo užíval i pro označení mláděte či dítěte špatně vyvinutého, „nedochůdného“. Slovo je jistě starobylé, u jiných Slovanů však nedoložené (ESJČ, 1971, s. 257). *Líče, ličátko* bylo kachně a název vznikl snad z volací interjekce *li, li, dli, dli* (ČJA 3, 2011, mapa s. 541). Existovalo též jihočeské označení *liduška*. Kachnám se říkalo *lička* (ESJČ, 1971, s. 331). Druhé house bylo *podníště* od *podnísky* (ČJA 3, 2011, mapa s. 533). Teleti odstavenému od krávy

se říkalo *vodstávče* (Jílek, 1961). Zbylými výrazy byly *kůtě* značící kotě a *všíně*, veš (Jílek, 1961).

Dvojčata byla *blíženci* nebo *spolčata*, což je regionalismus západočeský (ČJA 1, 2011, mapa s. 99). *Dvičata*, *dvíče*, *dvičky* (ČJA 1, 2011, mapa s. 99) vznikly z původního tvaru *dvojičky* a stahováním se utvořil výraz *dvičky* (Janečková, 1992, s. 16).

Oblast prostředků, nástrojů a náradí byla bohatě zastoupená. *Bezkrejtká* byl květináč, hrnec, „ucháč“ (ČJA 1, 2011, mapa s. 299). Topivu z rašeliny se říká *borky* (Jílek, 1961, s. 20). *Kalafuna* sloužila jako pryskyřice na mazání smyčce. Šmilauer soudí, že pro výklad hudebního slova by bylo lepší vycházet z italštiny, kam proniklo v 16. století do Německa a v 17. století do francouzštiny, než z latinského, eventuelně řeckého slova *colophonia* (1937, s. 223–232). *Klubálky* jsou kuličky na prádlo. K výkladu slova *klubalka*, *klubálka* se nabízí několik možností. Může jít o slovo německého základu (z něm. *Klemme*, *klopfen*), pravděpodobnější je však podle Z. Holuba motivace z lexikálních zdrojů domácích v procesu derivace ze sloves *klobat*, *klovat*, *klubat* (1995, s. 29, 38–39). Název *kopravadlo* nebo *koprátka* značí poklici nebo pokličku (ČJA 1, 2011, mapa s. 285) a jde o projev lidové metateze likvid *z pokravadlo* > *kopravadlo* (Holub, 1995, s. 39). *Kosiště* či častější varianta *kosíště* byla dřevěná tyčová násada na kosu, říkalo se i *ratiště*. *Ratiště* je již jen jako archaismus. Jedná se o slovo původu jistě praslovanského, neboť podle *topořišče* (násadka k sekyře, topor) lze usoudit, že varianta s *r-* je odvozena od **ratъ*, kovové části kopí, hrotu (ESJČ, 1971, s. 509). *Koutra* se říkalo závěsům kolem lože rodičky. Slovo je příbuzné s plachtou *koutnici* (ESJČ, 1971, s. 285). *Krůvek* byla zvýšená část kamen s otvorem na ohřev hrnku (ČJA 1, 2011, mapa s. 335). *Kutchan*, *kutchánek* byl hrnec či hrneček. Podle J. Gebauera by se mohlo jednat snad o výpůjčku ze střhn. *gluotphanne*, dnes *Glutpfanne* (ESJČ, 1971, s. 310). Hadr či ručník nejenom na mytí nádobí je *lavičník* (Holub, Lyer, 1978, s. 282) nebo jeho varianta *lavičňák*. Malíčku se říkávalo *lechniček* nebo *lichniček* (ČJA 1, 2011, mapa s. 153). *Lichniček* je považován za nářeční obměnu. Etymologie slova je starobylá, pochází z praslovanského nedochovaného základu *lich-*, označujícího zbytečný, bezvýznamný prst (Holub, 1995, s. 38). Běžným výrazem denní potřeby je *mašlovačka*, peroutka na potírání těsta omastkem, z *mašlovati* (ESJČ, 1971, s. 354). Setkat se můžeme i s výrazem *podhlavník*, polštář (ČJA 1, 2011, mapa s. 315). Nářečním výrazem bylo i označení *kosinky*, ptačího křídla na vymetání sazí, kterému se říkávalo *peruto* (ČJA 1, 2011, mapa s. 343). Výraz *smolnice* označuje louč (ČJA 1, 2011, mapa s. 347), k níž patří i *smolničky*, třísky na zatápění. Třískám se říkalo *štípánky* (ČJA 1, 2011, mapa s. 395). *Šidítka* sloužila jako dudlík k ošizení miminek. Také se mu říká *cucák* (ČJA 1, 2011, mapa s. 105). *Cucák* se říkalo i neodstavenému teleti (ČJA 3, 2011, mapa s. 401) a dnes se tak říká mladému člověku, nejčastěji nedospělému chlapci.

Slovník týkající se oblečení a obuvi obsahuje následující výrazy. Pod *květatými šaty* si představme šaty hodně zdobené, barevné, s přespříliš květy. Pro obuv se vžily různé názvy. *Holoubata* byly malé dřeváčky. Dřevěné pantofle určené k nošení většinou do chléva byly *podělávký* (Jílek, 1961). Jiný název pro vydlabané dřeváky byl *klencáky*, odvozený snad od *klécati* ve smyslu *kulhati*, expresivně s vloženým **-n-** a deminutivní příponou **-k-** *klanckat'*, *klonckat'*, tj. pokulhávat (*ESJČ*, 1971, s. 253).

Část jídlo vychází z F. Jílka (1961). Pro knedlíky se užívala dvě různá označení; *bosáky* byly bramborové knedlíky ze syrových brambor a *drbáky* byly jejich obdobou. Šlo o knedlíky „chlupaté“. Bramborová placka, bramborák ze syrových strouhaných brambor, smažený na omastku se nazývá *cmunda*. *Friko* se říkalo polévce s kysanou smetanou, dalšími názvy polévek byla *kulajda*, polévka „na kyselo“ s houbami a koprem, jež se nazývala i *přivařená*, *kyselka*, bílá polévka z kysaného mléka s bramborami a natvrdo vařeným vejcem. Kyselému *friku* se říkávalo ještě *praskačka*. Povidlům z borůvek nebo z lesních jahod se říkalo *kalafajda*. Rozvařené borůvky se nazývaly *kahuda* nebo *žahour*, kaše ze švestek, borůvek, jahod (*ESJČ*, 1971, s. 721). Existovala ještě další varianta borůvkové kaše, *švanda*. Název pro lepenici, vařené brambory smíchané s kyselým zelím a škvarky je *kočičák*. *Merenda*¹⁹ byl sladký pokrm z rozdělaných jahod, borůvek, omáčka z vařených švestek a hrušek (*ESJČ*, 1971, s. 359). Skrojku chleba se říkal *náčinek* (*ČJA 1*, 2011, mapa s. 267). *Pikador* je českobudějovický výraz a jde o párek v rohlíku. Název vznikl přenesením pojmenování ze špan. *picador*, které značí zápasníka s býky bojujícího kopím, jelikož stejně i rohlík je napíchnutý (Holub, Lyr, 1978, s. 372). Na koláče či šklubánky se místo perníku používal posyp ze sušených hrušek či jiného ovoce, kterému kuchařky říkaly *pracharanda* (*ESJČ*, 1971, s. 478). Podle lidové etymologie je výraz spojený se základem *prach-* (Holub, 1995, s. 32). K dalším slovům patří *sedlina* označující kyselé, sedlé mléko (*ČJA 1*, 2011, mapa s. 223). Spojení *střapatý kafe* je zelnice. Míchaným vajíčkům se říkalo *škvára* (*ČJA 1*, 2011, mapa s. 219). Výraz *špárek* značí stroužek česneku (*ČJA 2*, 2011, mapa s. 91). Vedle výrazu šklubánky se vyskytovaly i *šusterka*, *šustka*, jejíž původ je nejasný (*ESJČ*, 1971, s. 631), nebo německé *šterc*. *Šusterka* je výraz nářeční a má různé možnosti výkladu; může jít o německou výpůjčku, která označovala jídlo ševců (z něm. *Schusteressen*), nebo jde o souvislost s interjekcí „šušu“ z nedochované podoby výrazu, který je znám v ukrajinštině a ruštině (z ukraj. *šušukaty*, z rus. *šušukat'*) (Holub, 1995, s. 27). *Vdolky na drátě* se pekly za sucha na plechovém drátě. Jíška se nazývala dvěma obměnami, jednak to byla *zápražka* od slovesa *zapražiti* (*ČJA 1*, 2011, mapa s. 211) a podruhé od slovesa *zasmažit* *zasmažka*. M. Janečková (1993, s. 23) uvádí ještě názvy dalších pokrmů: *couralka*, *couračka*, zelná polévka,

¹⁹ Již v pozdní lat. je *merenda* doložena jako odpolední svačina nebo večere, vlastní význam byl asi výslužka, tj. jídlo dávané odměnou (*ESJČ*, 1971, s. 359).

kuba, pokrm z krup a hub či také *hubník*, *oukrop*, česnečka aj. Dohledali jsme další krajové názvy pokrmů lidové kuchyně, mezi nimiž vynikala prostá, avšak chutná jídla připravovaná z brambor. Byl jimi bramborovo-zelný *Holeček*, obvykle zapíjený kysaným mlékem nebo podmáslem, pečené sladké placky *šumpláty*, dříve připravované přímo na čisté plotně, a proto snad od významu *šumět*. *Třepáky* neboli *litáky* byly malé bramborové placičky nasucho opečené a pomaštěné škvarovým sádlem. Název *třepáků* vznikl od *třepati* zřejmě tak, že třepají, pleskají při obracení na plotně (ESJČ, 1971, s. 657). Zeleninová polévka nesoucí jméno *zavrcalka* či *zavrcenka* se zahušťovala tak, že se přes vidličku lilo řídké těstíčko, jíška. Dalšími sladkými pokrmy byly *sekaniky* nebo *podplamejčky*, pečené špalíčky nebo svítky s marmeládou s těstem silnějším než palačinky. Tradičním velikonočním pokrmem pak býval *řežábek*, nádivka. Zapečené jídlo z prosné kaše a zelí se nazývalo *kočičí tanec*.

Krajina jižních Čech si vysloužila několik názvů, mezi které patří *blata* s vlhkou půdou nebo močály na Šumavě nebo Doudlebsku (Jílek, 1961, s. 20). Lidově jinovatka, mráz bez sněhu se jmenovala *holomraznice*, protože mrzlo „na holo“ (ČJA 2, 2011, mapa s. 367). Znáám byl i jiný výraz, *jiní*, knižní výraz z psl. *inъjъ* (ESJČ, 1971, s. 227). Větší kaluži po dešti se říká *lokáč*²⁰. Jedná se o větší louži ve vyježděném místě cesty nebo v poli (ČJA 2, 2011, mapa s. 317). Močál se běžně nazývá *mokřada* (ČJA 2, 2011, mapa s. 311). *Pankejt* (z ital. *bankette*) byl nešterkovaný okraj silnice (ČJA 2, 2011, mapa s. 333). Označení pro silný vítr nebo déšť je zde *šupec*, také spěch, poplach, asi ze *šupotati* (ESJČ, 1971, s. 630). Stoka, příkop u cesty je nazýván *taluta* (z fran. *taloute*) (ČJA 2, 2011, mapa s. 333). *Temenec*, častěji však *tymenec*, je pramen, ze kterého se brala voda k práci na poli (ČJA 2, 2011, mapa s. 305). Do *tymence* prosakovala spodní voda, která stékala z vyšších poloh. Slovo se vykládá od výrazu *temeniti*, pramenit, vyvěrat (Holub, 1995, s. 39).

Z rostlin uvádíme příklady *cigáro*, orobinec (Jílek, 1961, s. 20), *černé jahody*, *jahody*, jak se říkalo borůvkám. Existovala i varianta *borovky* (ČJA 2, 2011, mapa s. 233). *Chovít* byla nevyvinutá, měkká a neuzavřená hlávka zelí nebo kapusty (ESJČ, 1971, s. 204), z čehož vznikl i frazém *být jako chovít*, *chovítek*, být hubený a slabý. *Chudobce*, sedmikrásce, se říká i *sedmikráska chudobka* (ČJA 2, 2011, mapa s. 261), *chůje* nebo *chvoj*, nářečně ještě *chvůje* označuje chvojí, větev jehličnatého stromu (ČJA 2, 2011, mapa s. 193). Angreštu se říkávalo *meruzalka* (ČJA 2, 2011, mapa s. 49). Borovici se říká *sosna* (ČJA 2, 2011, mapa s. 181).

Uvádíme dále příklady ze světa hmyzu a zvířat. Pavoukům, broukům se říká expresivně *babouci* (ČJA 2, 2011, mapa s. 123). Velký chrobák byl *brundivál*, *brundibál* či *brundibár* (ČJA 2, 2011,

²⁰ Rozložení výrazu *lokáč* v jihočeské oblasti svědčí o bývalém sousedství s Jihoslovany, jinak je totiž jen na jihu. Je příbuzné s lat. *lacus* jezero, kalužina (ESJČ, 1971, s. 338).

mapa s. 127). Podle S. Utěšeného ve významu čmelák je zvláště v jihočeské oblasti známý *brundibár*, *brundivál* je spíše západočeský. Slova můžou být zvukomalebná, příbuzná s lat. *bambalas* (ESJČ, 1971, s. 69). Čejka obecná byla podle vydávajícího zvuku *kníhačka*, *kníhavka* (ČJA 2, 2011, mapa s. 121). *Mandelinka* je slunéčko sedmítečné (ČJA 2, 2011, mapa s. 133). Konipas bílý se nazýval *třasoprdelka* i *třasořitka*, jelikož při pohybu nápadně třese svým poměrně dlouhým ocáskem (zadečkem) (ČJA 2, 2011, mapa s. 111).

Mnoho výrazů se váže k lidskému obydlí a stavení, výtvorům. *Drevník*, *dřevník* je dřevěný domek, kůlna (ČJA 1, 2011, mapa s. 387). Existuje i výraz *šupna* (viz níže). Maštal pro koně existuje i pod názvem *konírna* (ČJA 3, 2011, mapa s. 81). *Kouzeň* byl tmavý kout v komoře, u pece, černý kout pod kamny, případně výklenek pod pecí, kam se ukládalo dříví. Výraz má velmi starou motivaci, pochází od slovesa *kovati* (Holub, 1995, s. 39; ESJČ, 1971, s. 310). *Lisa* byla dřevěná vrátka z prkének v plotě na zavření hus a jiných domácích zvířat (ČJA 3, 2011, mapa s. 99). Sloužila jako spletená deska z proutí i na sušené ovoce. Dále výraz označoval vrátka, zavírání u plotu nebo nízkou branku do předsíně (ESJČ, 1971, s. 335). Ze zbylých výrazů uveďme *soutku*, kout mezi domy, úzkou uličku mezi dvěma domy, psl. bylo asi **sotьka* (ESJČ, 1971, s. 568) nebo *souhradu*, cestu mezi dvěma domy, zahradami nebo mezi ploty statků, kdy se šlo *souhradou*, cestou mezi zahradami, do dvora.

Mezi ději není uveden velký výčet slov, nýbrž pouze čtyři příklady. Velikonocům se spíše směrem na západ říkávalo *Červené vejce* (ČJA 2, 2011, mapa s. 449). *Oddatve* byl svatební obřad (ČJA 1, 2011, mapa s. 89). Horečka, chvění bývala nazývána *třesavkou* nebo *třisalkou*. Pod třesením a chvěním se myslela i neposednost, zlobivost (Holub, 1994, s. 30). *Záklasník* byl pohlavek, říkalo se *dostat záklasník*.

Slovní zásoba osob – činností, vlastností vychází hlavně z publikací F. Jílka (1961) a M. Krškové (1957, 1974). Pro družičku se v minulosti vžily i dva názvy z chodského nářečí, *droužka* a *družice* (ČJA 1, 2011, mapa s. 89). Člověk upovídaný byl *dřístna*. Další možné označení bylo *tlamsa*, *tlamsák* podle neustále povídané „tlamy“. *Filuta* je mazaný, vychytralý člověk. Začátek *fi-* charakterizuje chytrého, bystrého člověka (srov. Jiné existující výrazy: *fikulka*, *fintář*, *fištrón*, *filištín*, *mít filipa* aj.) (Stěpanovová, 1989, s. 20–28). Existují i výrazy *číman* a *vykuk*. *Haf*, *ham* i *baf na buchty* nebo i *haf na vdolky* byl člověk neprůbojný, tichý (Holub, 2004, s. 236), který nebyl považován za úplně normálního. Neobratnému člověku se říkalo *božípápa* nebo byl znám jako *hraboš*, *chraboš*, *chramosta* či *chramostejl*. Jedinec, který nevěděl, co činit, a který chodil z místa na místo, byl *hejdum pejdum*. Hospodář se nazývá *pantáta*, *sedlák* (ČJA 3, 2011, mapa s. 47),

hospodářka je *panimáma, selka* (ČJA 3, 2011, mapa s. 49). Lidé dávali veselá označení i jedincům bláznivým, ke kterým patřil výraz *tululum na ptáky*, a to byl člověk, který nebyl normální a koukal divoce. Člověk, který byl znám jako nešika, nemehlo byl *vohráblo*, a člověk nehezký a hubený byl znám jako *voškrda*. F. Jílek (1961, s. 53) dokládá známé a běžně užívané příklady, které označují ženy nečestné, neupravené, nehospodárné; uveďme – *celplíta* nešetrná, nešikovná žena a *čmochna, kmochna* žena slídívá. *Trajda* či *trajdalka* je nespoutaná dívka, ráda se toulající. Slovo vzniklo z *trajdat* (Holub, Lyer, 1978, s. 486) a původ je zřejmě expresivní. *Vizuna* je žena vytáhlá a nehezká.

Část adjektiv být nějaký (viz Jílek, 1961; Kršková, 1957, 1974) pracuje s uvedenými výrazy. *Koblišnej* je člověk červený ve tváři, *kolozubej* je člověk bez zubů. *Mrtohlavej* je bláznivý člověk, který rychleji jedná, než uvažuje. *Nafrněnej, ufrněnej* je jedinec rozmazlený a nafoukaný. *Pažlutnej* je ten, který je v jídle vybíravý. *Celej přešlej* je člověk přepadlý, unavený, nemocný, z něčeho utrápený. Bláznivý člověk je *šoustlej* a *šuklej*. Malý chlapec je *rozívenej, rozjívenej*, nevychovaný. Být z něčeho *celej říčnej* znamená být celý červený, uhoněný. Další variantou je *žírnej*. Mlsný člověk (nebo i zvíře) je *slídnej*. Tvar *ubřeštěná*, uplakaná, ubrečená souvisí jak s výrazem *brečet*, tak i s výrazem *vřeštět* či *vřískat*, v němž v nářečí bývá často **b-** (*břeštět, břískat*) (Janečková, 1992, s. 16). Unavený, uchozený jedinec se cítí být *uondaný, uvondanej* nebo *ušlej*. Neustále uplakaný člověk je *uvozdřenej*. Člověk vychytralý se nazývá *vykutálenej*. *Zaburalej* je takový člověk, který se nechce s nikým bavit, neboli „morous“. Může jít i o dítě. Výrazy *zatracevanej* či *zatrachcepenej* značili zatraceného, zpropadeného člověka. *Náruční* neboli *bráždni kůň* je kůň na pravé straně vozu řídicí spřežení (ČJA 3, 2011, mapa s. 445) a *podsední, posední kůň* je kůň na levé straně vozu (ČJA 3, 2011, mapa s. 443). S ovládáním koňských spřežení byly spojeny i určité povely, *hý, hýje, hot* (povel k jízdě a pohybu napravo; snad z něm. *hott*), *čehý* (povel k jízdě a pohybu nalevo) (*Naše řeč*, 1918, s. 284–286).

Zásoba verb činit něco, mít něco vychází opět z F. Jílka (1961) a M. Krškové (1957, 1974). *Bramborčit* znamená mít závratě, motat se, bloudit v terénu. Další varianta je *brambořit*, původně bylo zajisté *brabořit* (Hugo a kol, 2009, s. 73). Vrávorat se jinak řeklo jihočesky *tramtejlit*; snad patří k it. *trampolare* (chodit na chůdách) a k něm. *trampeln* (ESJČ, 1971, s. 649). Další varianta byla i *trantýrovat*. Známými slovy byly *chrámnout, chramat* neboli sebrat, brát, *chramat po něčem*, sahat po něčem, *chvátat* spěchat, *krchlat* kašlat. Zvukomalebné slovo *schrástnout* vzniklo z citoslovečného *chrást* (bum, bác) a znamená s rámušem spadnout. *Jechtát* znamená třást se zimou, *jechtat* např. zuby. *Vodundat* či *vodzandat* je dát něco pryč. V jihozápadočeských a v severovýchodočeských dialektech je nadměrný diftong **-ou**, který se zde vyskytuje ve slově

roužnout, rozsvítit i zapálit (ČJA 1, 2011, mapa s. 345). *Odůrovat* znamená orat hlubokou orbou na zimu (ČJA 3, 2011, mapa s. 109), *rozkýdat* rozhazovat hnůj po poli (ČJA 3, 2011, mapa s. 427) a *žít* kosit obilí; substantivum je *žatva* (ČJA 3, 2011, mapa s. 159).

Ustálená spojení obsahují některé z nářečních jevů a slov a nalézáme je v F. Jílkovi (1961) a M. Krškové (1957, 1974). *Být jako chovít*, *chovítek* znamená být slabý, hubený. *Být v kalupu* (*kalup* je z něm. *Galopp* cval) (Rejzek, 2015, s. 286) se říkalo tehdy, když člověk hodně pospíchal. *Být jako vohráblo* znamená být nešikovný. Být ze všeho zmatený a poblázněný se jinak říká *být ze všeho mrtohlavej*. Příkaz *dát na vlačuhy* znamenal vrátit se co nejdříve. *Vlačuhy* byly jednoduchý dopravní prostředek podobný saním. V minulosti se používaly ke svážení dřeva na dopravování pluhu. Výraz vznikl od *vláčeti* (Holub, Lyr, 1978, s. 509). *Košilanda flanda*, *že jí není hanba* se dá říct o člověku, který se nestydí chodit ve volném, nepadnoucím oblečení. Je to člověk, který o sebe příliš nedbá. Existuje i *mít flandu*. *Mít nadraž* znamenalo mít spadeno na něco, někoho, *mít napáto* bylo pomýšlet na něco. Ustálené spojení *ne/mít votušenou chvíli* se říkalo ve významu ne/mít oddech, odpočinek. Mračit se jinak řekne *natahovat fuc* (z něm. *Fotz*) (ESJČ, 1971, s. 147). *Fuc* se v jihočeském nářečí používá k vulgárnímu označení úst, „huby“ u člověka i tlamy u zvířat (Jílek, 1961, s. 48). Mít něčeho moc a nechtít s něčím přestat, zbavit se něčeho se jinak řeklo *navolit se něčeho*. Spojení *od sršána do hrobu* v sobě obsahuje již nářečně zlexikalizované *sršán* se změnou *e > a*. Používá se po zkušenostech s bodnutím sršněm, které je považováno za nebezpečné a může přivodit až smrt. Vytahovat se je *papit se*. Zlobit se na někoho se řeklo *pejdit někoho*. *Pocívat se* znamenalo natřásat se, kroutit boky. Dalším spojením bylo *vzít pocháp*, *zavravorat*, *zakopnout*, *ztratit rovnováhu*. *Udělat pochop* znamenalo udělat pohyb jako při ztrátě rozumu (Holub, 1994, s. 36). *Vzít někomu trpýt* bylo překazit někomu vytahování. Na závěr uveďme spojení *vzít vrátidlo*, které znamená vrátit se co nejdříve.

11.2 Nářeční znaky lexikální původem z německého prostředí

V jihozápadočeské nářeční oblasti je přítomna celá řada regionalismů přejatých z rakouských a bavorských nářečí buď beze změny, nebo slovotvorně upravených, adaptovaných (Janečková, 1992, s. 17). Specifické jsou po lexikální stránce významové okruhy věnující se hospodářství, zemědělství a každodennímu životu, které se jako termíny lexikalizovaly. Dotazník a z nahrávek získaný výčet přejímek v lexiku dokládá četnost původně německých slov v lidovém jazyce (viz níže). Jedná se především o německé dialekty sousedních příhraničních oblastí, které tvoří Bavorsko (tj. zde severobavorské a středobavorské nářečí), Sasko a Rakousko, jelikož kontakty obou společenství byly vždy velmi těsné a sahají až do doby středověku, kdy byly posilovány kolonizacemi obyvatelstva německého původu. Dosah územních, hospodářských, kulturních a politických

kontaktů se promítl i do vzájemně sousedících nářečí, o čemž svědčí přejímky z němčiny v nářečích českých a naopak přejímky z češtiny v dialektech rakouských a německých. K počestování přispívala i skutečnost, že se v průběhu 19. století mnoho českých řemeslníků zaučovalo právě v příhraničních oblastech Rakouska a Německa, a jižní a západní Čechy se staly na druhou stranu místem pobytu Němců a Rakušanů, kteří do těchto oblastí přinesli svůj specifický dialekt a slovník. Z 19. století pochází velká část výrazů z oblasti manuálních činností, názvy prostředků, nástrojů, jídla aj. (Kloferová, 1994, s. 179–185).

Ve výpůjčkách z němčiny se inspirujeme příspěvky M. Janečkové (1992–1995). Mezi prostředky, nástroji a nářadím je mnoho německých slov. Kruhadlo na zelí byl *cetlík*, s variantami *cejtl*, *cejtlík* (z něm. *Zettel*) (*ESJČ*, 1971, s. 84). *Faslík* (z něm. *Fassel*) je dřevěná nádoba na stloukání másla, česky máselnice (*ČJA 1*, 2011, mapa s. 235). V zeměpisně vyhraněných oblastech jihozápadních Čech (nejen na Doudlebsku) jde o její terminologizované označení (Hlavsová, 1986, s. 225–233). Běžně používanými výrazy jsou *kšandy*, šle (z něm. *Schande*) (Holub, Lyer, 1978, s. 271) a *kšíry* (z něm. *Geschirr*) (*ESJČ*, 1971, s. 302), koňský postroj nebo popruhy k přivázání malých dětí do kočárku. Rejzek (2001) soudí, že v češtině bylo nejprve slovo *kšíry* a z něj se expresivní příponou *-anda* podle vzoru *sranda* vyvinula *kšanda*. Podle jiné teorie slovo *kšanda* vzniklo z něm. *Schande*, popruhu, k němuž bylo po vzoru *kšíry* doplněno *kš-* (Holub, Lyer, 1978, s. 271). Běžným výrazem denní potřeby je *kvedlačka*, dřevěná měchačka na těsto, z *kvedlati*, *kverlati* z něm. *querler*, *quirlen* (*ESJČ*, 1971, s. 311). *Krumpáč* (z něm. *Krummhacke*, slož. z *krumm* křivý a *Hacke* motyka) je druh těžké motyka (Holub, Lyer, 1978, s. 269). *Lejta* (z něm. *Leite*) je voznice, ležatý objemný dřevěný sud např. na vodu, močůvku, dopravu ryb taháný koňmi (*ESJČ*, 1971, s. 325). Povříсло, jinak doudlebsky řečeno *pant* (z něm. *Band*) (*ESJČ*, 1971, s. 432), sloužilo k svázání snopů (*ČJA 3*, 2011, mapa s. 185). *Seslík* (z něm. *Sessel*) značí židli nebo spíše menší židličku (Holub, Lyer, 1978, s. 435). Ve staré češtině se slova *sesle*, *seslice* nevyskytovala, uvádí je až Jungmann ve tvaru *sesel* s deminutivem *seslík*. V českých dialektech se tvary *sesle*, *seslík* vyskytují nejčastěji v jižních a jihovýchodních Čechách (Valčáková, 1994, s. 202–207; *ČJA 1*, 2011, mapa s. 301). Vedle slova *seslík* se objevil i výraz *štokrle* či *štokrdle*, který značí v obecné češtině židli bez opěradla, stoličku. Jde o přejímku z něm. *Stockerl* od pojmenování původního materiálu (něm. *Stock* > *Stockerl* > čes. *štokrle*) (Holub, Lyer, 1978, s. 473). Starší české *štok* označovalo vedle stolu i řeznický špalek a hrubé koryto (Valčáková, 1994, s. 202–207). *Putna* (z bavor. nář. *putten*, z něm. *Butte*, *Bütte*; starší podoba *butin*, *buttina*) byla hlubší dřevěná nádoba na vodu, kád' (*ESJČ*, 1971, s. 501). Vyšší dřevěná nádoba s uchy, většinou sud na kvašené zelí nebo soudek na pivo byl *štrandlík* (ze střhn. *stande*, z něm. *Stand* + příp. *-el*) a také *štrandl* (*ESJČ*, 1971, s. 623). Další, starší varianta byla

štoudev (ze sthn. *standa*, z něm. *Ständer*) (*ESJČ*, 1971, s. 628). *Vajlink*, *vajdlink* nebo *vajdling* (stará přejímka z něm. *weidlinc*, později *Weidling*) je velký lavor nejen k zadělávání těsta, ale i k praní prádla a mytí (Janečková, 1993, s. 15).

Z oblečení a obuvi uveďme *flandu*, *jupku*, *lajblík* a *mejšle*. *Flanda* bylo příliš volné, nesedící oblečení, jinak zástěrka, plachetka, asi příbuzné k *flundra*. Toto je zřejmě výchozí význam celé skupinky slov; sem patří i něm. nář. *Flunder*, *Flander* cár, což je odvozeno od jména Flanderska, neboť i české *flundra* je žena přišedší odtamtud. Pak byl název ženy flanderské přenesen na ženu nedbale oděnou, nepořádnou (*ESJČ*, 1971, s. 144). *Jupka* byl dámský kabátek, živůtek nebo halenka do pasu s dlouhými rukávy. Existují též varianty *jupička*, *jupečka*, *jupa*, lehký ženský živůtek (ze střhn. *juppe*, *joppe*). Do němčiny přišlo prý z románštiny (z fran. *jupe*, it. *giuppa*); dále je toto slovo příbuzné se *župan* (*ESJČ*, 1971, s. 232). *Lajblík* (z rak. zdrobn. *Leibel*, *Leiberl*; dnes z něm. *Leibchen*) označuje dámskou vestu, krátký kabátek a i živůtek či šněrovačku (*SSJČ*, 1989). *Mejšle* (z něm. nář. *Nöischla*, jemuž je podobné něm. argot. *Noschen*, *Nuschen* bota), též *nejšle*, byl polodřevák, vyřezávaný pantofel s dřevěným spodkem a koženým nártem. V páru šlo o *mejšlata* (*ESJČ*, 1971, s. 358).

Do české kuchyně proniklo mnoho německých slov. *Calta* (ze střhn. *zēlte*, z něm. *Zelten*) je vánočka nebo houska (*ČJA 1*, 2011, mapa s. 271; *ČJA 2*, 2011, mapa s. 473); býval to i „radostník“, pečivo darem šestinedělkám (*ESJČ*, 1971, s. 80). *Šmorn*, jinak *šmárum* (z něm. *Schmarrn*, *schmoren* smažit) byl trhanec, smaženec (Holub, Lyer, 1978, s. 469). V německém smyslu jde o „šmejď“, nic, trhaný moučník (Holub, 1995, s. 30). *Šterc* (z něm. *Sterz*) byly škubánky, pokrm z rozšťouchaných brambor s moukou a omastkem. *Štrycle* (z něm. *Streusel*, *Striezel*) byla šiška chleba (Holub, Lyer, 1978, s. 474), vánočka (*ČJA 2*, 2011, mapa s. 473).

U části hmyz a zvířata uvádíme výraz *hajrus*, *hajrusák* (z něm. *Heidel-* nebo *Heu-*; a *Roß*), který značí luční kobyliku, doslova „hajní kobyliku“. Živý býval i tvar slovesa nezvratného, *rosuje*, označující kobyliku, která chce (jde) k hřebci. Výraz *rosuje* je pouze nářeční a základ je přejatý (z něm. *Roß* kůň) (*ČJA 3*, 2011, s. 434, 436). Koza se vodila ke kozlovi, *pukovi*, *puklovi* (z něm. *Bock*), s užší výslovností **o** a málo znělou výslovností **b** jako **p**. *Pukl* je nářeční zdrobnělina (z něm. *Bockel*). Puk je deklarován jako výraz pro širší Budějovicko (*ČJA 3*, 2011, mapa s. 208). Oba výrazy jsou jihočeské (*ČJA 3*, 2011, s. 462). *Roc*, odvozeniny *rocák*, *rocna* bylo označení pro krysou, doslova německou myš, němkyňi (z hov. něm. *Ratz*). Nářeční výslovnost je *roc* díky změně **a** > **o**. Nářeční tvar se adaptoval z mužského tvaru ženskou příponou **-na** jako *rocna*. *Rocna* se vyskytuje v západní části jihozápadočeského nářečí a zde v jihočeském okruhu se vedle němkyňe a krysy užíval

roc, rocák, v Budějovicích i *rocna*. Tyto názvy jsou rozšířeny jen zde na jihozápadě (ČJA 2, 2011, položka 29, mapa s. 99; ČJA 2, 2011, s. 100).

Spoustu výrazů se váže k lidskému obydlí a stavení, výtvorům. *Grunt* (z něm. *Grund*) (ESJČ, 1971, s. 152) značil selský statek, pozemek, půdu, pole, majetek tehdejších sedláků, základ jejich života (ČJA 3, 2011, mapa s. 101). Výraz *haus* (z něm. *Haus*) značí hospodářskou usedlost, živnost, velký dům (ČJA 3, 2011, mapa s. 63). Hřbitovu se lidově zastarale říkávalo *krchov* (ČJA 2, 2011, mapa s. 413) (z něm. *Kirchhof*, popř. střhn. *kerchhof*) (ESJČ, 1971, s. 293). *Loch* (z něm. *Loch*) je již staročeský výraz pro jámu (ESJČ, 1971, s. 338); zde pak označuje sklep, sklípek či jakoukoliv temnou díru, vězení (ČJA 1, 2011, mapa s. 367). Stodola na obilí byla známá coby *parna* nebo *parně* (ČJA 3, 2011, mapa s. 71). Existovala i varianta *perna*. Vzniklo ze sthn. *parno*, z jihoněm. *Barn* (ESJČ, 1971, s. 435). Uvedme ještě *šopu* (z něm. nář. *Schoppen* nebo *Schoppa*) či *šupnu*²¹ (z něm. *Schopf, Schuppen*) (ESJČ, 1971, s. 618). Jde o dřevěnou nebo zděnou kůlnu (Němeček, 1944, s. 115–116; Kořínek, 1934, s. 75–82).

Výrazů spojených s osobou – činnosti, vlastností uvádíme pět. *Cuchta* nebo *cuchna* (z něm. *Zucht*) je nepořádná, pomalá žena. Výraz původně označuje jisté kování na „váze“ pod ojí vozu (ESJČ, 1971, s. 90). Taktéž *cumploch* (z jihoněm. *Tschümpeli* „coura“ s roztrhaným oděvem) (ESJČ, 1971, s. 90) značí ženu nepořádnou, dále nešikovného člověka, budižkničemu (Holub [online] [cit. 07-25-2017]). Neurvalého člověka, který vyvolává konflikty, nazýváme lidově *rabijákem, rabijátem*. Slovo pochází z něm. *rabiat* a původně znamená „vzteklý“ o psu (ESJČ, 1971, s. 503). Coby *rabiják* je znám i velký nůž. *Šlampa, šlampna* (z něm. *Schlampe*) je nevěrná, nepořádná žena (ESJČ, 1971, s. 616), *šmurýna* (z něm. *schmieren*) zase žena špinavá, neupravená (Jílek, 1961, s. 53).

V části být nějaký byly čtyři výrazy. *Mustratý punčochy* (z něm. *Muster*) jsou punčochy vzorované, s mustrem (Holub, Lyer, 1978, s. 325). Běžně se o bláznivém, potřeštěném člověku řeklo, že je *pošusanej a pošust* (z něm. *Schuß*), dokonce jsou známé a používané i expresivní tvary *šoustlej a šuklej*, člověk těkavý, pobíhající z místa na místo (Rejzek, 2015, s. 707). O člověku z něčeho vyjeveném, překvapeném se dá říct, že je *tumpachovej* (ze střhn. *tumphaft*, dnes *dumm* hloupý) (ESJČ, 1971, s. 660). *Vyštafirovaney* je dobře oblečený, vyzdobený člověk (z něm. *staffieren*, souvisí s něm. *Stoff*) (Holub, Lyer, 1978, s. 472).

²¹ *Šupna*, nářečně *šopa* je malá kůlna. Výraz je rozšířen hlavně v dělnickém prostředí severozápadních Čech. Dřevěné nebo zděné šupny slouží k úschově paliva i k chovu domácího zvířectva (Šupna. [online]. [cit. 07-25-2017]). Podle našich zjištění však slovo proniklo i do oblastí jiných, zde jižních Čech, v nichž se usídlilo německé obyvatelstvo, s nímž byli čeští mluvčí v kontaktu. Potvrzujeme, že šupna byla původně využívána také k uskladnění sena a drobného zvířectva.

K verbům činit něco, mít něco přidáváme sedm příkladů. Můžeme vyčlenit slovesa, která přetrvala v užívání bez ohledu na dvougenerační rozdíly, mající obecnou platnost. Jiná pak tvoří součást slovní zásoby nejstarší generace a některá z nich patří už do pasivní slovní zásoby. Přejatá slovesa získávají příponu *-ova-* a často českou předponu, aby mohla vyjádřit ohraničenost děje a způsoby slovesného děje. Časté jsou hláskové obměny přejatých slov vzniklé v proudu řeči, různé asimilace nebo disimilace hlásek, metateze nebo hláskové změny vzniklé mylnou lidovou etymologií (Janečková, 1995, s. 19). *Bunžirovat, bužirovat, debužirovat* (z něm. *debouchieren, burschieren*) (*ESJČ*, 1971, s. 113) neboli pochutnávat si na něčem, hodovat (Janko, 1922, s. 33–38). *Gruntovat* (z něm. *grundieren*, odvozeno od *Grund*) (*ESJČ*, 1971, s. 152) důkladně uklízet, *pucovat* (z něm. *putzen*, souvisí s něm. *Putz* paráda) neboli čistit (Holub, Lyer, 1978, s. 404), *pulírovat* (z něm. *polieren*) leštit, cídit nábytek (Holub, Lyer, 1978, s. 405), *šúrovat* (z něm. *schuren*, dnes *scheuern* třít, dřít, otírat), umývat, stírat podlahu (Hugo a kol., 2009, s. 419) tvoří čtyři výrazy, které označují činnosti spojené s čistěním a úklidem. Když budeme někým nebo něčím třást, mlít, budeme jím *pajdlovat, pajtlovat* (z něm. *Beute, beuten*) (*ESJČ*, 1971, s. 427). Výraz *upajtnout* jinak značí něco ukrást (*ČJA* 2, 2011, mapa s. 71). Svižně, rychle a rázně jít je *rázovat* (z něm. *rasen*), které pochází z rakouského hovorového jazyka. Slovo *rasen* odpovídá spisovnému *reisen*, cestovat. *Rasen* však nabylo v rakouském hovorovém jazyce i významu utíkat, pádit (Trost, 1979, s. 109–111). Uveďme pro příklad ještě další přejatá slovesa: *koštovat* (z něm. *kosten*) chutnat, ochutnat, *pajcovat* (z něm. *beizen*) obírat, ozobávat, oštipovat, *píglovat* (z něm. *bügeln*) žehlit, *posichrovat* zajistit, pojistit, *vartovat* dávat pozor na někoho, něco, *vyflajznout se na* pustit něco, někoho ze zřetele, *vymustrovat se* divně se obléct a další (Janečková, 1993, s. 25; Janečková, 1995, s. 19–20).

Na výrazech přejatých z němčiny se dá demonstrovat změna slohového charakteru či stylové příznakovosti prostředků. Přejímání slov z německého jazyka prošlo komplikovaným procesem, výrazy často poklesly do vrstvy nespisovných prostředků (např. výrazy profesní – *vercajk, špitál*) a některé zastaraly. Přetrvaly v mluvě generací prababiček nebo ještě babiček, avšak v mluvě mladé generace již používanými výrazy nejsou (např. praní *lajntuchů, forhaněk, pucovat* boty aj.). Některá z přejatých slov ovšem přešla do spisovného jazyka a utvořila součást odborného názvosloví prostředků a materiálů (např. *drát, šrot, hák, šroub*) a jiná, původně nespisovná slova, pronikají do spisovných projevů (viz *furt, akorát*) (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 66–67).

12. Výstavba mluvených komunikátů z hlediska věku respondentů

Pozornost je zaměřena na osoby ve věku 20–30 let a osoby, které dosáhly věku 75 let a výše. Máme k dispozici pestrý materiál čítající 60 osob (30 z mladé a 30 z nejstarší generace). Každý jedinec posuzuje svět a své okolí vzhledem ke svému věku. Držíme se dělení podle V. Příhody (Praha, 1974), který hovoří v námi vybraných věkových kategoriích o generaci mladé dospělosti a stáří.

12.1 Tematika

Tematické okruhy, které jsou zastoupeny v narativech, charakterizují životní styl první a druhé poloviny minulého století a životní styl století současného. Vyprávění starých lidí jsou zajímavější a barvitější, neboť obsahují zajímavou slovní zásobu. Jedná se o názvy předmětů, činností, jevů a skutečností, které bývaly běžnou součástí jejich každodenního života. Témata, která mají dějový charakter, jsou ztvárněna vyprávěcím postupem (např. příhody a epizody z mládí starých mluvčích, viz epizoda s fackami od učitele). Jiná dílčí témata bývají ztvárněna pomocí postupu popisného (např. při vysvětlování dobových reálií a pracovních činností v zemědělství, dopravě, dětských hrách).

V textech nejstarších komunikantů se objevuje v komentářích týkajících se života a vyprávění hravý **humor**, který se projevuje při komentování života druhých lidí:

M, 84, B, řidič, Ráj: má tři děti asi s každím jiným to nevím jak to má . no prostě **nazbírала to <SM negde>**

S humorem hodnotí i sami sebe a své schopnosti, svůj život:

M, 84, B, řidič, Ráj: **mně dibi začali učit tak já bich mňel samí pjetki aš do smrti**

Z, 84, B, dělnice, Borov: **otkat z borovňice . To ještě <SM si pamatuju>; já nič <SM nevím já to zaspala>; to už za chvíli <SM \$ deset minut připomeneš>**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: **sem nejrači doma taková slepice sem <SM domácí>**

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: **<SM protože si asi mислеl> hergot dětku ti si vožralej; dibich asi říkal blbosti tag bi mňe asi dali palicí do hlavi a bilo bi to**

I přes negativa stáří ho někteří dokáží brát s humorem a vtípkovat o něm:

M, 84, B, řidič, Ráj: **já povidal pane primaři ot pasu spodek vimňenit a svršek dát novej on pouá to je fšechno já poám no a v mojich letech . no a on to máte jedno jesi diš bil čovek mlád bil na svjetě rát poňevač sem pracoval tešce tet' se mi odejít nechce on pouá to žánimu . a smál se taki; ta šla jenou k doktorovi a nebila u doktora asi dva a dvacet let nebo kolik . a odřela si nohu mňela skrátka mal- malej úras odřela si no potřea to za- ošetřit zavázat a tak . přišla tam . do krumlova . dit' vi tu nemáte kartu . a ona pouá no já sem tu**

nebila dva a dvacet let . ježišmarjá tak sestro napište jí kartu

Najdeme i jazykovou hru s odlišnými konotacemi slov:

nahrávající: prej je to mezi ěima vážní . M, 84, B, řidič, Ráj: jo . **já je nevážil**
<SM ěigdi>

Tématem promluv je **rodina, zejména děti a vnoučata:**

Z, 84, B, dělnice, Borov: **diš táme bila leňka malá to bilo ěeco** já- měeli takovou postílkku . a to b- měelo ohrátki **vona vždicki na ěe stoupala vohibala se** já měela strach že mi spadne **to bilo ěíslo taki**

M, 91, A, lékař, Čachr: mam dva vnuki tamle **jeden hraje za buďejovice za dinamo** **fodbal ten bil menovanej vloňi nejlepšěi jihoěeskej sportovec zafodbal**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: cera se vdala měela holčičku **tak tu sem si potom** **diš sem bila doma vzala k sobje celej rok sem jí tu měela** . přišel pátek a vona mi říká babiěko pojedeme . no tak za maměnkou pojedem jo . no bili sme tam a přišla neďele a vona babiěko pojedeme domú jo . **tak vona říkala já dva domovi**

Mluvčí nejstarší generace ěasto zmiňují tíhu stáří a negativa, která s sebou tato skuteěnost přiináší.

Tématem jejich mluvy bývají **nemoci, těžkosti, smutek, úvahy nad koncem života:**

M, 84, B, řidič, Ráj: **je to veta konec; jó doví jesi já se toho dožiju . se mnou je to náki blbí**

Stáří hodnotí negativně:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **přědou léta přejde fšecko se říká vona je to pravda**

M, 84, B, řidič, Ráj: **stojí to za prt** . negdo chce @ se dožit visokího vjeku jó diš je zdravej víš a ěic mu neschází tak to de **to stáří stojí za prt no . to stojí za prt; přěde ěovek do let začíná ho lecos bolet . a ěegdi fšechno; diš je ěovjek moc ěegdo říká že bi se ťel dožit sto let já ne zase . jesi umříš jesi umřeš o dva roki nebo o rok dřěf ěic se nedeje** musíš mít na to leta ne f šedesáti a diš jesi mám vosumdesát a je mi dva a osumdesát tak mi to tak nevaďí

Z, 85, B, úřednice, Buděj: **uš mi to do tí hlavi taki nejde víte já musim se třeba vrátit a a stejně to zase zapomenu**

Mluvčí hovoří o zdravotních doplňcích, které se staly souěástí jejich ěždodenního života. Dané doplňky nebo přěstroje hodnotí negativně:

M, 84, B, řidič, Ráj: **chodím s tou ěéfkou a to je pjekní svinctvo**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: ježiš já neslišim doprkínka **já mám sluchadlo a uš špatní**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: já sem jenom taková skořápka jo . **tadidle mám buďika vocat' do srce drát**

Mluví o častých návštěvách nemocnic a lékaře:

M, 84, B, řidič, Ráj: a dvakrát sem volal sanitku **tak mne tam vodvezla; já du taki zase za tejden nejvíc mne serou ti prolídki; já du aš v březnu asi na- na prohlítku nu to musím chodit na kontrolu ne na prohlítku**

Nemoci a potíže netrápí pouze vybraného mluvčího, nýbrž se nevyhýbají ani rodině či známým lidem:

M, 84, B, řidič, Ráj: jak je můj švagr **ten to má taki . a je orok mlačí . tomu to taki a ten si naříká jak ho to bolí a ten taki ten je v nemocnici . a že ho pálí na prsech a nu von taki jako mu to haraší; ta chce furt umřít a tej tolik neňi ta je ještě fit**

Nejstarší generace se potýká i s vysokou úmrtností svých souputníků, přátel a známých, kvůli které ztrácejí blízké kontakty:

M, 84, B, řidič, Ráj: **ti fšichňi co sem bil na vojne uš fšichňi . co sem bil na vojne tak tři švrte a chodil do školí s ňima tak normálně tři švrte lida uš tu neňi . no říkám co bili se mnou chlapi a třeba bili ještě o dva o tři roki mlačí nekterí a umřeli . tadi co sem bil tadi ve křemži tak tadi neňi žanej s tech**
Z, 75, B, účetní, Bukov: **taki uš hoňe jich umřelo tech spolužákú**

Zdravotní potíže s sebou přinášejí i různá omezení:

M, 84, B, řidič, Ráj: jako **nemůžu na ten žlučník fšechno jíst; já teško chodim me se motá . no ta hlava no . a noha me bolí taki levá koleno . patu . ta se mi začala loupat pata; diš uš je čovjek taki jako víš máš závratě a tak no; depak uš mne to netahne a taki ti nohi víš jako mne bolí nohi . procházel sem to dok- dokat' to šlo**

M, 91, A, lékař, Čachr: uš votmalička fpjeti letech sem hrál na housle . **uš mne nefungujou prsti tak uš jako moc hrát nemůžu**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: já mám dvojití videňi jo . mne se fšecko dvojí . **jinak no do kina nemůžu ňi takovího**

Mluvčí zmiňují podmínky života v domově seniorů:

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **sem tu jako spokojená a dobře; se se ráda vracim dicki říkám chci domú . f pohode sem tu zviklá; pořát jako se vo nás staraji; sem tu spokojená je tu vopravdu můj domof; tomu našemu se dosut žanej nevirovnal náš domof je ze fšech nej nejlepší**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **mi sme tadi hráli s jedňim pánem tadi sme bili duo májka jo . sme hrávali**

S hodnotícími postoji souvisí i to, jak mluvčí staví minulost a současnost do kontrastu, srovnávají to, co bylo dřív (tenkrát) a co je teď, dnes. Srovnávací hodnocení vyznívá často ve prospěch dob minulých. Mluvčí si období svého dětství a mládí idealizují. Kriticky hodnotí i **současný život a situaci ve světě**:

M, 84, B, řidič, Ráj: sem mňel legitimaci **neska už ti legitmace to . tam neňi napsani ěic**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: já prožila první republiku nácki rusáki teď todle teda \$ jo a **takle blbje pro normálňi lidi jak se neska daří normálňim pracujícim to nepamatuju; no u nás je dicki fšecho problémi že jo . co nám to je platní můžem se bráňit proti tomu jak ceme ěic nám to neňi platní; neska sou lidi k sobje lhostejní . na sebe sou neska lidi škaredí a závist taková je; říkám si že ěic nového pot sluncem <SM pořát se dějou ti stejní vjeci>**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: to bil ešče takovej venkof **tenkrá nebila taková fregvence jako dneska**

Z, 90, B, referentka, Buděj: to bilo tenkrá šechno čistí to bili čistí vodi nádherní tam pili houbaři tam pili s toho ribňi- s toho potuko potoka vodu; **to fšecho tenkrát rostlo ti brusijki teť brusijku nevidíte**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: pamatuju jak to bejvalo to neska vůbec to je **fšecho jináč tenkrát sme virústali na vesňici b- bilo ale bilo tam krásne mi sme bili spokojení**

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: to sou takoví pohátki už neska depak . neska děti kúli fšemu bi jeden druhího .. zabil dibi mňel na to sílu ale mi sme nebili takoví mi sme mňeli rádi jeden druhího . to je stará generace to je fšecho prič

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: to neňi jako neska neska vá- za pár dní vihodí s **povoláňi a děte si dělat ěeco jiního**

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: určite sme užili víc neš nešňi děti mobili nebili ěic **nebilo** mi sme mňeli kočárki krabice vod bot

Vymezují se i vůči **mladé generaci**. Naší pozornosti neuniklo ani to, jak mladá generace přistupuje k současným dospívajícím a soudobým tendencím ve společnosti. Kriticky hodnotí své dětství a dětství dnešních dětí, co bylo za jejich mládí běžné a jak je to dnes:

M, 91, A, lékař, Čachr: mlačí generace mňe už mňe už vo- vopravdu moc neříká protože **já sem vichovanej f tej starej generaci**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: nezná ěemčinu laťinu vůbec ěic . a to je dnešňi **mládeš**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: <SM já nevim co je to za mládeš já vůbec já to nechápu> . ěic je nebaví ěic je nebaví . za nás to bilo ěeco jiního . každyj chtel bej ěeco viučenej aspoň

Z, 79, B, účetní, Buděj: já sem strašně ráda tancovala **tet' je to třeba těm mladejm k smíchu**

M, 30, B, elektrikář, Buděj: **to neňi jako dneska že si čovjek de a koupí si celí zahodí a koupí si tenkrát to nešlo . to to nebilo . to sme lítali**

M, 27, B, seřizovač, Hrad: **prázňini sem trávil vlasně pořát venku každej den ven neska ta mládeš to je vidíš už sedí u počítače** já sem počítač ňigdi nemňel jako malej

Některí se považují za hrdé Jihočechy a svůj kladný vztah k jižním Čechám projevují, ačkoliv již v jejich mluvě nenacházíme nářeční rysy odkazující k jihočeské nářeční oblasti:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: **mislím si že sem rozhodně jihočech jak poleno** protože **ti vlivi sem mňela prostě v rodiňe** celá naše rodina je z jižních čech konkrétně s táborska a tadi to okolí vlasně voba dva rodiče babički tagže jako ňigdi sem ňikoho ze vzdáleních příbuzních nemňela odňikut jinat neš prostě z jihu

Mluvcí rozlišují **život na vesnici a život ve městě**, které kladou jiné podmínky. Lidé pocházející z vesnice mají tendenci kriticky hodnotit podmínky života ve městě a naopak. Na vesnici se vede odlišný život:

M, 30, B, elektrikář, Buděj: **policajti \$ každího chytli na motorce na silnici tag to jenom na vesnici že jo se zažije to do mňesta ne a to tam patří;** záklatku sem jak choďil do školi jag ve mňestě tag na vesnici **a zlatá vesnice .. ve mňestě no tam čovek přišel ze školi fláknul tašku do rohu a šel koukat na televizi co ve mňestě že jo no a na vesnici to diš čovek přišel domu \$ sme choďili \$ do vesnice shruba osum kilákú . asi osum kilometrú do školi no . diš bilo heski tag na autobus sme nečekali šli sme pješki a cestou se ňeco podňikalo no na potzim pečeňi brambor takoví klasika no to každej na vesnici diš to řeknu; no na vesnici to je tam prázňini tam bili skoro diš to řeknu blbje skoro celej rok nebo f uvozovkách **se ňejak ten ritmus nemňenil . jinag je tam práce . tagže to se více či méne nemňenilo spíš naopak v létě ještě přibila tam práce****

Popisují také **vesnické zábavy** (např. masopust), které zažili:

M, 30, B, elektrikář, Buděj: **tam maji lidi různí úlohi to máš koledňikú po střapatí a maškari že jo . koledňici tag tam sem bil jednou a @ takoví moc tam se čovek nemůžé jag to říc no vožrat tag tam se čovek musí udržet celej den na nohou střapatí ti zase lítaj delaj bordel po fsi no tag . a maski no gdo si co vimisli no . tam se meze nekladou . no a to se vopchází celej den vesnice de se na vobjet večer je tancovačka**

M, 27, B, seřizovač, Hrad: **je náká schúze** gde se prostě domluví jak to fšechno bude probíhat jo **dozvíme se kolik bude masek jakí budou maski @ jakí budou hrát**

kapeli u toho takle máme jesli dvje tři schúze přet masopustem diš masopust vlastně přide tag se ráno sejdemo nebo přijede kapela tagže si zaspíváme popijeme no pag virazíme na tu na tu samotnou koledu tam vlastně u každího baráku děláme kolečko tancujeme spíváme pijeme večer je zábava dicki každou sobotu nebo dicki v sobotu přže se chodí dva dni sobota nedele a f sobotu večer je zábava v nedeli pokračování

Starí vypravěči si z mládí přinášejí i určité systémy hodnocení, které jsou založené na **dobových společenských vztazích**:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: já sen řeka hele né neřeknu to **nebudu přece žalovat na učitele** prosin tě; **bála sem se to říc**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: to je to jak říkám vot mojí mamínki . ta s náma dicki sedávala po večeri u stolu spívala nebo ti básnički říkala

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **tenkrá** to čoveku tak nepřišlo bralo se to jinak **snažil se človjek pomoct někomu gdo to skutečně potřebuje . tenkrát** nám to bilo jeho čovek na todleto nekoukal jo **koukali sme pomoc jeden druhímu jak moch**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: čovek **bil vichovanej f tom západním duchu**

S mluvou nejstarší generace je spojena i skutečnost větší **zbožnosti, religiozity**. Z podtextu řeči vyrozumíváme, že život starých lidí je těmito skutečnostmi a myšlenkami daleko více prostoupen, než je tomu u generace mladé:

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: já jako malá holka sem to brala sem tomu vjeřila že jo moje dvje mlačí sestri ti bili ti nebili tak vjeřící jako já ti mi **nadávali jeptiško**

Tento tematicko-výrazový okruh se dá vysledovat až k bezděčným, ale o to hojněji užívaným expresivům:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: je- **ježiš** ti sou krásní; sem si řekla **bože můj**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **jéžišmarjá** to bili dobi

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **bože** jak sme tomu říkali; a vona poa **ježiš** já sem nevjedela; mňe jako v sobje bilo **ježiš** to sem si vibrála

Z, 79, B, účetní, Buděj: **jéžiš** já sem strašne ráda tancovala

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: <SM **zaplat' pánbú**> dlouho sem se nemohla s tím srovnat

Z, 92, B, matrikářka, Rap: tenkrát čokoláda **jéžišmarjá** to bilo něco

M, 30, B, elektrikář, Buděj: **ježiš** toho bilo; jako malej sem bil párkrát ve mňestě koledovat **ježiš** jednou nebo dvakrát že chtěli kluci abi se šlo

Vzpomínky se navracejí k **dětství a mládí během meziválečných let**. Dětství a mládí prožité za tzv. první republiky mluvíci hodnotí různě:

M, 84, B, řidič, Ráj: **já mňel to mládí taki na prt úpne na prt** nás bilo taki sedum dětí . já bil sedmej kluk

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **já sem bila u sokola vot čtir let** s mím tátou jo vot čtir let sem chođila do sokola cvičili sme

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: **chođila sem tancovat v nedeli dicki bili f sobotu nebo v nedeli to bilo . tam bili takoví čaje jako votpoleňi jo otpoledne to bilo**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: v rožnovje **bila německá škola tam na náfsi . to bila německá škola a bili tam taki tři hospodi jedna sokolská tam bili sokolové se scházeli ve druhej hospode kousek dál orlové a nahoře němci . celkem to tam šlo bilo to docela pjekní; já sem chođila do sokola . tam sme se sedávali ždicki . klucí přinesli cigaretu taki sme skoušeli kouřit . bilo tam kamarácví pjekní; f tej hospode co se scházeli sokolové tam bejvali šibřinki tam sme mívali ples vždicki . f sokolovně sme se učili tančit . cvičili sme taki na fšesokolským slete f praze . dokonce na tom neš nás sebrali němci**

Z, 79, B, účetní, Buděj: **chođila sem do sokola orel tenkrát bil**

Z, 85, B, úřednice, Buděj: **já sem teda to děctví nemňela moc pjekní** protože mňe umřela maminka diš mi bilo devjet let . **otec se vo nás staral**

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: **za první republiky spoustu lidí bilo ve vídňi . fšechno to bilo tam**

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: **mládí sem mňela moc heskí . a tam sme mňeli ten domeček a zahrátku a tak plno dětí tam bilo to sem mňela kouzelní . děctví**

Tehdejší každodenní život byl zásadně odlišný a prostší:

M, 84, B, řidič, Ráj: **taki sem ešte v dřevákách do školi dřevákách; žáná pračka nebila fšechno mňela valchu takle takovej třes tomu říkala . trakařem jezdila máchat to prádlo . a tam máchala f tom potoce tam bili takoví túňe . tam si máchala tu vodu jako vi- to prádlo do- dočišťovala nebo dopírala; ta mňela vejmňenek ta taki žánež dúchod nemňela ta babička . ta mňela púl prasete vejmňenek já nevím kolik @ .. já nevím kolik vajec to bich to bich kecal náki mlíko no a s toho musela vijít . a peníze na- na- na šati to si musela si koupit neš šla do dúchodu**

Z, 84, B, dělnice, Borov: **to sme mňeli tadi dóle louku takovej vršek to se seklo kosama to se nemohlo tam voňi nebili sekački na to taki zajedno; to sme tadi mňeli krávi a kobili ofce a a slepice <SM a fšechno možní> . no dříf to bilo moderňi no diš to bilo bohactví**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **mňeli sme doma hospodářsví taki ešte dva**

sourozenci . ti fšichňi umňeli sekati jezdili na pole jo trávu a sekali vobilí
Z, 92, B, investiční manažer, Velen: <NH takovej život je tam docela jinej páč je to
malí místo lidi se znaji no a něco musí delat>

Z, 84, B, účetní, Poněš: dědeček můj bil hajní a bil na hajnici kousek . no kousek ot
purkarce tam bil . to bilo v dobje gdi ešče se plavili vori . tam se
připravovali menovalo se to houžve a tím se ti vori vázali

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: tenkrát se bidlelo jinak neš dneska to bil
venkof . to bil baráček tenkrát se bidlelo tak jednoduše . to bil baráček
přízemní a . věcé bilo na dvoře . to bilo običejní to víte mi sme se báli
mamička s náma ždicki chodila . a tam bili takoví to bil ešče takovej venkof
tenkrá nebila taková fregvence jako dneska . a . tenkrát se chodilo sednout
večer ze stoličkou přet barák a povídali sme si s baráku . tam bili takoví
baráčki a velkej dvůr a domácí bil spíš jako hospodář . tam bila louka a tam
bilo bjelidlo tenkrát se bílilo prádlo venku a bili tam taki sloupi že ste to
hnet potom vimáchala ve vltavje a a natahla šnúru a tam taki usušila

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: a bilo nás tam hoňe děti tam bilo děti f každej
rodiňe mi sme bili tř- štiri děti já sem mňel tři sestri . a f každej chalupje
bilo hromadu dětí

Z, 92, B, prodavačka, Soběš: blackej kroj je nádhernej . ten to bila moje záliba mi
sme se to učili kreslili sme ti vzori . jo to nebilo jen tag nemám to bilo
fcelku drahí lidi to skovávali dávali to jeden druhímu a .. to fšecho patřilo k
tomu fšecho tam bil život takovej veselej; vánoce .. fšecho bilo . fšecho
bilo fšecho jídlo fšeho bilo dost bilo plní dvori bili drúbeže a . žádná bída
nebila

Z, 82, B, laborantka, Dyn: sme mňeli hospodářství mňeli sme koňe . fšecho sme mňeli
pjekni sme jezdili na poutě s koňma s bričkou; votpoledne to sme chodívali . na
procháski sme chodili a spívávali sme; sme mňeli ovce . to sme předli husi se
škubali dralo se peří večer po večerech v zimňe se to dělalo to se chodilo vot
chalupi k chalupje

M, 79, B, rybář, Buděj: tatínek . sđedil hospodářství no tag na tom se pracovalo

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: jako děti bili sme tři sourozenci dobře sme se jako bavili
rodiče mňeli tagže hospodářství tagže sme museli jim pomahat . s tou prací na
poli a a s dobitkem a husički a kachňički a takoví to tagže sme mňeli jako
takoví krásní děcví . u sedláka se muselo jenom pracovat

Ve vzpomínkách se vracejí ke svým rodičům nebo prarodičům:

M, 84, B, řidič, Ráj: ta nedělala nigde ta bila doma no to ví sedum dětí ta mňela co
dělát . ona se máma se nadřela ta bila to bil otrok hotovej a ta se neozvala
obranu . šla uvařit bila na poli zbírala ručně . a šla na tole ešče krmila
prasata třeba neco enom tak bajvočko šecho . a přinesla ten vobjet na pole v

núši normálne ti dva kilometri domu dva spátki a ešte . ta- ta bila otrok; a ešte babička dúchotkiňa nám pomáhala taki . jako táti máma . diš zbírala normálne jak bilo tím srpem takle a vázalo se do tých snopú . to se nedá aňi povídat . tak taki dokat' mohla

M, 91, A, lékař, Čachr: tatínek bil vrchní četnickej strážmistr tak ho posouvali do do různéjch míst jo . tak sme mneňili mneňili bidlišťe niekoľikrát

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: to je to jak říkám vot mojí maminky . ta s náma dicki sedávala po večeri u stolu spívala nebo ti básničky říkala mi děti sedeli aňi sme nedutali a nechali sme se unášet přectavami

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: tatínek bil zaměsnanej na dráze v dílně a maminka bila doma maminka bila z venkova no a tatínek pocházel z němč- s- spíš z německí rodiní; za první svjetoví válki tatínek nebil na vojne ale pracoval v rakousku ve štíru

Z, 90, B, referentka, Buděj: sme bili na na tom na letním bite . tam naši mneli @ tam to platili celoročne a mi sme tam s maminkou vždicki tatínek s úřadu tatínek bil úřeňik jo a docházel . pješki vždicki s úřadu a von mnel dos volna

Z, 79, B, účetní, Buděj: chodili sme k babičce to bilo po válce hnet . sme chodili k babičce pješki přes voboru aš do hroznejovic jako malí ještě mamka nás vodila a chodili sme přes voboru

Z, 85, B, úřednice, Buděj: mne umřela maminka diš mi bilo devjet let . a teda otec se vo nás staral a potom se ožeňil podruhí

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: já můžu jenom říc to že diš mne bili štiri roki tag nám tatínek umřel a celej život se vlasně probíjela se fšim maminka sama; mi sme mneli dědouška s babičkou na českomoravskej visočiňe . tam sme každí prázdníni a vánoce bili

Z, 82, B, laborantka, Dyn: nakonec sme šli do libína pomáhat našim ešte to ešte bili soukromníci tag sem bila tam ešte zase pomáhat sem i včelařila a tatínek taki včelařil

Z, 92, B, matrikářka, Rap: já sem se narodila diš skončila první svjetová válka . v roce osumnáct tag moji rodiče bili učitelé a tenkrát prostě rakousko předávalo určitá území nové republice českoslovencké a ti pohraňiční opce bili napúl rakouskí a napúl se museli počešťovat a voňi rodiče jako učitelé dostali školu v rapšachu

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: no spomínki mám ti nejhesčí gdiš bili rodiče živi tatínek tatínek mne hrozne miloval . já jeho taki pag diš uš sem bila vječí jezďila sem do práce do do učeňi do buďejc tag sme chodili spolu ráno na vlak . a . dicki sem se na to těšila že pudu s tátou . maminka si z nás dělala srandu že chodíme jak manželé zavješení ale mne to nevaďilo já sem já sem ho skutečně milovala . táta bil pro mne fšechno . snat víc neš máma

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: bili sme štirí klucí . @ mamka tadi mňela príbuzní v budejovicích . voňi tam taki ňegdi přijeli . no tag a mi sme vot sebe taki dicki dva tři roki no tag přijeli jeden rok bil tam antoňin přijeli další tři roki a bil tam bohouš přijeli další tř- tři roki a bil sem tam já . to uš neříkali a teť najednou přijeli a povídaji jedna dvje tři co je ten čtvrtej tadi ten je taki náš . a mi uš se vám to stidíme říc

Z, 26, B, studentka, Buděj: gdiš sem bila malá tag sme mňeli prasata @ musela sem se o ňe starat o kuřata mňeli pag ještě **babička pag třeba v léte zabíjela králíki** . **sme dicki třeba jezdili do písku na ves- do @ do mňesta s tíma s babičkou a s dědou**

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: no pag **prázňini sem trávila u babički** protože mamka pracovala táta taki ten pracoval v jezede tag **sme trávili prázňini u babički no babice sem musela fur ňeco furt pomáhat to se mi <SM nelíbilo to mňe nebavilo ze začátku>**; no vlasňe **diš sem se učila cukrářku tag mi umřel děda**

Mluvčí vzpomínají **na povinnou školní docházku v meziválečném období**. Spolu se situacemi se jim vybavují spolužáci i učitelé:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: co to **spívali smé** . bili sme ve třech asi @ řadách . a já s- vedle mňe je ňejaká .. spívala holka . Vona se st- špatňe učila . vona bila při tom jak bila toková @ .. hloupatá bich řekla . nebila chitrá to nebila teda . dobře se neučila; **von učil jinak češtinu;** von i ten **náš třídňi ten filip ten chodil;** jenou sme to mňeli ve škole že sme **při tej hodiňe vaření** co sme mňeli dicki

Z, 84, B, dělnice, Borov: já sen si uđela taháka takle teť sem se sem pođivala učitelka mi dala ta **přes ruki <SM rákoskou>**

Z, 91, B, úřednice, Blan: to bila jednotřítka . tam chodili děti vot sedmi let do štrnácti do jedni třidi víte to bila jednotřítka . jo první lavice bila první třída **<SM druhá lavice>** bila druhá a tak jo . no a učil nás tam pan řídící učitel učitel no a na toho mám krásni spomínki . rodiče chtěli @ sem se dobře učila tak **chtěli abich chodila dos- do gymnázija** ale tak **sem musela mít prostě určitou průpravu vich- jinou neš s tídle školi** jo . já tam chodila do štvrtí a pátí třidi a ešče sem se tam učila taki ňemčinu protože tadi se to neučilo jo . to je jasní že na takovídle jednotřice venkofski se to neučilo . **bila na jirsíkovím gymnáziju třída gde bili jenom samí děvčata . a druhá třída bili zase samí hoši . další rok uš sme bili míchaní uš bili děvčata a chlapci**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: ta škola bila tenkrát úplně jiná neš neska . můj pan učitel třídňi . naučil nás dobře teda jo . nu pak **sem chodila ještě pak sem chodila ještě tam do mňeštanki; študovala sem tadi na re- reformňi reálné gymnázijum**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: s tou laťinou se taki študovali reálije to bil

dějepis jako laťinckej no a sta- to právo římské právo sme jako ne jako právníci ale fšeobecne . a potom se š- študovala zase s tí řečtini filozofije . gdo jako prošel s tí laťini tak bil dobrej a to víte vosum rokú sm- sme malí děti jedenáct rokú a zase s náma laťinu nu . mi sme mňeli němčinu taki přirozeňe . tak mi sme jako češtinu nu znali sme ale **fšechno to bilo dělaní tak na ten západ; čovek bil vichovanej f tom západním duchu** a můj otec bil taki apsolvent klasického gymnázija no tak sem to mjel doma; teť jako si naříkaji na ti školi no i ministr školství to víte **vono to bilo jiná i neco jiniho to bila taková kázeň** že že sme ch- mi sme to bilo nižší gymnázijum a viší no a na tom nižším gymnáziju to bilo do pjet a štiricátího roku a **tam tam prostě voňi pořát jako ti profesoři @ tich jazikú to proc- prosí- jako takoví ss- skrs síto se šlo; voňi jako bili jiní** nu voňi **voňi s- se ničeho nebáli ti kantoři** víte voňi podle sebe nu . voňi podle sebe a @ jak to zaj- voňi bili s tich visokej škol zase **někteři bili z vídne to nás učili protože to bilo rakousko ešte ti stař- staří kantoři** nu a ti mlačí bili češi nu a **tag se to fšechno dělalo dohro-**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: no chođila sem do školi normálne **do patnácti do štrnácti se chođilo** jenže já sem šla ešte do **tenkrát se tomu říkalo jednoroční učební kurs jako štvrtá mňeštanka**

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: sem chođila do mňesta do školi **do mňeštanckí školi** a napřet **dva roki sem chođila do . do klášterní školi . pak to zabrali němci . sme potom chođili do jiní školi do normální mňeštanki**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: chođila do nejbliší školi a to bil **siročinec . a tam učili jeptiški z rudolfofski s toho kláštera**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: chođili sme v dřevákách dřevjenejch do školi \$ chođili sme f punčochách do školi do třidi topilo se tam f kamnech přiřládali sme do kamen a . bilo to šecker takoví takoví jak prostě doma; se vicházelo diš nešel dál tag vicházelo se s obecní školi diš potom ta mňeštanka bila tag tam se chođilo štiri roki do obecní a štiri roki do tí mňeštanki . to uš bil jako viší stupeň

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: **vona je tam . pjekná škola veliká** tam bili kantoři se tam školili tagzvaní cveč- cviční @ třidi gde se učili jag učít děti

Z, 82, B, laborantka, Dyn: no tag ve škole já sem nosila copani a to ešte bili v lavicích **kalamáře s ingoustem . jak sem seděla tak za mnou von bil v\$ nejakej honza midlilú a \$ do kalamáře namočil copani . tagže se umazali šati vot toho** potom maminka to teško prala no učitel to zjistil tak mu dal dvojku s chováňi

Se studiem základní a střední školy krátce před **2. světovou válkou** nebo během ní souvisela ne vždy oblíbená povinná výuka německého jazyka:

M, 84, B, řidič, Ráj: já já sem chođil za válki do školi . to sme se učili **vír lernen dojč bajláge ajnc bajláge cvaj** to je příloha jedna příloha dvje; no a já sem

rozumněl nu hoňe diš pomalu mluví ten němec tak ale . polovičku nerozumím to je jasní

Z, 91, B, úřednice, Blan: no a bila válka ne druhá svjetová . samozřejmňe němčina denodeňe ale ne hodina ale dvje . no to bilo hrozni no ale zase diš sme potom přišli do vídňe nebo někteří se zase se dostali do říše přímo jo třeba do mňichova nebo tam do porúří jo do tech továren no tak nám to bilo dobří že sme mňeli tu němčinu už takle zažitou

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: bil ešće českoňemeckej kurs to bilo v jírofcovje ulici . vječinou sme se učili německi

Popisují, jak výuka probíhala a jak byl život během války ovlivněn různými těžkostmi nebo nedostatkem surovin:

M, 84, B, řidič, Ráj: tak taki nu a to bilo učeňi ěete domu . nebilo uhlí to bilo na frontu němćum nebo ěete domu ěeti nu a nebo diš sme jako vobjedi neska choďi máš si vobjedi ěeti ve škole dostanou . víš co sem mňel tadi hrneček votlučenej takovej nákej . plechovej . diš sme mňeli víš co sme mňeli kobjedu . polífkou prdlafku . to dicki nákej sedlák tam se objetoval a nákej @ škole prodal prostě nákej hrách . tak tam bili dvje kuličky <SM hrachu> a sme říkali prdlafka . diš nebilo @ v zimje nasípali dva uhláki diš tam bili do tich kamen visokej takovej železní bili . dva uhláki a diš to vihaslo tak s- už nás sme nemohli aňi psát jak nás záblo v zimje diš bili to bili mrazi ve dva a štiricátím roce to bili mrazi

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: sme za válki nosili @ na letňích botách dřevjeni potráški jo (...) fšecker bilo na takoví ústřiški a tam tam bili takoví štverečki a diš si čovek koupil třeba chleba nebo něco tak to ustřihali no a gdo si to brzo takle vibral tak potom nemňel \$ potom jezďili liďi já vim moje máma jezďila támle do borovan hamstrovat říkali jo kupovat vot sedlákú žrádlo jo . no a voňi potom to vičíhli tak tadi bili na ná- na nádraží ti policajťi a prohlíželi lidem co vezou diš taki něgdo si přives nějakí jídlo nebo co tak jim to taki sebrali jo a to bili ještě ráďi že je nezavřeli . to bila bída

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: válku sem zažila to mi bilo jedenác let diš začla válka . tadi sebrali mamínku gestapo ale nebila tam dlouho ona jako naproťi souseka . naproťi bila souseka a bila němka ale ona si vzala gestapáka a bila to češka ze srupce a vzala si gestapáka no a tak podle něj potom taki @ <SM jako se> stala němkou . vješela německej prapor a tam tam naproťi nás taki bila souseka a ešće s jednou paňi a ti se jí smáli . vona jako si to spletla bilo to k večeru a udala jako mojí mamínku tak pro ní přijelo gestapo no a odvezli jí do . tak tam bila celkem štrnáct dňi; a já sem chtěla jít studovat na učitelku no jenže pak bili školi zavřeni ti viší

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: já sem choďila asi tři roki na hudepku hrát na housle

protože ten učitelák tam bil tagže já sem chtěla že pudu jo **jenže přišla okupace němci školu zavřeli**

Z, 86, B, řemeslnice, Trís: bila válka bilo to trošku horší ale ale zvládali sme to fšechno no; bila válka mi sme ňikam taki celkem nemohli . mňeli sme německí méno mňeli sme trápeňi protože já sem se menovala vajzová jako svobodná . tagže jako němci po tech německích šli menech a **v křemži bila německá škola tak nás jako chtěli nahnat do německí školi bratr bi bil musel jít na vojnu já s mojí sestrou do toho hitlerjugend** jenomže taťínek můj bil opravdu čech tak gdiš sme tam přišli přet tu komisi tak taťínek řek já sem bil já mňel tátu můj děda bil čech táta bil čech já sem taki čech a moje děti budou taki češi a <SM bilo to hotoví> . ne mi sme bili vlastenci mi sme jako na to nebili

Mluví vzpomínají na léta **okupace** během války, která byla mimo jiné spojená s **odsunem českého pohraničního obyvatelstva**:

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **aš přišli ně- němci a vihnali nás votut tak sme utekli sem do buďejc . ale fšecko sme tam museli nechat** můj otec bil tam železničář ten tam musel zústat ale **já s mamij- mamkou sme přijeli sem do buďej a tetko kam; to bilo najednou fš- seberte se a jette . fšecko sme tam museli nechat** já vzala akorát aktofku s učením na sebe sme se voblíkli a . poslali mň-nás v noci do vlaku a přič a hotovo

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **vodpadli sudeti tenkrát a vrátili se češi ze sudet** tak bilo málo míst . **to bilo f tej dobje právje gdiš přišli gdiš přišli s toho pohraňičí** víte tak nebilo místo taki

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: a moje žena bila ta bila ta se narodila v mostě za první republiky ešte ne **a potom přišel hi hitler za- bila svjetová válka tag se museli vistěhovat**

Německá okupace byla spojená se všeobecným **strachem**:

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: mího muže táta umřel f koncentráku . **tak sme mňeli strach protože pořát bilo videt že nás sledujou pořát** . von že tenkrá tam něco něco dělal protístátňiho star- děda . **tagže sme se fšichňi pořát jenom báli . stačí ňegde stačilo ňegde venku blbje něco řic nebo diš šli ti jejich ti ti smraďi f těch potkolenkách jo . tak pokut se čovek nezastavil tak voňi hnet abi se to a jim se tam dávalo pocta . furt vicházeli jenom plagáti a tam bili samí kerí bili popravení** jo; nesmňeli tam najít ně- dibi se todle dovjedeli tak sem šla rovnou jo . tak mne tam to postavili ke zďi a potřileli lidi a bilo to; tím to bilo jedno voňi vivražďili celí rodini

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: **a mi sme bili sami doma s dědou mňe bilo jedenác a sestře štrnác let . nevjedeli sme jak to dopadne <SM jesli jí> pustí nebo ne**

Z, 85, B, úřednice, Buděj: tag to bilo vedle besedi jeden čas se taki menovala

rajnhart hajdrichriņk riņk . notag že tu válku teda sem taki jako prožila no ale s toho sem no tag **samozřejmě že už sem to chápala fšechno tag ta válka bila moc moc špatná** prostě **moc nemám ráda ti němce víte prtože voňi sou <SM to takoví> naši stálí nepřátelé** ale to je celá historie že jo to je celá historie

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: **co sem bila na dráze sme zažívali jen za tí válki samí hrúzi; těch veselejch příhot bilo moc málo . to sme jen báli celí leta**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: zrovna se do toho našeho kolektivu přichomejtlo to že hitler mňel narozeňini . a mi sme mňeli zrovna noční službu a mi jako na jako ucteňi hitlera sme dostali každej krajíček chleba kostičku taveního síra a konev malinoví štávi jenomže študenti mi sme si s toho uđelali legraci na- vimodelovali sme s těch sejrú sme vime- vimodelovali na ti křídla ať žije hitler a zalezvali sme to tou štávou **a udal nás čech přijelo gestapo** bili to bilo deset klukú a mi dvje s hajkou milerovou **sbalili nás a vodvezli**

Lidé vzpomínají, že i přes pocit strachu se snažili druhému člověku jakkoliv pomoci:

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: tam sem bila f osobním ođeleňi jo tam bili takoví stoli tam bili kartički a fšichňi zamňesnanci drach tadi bili tam mňeli svi kartički jako . přišli tam ňejakí známejch lidi že je ňegdo v nebespečí že bis- ho potřeovali dostat přič jako . no a tak **já sem vitahla tu kartičku a ti ti dokladi kteří k tomu bili to sem fšecko dala přič** protože pak tam přišli a já sem říkala no ňigdo takovej tadi neňi aňi nebil; tenkrá to čoveku tak nepřišlo **bralo se to jinak snažil se človjek pomoct ňekomu gdo to skutečne potřebuje;** no a tak diš bil ňákej chlap ešte pomňerňe bil v letech gdiho rodina potřebovala tak jako diš zmizel u nás s osobňiho ođeleňi tak voňi nenašli doklat žánej . lidi bili domluvení ňigdo ho jako neznal jo ňigdo ňic nevjeđel . tenkrát nám to bilo jeňo čovek na todleto nekoukal jo koukalisme pomoc jeden druhímu jak moch no

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: **potom se oňi vzal souset** . to bil rakušák ale znali sme se mňel za ženu češku a **potom se za ňi přimluvil že jí pustili**

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: **diš sme vjeđeli že je tam ňejaká štára tag sme koukali abi sme to těm lidem řekli abi utekli ňekam**

Často se ve vzpomínkách spojených s válkou vybavuje motiv **totálního nasazení** či **přeškolování**:

M, 91, A, lékař, Čachr: já sem mňel velkej taneční orchestr diš mňe bilo osumnác let ešte přet maturitou tagže s- **bohužel pak pak přišel @ rok štiricet že dva a štiricet . to už bila válka to sem maturoval . tagže sem musel fšeho nechat . tagže ve dva a štiricátím sem maturoval a mňel sem jít do esenu do německa g lufšucu**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: tam mňeli jedinou ceru taki tam **za štiri dvacátej ročňik** . potom zase dali jednu **musela do rajchu** jo už **taki štiri a**

dvacátej ročník . nebilo to lechki

Z, 91, B, úřednice, Blan: bila sem tam do ledna příštího roku . rok- ro- do roku štiricet štiri to bila druhá svjetová válka a pak jako štiri a dvacátej roční sme bili fšichni co sme bili jako f kancelářích poslali do říše na přeškolení . na práci tam posílali ale to tam posílali trochu starší . no a mi sme maturovali v roce štiricet tři . no a v roce štiricet čtíri v lednu sme dostali příkas s pracovního úřadu že musíme se zúčastnit přeškolení jako aministrativní pracovníce se musí jet přeškolit na válečnej průmysl víte . a poslali nás do říše . tak sem bila ve vídni . a v září štiricet čtíri zase nás fšechni co sem tam bili ten čtíri a dvacátej ten ročník štiri a dvacet tak nás s jejich německim povjerecem votvezli do áviže to bila továrna leteckých motorů

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: jeden čas sem bila zamňesnaná f praze no hnet po škole . dva a dvacátej ročník to nám hrozilo nasazení do rajchu jo . tak mího táti něgdo známej něgde zařídil s tí prahi že mňe tam vzali do ředitelství drach

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: akorát diš sem se viučila tag ss- začli nás tahat @ do německa na práci . prostě se tam muselo jo . to nás tam votahli jak todle . no tak sem bila tři roki v německu . votahli nás do určití ročníki vot- vot- sme museli do na tu . prostě sem tam bila tři roki taki pak bil konec válki tak sem přišla domú; múj muž bil bil taki v německu na- nasazenej totální nasazeňi tomu říkali

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: posílali mladí lidi do rajchu říkali sme do rajchu do německa na práci nebo nebo vono to nemuselo bejt německo třeba do polska mojí sestru poslali do polska

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: diš sem višel chtel sem bej hajním lesním . že puđu do lesnickí školi . a bohužel přišla válka bila druhá svjetová válka a škola nebila . fšeckerko bilo jináč válka trvala šest let potom přišlo nasazeňi do německa já sem štiri a dvacátej ročník kterej podléhal totálnímu nasazeňi do německa . přišla ta válka a bilo bil sem nasazenej do německa a bil sem zařazenej do záchraního proti požárního odílu . bil sem u toho útvaru a bili sme nasazeňi do německa v berlíne sme zasahovali po náletech . f chebu f plzňi samozřejmňe tam sme bili pořát a v lipsku sem bil nasazenej

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: spoustu těch mladejch lidí vlasňe zachránila přet rajchem že nemuseli do toho německa že mohli zústat na tej dráze doma

Z, 92, B, matrikářka, Rap: sem ročník devatenáct dvacet čtíri kteréi gdiš sme začali bít okupovaní ně- němci tak ten plňe tendle ročník celí podléhal prostě tomu nástupu že musí bít jít pracovat do říše jako totálně nasazenej pracant . že sem bila čtíri a dvacátí ročník tag sem bila tím velmi jako postižená protože sme nesmňeli pokračovat ve školách . bila sem totálně nasazená do továrni v lajchtvau to bila továrna na výrobu letadel . tam sem dělala v mesršmitech sem . sem se tam naučila dost slušňe mluvit německí a ne mňel ne přesto že to bili

říští němci já tag sem s nima perfektně vycházela voňi to bili poměrně tag lidí ve středním vjeku ale bili to už nějak tou frontou poškození

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: no tag pag přišla válka . a . jednou sme \$ nálet na buďejce a to tatínek pro mne jel s čičeňic mne hledat sem a mnel sebou tašku buchet ti si zapomnel ve vlaku . ale našel mne a jeli sme spolu pag domu pag už sem do- do učení nechodila protože vlaki nejezdili

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: bila válka pak sem bila nasazená nuceňe do vesňice chlumeček . tak u těch sem jako dělala takovou slušku krmila sem znova krafki

Mluvčí si vybavují i bombardování v poslední etapě války:

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: tadi taki bombardovali buďejovice . ono to bilo na jaře tenkrát v březnu . pak lítali letadla a v mladim bila taki továrna na zbraňe a tam taki pustili bombu . najednou přilítli letadla v buďejovicích toho plno rosbili . plno lidí bilo f tom buďejovickím kostele tam se menoval růženeckí kostel . to nebilo nič pjeckního tenkrát

Z, 92, B, matrikářka, Rap: pag nás tam vobjevili američaňi ti hloupkaři no a bjehem nekolika dnů nám to fšechno tak rostríleli ti hangári . na buďejovice bil třepjet a dvacátího března potom podňiknut nál- nálet a mi sme s tí tovární museli utíkat ven . a už sme nedolítli už začali padat bombi a tam bili po těch cihelnách tam bili takoví starí stodoli tag sme se tam skovali a vono to dostalo zásah

Starí vypravěči s úctou vzpomínají na vojáky, kteří je osvobodili od německých okupantů. Téma osvobození je častým zakončením vzpomínek na válečné události:

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: to bilo f kvjetnu začátkem osmího a devátího no tak tam přišli rusové jako osvobodili buďejovice a okolí . tam bili ti vojáci ruští . tam jeden mladej rus chodil bilo mu asi sedumnác let teprf . tam bili slavnosti na náměstí v buďejovicích . diš bilo to osvobození @ to bilo f praze nejvíc a tu taki osvobodili rusové . a kolem tábora taki bili rusové . tenkrá sme bili rádi že je poválce

Z, 92, B, matrikářka, Rap: tadi bilo hrozní postvižení že se sem přibližujou ruskí vojáci . tak mi sme tam tenkrát se nastrojili . tam sme stáli špalír špalír a tam sme čekali na ti ruskí vojáci jenomže voňi místo ruskejch vojákú přijeli němci a mneli ti koňe mneli úplně schvácení ti koňe bili ti padali to prostě bilo něco strašního ti proletěli tou rudolfovskou proletěli dali se potom aspoň se to tak říkalo smňerem tadi jako na plzeň tadi jako z mňesta ven a asi za hođinu teprve se řítili rusáci no tak diš se řítili ruští vojáci no tak mi sme fšichňí bili blahem vedle sebe že je teda konec válki tak sme je vítali a voňi po nás házeli balíčky ča- č- hlavňe čaj nám házeli ti ruští vojáci a náki sušenki

Poválečné období znamenalo odsun německého obyvatelstva, který mluvčí také zmínili:

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: mne poslali do pohraničí tam to bilo . a tam sem takle pohraničí nu to bilo dost visídlení víte tadi v jižních čechách

Starší mluvčí vzpomínají i na nové **poválečné politické uspořádání**:

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: f tom osum a štiricátím roce na jaře to potom taki jako diš odstoupil prezident beneš a . bila nová vláda

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: potom ale sem bil propuštěnej to bila taková ta politika tenkrát fšelijaká

Z, 85, B, úřednice, Buděj: to bilo ale taki tesně po válce . tet' to bili taki takovi ešte neurovnání ti pomňeri; hnet na to propustili ředitele a místo ředitele tam dostal jeden pracovník vlasně dělník; no nebili to taki pjekní pomňeri

Počátek 50. let byl nadále spojen s omezeními kvůli nedostatečné organizaci a obecnému nedostatku:

M, 84, B, řidič, Ráj: bilo to šechno na líski . lískovej systém aš do tři a- do dva a- do tři a padesátího roku bil lískovej systém . mňena peňes bila tenkrá; no tenkrá ho odhadli bil asi . za ten barák tenkrá za komunistú .. žání peňize nebili

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: prostě bilo po válce bilo fšechno drahí

Z, 92, B, matrikářka, Rap: ti začátky po válce nebili jednoduchí vzali nám vkladi mi sme bili vlasně fšichňi bes peňes . tag nejag bili sme mladí a vjedeli sme že ten svjet bude lepší tag sme tag nějak prostě tu svobodu viuzívali; potom přišel rok padesát církevní matriki se rušili a předávali se nároním víborům

Ve vzpomínkách se objevuje ve spojitosti s totalitním režimem i téma **zatýkání a emigrace**:

M, 84, B, řidič, Ráj: on bil zavřenej ne dlouho . a přišel zbasí diš ho pustili potom . jak komunisti zavírali tenkrá . náká příbuzná . a s- fchebu sloužil tak no neja- dostala se na druhou stranu prostě a přišli na to

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: mího muže táta umřel f koncentráku . tak sme mňeli strach protože počát bilo videt že nás sledujou počát \$ no a můj muš . mňel strach diš tátu zavřeli . tak říkal že má strach abi nebil do ničeho zapletenej

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: potom po válce válka skončila bil sem sloužil sem u esenbé na vojňe sem bil na na na na zápaňi hraňici to bilo po válce tam to bilo tam se střílelo ešte jak dlouho po válce přecházeli utíkali tam lidi z německa sem a fše- fšelijaká sebranka . tagže se tam deňe střílelo

Z, 82, B, laborantka, Dyn: tam bil laborant a von mňel visílačku f padesátích letech jak tam do nemocnice nastoupil mu na to přišli . pak ho sebrali zavřeli

Staří lidé mají své osobní zážitky spojené i s okupací v roce 1968:

Z, 75, B, účetní, Bukov: v roce šedesát osum diš přišli rusové sme se sem stěhovali

Tématem hovoru se stává i cestování, jehož možnosti byly značně omezené:

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: já sem ten ročník kerej to mjel s tím zahraňičím hodně špatní . já sem vistudoval klasické gymnázijum v roce štiricet devjet . f tu ránu se zavřeli hraňice . zavřeli se hraňice a vtevřeli se hraňice aš v roce tisíc devjet set devadesát . do tí dobi @ já sem jezdil do německa ale to bilo východní gdo nebil u partaje tak tam ho pus- tam ho nepustili víte na zápat dál . tagže sem jezdil do toho německa no tam východního no ale vono to tam bilo stejní jako tadi

Z, 80, B, účetní, Buděj: no bili sme ešte za totaliti s manželem ešte ale jenom v bulharsku do jugoslávijske ná- @ . mňeli sme poukas do jugoslávijske a oňi tam pustili jenom mne a manžela ne . mi sme moc nejezdili jako za . v mím děctví nebo tak prostě do těch deseti let bila válka tak se nedalo nikam jezdit nu a pak za komunistů taki ne

Z, 84, B, účetní, Poněš: f tej dobje se nikam moc nesmňelo . potom sme jezdili tadi po českej republice po československu tedi

Z, 85, B, úřednice, Buděj: tenkrát to nebilo jako neska tag akorát sme bili nekolikrát f chorvacku to bila ešte jugoslávijé

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: sem bil ve špaňelsku tetkon na deset dní . Najezdili sme asi dva a půl tisíce kilometrů projezdili sme skoro celí jižní špaňelsko džibraltar ale bilo to teda nároční taková akční dovolená to bila

Shrnutí

Obě generace se lišily v obsahové a tematické strukturaci rozhovoru. Staří lidé sdělovali s oblibou své osobní problémy současné i ty spjaté s minulostí, kdežto mladí lidé za aktuálnější téma považovali spíše své zaměstnání a výhledy do budoucna. Texty nejstarší generace byly tematicky jednoznačně zajímavější. Častým tématem rozhovorů mluvčích obou generací se stávala **škola, dovolená, rodinný život a rodinná setkání**. S texty mluvčích nejstarší generace byly neodmyslitelně spojeny jevy s tematikou **stáří**. Mluvčí nejstarší generace rádi hovořili o svém **dětství a mládí, rodičích** nebo **prarodičích**, neboť tyto vzpomínky jim přinášely většinou radostné rozjímání. Mladí příslušníků nejstarší generace bylo spojeno s **válečnou skutečností**, na niž nevzpomínali v dobrém. Mladí vypravěči vzpomínali na dobu svého narození, sourozence nebo různé zábavy.

12.2 Kompozice

Mluvčí nejstarší generace se drží tématu příběhů, jelikož své zážitky již několikrát vyprávěli různým posluchačům. Projevuje se snaha udržet linii vyprávění, která však nebývá vždy naplněna z důvodů zapomínání, vyrušení, přerušení hovoru nebo přeskočení na jinou tematiku. Objevuje se **chaotické řazení motivů**, které je dáno věkem respondentů. Jedná se o jakési náhlé myšlenkové skoky pokračující asociativně:

M, 84, B, řidič, Ráj: **taki že je pozravuju diš s nima budeš nebo máš nákej stik tak jo . sem rád že máme ti vokna já už je moc neužijo no . nó je to znát je tedleto . hele tadi je paňi proti**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **zase vot těch vnuček mám něgde jo vot každího něco no. no tak dobře já sama si jako poklízim; jeli sme vlakem sem tadi sme bili přej zimu . je to prič šechno no no tak sem ta holka je v rakousku**

Mluvčí náhle začne mluvit na jiné téma, častěji se však vrátí k původnímu tématu, které dále rozvíjí. Pokud později opět naváže na předchozí téma, vytvoří tím **tematickou vsuvku**:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **já sen řeka hele né neřeknu to nebudu přece žalovat na učitele prosin te . ti voči mu pláli a lup lup .. doufám že tej paňi to doma nešelal taki . mňel tokovou heskou paňi drobnou . bála sem se to říc; nebil tam žáneř nepořádek a .. to sem ti říkala jak @ hlídali ti klucí viť . bil tam tokovej pořádek**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **ta márinka ta chodí do třetí třidi . no venda je . venda má tu obchoňi akademiji vistudoval a márinka je ve třetí třide teprve**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: **tagže sem se sama přihlásila sama sem sem došla četla sem vo tom že sou tidleti takovidleti jo na- na to . tak sem se sama šla n- na raňici na to zeptat přihlásila sem se**

Z, 26, B, studentka, Buděj: **a gdiš teda mám o jedenáct let starší sestru tag to bilo sice moje mamka se snažila hoňe abi moje děcví jako bi \$ tag sme takle ot sebe hoňe tag abi bilo @ bilo virovnané**

Z, 24, A, studentka, Třeb: **sem chodila do školki . těšila sem se tam mňela sem tam docela hoňe kamarádú . ale možná ešče ví- víc sem se těšila na přípravu do školki protože vždicki vim že pokaždí jako ráno gdiš sme se připravovali . potom ke mňe přišla mamka a dělala mi každej den nějakeř úces . a jinak si spomínám že ve školce sem mňela jako docela hoňe kamarádú**

Nejenom mluvčí nejstarší generace mívají větší problém vyjádřit své myšlenky:

M, 84, B, řidič, Ráj: je to znát je **tedleto**, tomu to taki a ten si naříká jak ho to bolí . **že mu to tam todle**; to je jak- **jak todleto**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: to nás tam votahli **jak todle**; votahli nás **do** určití ročníki vot- vot- sme museli **do na tu jak se to menovalo**; a můj sin @ bidlel

tadi jag se menuje todle jag se menuje tadi sou ti fš-; tam bilo ešte na náměstí ešte ta náká ta uš tam neňi ta ta náká ta osoba; četla sem vo tom že sou tidleti takovidleti jo na- na to; a chtel delat jako @ .. jag se to menovalo ti jak cvakali lístki; opravoval náki ti ti eletrickí takoví fšelijakí ti jo todle

M, 30, B, elektrikář, Buděj: no vánoceno tobilo spíš takoví uš abi bili za náma . tagže ti vánoce bejvali takoví . tam to bilo takoví spíš že akorát sme se hádali nič jiního

Z, 28, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: pag sem přestoupila do @ do do do mňesta do záklatní školi . sem viučená třema třema třema @ mám tři viuční listi

Stáří mluvčí mívají někdy potíže s artikulací. Artikulační nezřetelnost se zvyšuje sklonem k „zakoktávání se“, „zabreptávání se“, k opakovaným pokusům o vyslovení náročnějších slov. Náročnější výraz buď vůbec nevysloví, nebo se o to musí pokoušet opakovaně. V některých případech je výslovnost mylná:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: to si toková ss- skradená; teť to poznal jak si tam stál- stoupnul vedle ní; nechťel abi se mu ros- rospadlo to- jeho- ten soubor; je to mimra- ňimračka; diš se ti to pak při- při- přismahne

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: ti profesoři @ těch jaziků to proc- prosí- jako takoví ss- skrs síto se šlo

Mnohdy ztratí návaznost vyprávění a vytvoří motiv nedokončený, jejichž počet u osob s vyšším věkem vzrůstá:

Z, 84, B, dělnice, Borov: no mňeli sme tři \$ bila \$ zemřela \$ mladej nu a sestra ta je v jeseňkách; abich tam bila na lipně štrnác dní a to to tak . to abich tam

M, 91, A, lékař, Čachr: no a pak sme se přestehovali do toho

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: ale pokuť nemá náki známi nebo takle .. já jenom vim že blízko nádraží se šlo takle

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: sem sloužil v banče no . a potom sem tam sem bil rok ve- to víte s- jako s tíma lidma sem málo přišel do stiku

V textech nejstarší generace se setkáme i s nedořečením, respektive vynecháním slova, jímž se projevují rysy mluvenosti. Vynechání některé části výpovědi umožňuje elipsa, prostředek běžný v mluvené komunikaci. Elipsa situační vyplývá z konkrétní situace a vynechání východiska svědčí o úspornosti vyjádření (Junková, 1995, s. 149). Poměrně často dochází v mluveném projevu k elipse určitého slovesa. Elipsy se zde týkají substantiv, číslovek, adverbíí nebo verb:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: dostala přes tvář dvje (facki); hledá taki tokoví (cesti) jak bi se tam vetřela; chočil vot (jednoho) . k druhímu; holki (řekli) to je sprosták vit; nejlepší (je) diš prší

M, 84, B, řidič, Ráj: víš kolik **(je dlužna)** za eletriku šest a třicet tisíc **(je)** dlužna za eletriku; těžko chodím me se motá **(hlava)**; já sem jí to už **(řek)** tak mi to nenosí tolik

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: ta holka jo ta to nemohla **(snést)**; jardo já bich tě **(nepoznala)**; nebudu už je to na mně **(moc)** bila sem tam

M, 79, B, rybář, Buděj: ale já to nevjedel že mám povolávací **(roskas)**; kam mám <SM já nevjedel kam mám> mám jo **(jít)**; za dva dňi mňe lifrovali @ lifrovali do těch **(varů)**

Časové údaje jsou pro nejstarší mluvčí mimořádně důležité. I přes veškeré úsilí se však mluvčím někdy nepodaří uspořádat chronologii prožitých událostí, některé děje jim splývají, a proto je jejich řeč plná zámlk, způsobených procesem rozpomínání:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: já nevím **bilo jí asi osumnác devatenác let . teda jí bilo asi dvacet .** heská hol- heská žencká to bila **teda žencká no . nám bilo tenkrát patnác šesnác . a jí bilo no asi dvacet nebo devatenác .** vona bila taki ešte holka <SM mladá>

M, 91, A, lékař, Čachr: **diš mňe bilo osumnác let ešte přet maturitou . pak přišel rok @ štiricet že dva a štiricet .** to už bila válka to sem maturoval . **sem se hnet f padesátím roce přihlásil na medicínu a . vlasně f pjet a štiricátim**

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: **diš mu bilo osum a dvacet tak umřel na nádor v hlavje . v jedna dvacetí letech mu začla takle delat jako ruka; bil ten život pjeknej bili sme spolu tři a šedesát let**

Texty mluvčích nejstarší generace jsou často prokládány **pauzami**. Pauzy se vyskytují i v textech mladé generace. Uvádíme příklady úseků s trváním delších pauz, v nichž mluvčí hledá slova, kterými chce pokračovat:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: von .. ne mňeli ho holt s toho spjevu asi viřadit a; čovek ho musí taki pochopit že .. mu ta ruka viletela aňiš těl

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: chodili sme spolu ke fčeličkám na na na na zahradu .. von pjestoval fčeli tak sme tam spolu chodivali na zahradu .. bil prostě moje fšecho

M, 30, B, elektrikář, Buděj: tam to bilo takoví spíš že akorát sme se hádali nič jiního ..; sem jak chodil do školi jag ve mňeste tag na vesnici a zlatá vesnice .. ve mňeste no tam čovek přišel ze školi fláknul tašku do rohu

Častější pauzy se objevují v úsecích, v nichž mluvčí vzpomíná a snaží se vybavit si dané údaje:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: holka já už sem to zapomňela .. ne bilo to tam bilo to heskí teda; tam to bilo moc heskí . i strava fšecho .. no a pak misim to bil vlastně můj posleňi zájezt; voňi tam mňeli .. já nevím jak dlouho

M, 84, B, řidič, Ráj: já nevím jak to bilo no .. no a asi; ta negde ve srupci si nákiho namluvila a .. tak ta sem negdi zajde taki; ta mňela púl prasete vejmňenek já nevím kolik @ .. já nevím kolik vajec

Pauzy se objevují i při zdůraznění situace, jíž mluvčí vypráví. Jeho zájmem je vyvolat chvíli napětí a zaujmout posluchače. Mluvčí si sám danou situaci živě vybavuje:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: vona ř- spustila a .. a ven . ten virazil jí s toho; tak sem jí je dodatečne .. že jí vrazil né enom dvje; ti voči mu pláli a lup lup .. doufám že tej paňi to doma neđelal taki

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: to je takle ot kousek ot tí novohrackí ulice .. to nebilo ňic pjekního tenkrát

Mluvčí nejstarší generace jsou poměrně úspěšní ve vybavování si jmen a příjmení spolužáků, učitelů, s čímž souvisí i psychologické rysy (ve stáří se vracejí vzpomínky z mládí). Výborně si vybavují situaci, kterou vypravují, což může být dáno i faktem, že se jedná už o naučené příběhy. Mluvčí s pauzami pracují při vybavování si jmen (např. spolužáků, učitelů, kamarádů aj.):

Z, 90, B, sekretářka, Velen: a já s- vedle mňe je ňejaká .. spívala holka . Vona se st- špatně učila kovařiková

V textech se objevují **hezitační zvuky**, pomocí nichž mluvčí navazuje na další myšlenku či vzpomínku a přemýšlí o tom, co chce dál dodat. Pauzy se vyskytují i při delším uvažování nad charakteristikou člověka. Hezitační zvuky se často s pauzami prolínají:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: coz jí můžu říkat tam @ . diš je tam @ @ tolik lidí; vona bila při tom jak bila toková @ .. hloupatá bich řekla

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: mi sme @ já sem- mi sme bidleli; co to @ jak bili ti sestri cťihodní sestri @ jak se to menovalo já nevím teť uš; potom si naši @ vzali hipoteku; diť já sem @ @ pak diš sem se vdala; a chtel đelat jako @ .. vidíte takle mi vipadnou

Z, 28, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: tag @ do školi sem chođila na borek v českých buđejovicích pag sem přestoupila do @ do do do mňesta; sem viučená třema třema třema @ mám tři viuční listi; zařídili sme si tam bit @ a žijeme tam

Shrnutí

Obě generace využívaly specifické interakční strategie pro rozhovor o svém životě. V mluvě nejstarších příslušníků se vyskytovaly častější **pauzy, zámlky, více hezitačních zvuků a úseků s výpadky linií příběhů** než u vypravěčů mladých. Staří lidé mluvili více než mladí co do počtu slov, užívali méně signálů zpětné vazby, v jejich řeči bylo více krátkých pauz jako důsledek méně plynulé řeči. Nejstarší mluvčí doprovázeli svá vyprávění řadou **doplňků, oprav, vysvětlení**.

Důležitými byly pro staré vypravěče **časové údaje** a **snaha o chronologické uspořádání** prožitých událostí. V prostěsdělovacím projevu se vyskytly **tematické vsuvky**, kdy se mluvčí k původnímu tématu po krátkém přerušení zase vrátil. S vyjádřením myšlenek měli potíže nejenom mluvčí staří, potýkali se s nimi i mladí vypravěči. V textech starých vypravěčů se navíc objevilo **chaotičtější řazení motivů** s myšlenkovými „skoky“, **motivy nedokončené**, časté byly **elipsy**. **Artikulační nezřetelnost** i **mylná výslovnost** bývala v případě cizích nebo náročnějších výrazů.

12.3 Hláskosloví

Pro obecněčeskou výslovnost je charakteristické **zjednodušování** celých **souhláskových skupin** a **vynechávání hlásek**. Běžně se vynechávání hlásek projevuje na počátku nebo na konci slov. Při vyslovování souhlásek mluvčí nevyvíjejí dostatečné artikulační úsilí. V příslušných slovech jsou tyto hlásky vyslovovány oslabeně, nebo vůbec. Jde o stylově nízkou, neortoepickou výslovnost, vzniklou nepečlivou artikulací souhlásek a zvláště souhláskových skupin. Tímto způsobem upravenou výslovnost není vhodné v případě starých mluvčích považovat za výslovnost nedbalou, jelikož jde o projevy vysokého věku, na rozdíl od nepečlivé výslovnosti. Jedná se o výslovnost implicitní, která je pro stáří příznačná (Hoffmannová, Müllerová, 2007, s. 26).

Souhlásky **t**, **d**, **k** jsou vynechávány na začátku slova před jinou závěrovou souhláskou, k vynechávání dochází ale i v jiných pozicích uprostřed slova:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **depak** uš mne to netahne

M, 84, B, řidič, Ráj: a **do ví** jak platí; **diš** spím tak to nemůžu dát

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: sou takoví **kerí** se docela snaží

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: a **neska** sem toho kluka potkala

Před skupinou souhlásek se na začátku slov vynechávají další hlásky **v**, **h**, **j**. Někdy se s **v** vynechávají i dvě souhlásky:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **dit** já si je nezasloužim; von se **dicki** řítíl; vono to **de** docela richle; **deme** se koupat; jak se to **menovalo**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **čera** sme bili na návštěvje; **spominám** na to

Z, 90, B, referentka, Buděj: to bilo nádhera nádhera klid jo **šechno**

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: jako po učňáku sem se tím **ešte** zabívala

Vynechává se i uvnitř slov:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **přidou** léta přejde fšeko; je pokárali **takle** s- že se nemaji chovat; **čovek** ho musí taki pochopit; **misim** to bil můj posleňi zájezt

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: tak **tamle** za nádražím sou železniční kasárna;

nebil **žánej** blahobit; **kúli** tomu že mám toho budíka

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: to sme si **pučovali**; **pude** na visokou; a je **zajmaví** že sem se kamarádila hodně s tou nejstarší

M, 30, B, elektrikář, Buděj: a diš to tag **vemu** tag se nevidím s ěikim

V nedbalé výslovnosti má původ i **haplogie**, zánik slabik. V některých případech dochází k redukci celé skupiny hlásek:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: já nevim @ **esi** to bil franta nebo pepík; to tam přivezli **z náki** tí restaurace; von sedí **táme** f kočárku

M, 84, B, řidič, Ráj: se mnou je to **náki** blbí; **ce** jeden- jeden milijón; já **poám** no a v mojich letech; začali tomu vjeřit taki **úpne**; **ptže** . **ptže** na ti kamna bi to ten hliňík neutach

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: víš **prže** sme se o tom bavili; přešli do **ňáki** opčas sem tam sportováňi

V mluvě se výraznou měrou projevuje **protetické v-**.²² S **protetickým v-** se setkáme na začátku slov před hláskou **-o** běžně²³:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: břískala u- u toho **vozna**; to uš bilo na mapje tokovej **vocásek**; ti **voči** mu pláli; mám ějakí **vodřeni** dásne; špatně to **vodhad**; ne **vode mě** to bilo tam falešni **vot** tí kovařikovi

M, 84, B, řidič, Ráj: to nemělo **votpat**; já chodím tak kolem **vobjeda**; tadi ješěe bude taki **vopravi**; sem měel tadi hrneček **votlučenej**; tam **votkládaji** taki prádlo

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: dostali sme tadi bit tag sme se sem **votstěhovali**; počát se **vokolo** měe batolil a najenou se mi strařil

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: ěelá se takovej **vokruh**; ti kravini no sme **vobjižěeli**

Nalézáme jej na začátku slovesných kmenů po předponě **ne-**:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: vůbec **se nevozejvej**; to ěi aňi @ **nevotpovim**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **nevotevřela** sem vokno

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: a polili sme ho řim voctem že **nevotek**

²² V promluvěch některých mluvčích nejstarší generace můžeme hovořit o jeho realizaci, ovšem ne plně u všech. U některých mluvčích se projevuje užití protetického v-, které však bývá na místech jindy běžného výskytu proteze nevyužito, a slovo se vyskytuje bez něj. Jedná se o střídavé užití. Domníváme se, že je toto jednání spojeno spíše se snahou mluvit spisovněji, nejde však o nářeční jev, neboť v jiných slovech mluvčí protetické v- používají a kombinují tak tyto dvě varianty. Smíšené varianty bez protetického v- a s protetickým v- se vyskytly i u mluvčích nejstarší generace původem z oblasti Doudlebska: Uveďme pro příklad: M, 84, B, řidič, Ráj: **ono** to nemělo **votpat**; a je **o rok** mlači; **oni** sou po tměe ěeři; já chodím tak kolem **vobjeda** nebo po **objeěe**; Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draě: tak **otpovim**; **vona** pude

²³ Pro zajímavost uveďme, že s ustáleností protetického v- se pojí také příjmení (M, 84, B, řidič, Ráj: túle **vokurková** taki měela řidli).

Přidává se i k některým zájmenům, příslovcím a číslovkám:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **von** šel kolem; ř- **vona** řvala; **vono** to tam bilo tokoví udržovaní; vjedel **vo-** že **votat'** to z- zní falešně; ti mu zase říkali **votkat'** sou; **vopčas** řvu na vás; **voba** mňeli s- k tomu skloni

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: mňela sem kamarátky taki tam **votsut'**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: mňela sem se tam **vopravdu** perfektně

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: to má **vodmalijka**

Úženi é > í se projevuje tam, kde má spisovná čeština staré é. S úžením se setkáme v koncovkách adjektiv:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: nebilo to tak **zlí**; von má **malí** mimino; hlavne diš je to **zdraví**; bilo to **heskí**; vono to tam bilo **udržovaní**; fšhecko je **vomlácení**

M, 84, B, řidič, Ráj: ten uš taki umřel **zmojniho**; chce @ sedožít **visokího** vjeku; **sfackovaní** je to taki; ho našli potom **mrtvího**

Z, 80, B, účetní, Buděj: uđelali **velkí českí** buďejovice; to bilo příliš **kapitalistickí**; co bilo jako **v jihočeském** kraji

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: sem chođila do mňesta do školi **do mňešťanckí**; sem chođila taki **do učňofskí** školi; plno lidí bilo f tom **buďejovickém** kostele

S bohatým výskytem úženi se setkáme v koncovkách zájmen:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: vono to tam bilo **tokoví** udržovaní; to tam přivezli **z ňákí s tí** restaurace; nemňela **žádní** modřini

Z, 26, B, studentka, Buděj: na ňem musim aplikovat **různí** povelí

M, 30, B, elektrikář, Buděj: **každího** chytli na motorce; sme se hádali ňic **jiniho**

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: đelám tam **bježní** práce; to je <SM to **samí**>; schromažđuju **fšelijakí** kostri; mi sme to sehnali fšecho **možní**

Časté je úženi v koncovkách číslovek:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: spívá falešně **pokolikátí** tak rapluje; tam bila **podruhí**

M, 84, B, řidič, Ráj: sfackovaní je to tam taki **pátí** přesdevátí; aš **do tři a padesátího** roku bil lískovej systém

Z, 92, B, matrikářka, Rap: na buďejovice bil tře- **pjet a dvacátího** března potom podniknut nál- nálet

M, 24, B, strojař, Hrad: diš sem bil **v osmí** třídě tak sem bil na okresním soudu

Tento rys najdeme po hlásce l uvnitř slovních kmenů:

M, 84, B, řidič, Ráj: ta je ještě fit ještě **lítá**; sen si kalhoti **oblíkal**; si uđelám **polífkú**; đelán si kakao **mlíko**

Z, 80, B, účetní, Buděj: **svlíkáte se** večer do košile; pacienti se nemusí **svlíkat**

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: pak **lítali** letadla; najednou **přilítli** letadla

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: na ti tři roki já spomínám asi **nejlíp**

Zúžené **í** je i po jiných souhláskách uvnitř kmenů:

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: neslišim **doprkínka**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: vo kolik tam budeš **díl** vo to budeš **díl** cvičit

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: mňel vo púl kila **míň**

Diftongizace *y* > *ej* je dalším výrazným obecněčeským hláskoslovným jevem. V některých případech se vyskytuje **ej** i na místě **í**. Diftong je v koncovkách:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: skrotí se i **splašenej** bejk; sem to viděla **u mladejch**

M, 84, B, řidič, Ráj: sem mňel tadi hrneček **takovej votlučenej plechovej**

Z, 84, B, účetní, Poněš: dědeček bil **na druhej** straňe řeki; jezdili **po českej** republice

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: tam jeden **mladej** rus chočil; vješela **německej** prapor

M, 30, B, elektrikář, Buděj: tam sou zážitki **vot přejetej** nohou <SM **sraženejch** děti>

Objevuje se uvnitř slovních kmenů:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: skrotí se i **splašenej bejk**; tam sme bili neš **tejden**; abich mňela nějakou **vejmluvu**; musela **bejt** stícha; vůbec se **nevozejvej**

M, 84, B, řidič, Ráj: já du taki zase za **tejden**; ta má jenom jedni **vobjeváku**; to jím taki mám **sejri** taki; ta mňela **vejmnenek**; já mám **bej** operovanej

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: uš **přemejšlim** na tej lakovanej truhle; pot tíma **tvejma** šatama to neňi vidět

Z, 20, B, studentka, Dač: bili **na vejmince** hnet vedle nás

Na místě **í** se diftong **ej** vyskytl v případě, při kterém nastala změna **é > í > ej**. Po úženi **é > í** došlo ještě nadbytečně k diftongizaci. Bývá uváděn i termín „nadměrné“ **ej < í** (ČJA 4, 2011, s. 30):

Z, 90, B, sekretářka, Velen: von znova jak to **prolejzal**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: to bil šampus jak nám tam **nalejvali**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: **zalejvali** sme to tou šťávou

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: ti jo na **dovolenej**

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: sme furt za ňima **dolejzali**

Diftong je zde v jednom případě po sykavce **c**, u které je v jihozápadočeských nářečích spíše zachovááno **í**:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: tomu rostla **cejcha** dicki

Výraz *prej*, který je součástí běžné mluvy jako tzv. vycpávkový výraz, je jiného původu (praji > praj > prej):

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **prej** to tam neklapalo

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: je to **prej** nejlepší gimpl

Z, 24, A, studentka, Třeb: a **prej** sem působila trošku jako cikáňe

Krácení dlouhých samohlásek je obecněčeskou změnou shodující se s ostatními českými nářečními oblastmi. Projevuje v poslední slabice substantiv, zájmen, adverbii:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: tej **paňi** to doma neďelal; na mapje takle tokovej vocásek **dolu**

M, 84, B, řidič, Ráj: neňi **na ňi** spolehnuťi; nu vzali to **domu**

Setkáme se s ním ve slovním kmeni:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **ježiš** to je zlatí dítě

M, 84, B, řidič, Ráj: cikánki **kramařki** mňeli sukňe; já mňel v zimňe sedum set korun jenom . a **v lete** třináč čtrnáčet; pane **primaři** co- co mňe schází

Z, 91, B, úřednice, Blan: to zapomenete **za leta**; ti zavedli aš teť **nedavno**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: můj otec bil tam **železničař**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: potom si naši @ vzali **hipoteku**; já luštím **křižovki**

Krátce se vyslovují samohlásky **í**, **ú** zejména před koncovým **-m**, jako se děje v těchto případech:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: díky teda tím **chlapcum** tak za mňe se tam ňigdo neutopil

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: nakázala **vnukum** ňic s ňí ňikam nechote

Z, 91, B, úřednice, Blan: nás s jejich **ňemeckim** povjeřencem votvezli

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: máš ode mňe televizi **kvánocum**

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: celej život se vlasňe probíjela **sefšim** maminka

Časté je i krácení ve vnitřní slabice slovesných kmenů:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: pracující si **protahli** ten- tu dovolenou

M, 84, B, řidič, Ráj: snat uš jí eletrika **pude**; **povidá** počkej

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: nás tam **votahli** jak todle

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: železama **si chitam** ti lasi a ti **si dam** do kru- dohromadi

Z, 92, B, matrikářka, Rap: sme todleto jako votšroubovávali a **sundavali**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: já potřebuju něco **vitahnout**; jag diš **vitahneš**
raft

Krátí se i v koncových slabikách sloves, zejména před hláskou **-m**, jak je patrné zde:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **vim** že jí tenkrát to-; **prosim**; já si je **nezasloužim**; aňi se mu **neřivim**; to ho **uťišim**; **musim** se dělat že sem stará

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: jak se toho **držim**; **nenecham** si vrtat v hlavje

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: já **nevim** teť uš; já **luštím** křižovki tím se teťko **bavim**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: já **jezdím** na ribi do holubova; no a diš přídu tak **zazvoňim**

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: to ňejag jako bi **neřešim**; **neživim** se s tím

M, 24, B, strojař, Hrad: já je **nevořezávam** já spíš šteluju

Pro běžnou mluvu je typické **dloužení samohlásek**, vyskytující se stejně jako jejich krácení ve spontánních projevech a plynoucí z citového zaujetí. Dlouží se základy adverbii, spojek, částic:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **tét'** von za- zařval; taksensiřeka **dóbře** že sem ňic ne-
nežalovala; neřvu že mňetobolelo to **né**; **nó** tak **ále** já to přežiju; pak řvala **jó**

Z, 84, B, dělnice, Borov: to sme mňeli tadi **dóle** louku; a děti bjeħaji **vzádu**; <SM **ále**
ať to na mňe nepovíte>

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: nafštevujeme ti domovi **kólem** dokola; **támle** mi
poslal celí novini; **nené** já sem jenom zvjedavá

Z, 26, B, studentka, Buděj: **tág** moje děctví bilo klidné

Dloužení je i v zakončení některých adverbii:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: to co si dělala **loňi** to bilo lepší

Z, 26, B, studentka, Buděj: to bilo zajímavé **hoňé**; bili přísňejší **hoňé**

Ve slovesných základech před hláskou **-j-** je dloužení časté, setkáváme se s ním však jen u jednoho slova:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **přídou** léta přejde fšecko

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: to jinak nejde buť to **příde** nebo **nepříde**

Mezi jevy společnými s obecnou češtinou se u mluvčích nejstarší generace projevují **záměny souhlásek** za jinou, párovou hlásku. Nalézáme jiné souhlásky na místě náležitých. Často, ne však důsledně, se jedná o změnu **s > c** po hláskách **n, ň**. Děje se to z důvodu podobné výslovnosti:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: heská **žencká** to bila

M, 84, B, řidič, Ráj: a to je pjeķní **svinctvo**; jó u **třeboňkej** lesú; no odvezli ho
táme **do třeboňkej** lesú

M, 91, A, lékař, Čachr: já sem přes štiricet let dělal **ženckího** lékaře

M, 79, B, rybář, Buděj: tam sem poznal jako \$ **vojencká** jako @ višetřeňí . šelsem **do vojenckí**

Některé jednotlivosti lze považovat až za archaickou výslovnost, viz **š > č**:

Z, 92, B, matrikářka, Rap: bylo to **na počtě**

Setkáme se i se změnou opačnou, **č > š**, která je v běžné mluvě:

M, 84, B, řidič, Ráj: **třišvrte** lida uš tu neňi

Z, 84, B, dělnice, Borov: **štirki** sem mňela pjetki; abich tam bila **štrnác** dní

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: tam bili takoví **štvarečki**

M, 30, B, elektrikář, Buděj: mi sme procestovali tag ňejak **štvrtku**

Z dalších souhláskových asimilací je frekventovanější typ *mlačí*, který zasahuje souhlásková spojení **dš, tš**:

M, 84, B, řidič, Ráj: ten je **kračí**; já mám ještě jeden stúl **menčí**; ten bil o sedum let **mlačí**; ta bila o deset let **mlačí** neš já

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: malej karel <SM diš diš bil> **vječí**

M, 79, B, rybář, Buděj: sem tam bil jako bil **nejmlačí** technik mládek

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: já sem bila **nejmenčí**

M, 30, B, řidič, Zbor: to bila taková jako **menčí** vojna

Za středočeskou inovaci můžeme pokládat analogické **-ch** v genitivu plurálu, případně v lokálu plurálu substantiv. Tento jev zkoumala J. Jančáková (Janečková, 1993, s. 19):

M, 84, B, řidič, Ráj: a že ho pálí **na prsech** a uš se ne-

Obecněčeským jevem je i výslovnost s vloženým **u [sedum], [osum]**, která je dokonce povolena i ve spisovné výslovnosti:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: bilo jí asi **osumnác** let

M, 84, B, řidič, Ráj: dvakrát sem mňel jenom **sedum**; jesi mám **vosumdesát** a je mi **dva a osumdesát**

Z nářečních rysů se v hláskosloví vyskytla **jihocheská disimilace zdvojených sykavek, polosykavek a zubnic** na předělech slovních spojení. První ze zdvojených hlásek se mění v **-j-** nebo se dlouží předchozí samohláska a **-j-** se mění v **-í-**. V DIALEKTU jsou čtyři výskyty (*u náj se to dělalo tak, u náj se tomu říkalo, já nej sem šel, babice pro tabák*). Jev se vyskytuje v těchto případech:

M, 84, B, řidič, Ráj: nu kluk mi nakoupí já si to po- polífkí m- f tich **sácích**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: nič s ní ňikam **nechote**; **vo náj staraji** se; tadi sme bili **přej zimu**; ste spolu **přej sedumnáct** let; uš je tam **přej štiři** roki

Z, 75, B, účetní, Bukov: no **nej sem** chođila sem do školi

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: **přej zimu** bejval doma jo doma bil f práci; diť to uš je let **přej šedesát** let

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: **babice** sem musela fur ňeco furt pomáhat

Rozložená výslovnost skupiny hlásek **-mě-** a **-mně-** jako **[mje]** oproti frekventovanější výslovnosti **[mňe]** svědčí opět o svérazu jihočeských měkkostních poměrů, nyní po retnicích. Vyskytuje se v jižních Čechách zhruba po oblast Vimperk – Týn nad Vltavou – Soběslav – Kamenice nad Lipou vedle výslovnosti **[mňe]**. Celkově je většinová varianta **mň** na postupu, avšak i varianta **mj** se v řeči starých lidí poměrně dobře udržuje. Nepochybně i proto, že mluvčí si odlišnou výslovnost často ani neuvědomují (Bělič, 1972, s. 49). V mluveném korpusu ORTOFON se objevily nejčastější tvary *mje, mjel, mjeli, pomjerňe*. V DIALEKTU jsou u starých mluvčích shodné tvary u zájmena *mje* (*nasedali okolo mje, diž mje bilo devjed let*), *mjel, umjet* (*umjel hrát na harmoniku*), *v zimje, na slamjence* (*dalo se to na slamjenki*), *v zemjed'elství, umjelé*. Jev je kombinován s výslovností nerozloženou, mluvčí užívají oba typy výslovnosti:

M, 84, B, řidič, Ráj: nu a diš nebilo @ **v zimje** nasipali dva uhláki; sme nemohli aňi psát jak nás záblo **v zimje** diš bili to bili mrazi; já sem na vojnu diš sem šel tak sem ňic **nemjel**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: dibi se to stalo **mje** já bich ti nepomohla

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: a tu řečtinu sme **mjeli** dos; já uš sem jako tadi . @ jako tu češtinu **nemjel**; sem tam **mjel** příbuzní; mi sme dicki **mjeli** akorát peňize; diš jí **mjeli** vo- vodbitou; no tak sem to **mjel** doma; s rodiči mi sme **mjeli** rodinej domek; aňi vo to zájem **nemjel**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: mi sme tam **mjeli** starostu; já sem **mjela** starší sestru o osum let a **mjela** sem taki bratra . po **mje** se ešte narodili dvje holki; mi jako děti sme **samozřejmje** u tí vodi hoňe strávili; a to bil siročinec **ve mjeste**; tak **mje** vzali **mje** se to líbilo; abich nemusela do rajchu tak si **mje** vzal; tí **mje** tak vošidili . trvalo to dva **mjesíce** . <NH ve dvou **mjesících**> diš získal porodní váhu; potom **mjel** vijít s tí osmí třídí; já sem **mjela** sestru f praze; a šel na akademiji múzických **umjeňí**; pak uš **mje** to našťvalo . potom **mje** dala bliš; a řekla **mje** oňi **mje** tebe berou; no že **mje** potrebuje a že **mje** zná; to bilo pro **mje** uš lepší; vono sme **mjeli** pjet a dvacet dětí

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: to je sestra moje to bila na návštěvje **u mje** jegou

Z, 75, B, účetní, Bukov: kamarádi sem **mjela** tři; no zážitek sme **mjeli**; tam sme **mjeli**

podnikoví ředitelství . tam sme **mjeli** kancelář

Ve slovesných infinitivech je příznakové **krácení jednoslabičných infinitivů** (ČJA 4, 2011, položka 340, 341, mapa s. 485). Infinitivy zůstanou zkrácené i u odvozenin s předponou. Čtyři zkrácené tvary se v korpusu ORTOFON objevily u nejfrekventovanějších sloves *mit, bit, dat, spat*.

DIALEKT uvádí tvar *pect* (*potom ale sem ho mňela pect*):

Z, 90, B, sekretářka, Velen: holki říkali gdi začneš **pec**; taki sem si řeka nebudu **pec**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: lída se chce mnou nechat **rosvect**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: nechťel sem do toho **lest**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: esi potřebuju něco **přinest**

Z, 80, B, účetní, Buděj: no já sem tak zviklá po večeři se hnet **slec**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: mňe je to jedno . že múžu **utec** vod nich

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: já vjedela taki do čeho lezu tak sem tam nemňela **lest**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: já sem musela natáčct barevní takoví kabeli to sem nesmňela **splec**; že nás nechali ešte jako **utec** do toho lesa

K izolovaným jevům patří podoba způsobového slovesa *muset s měkčí výslovností s*, jež byla přejatá z německého *müssen* (ČJA 4, 2011, položka 295, mapa s. 427). Častější výskyt byl v ORTOFONU u tvarů *šáhnout* (*v živoře jsem si šáhnul na kost*) a *muší* (*jenže to se muší platit*). V DIALEKTU jsme našli příklady u tvarů *mušet* (*mušeli se nasekad dlouhí, metroví, jak je dlouhí poleno, šťipánki*), *študovat* (*dibi bila mohla študovat jako neska*), *šahat* (*dicki po ženckejch šahala*).

Jev **měkčího š** se pod vlivem němčiny rozšiřuje i na jiná slovesa a podstatná i přídavná jména:

Z, 84, B, dělnice, Borov: **mušela** sem bejt doma

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: ten **študuje** v rakousku

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: tak jako slet jo **študáckí** bilo; **vištudujete** a teť nejsou místa . já diš sem **vištudovala** tak sme dostali přímo umístěnku

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: s tou laťinou se taki **študovali** reálie . potom se **š- študovala** zase s tí řečtini filozofije

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: a támle mi majznete toho mola **došahnete** tam

Z, 92, B, matrikářka, Rap: sme tam mi **šstudenti** přistáli; jenomže **šstudenti** mi sme si s toho uđelali legraci

Redukce -a- v participiu l-ovém se projevuje obecně na jihu, nalézáme ji ovšem pouze u slovesa *začít*. ORTOFON i DIALEKT našly také příklady tvarů *začli* (*na něj něco začli rozjížd'et, a tak sem začla chod'it @ na pole*):

Z, 90, B, sekretářka, Velen: najednou **začla** další slocha . vona spustila diš **začlo**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: sem **začla** chodit do školi; **začli** nás tahat @ do německa

M, 27, B, seřizovač, Hrad: **začlo** to tag že sme dělali kravini

M, 27, A, grafik, Pís: sme hnet asi po mñesíci spolu **začli** bidlet

Setkáváme se však i s variantami bez redukce:

M, 84, B, řidič, Ráj: tadi **začali** ti stavbi tich barákú; **začali** krác

Z, 92, B, matrikářka, Rap: a tam prostě oba **začali**; uš **začali** padat bombi

Často bývá z jiných hlásek zaměňováno **k > ch** (viz *slocha*). Může jít i o změnu opačnou, **ch > k**, kterou také zaznamenáváme. V ORTOFONU jsme žádný příklad nenašli. Uvádíme příklady nalezené v DIALEKTU u tvaru *skovat* (*bila nehde skovaná, skovali si zobák pot křidílko*). **Ch > k** zaměňovali většinou staří lidé:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: najenou začla další **slocha**; tak já je **skovám**

M, 84, B, řidič, Ráj: negdo mi jenou **skoval** (boty)

Z, 92, B, prodavačka, Soběš: to bilo fcelku drahí lidí to **skovávali** dávali to jeden druhímu

Z, 92, B, matrikářka, Rap: tambili takoví starí stodoli tag sme se tam **skovali** . mi sme se **skovali** do toho jednoho skladu

U zájmen se mění úžinové **h** v závěrové d. Nejčastější slovní tvary v ORTOFONU i DIALEKTU byly *todle, todleto, tadidle, tadle, tidle* u zájmen a příslovčí:

M, 84, B, řidič, Ráj: **tudle** sem si to přehnul blbje; **todleto** to nemá žánou spojku

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **takovádle** žencká vona nám to votřekne

Z, 91, B, úřednice, Blan: **na takovídle** jednotříce venkofskí

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: a **tadidle** je helejte moje roďinka

M, 24, B, strojař, Hrad: roshod sem se že budu **f tomdle** oboru se vzdělávat

Změna původní bilabiální výslovnosti [w] v labiodentální výslovnost [v] probíhala jako dlouhý proces. Záměna je v případě retozubné hlásky [v] se stopou po dřívější výslovnosti [w], která v nářečí bývá nahrazena obouretným **b**. Jde o změnu **w > b** (Bělič, 1972, s. 25). DIALEKT ukazuje jediný tvar *bedle* místo *vedle*:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: sem tam tak **břískala**

Zvláštním typem jsou zájmena a adverbia se ztvrdlým **n**. Korpusy ORTOFON i DIALEKT potvrzují tvrdnutí **ñe-** u deiktických výrazů *neco, negde, nekaj*:

M, 84, B, řidič, Ráj: jí **nejak** votštípli; a neska tam zase **neco** montovali; **nákej**

kovář na něj přišel

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: jesi o tom **neco** víte; počát sem **neko**ho zachra-

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: chořili ňekam takle **na náki** kurzi

Místy v jihozápadních Čechách jsme se mohli v minulosti zvlášt' u příslušníků starší generace setkat se zásadní neexistencí hlásky **g** v systému nářečí, jelikož ve slovech domácího původu se nevyskytuje a v přejatých slovech bývala proto důsledně nahrazována hláskou **k** (např. *akent, brikáda, cikareta, karáž, kroš*) (Bělič, 1972, s. 27). Stav, který Bělič zachycuje, ovšem odpovídá starším datům. Z našich zjištění totiž uvádíme několik příkladů z přejatých slov, v nichž se již hlásky **g** běžně i ve výrazech starých mluvčích vyskytuje:

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: furt vicházeli jenom **plagáti**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: tenkrá nebila taková **fregvence** jako dneska

Z, 82, B, laborantka, Dyn: a to ešče bili v lavicích kalamáře **s ingoustem**

M, 84, B, řidič, Ráj: mi sme bili **brigáda** socijalistické práce

Z, 90, B, sekretářka, Velen: s kerí tí **gubernije** bili

Z jednotlivostí uvedme ztvrdlou výslovnost u **-t'** v případě *vit*. V DIALEKTU byl jeden výskyt:

M, 84, B, řidič, Ráj: nu a taki najednou **vit**

Z, 84, B, dělnice, Borov: **vit** to si nepamatuješ; to je pravda **vit**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: je to heskí **vit**

Změna se týká i užší výslovnosti **o** jako **[u]** u částice *nu*. Tvar potvrdil i DIALEKT:

M, 84, B, řidič, Ráj: **nu** a taki najednou

Z, 84, B, dělnice, Borov: no a se slepicema **nu** a to je fšechno

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **nu** pak sem chořila

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: **nu** takle . tam sem takle pohraňičí **nu**

V omezeném počtu se v Čechách, zvlášt' jižních, a také na Moravě kolem Třeště a Dačic, setkáváme s různými lexikalizovanými případy archaismů (např. *vjed'ít, povjed'ít*) (Bělič, 1972, s. 48). V ORTOFONU nebylo nic nalezeno. V DIALEKTU nacházíme tvar *pršít* u dvou příkladů v západočeském okrajovém úseku (*jenom di bude pršít, pršilo furt*):

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: diš budu **vjedít**

Zjednodušování souhláskových skupin **dn** v **nn** (např. *honi/hoňi* místo *hodný/hodní*) je poměrně častým jevem, vyskytuje se však u stále stejných výrazů. Tvar *hoňe* nacházíme v DIALEKTU u mluvčích ze severovýchodočeské oblasti, což svědčí o vzájemném vlivu obou oblastí. V

severovýchodočeské skupině je zjednodušení skupiny **dn** v **nn** častější:

M, 84, B, řidič, Ráj: a já sem rozumňel nu **hoňe** diš pomalu mluví

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: já sem padla na novím **choňiku**; má tu **opchoňi** akademiji

Z, 26, B, studentka, Buděj: že tam bila i **hoňejši** paňi učitelka

Shrnutí

Běžné bylo zjednodušování souhláskových skupin uprostřed slov, vynechávání hlásek **t, d, k, v, h, j, haplogie**, protetické **v-**, úžení **é > í**, diftongizace **ý > ej**, „nadměrné“ **ej < í** (na dovolenej, dolejzat, prolejzat, zalejvat, nalejvat). Diftong byl v jednom případě po sykavce **c**, u které bývá v jihozápadočeských nářečích spíše zachováváno **í** (cejcha). Obecněčeskou změnou bylo **krácení a dloužení samohlásek, záměny souhlásek s > c** po hláskách **n, ň, š > č** (počta), **č > š**, typ *mlačí* a výslovnost s vloženým **u**. Nářeční rysy tvořily **jihočeská disimilace zdvojených sykavek, polosykavek a zubnic**, rozložená výslovnost **[mje]**, **krácení jednoslabičných infinitivů**, rozšířená podoba způsobového slovesa *muset* s **měkčí výslovností s**. **Redukce -a-** v **participiu l-ovém** byla pouze u slovesa *začít*. Bývalo zaměňováno **k > ch, ch > k**, u zájmen **h** v závěrové **d**. Zjednodušovaly se souhláskové skupiny **dn** v **nn**. V textech se objevila výslovnost s nezměněným **g**. Zvláštním typem byla zájmena a adverbia se ztvrdlým **n**. Ojedinělými jevy zůstaly změna původní bilabiální výslovnosti **[w]** v labiodentální výslovnost **[v]**, různé lexikalizované případy archaismů, ztvrdlá výslovnost u **-ť** v případě *vit* a uží výslovnost **o** jako **[u]**.

12.4 Tvarosloví

Obecněčeská koncovka **-ma/-ama** v 7. pádě singuláru i plurálu se projevila u všech rodů a téměř u všech skloňovaných slovních druhů:

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: nebil žánež blahobit **mezi normálňima lidma**; já nesmím **přet ňima** říc **přet míma dětma**; to bilo **s tĕma mejma vočima**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: **pot tĕma tvejma šatama** to neňi vidĕt

Z, 85, B, úřednice, Buděj: sme se tag shodli **s tĕma spolužákama**; sem tam nechťela bejt . **mezi tĕma đefčatama**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: já sem **s tĕma dětma** jednoho dne hrála krásně volejbal; mňela sem takovou desku přet sebou **s barevnejma knoflíkama**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: pracuju bohužel **s lidma** . tam je to fak takoví **s tĕma lidma**; tam jak sme právjĕ bili **za tĕma známíma** je nafšťívít

Někde se instrumentál singuláru s koncovkou **-ma/-ama** vyskytuje bez předložky:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: má jiní vjĕci **keríma** tĕ <SM potrestá>

Z, 84, B, dělnice, Borov: to se seklo **kosama**

Z, 91, B, úřednice, Blan: tak sem vás tadi zahltěla **informacema**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: bil oddělenej ot buřejovic loukou **polma**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: a **železama** si chítam ti lasi

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: jak můžou bej někerí lidi zamňesnaní bo vůbec uznání **příčetníma**; tagže sem s horečkou a úplně sjetej **práškama** šel na tu- na ten víšlap

Rody se pak v plurálu v obecné češtině nerozlišují vůbec. Jedná se o jednotný tvar u rodových zájmen i adjektiv v nominativu plurálu (u neživotných maskulin a neuter také v akuzativu) a sjednocení rodů. Užije se jediný tvar pro všechny tři gramatické rody *ty [ti]*. Nominativ a akuzativ plurálu tvrdých adjektiv má v obecné češtině koncovku **-ý [-í]** bez ohledu na rod a singulár nebo plurál:

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: tam bili **polički všelijakí** a kořenki a **takoví ti hrnečki**; to bili tak **krásní vjeci**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: čtu **samí historickí kníški**; to je samá **samí tříleňí samí vraždi samí hořící auta**

Z, 90, B, referentka, Buděj: bili **čistí vodi nádherní**; sme trávili šechni **volní časi**

Z, 28, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: tam nebili **pjekní peňize**; prožili sme **krásní děctví**; mňe mňela víc ráda neš jí jako **každí mlačí dítě**; to bili **krásní vánoce**

Při skloňování se u maskulin v nominativu plurálu nerozlišují tvary životné a neživotné:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: sem ti říkala jak @ hlídali **ti klucí**; jak se tam **ti rekreati** prostě baví

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: šli **ti** jejich **ti ti smraďi**; tam bili **takoví stoli**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: **ti začátky** po válce nebili **jednoduchí**

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: **heskí klucí** ten vječí už chodí do školi

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: ale sou tam jako **takoví** docela **dobří případi**

Obecněčeským rysem je **odsunutí** koncové hlásky **-l**, jež zaniká po souhlásce na konci tvaru přičestí minulého v singuláru maskulin:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: pak **řek** hele už toho mám plní zubi; špatně to **vodhat**; von se zase **vitach**; von **se dovet** hnet seznámit

M, 84, B, řidič, Ráj: na ti kamna bi to ten hliňík **neutach**; tak sem neco **pomoh**; tehleten kramář **viles** a **krat** ti vejce; **strch** mu ten žebřík a on **spad** dolú; tak kovář stal se **voblek vilez** ven

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: něgdo **si přives** nějakí jídlo; koukali sme pomoc jeden druhímu jak **moch**; ten taki **ved** nás f sokole

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: mnel tři kila pjet a třicet a **spad se** vo púl kila

Z, 82, B, laborantka, Dyn: on doma diš **přines** visvječeňi tag se ho ptali

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: jenomže ten **propad**

M, 24, B, strojař, Hrad: **roshod** sem se že budu v tomdle oboru se vzdělávat

Obecněčeské znaky se v tvarosloví projevují výrazněji u tvarů slovesa **být**. V druhé osobě jednotného čísla má tvar *seš* jako sponové/plnovýznamové sloveso a **-s** jako pomocné sloveso minulého času. Existují však místní odchylky mezi západními a východními tvary. Uvádíme různé varianty (*si, sisi, tis, tisi, abisise, abisi*):

Z, 90, B, sekretářka, Velen: to sme rádi že **si** tadi; uš **si** f- zamňesnaná zase; to co **si** dělala loňi; to **si** toková ss- skradená

M, 84, B, řidič, Ráj: nádobí to **si si** umila; domu **si si** ho ešte brala; hlavne že **si** zdravá

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **tis** tu nějak brzo; **ti si** dobře udelala; máš ode mne televizi k vánocum **abi si se** taki mohla na něco podívat

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: já pám proč **si se** nevizula do ponožek

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: no musíš mít doboví hadri no **abi si** zapadla

Vedle 3. os. plurálu sloves 4. třídy s koncovkou **-í** silně pronikají středočeské tvary zakončené na **-eji/-ej**. V ORTOFONU jsme našli jen následující příklady (*přitom jí musej nějak pořešit ti hemeroidi, teplo docelo no .. uš teda nehlásej, te' tu mlčej do telefonu, jakí tepláki jak nosej cikáňi*). Tvary 3. os. plurálu sloves 5. třídy jsou méně výrazné, avšak neméně časté. DIALEKT uvádí nejčastější příklady *maji, d'elaji, říkaji*. Krácení tvarů 3. os. plurálu sloves 5. třídy je běžné v nářečí středočeském, ale i jinde, v jižních Čechách a na Moravě (ČJA 4, 2011, položka 320, mapa s. 457):

Z, 90, B, sekretářka, Velen: fšude mne **vibíraji**; **maji** uš svoje tipí; že se takle slušní děvčata **nechovaji**

M, 84, B, řidič, Ráj: to je jak **navážej** ti kameni v lomne; no tak to **říkaji** no; a tam mne **daji** na pokoj; buť se sem nastěhujou nebo to **prodaji**

Z, 84, B, dělnice, Borov: **vimíšleji** různé hri; voči mne **zlobjeji**; tam si mne **nechaji**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: uš **bidlej** @ na homolce; co **jezdej** jako vot těch; se vo nás **staraji**

Z, 79, B, účetní, Buděj: naši **říkaji** že bich to nezvládla

Z, 26, B, studentka, Buděj: bohužel moc **nechtej** povídat

Ve slovesných tvarech 3. osoby plurálu se objevuje koncovka **-ou**, která je typická pro hovorovou podobu spisovné češtiny i pro běžnou mluvu. Vyskytuje se i v nářečích (viz níže). V DIALEKTU jsou tvary *udržujou, vopakujou, tancujou* aj.:

M, 84, B, řidič, Ráj: buť se sem **nastěhujou**

M, 91, A, lékař, Čachr: uš mňe **nefungujou** prsti

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **pečujou** vo náj staraji se

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: jak **pracujou** na tej silnici; to vůbec **nepracujou**; bilo videt že nás **sledujou**

Pestré jsou koncovky lokálu plurálu. Zaznamenali jsme obecněčeské **-ách, -ech**:

M, 84, B, řidič, Ráj: že ho pálí **na prsech**; sem ešte **v dřevákách** do školi **dřevákách**

Z, 84, B, dělnice, Borov: sestra ta je **v jeseňkách**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: chodili sme **v dřevákách** dřevjenejch do školi

Z, 28, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: prožila sem krásní d'ectví s našima **na viletách**

V jihočeské oblasti se udržují starší slovesné tvary u slovesa **být**. Současný pomocný slovesný tvar 1. os. singuláru kondicionálu [**bich**] převažuje mezi mluvčími nejstarší generace nad rozloženým výrazem [**bisem**]:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: já taki nepozoruju že **bich** se bila nějak spravila

M, 84, B, řidič, Ráj: sem ráno stal nebo **bich** bil nedošel ňikam

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: a von **abich** nemusela do rajchu tak si mje vzal

Z, 26, B, studentka, Buděj: chtěla **bich** @ třeba překládat

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: **bich** nešla uš na vesnici aňi náhodou

M, 30, B, řidič, Zbor: jakej zrovna zážitek **bich** ťi řek; **bich** fšechno postavil jinak

Ojediněle se mezi nejstaršími mluvčími projevuje rozložený slovesný výraz **bisem**:

M, 84, B, řidič, Ráj: ono potom **bi sem** musel dát novou eletriku

Z, 80, B, účetní, Buděj: **abi sem** jim něco otut přivezla

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: doktor říkal **abi sme mu** našli něco

U mladých mluvčích je tvar **bisem** častější a projevuje se zejména tehdy, když hovoří o více osobách. Pokud hovoří sami o sobě, užívají spíše spisovný tvar (viz výše):

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: chtěli **bi sme** další mimčo; **abi sme** se mohli nastěhovat

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: a zbilo nám strašně málo na to **abi sme**

chořili

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: viložeňe že **bi sme** si je přivezli; no **abi sme** tam bili f těch pjet ráno

Ve slovesných tvarech 3. osoby plurálu se objevuje koncovka **-ou**. Tvar *chcou* je typický nářeční jev pro jihočeský okruh. Vyskytuje se i na Moravě (ČJA 4, 2011, položka 322, mapa s. 459):

M, 84, B, řidič, Ráj: no a voňi asi ho **nehcou** pustit domu

Z, 84, B, dělnice, Borov: tak jo tak klucíka **nehcou**

M, 27, A, grafik, Pís: pro ti co neví kam **chcou** jít

Odsunutí koncového **-í** je jev obecněčeský, ale i nářeční (ČJA 4, 2011, položka 320, mapa s. 457). DIALEKT má nejfrekventovanější tvary *maj* (*mladí holki voňi maj džíni*), *nedaj* (*diš nám nedaj chlebá*):

Z, 90, B, sekretářka, Velen: jinej si nakoupí vánočki a . **maj** je bes práce

M, 84, B, řidič, Ráj: mňe to **dávaj** celej ten pitlík e mi to **dávaj** noví; **čekaj** jak mňe klepla pepka . tak **čekaj** púl roku; di mám do jedenácti tak mne **nechaj**

Z, 26, B, studentka, Buděj: že si spolu třeba **popovídaj** víletí spolu **delaj**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: sou takoví kerí se docela snaží nebo tě **poslouchaj** . **volaj** mňe že potřebujou pomoc; jeden je venku jeden ve sklepje a pag se **střídaj**

M, 24, B, strojař, Hrad: já spíš šteluju mašini kerí to **vořezávaj**

Rozdílné tvary genitivu a dativu, lokálu singuláru v zakončení ženských tvrdých adjektiv a rodových zájmen (ČJA 4, 2011, položka 205a–c, mapa s. 307, 309, 311) mají v mluvě jihozápadočeských obyvatel stálé místo. V korpusu ORTOFON jsou příklady *do třebovej, o dovolenej, do rudnej, na letnej i na hlubokej*. DIALEKT uvádí *k tej peci, f tej džiži, po tej vod'e*. Zajímavý je příklad *ti se vracej gdi s tí dovolenej*:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: to bilo tam falešni **vot tí kovařikovi**; **tej paňi** to doma neđelal; voba mňeli s- k tomu sklóni **k tej tloušce**; a já bila **f tej druhej řade** nebo **f tej třetí řade**; chtěla tam vistupovat jo **f tej písňice**; to mňeli tokovou **tič** . **po tej** vilezli; sme **při tej hođiňe** vařeňi co sme mňeli

M, 84, B, řidič, Ráj: a jak sem chođil **do tí školi** tak; a tak si dávala ruku **do tí teplí vodi**; hele tadi je **paňi** proti . ta je **tej** neska; ta chce furt umřit a **tej** tolik neňi ta je ješče fit; a potom má ešče malou . **tej** bude v dubnu dva roki; marije **tej** je sedumdesát; a tadi takovej přivázanej **na tej tašce**; no teť to má náka kalkušová po **brúžkovej**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: ten **vot tí druhí vnučki** zase ten študuje; to bude mít . **do tí prahi**; jirka šel **s páti třídi**; přišli za mnou **s tí obce**;

pocházel taki **s tí fsi**; sme bidleli **na tej vesnici**; učí **na visokej škole**; no a **na tej chalupje** s tím mužem; bili taki sedláci **f tej fsi**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **vot tí dobi** mám ten ochrnutej oční nerf; **vo tí dobi** mne to drží; já sem chočila na- **k tej paňi**; tam **f tej jenej malej ulici** sme bidleli; pracujou **na tej silnici**; tam **f tej besede** . bili jenom sokolové; mitam sme chočili do tanečních **f tej besede**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: sem mňela nejbliš jako **s tí havlíčkoví kolonije**; tak potom sem mňela **do tí školi** daleko; se @ jako voják dostal **do tí prahi**; mňe maminka dostala **do tí tabácki**; **vot tí dobi** sem tadi; a diš přišel s práce tag **do havlíčkoví kolonije** za bábou; chtel f praze . **k tej dráze** se dostat; mi sme bidleli **v havlíčkovej koloniji**; bila sem i f praze **ve střešovickej vojenckej nemocnici**; **f tej praze** řek doktor gdo to dělal; bila sem **na tej vježi**

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: bili na- na rohu **tí ulice** ot vježe; tak sem šla potom dělat do kuchiňe **do tí závodní kuchiňe**; to je takle ot kousek **ot tí novohrackí ulice**; sme se přestěhovali pak tam **do tí dobi** taki neš zase manžel umřel; sem tam bila aš dodúchodu potom v motoru **f tej kontrole**; jesli ste slišela **o tej hrabjence** nebo jak se koupala **f tej krvi čachtickej paňi**

Z, 90, B, referentka, Buděj: **s tí chati** tam nás bilo plno; já uš se špatně vijadřuju **po tej moskovej mrtvici**; sem trávila **na tej chatě** s rodičma; **na tej chatě** v řimovje tam sme mňeli velkou partu

Z, 79, B, účetní, Buděj: **vo tí jední babički** s těch dobřejovic sme chočili k babičce; nejak mi to **s tí hlavi** vipadává; taki uš se mu to **s tí hlavi** vitrací; to sem jezďila právě **k tej babičce**; právě ta pravnučka **po tej** je mi smutno

Z, 75, B, účetní, Bukov: no **vot tí dobi** sme tam; sme bidleli **na tej chalupje**

Z, 85, B, úřednice, Buděj: uš mi to **do tí hlavi** taki nejde; jedna spolužačka **s tí obchoňi akademije** . že bi potrebovala sílu; no a **vot tí dobi** . a teť mi sme to potom darovali; jag sem chočila **do tí akádi**; já sem dělala taki moc ráda **na tej zahrađe**

Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč: tag sme se nastěhovali do buďejovic a **ot tí dobi** sme f českých buďejovicích; inventurníci prže taki tam bili látki tehďa tag seďeli **na tej kopici**

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: sme zažívali jen **za tí válki** samí hrúzi; že nemuseli do toho německa že mohli zústat **na tej dráze** doma

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: mňe poprosila jestli bich **tej slečne** neodnesla

M, 27, B, seřizovač, Hrad: **tej** uš budou teť v listopadu příští mňesíc dva roki; to ukázali taki těm **tej** lenki **rodiňe**

Z, 22, B, studentka, Zbor: tatka **f tej dobje** mňel nákou přítelkiňi; gdibi sem **f tej dobje** asi vjedela co to je

Rozdíl mezi genitivem a dativem/lokálem singuláru ženských adjektiv a zájmen se v běžné mluvě stále udržuje, přestože do dativu a převážně do lokálu pronikají i tvary nerozlišené od genitivu. DIALEKT má tvary *do tí šestí sedmí třídí, to bil základ celí tí svarbi, do tí pece, maltu s tí hlíni*. V těchto případech dochází k vyrovnání směrem k -í, jak je patrné zejména v textech mladých mluvčích a jedné staré vypravěčky:

Z, 91, B, úřednice, Blan: mám pječní zážitki **s obecní školi**; to sme bili **na tí visočiňe; na českomorafskí visočiňe**; tam choďili deťi . **do jední třídí**; sem musela mít prostě určitou průpravu . neš **s tídle školi**; já tam choďila **do štvrtí a pátí třídí**; a uš **s tí němčini** moc nevím; sme mňeli . **vot pátí třídí**; gdo jako **s tí kvarti** chťel; sme tomu fšichňi rozumňeli víte **tí matematice; na takovidle jednotřice venkofskí** se to neučiló; je tam dodneska jo . **v lanoví třídě**; já sem bila . **f tí mateřskí dovolení**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: tagže sme **s tí zábavi** . přešli do ňáki sportováňi

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: gde sme to skončili **u tí dovolení**

V zájmených deklinacích se projevují další zvláštnosti. Tvaroslovným jen jihočeským rysem je **depalatalizace akuzativu osobních zájmen já, ty** ve tvary *me, te*. Akuzativ u osobního zájmena **mě [mje]** je depalatalizovaný pouze na jih od Budějovic na Doudlebsku (ČJA 4, 2011, položka 230, mapa s. 345). Bělič (1972, s. 48, 120) považuje níže uvedené *me* za hláskově náležité a klade si otázku, zda podoba *me* nemůže být příbuzná se starými slezskými tvary s -e. Podoby *mje, c'e, s'e* jsou vysvětlovány jako kontinuanty zvláštních tvarů 4. pádu *me, te, se*. Tvar *me* v ORTOFONU nikde není, DIALEKT tvar *me* uvádí (*abi me žánej nevid'el, přivítal me, esi si me chce vzít*):

M, 84, B, řidič, Ráj: a noha **me** bolí taki levá koleno; že **me** pustí že mi dají bit; sedum korun **me** to stálo do plzně

Poznamenejme, že dále v jihozápadočeské podskupině u osobních zájmen bezrodých docházelo k **záměně dativu a akuzativu singuláru**. Výskyt je dnes ojedinělý, ani v ORTOFONU, ani v DIALEKTU jsme nic nenašli:

M, 84, B, řidič, Ráj: a potom vemou na tu operaci abi **mi** mohli uspat; né já těžko choďim **me** se motá (hlava)

Tvary **ukazovacího zájmena ten** jsou v **instrumentálu pl.** obdobné východnějším variantám (viz tvar *tima* vedle běžného typu *těma*). Ukazovací zájmena mají nejčastěji podobu *tich, tim, tima* (ČJA 4, 2011, položka 264, mapa s. 387). Mají užší výslovnost **e > i** a jsou přizpůsobena měkké zájmenné deklinaci vzoru *náš*. V ORTOFONU byl jediný příklad *s tíma ne*, v DIALEKTU byl příklad *mezi tíma polenama*:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: mne tak jako **přet tíma holkama** urazil

M, 84, B, řidič, Ráj: jak se to říká **s tíma řetískama**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: **pot tíma tvejma šatama** to neži vidět

Z, 26, B, studentka, Buděj: sme dicki třeba jezdili . do mñesta **s tíma s babičkou a s dědou**; ten kontakt **s tíma lidma** je tam

Na jihu oblasti se používají **rodově nerozlišené a nesklonné ustrnulé tvary adjektiv přivlastňovacích zakončených na -ovo, -ino/-íno** (ČJA 4, 2011, položka 211, mapa s. 316). V ORTOFONU jsme našli příklady *bráchovo pes, skoušeli dát bráchovo simkartu, oktáfkou tatkovu, bylo tatkovu podmínka, máme strejdovo mazdu, to je milanovo brácha*:

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: tam bidleli vlasne s našima a ešte **s tatkovu maminkou**

Z, 28, A, studentka, TrhSvin: ešte se třeba přidávali @ **strejdovo příbuzní**

U substantiv v **nominativu a vokativu plurálu životných maskulin** je příznaková koncovka **-í**, jež je společná jihozápadočeské a severovýchodočeské nářeční oblasti. Délku má i plurál některých zájmen a číslovek. ORTOFON příklady nemá. DIALEKT má tvary *chlapcí, klucí, prostředňáci, fšichňí*:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **klucí** řeknou nó tu je krámú; to sem ti říkala jak @ hlídali ti **klucí**; a diš řeknu **klucí** netočili biste mi s tím strojkem . vjetšinou mne to **klucí** točí

Z, 91, B, úřednice, Blan: a vostatňí bili **samí klucí**

Z, 79, B, účetní, Buděj: zjistila že se tam **fšichňí** nevejdem

Z, 75, B, účetní, Bukov: **klucí** sem nechťeli; kamarádi sem mjela tři mi **tří** to sme kamarádili; tag sme dělali **tří**

Z, 23, B, prodavačka, Buděj: přes to lešeňí k nám choďili **klucí** do pokoje; ale bili tam fajn **klucí** ti prodavači tam bili **samí klucí**

V textech se objevila **záměna nominativu a akuzativu plurálu substantiv**, v níž je zachován ustupující rys. ORTOFON ani DIALEKT příklady nemá:

Z, 84, B, dělnice, Borov: já toho mam . a **samí klucí**; <SM máme **samí klucí** taki>

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: s těch lidí jaksi dělá **příslušňici** tí evropi; pustili jenom děti kerí bili mjeli **rodiče partajňici**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: tag sem leťela poďivat s dětma **na amerikáňi**

Místo duálového tvaru *na prsou* je tvar plurálový *na prsech* (jako *na městech*), který se užívá v lokalitách jižních Čech, částečně na Moravě (ČJA 4, 2011, položka 177, mapa s. 267). Většinový

tvar by měl být *na prsouch*:

M, 84, B, řidič, Ráj: a že ho pálí **na prsech** a uš se ne-

Shrnutí

Prvky obecněčeské byly v koncovce **-ma/-ama** v 7. pádě singuláru i plurálu, v nerozlišování rodů v plurálu, v odsunutí koncového **-l** v přičestí minulém nebo ve tvarech slovesa **být**. Vedle 3. os. plurálu sloves 4. třídy s koncovkou **-í** silně pronikaly středočeské tvary zakončené na **-eji/-ej**. Tvary 3. os. plurálu sloves 5. třídy byly méně výrazné. Krácení tvarů 3. os. plurálu sloves 5. třídy bylo běžné. Ve slovesných tvarech 3. osoby plurálu se objevila koncovka **-ou**. U koncovky lokálu plurálu jsme zaznamenali obecněčeské **-ách, -ech**. V jihočeské oblasti se udržely starší slovesné tvary u slovesa *být* [*bich*] nad [*bi sem*]. Rysy nářeční byly ve slovesných tvarech 3. osoby plurálu v koncovce **-ou**, v odsunutí koncového **-í**, v **rozdílných tvarech genitivu a dativu, lokálu singuláru v zakončení ženských tvrdých adjektiv a rodových zájmen**, ve tvarech ukazovacího zájmena *ten* v instrumentálu pl., v **rodově nerozlišených a nesklonných ustrnulých tvarech adjektiv přivlastňovacích zakončených na -ovo, -ino/-íno**. U substantiv v **nominativu a vokativu plurálu životných maskulin** byla koncovka **-í**. V **záměně nominativu a akuzativu plurálu substantiv** byl zachován ustupující rys. Ojedinelými jevy byly **depalatalizace akuzativu osobních zájmen** *já, ty* ve tvary *me, te*, **záměna dativu a akuzativu singuláru** u osobních zájmen bezrodých a plurálový tvar *na prsech* místo duálového tvaru *na prsou*.

12.5 Slovtvorba

Ze slovtvorného hlediska připomínáme odlišné jihočeské slovtvorné přípony a také jiné, originální způsoby tvoření domácích podob rodných jmen osobních, rodinných a místních.

Asimilačním hláskoslovným rysem je **výslovnost místních jmen**. Ve skupině **samohláska + vi** lze uvést výslovnost místních jmen zakončených na **-ovice** jako **[-ojce]**. Realizací *budějce* jsme příliš nenašli, jen jeden příklad v ORTOFONU *vidím tadi po budějcích*:

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: já sem **budějčačka**; chtěl **do budějce** a v buďejovicích bil **budějčák**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: já sem jim malovala na záhlaví třeba **budějckí** námňestí

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: dělá se takovej vokruh vejlet tadi **po budějcích**

Rodinná jména končí nejčastěji na **-ů**, jsou v genitivním tvaru (ČJA 4, 2011, položka 222, mapa s. 331). V DIALEKTU nacházíme příklady *u novákú, hruškú, u hruškúm*:

M, 84, B, řidič, Ráj: tadi bidlí u **brůškú** jako naproti; sme bili v nájmu **u cipínú**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: tadi jo jarda **hrúzú**

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: jak se říká **u špačků** tak @ tam bili ti vojáci; **požárků** bili na- na rohu tí ulice; pak sem šla jinam ešte naproti **batům**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: tak sem **k hájíčkům** šla koupit děckou váhu

Z, 75, B, účetní, Bukov: jednou pan dobeš se menovali **dobešů**; sem dělala **umrásků**

Příslovce jihočeského regionu jsou zajímavé díky nejrozličnějším **samohláskovým střídáním** ve svých tvarech:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: ti mu zase říkali **votkat'** sou; **votat'** to z- zní falešně

M, 84, B, řidič, Ráj: **otat'** sem šel na vojnu ve dva a padesátím a už sen se tam nevrátil; procházel sem to dok- **dokat'** to šlo; jó **pokat'** to nebude bujit dál

Z, 84, B, dělnice, Borov: **otkat** z borovnice . to ještě <SM si pamatuju>

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: tadidle mám budíka **vocat'** do srce

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: bila škola . v brně a **votat'** sem višel jako řidič

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: tagže tam **vocat'** sem vodešla

Mění se **souhláskový sklad adverbii**:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **tetkon** von jak to prolejlzal; von mne **tetkon** dá dvje facki

M, 84, B, řidič, Ráj: a **tudle** mi kluk mňeřil cukrofku sem mňel dvacet . diš bilo **túdle** heski tak sem sešel na židli venku . já sen si vzal židli **túle** taki mňela židli

Z, 91, B, úřednice, Blan: sou **tetka** rúzní tí společností

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: sme přijeli sem do budej **a tetko** kam

M, 30, B, elektrikář, Buděj: no **tetkon** diš neotpočívám po práci tag kolem baráku

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: **tetkon** v říjnu pojedem

Nalézáme podobu **komparativu adverbii** typickou pro jihočeskou oblast:

Z, 91, B, úřednice, Blan: pak se mi **posdejš** narodil druhí sin

Tázací zájmena a příslovce mají v mluvě nejstarší i mladé generace přídatnou částici **-ž**, vyslovovanou nezněle jako **[-š]**, která se realizuje zde pouze u stejného případu *coš*:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: já sen řeka nu **coš** budeš dělat prosin tě

Z, 26, B, studentka, Buděj: sme si museli sami vařit **coš** bilo pro nás i docela vichovní

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: bude poslední kolo **coš** je . **coš** je vlasně s autama

Shrnutí

Asimilačním hláskoslovným rysem byla **výslovnost místních jmen**. **Rodinná jména** končila nejčastěji na **-ů**, byla v genitivním tvaru. **Příslovce** jihočeského regionu byly zajímavé i díky nejružnějším **samohláskovým střídáním** ve svých tvarech. Měnil se **souhláskový sklad adverbii**. V jednom případě jsme našli aktivně použitou podobu **komparativu adverbii** typickou pro jihočeskou oblast (posdějš). **Tázací zájmena a příslovce** měly v mluvě nejstarší i mladé generace přídatnou částici **-ž**, vyslovovanou nezněle jako **[-š]**, která se realizovala u stejného případu (coš).

12.6 Syntax

V syntaktické stránce textu se odráží **situační zakotvenost**. Jde zejména o reflexi vztahu mluvčího s posluchačem. Nejčastějším způsobem vyjádření tohoto vztahu je **prosté oslovení posluchače**, nejběžněji **vokativem**:

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **ďefče zlatí** to je kraválu; **ďevečko** no život je zlej; to bili dobi opravdu **holčičko**; sem jediňe ráda **holčičko** že bidlím sama

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: ribi nám nešli **ďefče**; tak ňejak **ďefče** no

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: mňe se **ďevenko zlatá** zabil dva a dvacetiletej sin na motorce

M, 84, B, vedoucí tkalcovny, Buděj: že biste to **ďefče** nevjeďela

Stejnou platnost má však i užití **nominativu**, jenž navozuje dojem určité nenucenosti, bývá expresivnější, intimnější a vyjadřuje užší vztah mezi mluvčím a posluchačem:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **holka** já uš sem to zapomňela; **holka** vot . to ti aňi @ nevtovpovim

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: to je studánek za ten život **holka**; to víš **holka** tak je to

Některé typy oslovení nabývají obecnějšího významu a důležitá je u nich zejména jejich kontaktní funkce, avšak méně už reflexe vztahu ke konkrétnímu posluchači. Ztrácejí svou „vokativnost“ a stávají se **citoslovečnými větnými ekvivalenty**:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **ježiš** ti sou krásní; sem si řekla **bože** můj

M, 84, B, řidič, Ráj: nó to si potom povídáme jó jó .. jó **pane**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: pám **jéžišmarjá** jardo já bich te

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **bože** jak sme tomu říkali; a vona poa **ježiš** já sem nevjeďela že je to vaše profese; mňe jako v sobje bilo **ježiš** to sem si vibrála

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: no a jinak **ti jo** . co bich ješte řekla <SM **ti jo**> . **ti jo** na dovolenej

M, 27, B, seřizovač, Hrad: tomu už je **ti jo** dvanác let; **ti jo** už to je víc jak štiri roki

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: hele tam já už to ňák si nepamatuju **čoveče; ti jo** naježdili sme asi dva a půl tisíce kilometrů

Vypravěči nejstarší generace mají **potíže s výbavností** jmen osob, míst a pojmenování, což se projevuje častým užíváním výrazů:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: gde sem bila . holka **já už sem to zapoměla**; tak **já si nemůžu spomenout ten název; nevím jak se to nazívá; já už nevím** s kerí tí gubernije bili . vjeděla sem to **ale už už to nevím**; no a pak **misim** to bil vlasně můj posleňi zájezt

M, 84, B, řidič, Ráj: **já nevím** kolik @ .. **já nevím** kolik vajec **to bich kecal**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: ta šla první rok z devítki na @ **no . vi- vipadne tokovíhle a nevím ňic** @ jirka šel s- s pje- s pátí třídí na . na gimpl

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **jak se to tenkrát menovalo** se tam říkalo u . **já nevím ta rodina jak se menovala** . jo vono už je to tak dlouho že už si to čovek ti ména nepamatuje

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: jak bili ti sestri cťihodní sestri @ **jak se to menovalo já nevím tet' už . počkejte . do siročince**; začli nás tahat @ do německa na práci . **to bilo to jak se to menovalo; ňegdi si nespomenu aňi třeba jak se menovali lidi s keríma sem bidlela v baráku**

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: bili na- na rohu tí ulice ot vježe **jak se tet' menuje nevím**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **to už nevím** gdo gdo nám vládnul tenkrát; a vona jak vona se menovala nováková ne **ježi já už nevím**; no tak ňejakou dobu **já už nevím** sem tam choďila

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: **ježišma jak se to menuje .. jak se tam říká . Já si nespomenu** tet' na to méno tí ulice

Z, 79, B, účetní, Buděj: **už tag ňejak mito stí hlavi vipadává; co vám čovek může taki už se muto s tí hlavi vitrací; to ňejak fšecho vimizelo s hlavi** už ti ména a to **fšecho to už je prič**

Pokud si mluvčí nemohou na něco rozpomenout, ulevují si při námaze **expresivními výrazy**:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **sakra jak se to menovalo** . bil to přístaf

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: sme museli do na tu **jak se to menovalo já už nevím ježišmarjá**

Boj s nedostatečnou pamětí postihuje bezpochyby i mladé mluvčí. V řeči starých vypravěčů je ovšem frekvence těchto pasáží vyšší. Kromě toho staří mluvčí využívají pomoci mladých partnerů,

kteří jim napovídají a odhadují potřebný výraz. Starší lidé se k nim obracejí a hledají u nich pomoc, pokud si nejsou jistí tím, co říkají:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **já nevím jak dlouho** . a- asi vot t- asi vot tich deseti .
hmm **já nevím spo** <SM čítej to> . **já já neci**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: **jag se menuje todle jag se menuje tadi sou ti fš- ..**
ježišmarjá vidíte kecám huba mi jede a najenou nevím co . jak se menujou ti tadi
jak se to menuje tadi . vi nevíte @ @ no na vlta- to je vltava a támhle tím
směrem; vidíte takle mi vipadnou **já já umím fšechno možní ale mluvit neumím jag**
se to menovalo ti jak cvakali lístki; no no a co sem tím chtěla říci; nespomenusi
jag sme tomu psovi doma říkali bil bil takovej <SM malej zrzavej> **jak se ti psi**
malí menujou takoví

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: ta bidlí f- **jak se to tam říká** je to diš se jede
jako na srubec

Z, 85, B, úřednice, Buděj: aš na slovencko aš tam **jag se to menuje aš na konci** . **bila**
ste tam něgdi

Pokud si mluvčí nemohou výraz vybavit, použijí **opis**:

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: tam je **ta staňice .. co hlásí počasí**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: ta bidlí f- jak se to tam říká je to **diš se jede**
jako na srubec

Za jeden z nejčastějších syntaktických jevů je ve vypravování příhody **napojování** výpovědí na sebe bez explicitního vyjádření jejich vztahu pomocí spojky. Napojování je realizováno na principu časové následnosti fází vypravovaného děje nebo pomocí jednoduchých spojovacích výrazů s místním nebo časovým významem, také se používá univerzální *a, co, no a, a teď*:

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **no no a** pak chtěla sem jít na visokou školu **a** diš
zavřeli tak ste nemohla **no** tak sem se vdala **no a** bilo to

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: musel bejt zvlášní průkas hoří přednos v jízdě **a**
tak dále **no; no** potom po válce válka skončila . tagže se tam deňe střílelo **no;**
bilo to šecker takoví takoví jak prostě doma **no** . **no a** bilo nás tam hoňe deťi

Pro staré mluvčí je typické kladení výpovědí za sebou v pouhém sledu. Můžeme si všimnout příkladů, v nichž mluvčí většinu výpovědí začínají spojením *a von (a vona, a vono)*. Zájmena *von, vona, vono, voni* v mluveném projevu často ztrácejí původní funkci zástupného zájmena osobního a stávají se z nich výrazy redundantní. Nejdále se ve vyprázdněném významu posunulo zájmeno *vono*:

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **vono** vám z něj višlo že **von** to neďelá

Z, 85, B, úřednice, Buděj: a tam teda bil černí moře no a **vono** vám bilo vopravdu černí

Z, 85, B, úřednice, Buděj: jeden spolužák no **vono** jich bilo víc co to jako co se ftom viznali

Z, 90, B, sekretářka, Velen: tak tohleto **von** šel kolem @ pozorňe ten fridrich; **vono** to dá takovou práci

Z, 84, B, dělnice, Borov: to se seklo kosama to se nemohlo tam **voňi** nebili sekački

Přídavné výrazy (např. *ty víš, řeknu ti*) se podílejí na udržování kontaktu s posluchačem. Tyto prostředky jsou ze sémanticko-pragmatického hlediska označovány jako **kontaktné**. V některých případech se mluvčí dovolává posluchačových znalostí nebo reaguje na společnou zkušenost, pokud se oba znají:

M, 91, A, lékař, Čachr: tam sem bidlel jesi **vám něco říká to vám asi nič neříká** profesor zahradňiček

Z, 91, B, úřednice, Blan: sme se přestehovali do želiva u humpolce **víte gde to je;** poslali do říše na přeškoleň **víte . nevim jesi ste vo tom slišela uš**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: teť jako si naříkaji na ti školi no i ministr školství **to víte vono to bilo jiná i něco jiního**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: sem začla chodit do školi **to vi nebudete vjedet;** do siročince **víte** gde bil siročinec; nechali si postavit jednobitovej domek v kňeských dvorech . **víte** gde sou kňešské dvori; to bilo to jak se to menovalo . **to vi neznáte** fšechno já vám něco říkám **vo čom vůbec nemáte šajn asi; to vi** fšechno **nevíte** menovalo se to tam lucerna; na jedno oko na leví **poznáte to jo** že na leví oko nevidím

Z, 80, B, účetní, Buděj: to ešče bili rekreace **to vi vůbec nemůžete pamatovat** jak sme bili

Z, 84, B, účetní, Poněš: bil na hajňici kousek **jesi znáte purkarec** gde je; to bilo v dobje gdi ešče se plavili vori **to možná vi uš aňi neznáte**

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: **jesli víte gde je ta škola** toho karla boromejského gde bila takle kousek ot pošti tahle přes silňici; tam bil zámek **jesli ste slišela** o tej hrabjence; tadi taki bombardovali buďejovice **jesli víte**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **to víte** tenkrát se bidlelo jinak neš dneska; vistudoval skladbu . a tu skladbu spíš jako moderňí **víte** ne tu takoví ti starí vjeci; vono sme mjeli pjet a dvacet dětí na třídu **to víte** co umňeji dětí **ne;** to bilo f těch místech přet tou přet tou benzínovou pumpou **jesi to tam znáte .** v rožnovje **znáte to tam;** mňela takovou tu mňechuřinu **jesi to znáte**

Z, 79, B, účetní, Buděj: **to uš teť neznáte takoví** ale dříf za těch našich mladejch let se jako korzovalo

Z, 85, B, úřednice, Buděj: ešče to bilo . na sadech vedle besedi **znáte besedu; znáte** geodéziji **asi moc; víte** gdi sem šla do dúchodu; **neznáte** holubof . no tag

vidíte . a **koho** tam **znáte**; taki **znáte** tatri

Mluví se snaží získat zájem posluchače i pomocí konstrukcí, které působí, jako by **vtahovaly** adresáta **do děje**. Naznačují jeho možnou účast na objektu komunikace:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: no pak začla práce uš jo . vot září a . září **uš si f-zamňesnaná** zase . **musíš** do <SM do šichti>; to patří k tomu a to **te** fšecker to **te baví** ale teť uš mňe to nebaví; čo čoveku to dá práce tohle a teť **abi se ti to** pořádně **vikinulo** abi to; no tak to cukroví trochu **musíš** doma **mít** teda aspoň já si říkám; je to práce fšecker t- **se tam** kolem toho **motáš** celí půldne a . teť ještě **diš se ti to** pak **při- při- přismahne** nějak **tak máš stek** na sebe; mňe to taki vadilo docela vono diš něgdo falešně spívá **tobje to vadí diš spíváš** dobře a @ teť **jí slišíš**

Z, 80, B, účetní, Buděj: **co s ní nadeláte** nič ešče bi řekla **že jí šikanujete**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: bili tam taki sloupi **že ste** to hnet potom **vimáchala** ve vltavje a a **natahla** šnúru a tam taki **usušila**

Z, 75, B, účetní, Bukov: teťkon **bi vás** tam **votřelili** . coš **víte**

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: **přectaftesi** já dělala řemeslo dělala sem lucerni

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: **musíš mít** doboví hadri no **abi si zapadla** . **diš jedeš** na novej hadrech teda v no- v novim oblečeňi tag to neňi vono

M, 30, B, řidič, Zbor: přet tím sem bil mladej blbej **dneska to vidíš** zase **s jiniho pohledu**; dibi bil čas jo tag tag bich bil na tom kopci víc no **máš dvje děti a musíš chodit do práce**

Lze uvést skupinu prostředků, které se na počátku i na konci replik objevují nejvíce (*viš, co, jo, no, ne*). Většina těchto prostředků má v mluveném projevu neutrální povahu, jiné spolehlivě plní funkci kontakto- vých prostředků. Jsou většinou vytčené před výpověď nebo dodatečně připojené:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: a von @ tam jel to **viš** jel rát **ne**; že se takle slušní d'evčata nechovaji **jo**

M, 84, B, řidič, Ráj: to **viš** peruto s prasete <SM je lepší>; přet- přet padesáti leti to **viš** to bila eletrika na rádijo tak; bilo to v noci žánej nič neslišel **ne**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: tenkrát se bidlelo tak jednoduše **že jo**; to **víte** d'evčata tam choďila i za vojákama **ne**; taki sme skoušeli kouřit **ne**

M, 24, B, strojař, Hrad: jo pjekní to tam bilo **že jo**; že ti tuški jako bi vořezávám **že jo**

Setkáváme se s **nadužíváním** částice *no* na začátku i na konci promluvy:

Z, 84, B, dělnice, Borov: **no** hele také tokovej običejneje domeček malej

Z, 84, B, účetní, Poněš: **no** dlouho ne diš mi bilo osum let tak sme se s'ehovali

Z, 82, B, laborantka, Dyn: **no** a nakonec tam bil laborant a von mňel visílačku

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: **no** tag sme spolu tag sme si spolu hráli

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: dělám tam bježní zámečnickí práce **no**

Jiné syntaktické konstrukce ve funkci parentetických výpovědí souvisejí s **technikou mluvení**.

Mluvčí pomocí těchto konstrukcí hledá vhodný výraz, kterým by se nejlépe vyjádřil, neboť je v rozpacích, jak má vhodně pokračovat. Své rozpaky signalizuje kontakto**vu** **přívětnou konstrukcí**:

M, 84, B, řidič, Ráj: a neska tam zase neco montovali tak nevím . **a jak bich to řek** . nu a @ hele bya . ti dva mňesíce nu ot vānoc bila bez eletriki; nu a **jak bich to řek** nu a vobjet mám @ **jak bich to řek** teda f sobotu a v neđeli a f ponděli mám ot jarki; tak na vānoce jí nejak votštípli normálně teda . vipnuli **jak se říká**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: no vono to bilo v škaredej dobje víte dibi to bilo normální a jako **jak bich to řek** normální dobje

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: já nevím **jak bich to řekla** no . no nenašel

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: tam **jak se říká** u špačků tak @ tam bili ti vojáci ruští

M, 30, B, elektrikář, Buděj: tam se čovek nemůžé **jag to řic** no vožrat prostě; prázňini tam bili skoro **diš to řeknu** blbje skoro celej rok

M, 27, B, seřizovač, Hrad: taki to škádleňi no **jak se říká** co se škádlívá to se rádo mívá

S nedostatkem větné a nadvětné perspektivy souvisí **redundance** v užívání jazykových prostředků:

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **spomínám na to spomínám na to**; často na to spomínám a **ňigdi ňigdi** nezapomenu . a jiní a jiní básňički; **moře je jich tam** **móře je jich tam**; **f tom brňe je f tom brňe je**; **sem tam jezdila** autem **sem jezdila**; **tetko nepřijede tetko nepřijede**; **nebilo to lechkí nebilo to lechkí** tam

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: **a von potom s toho berlína utek** uš se schilovalo @ ke konci válki **a von s toho berlína utek**; **von bil von bil** sklamanej . prostě **se mi to nepovedlo nepovedlo se mi to** moc

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: já **sem se aš po jeho smrti narodila** . no já **sem se po jeho smrti** potom **narodila**; sem se kamarádila hodně **s tou nejstarší** . s **tou nejstarší** sestrou; to bilo f tej dobje právje **gdiš přišli gdiš přišli**

Z, 85, B, úřednice, Buděj: naši stáli nepřátelé ale **to je celá historije** že jo **to je celá historije**; **ta bila ta bila** moc chitrá **bila ta** milča

M, 27, B, seřizovač, Hrad: tag **příprava** to je **příprava musí bejt** jako **příprava musí bejt**; no tag prostě to **ňejak ňejak ňejak** to přišlo; **prázňini prázňini** sem trávil vlasně pořát venku

M, 30, B, řidič, Zbor: **tet' uš bich fšečno** zase **postavil jinak** dneska **bich to**

postavil fšechno jinak

Stejná nadbytečnost a nedynamičnost výpovědí je spjata s různými **vycpávkovými**, tzv. **parazitními výrazy** a konstrukcemi, jež jsou u mluvčího často zcela zautomatizované. Mezi nejčastější adverbia patří *holt*, *prej*, *prostě*, *normálně*, *jako*. Některé můžeme hodnotit jako adekvátní věku mluvčích, kteří se snaží vybavit si vhodný výraz, jiné jsou však ovlivněny mluvou mladé generace, která je užívá jako módní výrazy:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: ne mñeli ho **holt** s toho spjevu asi viřadit; von taki **holt** je zuřivej; no **prej** to tam neklapalo no; jak se tam ti . rekreanti **prostě** baví; abi sami na kluki **prostě** takle viráželi; no tak to von se zase vitach . že **prostě** rozumí; teř bych tam . ani **jako** nechřela ject; protože tam bila uř **jako** možnost že bi se moch utopit

M, 84, B, řidič, Ráj: nákej @ škole prodal **prostě** nákej hrách; nevím jak to má . no **prostě** nazbírala to <SM negde>; nu kluk mi nakoupí já si to po- polífki m- f tich sácích **jako** mi **normálně**; tak na vánoce jí nejak votřtípli **normálně** teda

Z, 85, B, úřednice, Buděj: válku teda sem taki **jako** prožila; slovincko **prej** je taki moc heskí; **prostě** moc nemám ráda ti ñemce; pořát jim držim **prostě** palce

Z, 92, B, matrikářka, Rap: a tenkrát **prostě** rakousko předávalo určitá území; tam **prostě** oba začali . tagže oba tam začali **jako** učit; já sem ráda malovala taková **prostě** ruční práce; tag sem bila tím velmi **jako** postřižená

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: sem **prostě** sem zmñehila imič . **prostě** sem si chřela najít přátele

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: to **jako** spíš jenom jag sme tam třeba bili ze sestrou nebo **jako** pár jenom momentíkú jinag **jako** školku si moc nepamatuju; tag **jako** f pohoře **jako** neska uř to ñejag jako bi neřeřim **jako** ñejag

Častým vycpávkovým výrazem převážně u mladé generace bývá *jakoby* (srov. M. Čechová nazývá tyto mluvčí *jakobíny*, 2017):

Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč: a ta uzeřina **jako bi** nemñela bej dobrá

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: řel studovat visokou sem na ñej **jako bi** čekala

Z, 26, B, studentka, Buděj: opravdu si roříříte obzori **jako bi**; ten čas **jako bi** netrávíme

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: já sem vlasne **jako bi** se do toho dostal; vječinou se dělá **jako bi** že tam přijedou s řech okolních vesnic; sou tadi ñejakí **jako bi** akce

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: jenom **jako bi** mám to taková spestřeňí fředního dne tam; že máme pořát **jako bi** ten kontakt spolu; sme potom přecházeli **jako bi** na polskou hrařici; táta si je **jako bi** umí srovnat spíš je **jako bi** vohlídá

Jako nadbytečné hodnotíme i výrazy *teda/tedy* nebo *vlastně*:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: ne bilo to tam bilo to heskí **teda**; po tej vilezli . Se žebříkem **teda**; no a pak misim to bil **vlasně** můj posleňi zájezt

M, 84, B, řidič, Ráj: tak na vánoce jí nejak votštípli normálne **teda**; mňe to chutná **teda** mňe to chutná

Z, 26, B, studentka, Buděj: **vlasně** sme bili a nebo sme jezdili k babičce na chalupu **vlasně**; diš sem bila já sama dospjelá **vlasně** f osumnácti

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: zjistili sme že je **vlasně** nákej klup takovidle no a tím sem **vlasně** začal; coš je **vlasně** ale s autama ne s kolama gdi se sjedou **vlasně** ti veteránisti

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: teť bidlim f trocnovje alé **vlasně** jako dítě sem bidlela hrádek; já mám **teda** viučenou jako bi zemňedelku; já sem si f trocnovje **teda** . koupila baráček

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: tam uš sme bili **tedi** spolu . se pořát stikám hlavňe **teda** s ratkem; toho sem se držel docela dlouho aš **vlasně** do konce středňi; to je můj kamarát ze středňi **teda** ktorej **vlasně** jako jedinej

Z dalších nadbytečných výrazů uvádíme *třeba*, zvláště v textu, v němž se tento výraz neuvážlivě opakuje:

Z, 26, B, studentka, Buděj: segra se o- **třeba** musela o mňe taki starat; ňekteři učitelé **třeba** bili přísňejší . já sem pag mňela **třeba** . špatnou paňi učitelku; i na středňi škole **třeba** bilo hoňe

Nalézáme i nadbytečný výraz *fakt*:

Z, 26, B, studentka, Buděj: si najenou může viskoušet ten jazik **fak** f praksi; **fak** ten kontakt s ěima lidma je tam furt

M, 30, B, elektrikář, Buděj: no vono toho bilo **fak** hoňe no

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: a jako **fak** se zmňeňil; no to **fak** bilo úchilní

Módními nadbytečnými výrazy jsou *respektive* nebo *defacto*, které nacházíme zde:

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: sme mňeli taťinka a **defakto** sme ho nemňeli

Z, 24, A, studentka, Třeb: mňe tam teda dali nebo **respektive** sem se tam teda dostala

M, 27, A, referent, Buděj: jelikoš sem spoustu času strávil **defakto** i cestováňim

Za **pleonasmus** považujeme duplicitu při vyjadřování podmětu zájmenem a substantivem:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: von .. no **pavel** bulharski neumňel; vono f tom **přístavu** **von** taki fšecko je vohlácení; **von pavel** voba mňeli s- k tomu sklóni k tej tloušce

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **takovádle žencká vona** nám to votřekne

Z, 91, B, úřednice, Blan: **otec von** bil zamňesnanej u jihočeských elektráren

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **ta bila chudák ta holka**

Časté jsou **aposiopese**, nenadále odmlčení, nedopovědění započaté věty nebo přerušení výpovědi:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **to se mi tam v bulharsku ..** no ale to víš . přídou léta přejde fšecko; nebil tam žánež nepořádek **a ..**; no tak to je fšecko no **jinak ni-** . vim že jí tenkrát to- **to jí pa-**

Z, 91, B, úřednice, Blan: našla našla jisté jisté že jo **to sme to**; nastoupila sem **do nemoc-** do krajského ústavu; sem musela mít prostě určitou průpravu **vich-** jinou

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **devade-** aha tak vona je vo dva roki mlačí neš já; na vánoce sin **při-** říkal; něco dělal protištátního **star-** děda

M, 30, B, řidič, Zbor: takle **si nespo-** takle mňe nenapadá jako jakej zrovna zážitek

Nejen nejstarší, nýbrž i mladí mluvčí jsou někdy schopni časová, místní a jiná určení formulovat pouze přibližně. Signalizují je neurčitými zájmeny a příslovci. Neurčité zájmeno *ňákej*, *ňáká* a neurčitá příslovce *ňejak* užívají téměř pravidelně ve spojení se jmény osob, která vyslovují poprvé:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: a já s- vedle mňe je **ňejaká ..** spívala holka; to tam přivezli . **z ňákí** tí restaurace; voňi tam @ s- **s ňejakí** tí- toho okresu . tam co bili studentki

M, 84, B, řidič, Ráj: **ňákej** kovář na ňej přišel; potom bila anča tu mňel **ňákej šesták**; negdo **šestáková náká** \$ **ňáká náká** příbuzná

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: **ňejaká** s prvního poschoďi to žalovala <SM vichovatelce>

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: přišlo **k ňejakej** infekci a nejedlo . v rožnovje bil **ňejakej** doktor poňešickí

Z, 82, B, laborantka, Dyn: jak sem sedela tak za mnou von bil vš **ňejakej** honza

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: diš sme dostali sáňki **po ňejakích** tech z vesňice po dětech

Z, 22, B, studentka, Zbor: taťka f tej dobje mňel **ňákou** přítelkiňi

Samostatný větný člen bývá vytčen před výpověď nebo se k větě připojuje dodatečně. Ve výpovědi na něj odkazuje deiktický výraz:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: no **pavel te-** ten umňel plavat uš; ale **pavel tomu** rostla cejcha dicki; von i ten náš třídňi **ten filip ten** chodil

M, 84, B, řidič, Ráj: on velíšek franta jak je můj **švagr ten** to má taki; jako to je **cera ta** to dostala jako . ten bit; takoví ti nemohoucí méňe **nemohoucí ti** si tam sednou taki víš

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **jirka ten** vot tí druhí vnučki; no a **eliška ta**

šla první rok z devítki

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: hlavně **matika ta** nám dávala hodně zabrat

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: **němci ti ti** se maj dobře; **přítel ten** vlasně jezdí s kombajnem

Odrazem postupného vybavování myšlenek je určitá přerývanost projevu a volné **aditivní přiřazování konstrukcí**:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: takle se vona usmívala diš te potkala s nim . s **kočárkem**; to mňeli tokovou tič . po tej vilezli . **se žebříkem teda**

M, 84, B, řidič, Ráj: ptže na ti kamna bi to ten hliňík neutach . **na ti troje kamna diš bili zapnutí**; potom si udelám polífkku tak v deset hodin v jedenác podle toho jak todle . **nu fsáčku jak je**; sem mňel tadi hrneček votlučenej takovej nákej . malbu tam bila náka kiťička na tom hrnečku . **plechovej**

Z, 91, B, úřednice, Blan: na řece černí víte **tam se černá se tam vlévá do malše jo f kaplici**; sedlice se to menuje jo **je to u želiva** právje

M, 30, B, řidič, Zbor: to bilo na tí střední no **to sme bili vlasně na koleji sme bili na visokoškolských kolejích**

Mluvní má pro zpřesnění své výpovědi vedle aditivních členů k dispozici **adordinační prostředky**. Složky adordinační skupiny se vztahují ke stejnému referentu a druhý člen skupiny může být připojen splývavě bez pauzy nebo nesplývavě s pauzou. Mezi složkami **adordinační skupiny** se může objevit celá řada vztahů. Nejčastěji jde o vztah identifikace, často se uplatňuje vztah kvalifikace a v jiném případě jsou spojeny členy se stejnou sémantickou funkcí, které zpravidla tvoří okolnostní určení místa nebo času. V mluvených projevech bývá druhý člen často připojen spojkou *jako*:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: von i ten **náš třídňi ten filip** ten chočil (kvalifikace)

M, 84, B, řidič, Ráj: on **velíšek franta jak je můj švagr** ten to má taki; teť to má **náka kalkušová** po brúžkovéj **jako to je cera** (identifikace); tak tadi bidlí us- nu u **brúškú jako naproti** (sémantická funkce)

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **jirka ten vot tí druhí vnučki** (identifikace)

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: to dělala **jeho máma moje snacha** (identifikace)

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: sestra moje . ta je tadi taki to je **vona ta kolářová** (identifikace)

Při **rektifikaci** druhá složka v adordinační skupině lépe vystihuje skutečnost nebo ji opravuje, případně zpřesňuje první složku výpovědi:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: já tam bila s- já **podruhí možná do- dokonce potřetí**;

heská žencká to bila teda žencká no . **vona bila taki ešte holka <SM mladá>**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: chodila sem do školi normálne **do patnácti do štrnáci** se chodilo; a do dneška **sou mi učitelé protivní <NH učitelki> hlavně**

Z, 80, B, účetní, Buděj: tagže je to fajn **nebo bilo to fajn**; bilo jí devadesát ale chodila bilo **je teda**; sme obje dvje ešte zdraví a živí **teda zdraví ne ale živí**

Z, 85, B, úřednice, Buděj: jeden spolužák **no vono jich bilo víc co bili co to jako co se f tom viznali**

Z, 82, B, laborantka, Dyn: potom **učitel** že **za mnou přišel řiditel vlasně ne učitel** za mnou přišel

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: to sem chodila jako bi s- **nebo sedela sem v lavici** jako bi s klučinou

M, 27, B, seřizovač, Hrad: i diš voňi se jezdí dítat sem na to každej rok **nebo dítat hlídat vanesku**; gdiš sem prostě šel poprví **nebo nebilo to poprví**

Z, 22, B, studentka, Zbor: koňička takovího **mám jako vítvarku nebo ne úplně vítvarku ale ráda tvořim**

M, 24, B, strojař, Hrad: dělám to že ti tuški jako bi vořezávám že jo . **nebo já je nevořezávám já spíš šteluju mašini které to vořezávaj**

V syntaxi se projevují rysy **mluvenosti**, které jsou dány využitím **deiktických prostředků**, zájmen či příslovcí. Rozebíráme částečně deixi časovou, personální a sociální. Detailněji se z hlediska **deixe časové** zabýváme pouze odlišnou časovou lokalizací promluvy a děje, neboť se projevuje tehdy, když se mluvčí do prožité situace znovu vžije natolik, že ji vypráví v přítomném čase. Časové lokalizace promluvy a děje se vzájemně liší zde:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: tobje to vadí diš spíváš dobře a @ **tet'** jí slišíš; no tak tohleto von šel kolem @ pozorne ten fridrich . a **tet'** se zastavil . a **tet'** vjedel vo- že votať to z- zní falešne; no a **tet'kon** von znova jak to prolejal a **tet'** to **bilo** tam falešní vot tí kovařikovi

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: von mňel vo púl kila míň . **tet'** sme zavolali doktora a von mňel bolavou nožičku; tak já sem šla za ní **a říkám jí** že bich jako chtěla do školki

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: tadi vono to bilo takoví vopelíchaní fšecho **tet' bude dělat** ešte tadi ti dvje strani

Z, 92, B, matrikářka, Rap: já sem s tema dětma jednoho dne hrála krásně volejbal **a tet'** děti přílitli **paňi učitelko**; no tak **tet'** sme tam mi študenti přistáli bilo nás tam celej houf

Osobní zájmena v **deixi personální** odkazují na toho (to), o kom (o čem) se mluví a vyjadřují osobu, věc nebo místo, které nejsou účastníky komunikace, nýbrž stávají se předmětem hovoru. K

prostředkům personální deixe řadíme osobní a ukazovací zájmena 3. osoby. Jejich nadbytečné užívání však spěje k retardaci textu:

M, 84, B, řidič, Ráj: **ta** bila **to** bil otrok hotovej a **ta** se neozvala obranu; diš zbírala normálne jak bilo **tim** srpem takle a vázalo se **do tich** snopú; tadi bil taki pleskáček t- t- . a **ten** taki **ten** je v nemocnici; teť **to** má **náká kalkušová** . jako **to** je cera **ta to** dostala

Z, 84, B, dělnice, Borov: **to** se seklo kosama **to** se nemohlo; **tudle** já uš aňi neznám **ta** sem moc nechodí

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: sin mi dal **todle** mám vot nej **todle** mám vot nej **todle** mám vot nej

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: diš bilo **to** osvobozeňi **to** bilo f praze nejvíc a **tu** taki osvobodili rusové

Výrazy slovesného původu – jejich ustrnulé tvary typu *hele, vid', víš, podívej se, prosím tě* aj. s nepřebným množstvím dalších kombinací jsou označovány jako prostředky **kontaktové**. Z hlediska **sociální deixy** se jedná zejména o oslovovací výrazy vyjadřující vztah komunikantů v oblasti tzv. řečové etikety. Takovou roli plní osobní zájmena užívaná při tykání nebo vykání. Tykání mluvčího k adresátovi je dáno nejen přirozenou formou příbuzenských nebo blízkých vztahů, ale i osobností určitých mluvčích, která se jeví být poněkud familiérní a otevřenou. Přirozená forma tykání se projevuje v rozhovoru s příbuznými, přáteli a blízkými osobami:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: a teť **si přecta** že von najenou ..; to sem **ti** říkala jak @ hlídali ti klucí **vit'**; **holka** vot . to **ti** aňi @ nevotpovim; hmm já nevim **spo** <SM **čítej** to>; **máš** to pjekní

M, 84, B, řidič, Ráj: **viš** kolik za eletriku; tak to **viš** to je neco jiního

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: **hele** tam je to fak takoví s ěima lidma; já nevim co bich **ti** viprávjel dál ešće no; **hele** tam já uš to ňák si nepamatuju

Na určité mluvčí působilo vykání zjevně nepřirozeně, proto nám sami navrhli tykání a jiný způsob komunikace:

Z, 84, B, dělnice, Borov: já budu **tikat tobje** . tak **ti mi taki tikej** . já sem mařena a **ti si**

V určitých případech přecházeli mluvčí z vykání na tykání, zřejmě i v důsledku dvougeneračního rozdílu:

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **můžete mít** milijóni; co **můžete delat**; **podívejte se** na to; **viš** co to je f tom vlaku; ňigdi sem **ti** to nevňímala; je to heskí **vit**; **hele** já tam bila

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **počkej** já to mám tadidle; mám toho buďika tadidle

znáš to

Setkali jsme se dokonce i s poněkud familiérním, avšak s přátelským přijetím, které nám příslušníci nejstarší generace připravili. Byli jsme jimi někdy osloveni jako „děvče“, „kočička“, „holčička“, sami nám i mnohdy nabídli kávu či něco malého ke svačině. Většina mluvčích se však držela striktně daných vzorců řečové etikety a volila pouze vykání:

Z, 80, B, účetní, Buděj: **mohla ste tu sedet bila biste vjedela co biste chtela vjedet**

Z, 84, B, účetní, Poněš: polštárek **vihodte sedíte vám** tam dobře no **hodte ho** třeba tam

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **abich vám řekla pravdu** gdiš sem poprvne .
přišla mezi ti děti tak mne jako v sobje bilo ježiš to sem si vibrala te- teškou
práci; vono **vám** z něj višlo že von to nedelá; **přectafte si** že ho operoval

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: ale mám heskí holki mám heskí **podívejte se**; to si
pamatuju jak to bejvalo **to víte** to neska vůbec; **necete** uđelat kafe

Z, 85, B, úřednice, Buděj: **taki vám to musím říc** já sem teda to dectví nemňela moc
pjekní; **jesi to neznáte . pučte si to .** já uš to čtu potřetí **prosim vás**; no ale
přectafte si jeden spolužák; to sem nigdi **vám** nemňela ráda

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: **helejte se** celí ti leta co sem bila na dráze sme
zažívali jen za tí válki samí hrúzi; já **vám** tudle podám jedni novini a támle mi
majznete toho mola **došahnete** tam . to sem zvjedavá . **počkejte** takle

Minimum mluvčích bylo nejistých a nervózních, když nevědělo, jak pokračovat. Uvádíme příklad jedné staré paní, která působila zpočátku nervózně, přestože byl její příběh zajímavý. Staří lidé mají potřebu mít svůj příběh ucelený, proto kladou důraz na přípravu. Když jsou překvapeni nahráváním, které z důvodu přirozenosti nepočítá s předem připravenými projevy, působí mnohdy zmateně a cítí se nesví:

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: chodila sem @ **nebo se budete rači ptát**; já uš nevím
ježišmarjá <NH **diš vi ste mne take překvapila**> já se- **bich si to bila**
připravila; **jag vidíte** neumim aňi mluvit; **vidíte** kecám huba mi jede a najenou
nevím co; **vi ste se přišla na něco ptát tak mlufte**; **prosim vás uš to na mne**
nechtejte; ne ale víte to je to je těch dva a devadesát let **proč ste nepřišla**
přet rokem; ešte **se mne na něco zeptejte**; a teť co **si vo mne mislíte** mi **řeknete**
vi . že sem praštená . že mi vilítla neenom plotnička s páteře ale i

Staří mluvčí, a nejenom oni, neboť v rozpacích byli i mladí mluvčí, uvažovali nad tím, co by ještě mohli sdělit, nebo se případně i doptávali, co ještě jiného bychom se rádi dozvěděli. Přesto byly monology starých mluvčích dlouhé a naplněné:

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: **nevím co ešte nebo ste tĕla slišet něco o o rusech nebo o**
němcích

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **co bich vám ešte řekla; no co cete ešte vjedet; co vám ešte mám říct**

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: **nevím co bich vám řekla k tomu**

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: **no co dál; no co dál bich ještě <SM povjedela>; co bich ještě řekla <SM ti jo>**

Někteří mluvčí nebyli schopni vést samostatný monolog a předpokládali proto, že komunikace s nimi je náročnější:

Z, 28, B, zdravotní sestra / mateřská dovolená, Buděj: **hmm . se mnou je to těžší co**

Pokud mluvčí špatně slyšeli, dali své omezení najevo nebo se snažili přizpůsobit:

M, 91, A, lékař, Čachr: **počkejte já du takle blíž k vám abich vám rozumnel**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **ježiš já neslišim do prkínka**

Vypravěči se omlouvali za své indispozice dané zdravotními obtížemi:

Z, 90, B, referentka, Buděj: **já uš se špatně vijadřuju po tej moskovej mrtvici já se omlouvám velice . nemám tu sou- sou- souvislou řeč**

Mluvčí se ujišťovali, zda je vyprávění zajímavé a naplňuje naše očekávání:

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **zajímá vás to**

M, 79, B, rybář, Buděj: **uš sem no višel sem ze školi cete dál . višel sem ze školi**

Někteří mluvčí se s námi podělili o básničky, které znali a pamatovali si je od svých maminek (např. Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho; Z, 88, B, kontrolor, Buděj).

Určité pasáže nechtěli mluvčí zveřejňovat, neboť měli i přes anonymizaci údajů obavy před odkrytím totožnosti a pro ně podstatných informací:

Z, 92, B, matrikářka, Rap: **to tam nedávejte proboha**

Shrnutí

Situační zakotvenost se odrazila v **prostém oslovení posluchače vokativem** nebo **nominativem**. Některá oslovení se stala **citoslovečnými větnými ekvivalenty**. Vypravěči nejstarší generace měli **potíže s výbavností** jmen osob, míst a pojmenování, při námaze si ulevili **expresivními výrazy** a pomocí **přívětných konstrukcí** hledali vhodnější výraz k vyjádření. Ve vypravování příhody bylo nejběžnější **napojování** výpovědí na sebe pomocí spojky a začátků větných spojení *a von, a vona, a vono*. **Přídavné výrazy** *viš, co, jo, no, ne* udržovaly kontakt s posluchačem. Větné konstrukce působily, jako by **vtahovaly adresáta do děje**. S nedostatkem větné a nadvětné perspektivy souviselo **nadužívání částice no, redundance, vycpávkové výrazy** (*holt, prej, prostě, normálně,*

jako, jakoby, teda/tedy, vlastně, třeba, fakt, respektive, defacto), **pleonasmus**. Časté byly **aposiopese**, nenadále odmlčení, nedopovědění započaté věty nebo přerušení výpovědi. Neschopnost formulovat časové a místní určení signalizovala neurčitá zájmena *ňákej, ňáká* hlavně u jmen osob a příslovce *ňejak*. Před výpověď bývá vytačen nebo dodatečně připojen **samostatný větný člen**. Pro zpřesnění výpovědi byly k dispozici **adordinační prostředky** nebo **rektifikace**. Odrazem postupného vybavování myšlenek bylo volné **aditivní přiřazování** konstrukcí. **Deixe časová** byla zajímavá v časové lokalizaci promluvy a děje, neboť se projevila tehdy, když se mluvčí do prožité situace znovu vžil natolik, že ji vyprávěl v přítomném čase. K prostředkům personální deixe jsme řadili osobní a ukazovací zájmena 3. osoby, jejich nadbytečné užívání však šlo k retardaci textu. Prostředky **kontaktivní** *hele, vid', víš, podívej se, prosím tě* sloužily jako oslovovací výrazy vyjadřující vztah komunikantů v oblasti řečové etikety.

12.7 Lexikum

Při analýze lexikální části práce vycházíme jednak z transkribovaných nahrávek, obsahujících zajímavé výrazy různého původu, a jednak z dotazníku jihozápadočeských nářečních výrazů, slovo tvorných zvláštností a výpůjček z německého jazyka, respektive z bavorského a rakouského nářečí, které ovlivnilo právě slovník jižních i západních Čech.

Zaměříme se nejprve na dotazník. Rozebíráme jej v jeho čtyřech oblastech, tj. slovo tvorné zvláštnosti, nářeční výrazy, ustálená spojení, výpůjčky z němčiny.

Mluvčí nejstarší generace znali a někteří i užívali nejrůznější **slovo tvorné zvláštnosti**. Nedospělého jedince neoznačovali pomocí přípon **-e, -ě**, k jeho označení používali např. adjektivum *malý, malá, malé*. Tento jev proto považujeme mezi nejstarší generací za nepoužívaný. **Přechylování ženských jmen** s příponami **-alka, -anda, -ka, -ice** se ukázalo být známým a užívaným jevem, přičemž nejčastější příponou je **-ka**. Některé ženy dodaly, že jejich příjmení byla těmito příponami upravována a byly za pomoci těchto přípon neoficiálně oslovovány svými přáteli (např. *Měšťanka, Trantinka*). Pro jiné mluvčí bylo sice takové přechylování známé, setkali se s ním však podle svých slov na venkově, protože ve městě se ženy titulovaly rodinným jménem. Jiní přechylování s příponou **-ka** slyšeli, ale nepoužívali. Běžným jevem bylo i **přichýlení ke stejnému typu**, nejčastěji mluvčí uváděli přichýlení u výrazů *cukrle-cukrlata, hůdĕ-hůd'ata, kafe-kafata, katĕ-ka'ata, liče-ličata, mejšle-mejšlata, srce-srcata*. Potvrdili znalost tvarů, které se používaly nejen za jejich mládí. *Cukrlata* nebo *ka'ata* slyšeli i u babiček a běžně říkají, že *si udělají dvě kafata, kolik kafat mám udĕlat* aj. Výraz *káva*, v plurálu *kávy* totiž skoro vůbec nepoužívali. Znalost a užívání **rodinného jména s příponami -íčků, -ouc, -ů** se aktivně projevily u šesti mluvčích; jedna paní pocházela z

Dobřejic, kde znala rodinu *Krejčíčků*. Další seniorky si vybavily rodiny *Candru, Martinu, Laštovku*. Užívání rodinných jmen s příponou **-ů** můžeme vidět i na příkladech v textech (viz např. M, 84, B, řidič, Ráj: tak tadi bidlí us- nu u **brůškú** jako naproti; v chlumu tam sme bili v nájmu u **cipínú**; Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: tadi jo jarda **hrúzú**; Z, 88, B, kontrolor, Buděj: jak se říká u **špačkú**; **požárkú** bili na- na rohu tí ulice; Z, 82, B, laborantka, Dyn: von bil v\$ nejakej honza **midlilú**). **Zdrobněliny** s příponami **-al, -álek, -alka, -alko** byly ve srovnání s předcházejícími jevy časté, mluvčí v daných tvarech však používali jen určitá slova. Na venkově slyšeli, ale sami nepoužívali tvary *Honzal, pejsálek*, ovšem slova *misalka*, malá miska (viz *dej kočkám do misalky*), *pusalka* už někteří znali, protože se s nimi setkali u maminek, a také je sami používali.

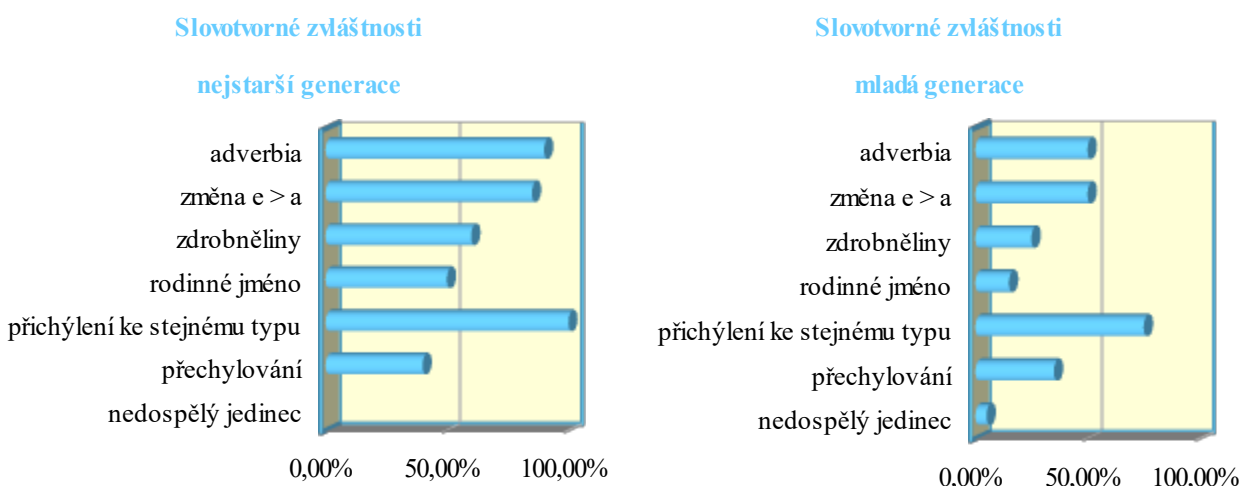
Znalost a používání **změny e > a v měkkých slabikách** byly zřejmé nejvíce u jednoho příkladu, *sršeň > sršán / sršáň*. *Sršán, sršáň* byl považován za většího než *sršeň*. Někteří mluvčí slyšeli i změnu u slova *vřes, břes > břasa*, aktivně však toto slovo nepoužívali a některým znělo dokonce jako řasa. Slovo *jahla* slyšely ještě dvě mluvčí u svých babiček kolem Týna nad Vltavou (viz *podej mi jáhlu*), samy však přehlasovaný tvar už nepoužily.

Tvary **adverbii** se projevily v textech výše, zde uvádíme jejich další realizace – *drobek, drobet* trochu (viz M, 84, B, řidič, Ráj: ta noha e náká vivrácená **drobet**; je tu toho **drobet** no; **drobet** to kakaa si dám do toho), *kerak* jak, *k posledu* naposledy, *veselejš, teplejš* s koncovkou **-š** typickou pro jižní Čechy, *pocad', pocád'* i *pokad', pokád'* místo pokud, *vocad', vocád'* místo odsud, místo všude *všade, všady* s hláskovými střídáními. Mluvčí dodávali i spojení *vocad' pocad'*. Všechna tato adverbia považujeme vesměs za běžně používaná. Mluvčí je znali, používali a v mluvě je střídali se spisovnými tvary. Adverbium *chutě* ve významu rychle mluvčí znali a z poloviny i užívali (viz *běž chutě*). Nedá se však považovat za časté jako výše uvedené příslovce.

Příslušníci mladé generace **slovotvorné zvláštnosti** také znali. Slyšeli **přechýlené tvary ženských jmen**, ačkoliv je často nepoužívali (nejvýraznější používanou příponou byla **-ka**), i **přichýlení ke stejnému typu** (*cukrle-cukrlata*). Sami používali tvary *kafe-kafata* (viz *dáme kafata?*), *katě-ka'ata*, která se vžila pro označení jakýcholiv kalhot. Jeden mluvčí pro zajímavost uvedl i tvary, které používal se spolužáky na základní škole (viz *kafeto, vejcoto*). S přichýlenými tvary slov se seznámili u svých babiček nebo maminek, přesto se nedá říct, že by je aktivně všechny používali, spíše se omezili na určité lexikalizované a častější výrazy. Setkali jsme se s aktivním užitím přichýleného výrazu (viz M, 27, A, grafik, Pís: to sou takový **polata** a lesi).

Z **dispalatalizace e > a** byl známý nejvíce tvar *sršán, sršáň*, jelikož jde o výraz lexikalizovaný a mluvčí sršni ani jinak neřeknou. Jedna mluvčí zaznamenala dispalatalizaci i ve slově *jahla*. Užívání **rodinného jména s příponami -íčků, -ouc, -ů** se aktivně projevilo u dvou mluvčích, kteří spíše užívají tvary příjmení např. *Dvořáků, Nováků, Šafářů* apod. **Zdrobněliny** typu *misalka, pejsal* či *pejsálek* nebo *pusalka* znalo a užívalo jen několik málo mluvčích.

Z **adverbií** používají nejvíce tvary *drobek, drobet, kerak, teplejš, veselejš* či *voad', pocad', všade* i *všady*. Adverbium *k posledu* mluvčí slyšeli u svých prarodičů. Někteří se s tvary adverbii setkali, slyšeli je a znají je, ale běžně zmiňované výrazy nepoužívají. Označení nedospělého jedince příponou **-e, -ě** bylo pro mladou generaci téměř neznámé, s tvary se neseťkali; za celou skupinu můžeme uvést jednoho mluvčího, jenž se s tvary setkal, slyšel je (viz *Plojhárče*), a měl dokonce i přezdívku (viz *Moskváče*).

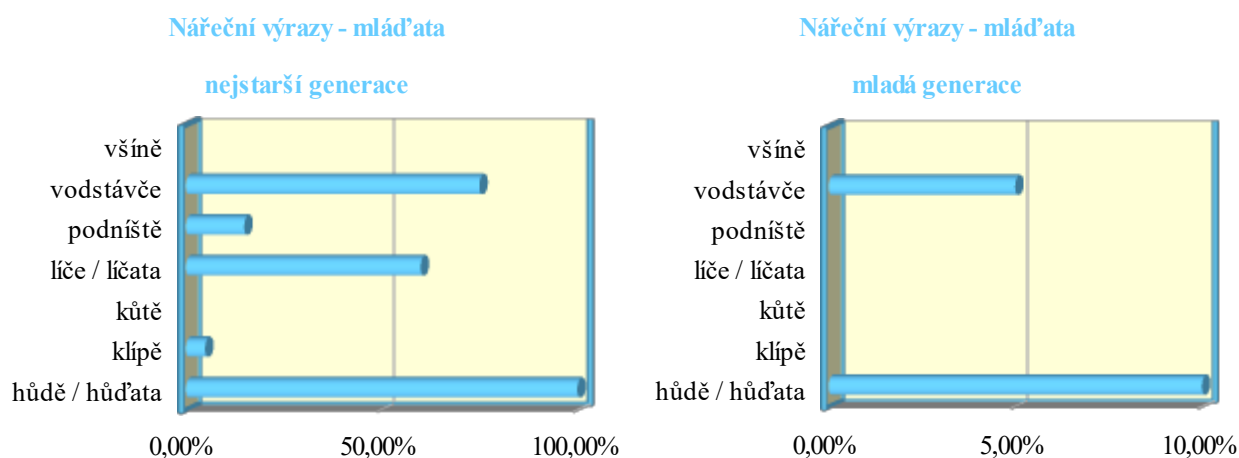

Nářeční výrazy jsou již bohatěji zastoupeny, protože jejich znalost či povědomí o nich vykazují větší úspěšnost. Mluvčí nejstarší generace k nim dodali, že jde o slova krajová, z nichž některá jsou známá např. na Třeboňsku, jiná např. na Písecku, další pocházejí z oblasti Českobudějovicka.

Názvy mlád'at mluvčí pocházející z vesnice užívali, jiní je slyšeli hodně právě na vsi, když zde pobývali jako děti. Týkají se výrazů *hůdě, líče, podníště* nebo *vodstávče*. Do současnosti se uchoval ve slově *hůdě* význam značící nedospělé děvče, příp. dítě. Tento výraz se drží u nejstarší generace. Mladou generací již používán není. Mluvčí se s výrazem setkali opět u svých babiček (viz *to hůdě tak zlobí*) nebo na vesnici. Jedna z mluvčích vzpomínala, že *hůd'ata* říkala její babička mlád'atům kachny, nikoliv dětem. Další z mluvčích si vzpomněla i na výraz *d'ouče*, který se také používal a který slýchávala (viz *ať to d'ouče jde domů*). Výraz *klípě* byl znám pouze minimem mluvčích. Babičky podle dokladů mluvčích na kachňata s kachnou volaly *líče, líčata, líčky*, aby je přivedly

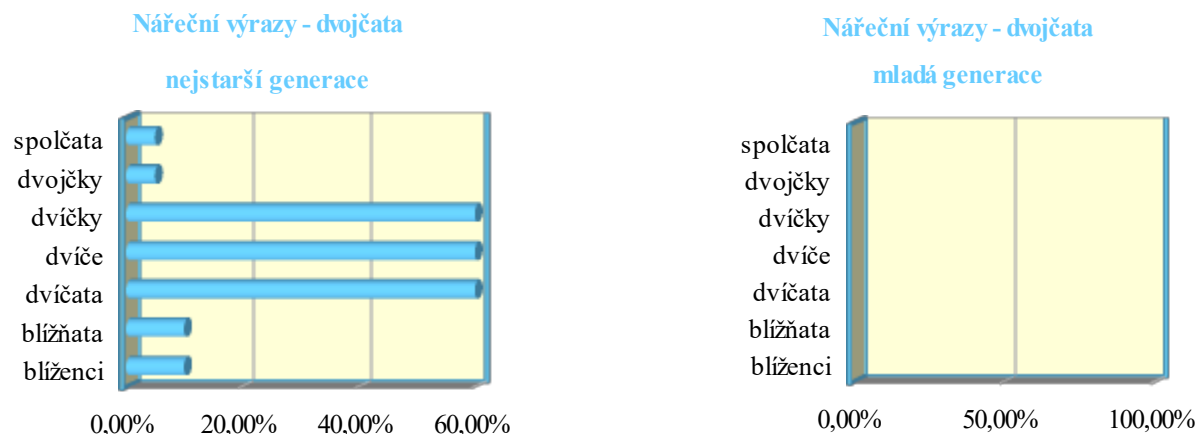
domů. Některé mluvčí si vzpomněly na výraz *podníště*, slyšely jej a ještě znaly tvar *podnísky*, druhá housata. Teleti odstavenému od krávy říkali *vodstávče*. Výrazy *kůtě* a *všíně* zůstaly bez povšimnutí, tyto tvary mluvčí nepoužívali a ani si je nevybavovali.

Nářeční názvy mlád'at zástupci mladé generace znali opět především díky svým prarodičům, maminkám nebo dalším příbuzným. Jednalo se o výrazy *hůdě*, *hů'data*, *líče*, *líčata*, *vodstávče*. Občas použijí výraz *hůdě*, *hů'data* dvě mluvčí, přičemž jedna z nich označuje i mladého, hubeného a drobného chlapce. Nevelký zbytek mluvčích se s výrazy seznámil, vybavoval si, že je zaslechl nebo slyšával hlavně u babiček a maminek, ale aktivně je rozhodně nepoužíval. Zhruba 60% mluvčích se s danými slovy neseťkalo, ani si je nevybavilo.

Dvojčata byla *blíženci* nebo *spolčata*, spíše se ovšem užívala slova *dvičata*, *dviče*, *dvičky*. Jeden mluvčí pocházející z Plzně říkal pouze tvar *dvojčky*. Jedna mluvčí uvedla i variantu *blížnata*. Všichni však dvojčata nářečně neoslovovali, užívali běžné označení dvojčata.

Pro mladou generaci zůstalo nářeční označení **dvojčat** úplně neznámým jevem. Jedna mluvčí zná výraz *spolčata* v jiném spojení, což svědčí o dvougeneračním posunu významu slov (viz *dva spolčení lidé kující pikle*).

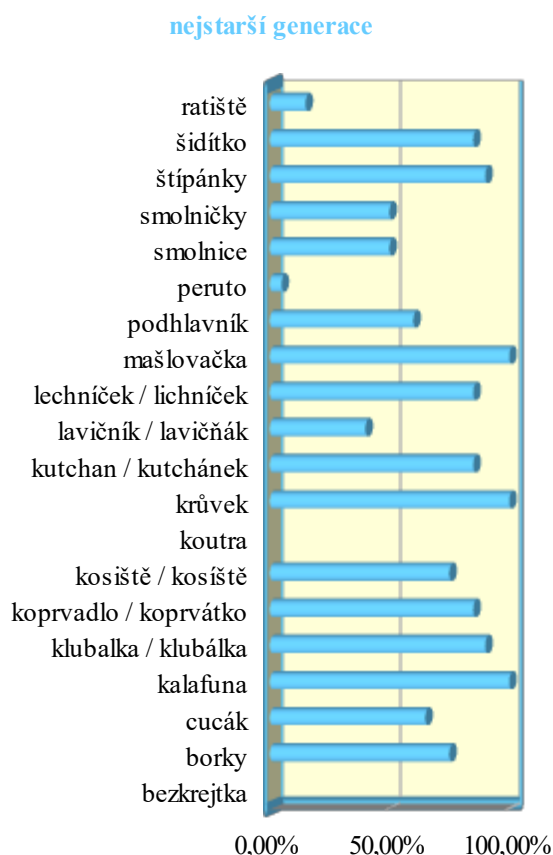
Oblast **prostředků, nástrojů a nářadí** byla bohatě zastoupená. Ač mluvčí vždy nedovedli přesně název věci zařadit, tušili, že je prostředek nebo nástroj použitelný k podobné činnosti. S názvy mnohých prostředků a nástrojů se opět setkali převážně na vsi, když šli lidé pracovat na pole, do lesa nebo na statek. *Bezkrejtku* nikdo z mluvčích neznal. Výraz *borky* byl už úspěšnější. Rašelinu chodili rýpat na blata a sušením z ní získali tyto cihly. Mluvčí znali i výrobu, borky „se štosovaly do hranic a schly na slunci“. Vzpomínky se váží opět k babičkám, na Třeboňsku se *borkami* hodně topilo, byly u babičky ve stodole, kam pro ně děti chodily. Známý a používaný byl výraz *kalafuna*, jelikož mnoho mluvčích nejstarší generace hrávalo na housle či mělo v rodině houslistu (např. tatínka-učitele, který hrál na housle); ve výjimečných případech netušili, o co se přímo jednalo, ale věděli o spojitosti s houslemi, že „jde o něco na mazání na housle“. Znali a používali i *klubálky*, kolíčky na prádlo. Název *kopravadlo* nebo *koprvátko* značící poklici nebo pokličku byl známý a používaný. *Kosiště* či častější varianta *kosíště* byla tyčová násada na kosu a mluvčí uvedli i výraz *ratiště* značící totéž, někteří však pod výrazem *kosíště* spatřovali kosu samotnou. Výraz *kosíště* někteří slyšeli opět v mládí u tehdejší nejstarší generace při kosení trávy (např. v Němčicích, když děda kosil trávu).²⁴ Výraz *koutra* hodnotíme jako dávno zapomenutý. *Krůvek* znali, jak dodávali, sloužil k ohřevu hrnku, dokonce na *krůvku* seděla i husa na vejcích. Z domácího prostředí často od maminky znali a slyšeli *kutchan*, *kutchánek* (viz *podej mi kutchan*). Průměrně používaným výrazem byl i hadr či ručník nejenom na mytí nádobí *lavičník* nebo jeho varianta *lavičňák*. Malíčku se říkávalo *lechníček* nebo *lichníček*, používanější byla ale první varianta, *lechníček*. Běžným výrazem denní potřeby je *mašlovačka*, peroutka na potírání těsta. S výrazem *podhlavník*, polštář, se mluvčí setkali, ale kombinovali jej s výrazem polštář. *Podhlavník* byl i jakousi tvrdou podložkou, vycpávkou pod hlavu. Nářečným výrazem bylo i *peruto*. S tímto slovem jsme se jednou setkali, ovšem v původním významu křídla, který navíc mluvčí spojil nelogicky (viz M, 84, B, řidič, Ráj: to víš **peruto** s prasete <SM je lepší>). Známý a užívaný je i výraz *smolnice*, louč, k níž patří i *smolničky*, třísky na zatápění, které mluvčí dokonce sami vyráběli. Mluvčí informovali, že *smolnice* bylo dřevo se smolou, které dávaly babičky do peřiny i proti molům. O něco častějším a užívanějším výrazem pro třísky než *smolničky* byly *štípánky*. *Šidítka* je výraz známý a užívaný, mluvčí tak říkali nejen dudlíku, ale i chrastítku nebo nějaké hračky k ošizení a uklidnění dítěte. Také se mu říká *cucák*.

Oblast **prostředků, nástrojů, nářadí** se svými nářečnými variantami je mladé generaci zprostředkována opět zejména prarodiči nebo rodiči v domácím prostředí při práci v kuchyni, v dílně, na zahradě apod. Výraz *kosíště* např. používal dědeček jednoho mluvčího, který ještě kosil

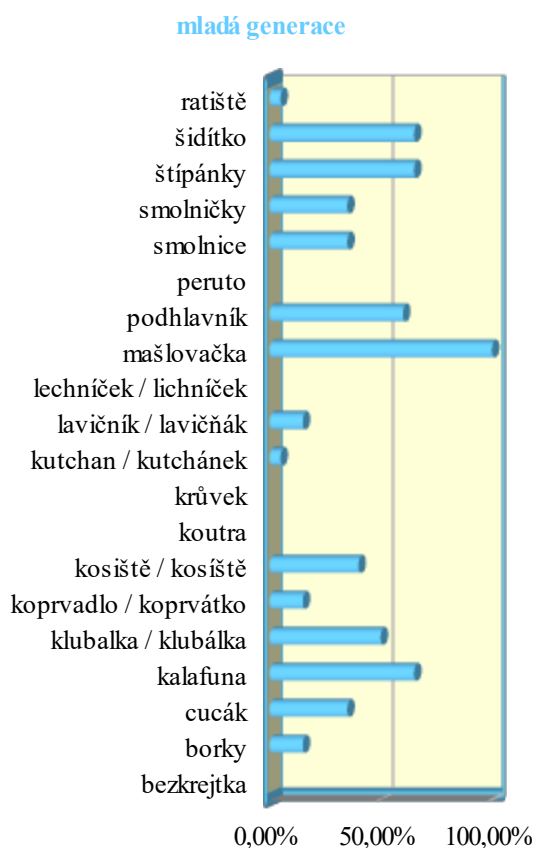
²⁴ Jedna mluvčí si vybavila i výraz *žentour*, sekačku na trávu pro drobné sekání trávy na krmení. *Žentour* se na vesnicích poháněl za pomoci zapřaženého vola (Bohuš. [online]. [cit. 07-29-2017]).

trávu kosou, jiná mluvčí *kosíště* používá na zahradě. Většina slov byla známá, ovšem nepatřila pokaždé k aktivně používaným. Ve spojitosti s touto oblastí uveďme příklad zajímavého frazému, o nějž se s námi podělila jedna probandka (viz *to triko máš na sobě jako lavičnick – vytahané, seprané, nepravidelně střižené*).

Nářeční výrazy - prostředky, nástroje, nářadí

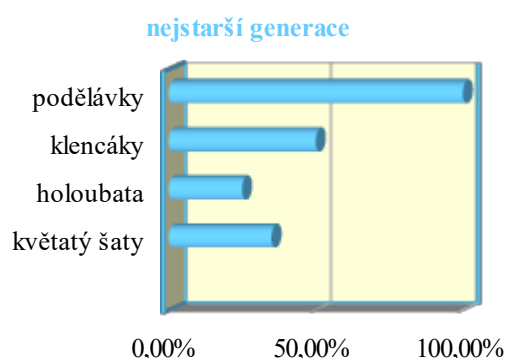
Nářeční výrazy - prostředky, nástroje, nářadí

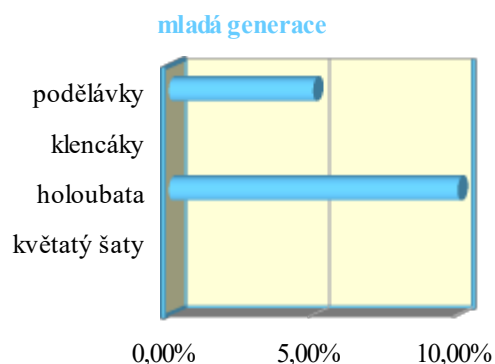
Slovník týkající se **oblečení a obuvi** byl známý a v některých výrazech i stále používaný. Pod *květatými šaty* si představme šaty hodně zdobené, barevné, s přespříliš květy, označení se ale příliš nevžilo, říká se spíše květované šaty. Pro obuv se vžily různé názvy. *Holoubata*, jak jeden mluvčí uvedl, vyráběl jeho dědeček, nosily se do chléva, seniorky dodaly, že měly špice, dobře se v nich klouzalo a byly menší náhradou za *podělávk*y. Dřevěné pantofle pokryté kůží a určené k nošení většinou do chléva byly *podělávk*y. Mluvčí vzpomínali, že v *podělávkách* chodili do školy. Jiný název pro celodřevěné vydlabané dřeváky, které se nosily do chléva, byl *klencáky*.

Mladí mluvčí z **oblečení a obuvi** sami mnoho výrazů nepoužívali. Pod *podělávkami* si představili kalhoty; někteří mají výraz spojený pouze se spodními kalhotami, nikoliv s pantofli.

Nářeční výrazy - oblečení a obuv

Nářeční výrazy - oblečení a obuv

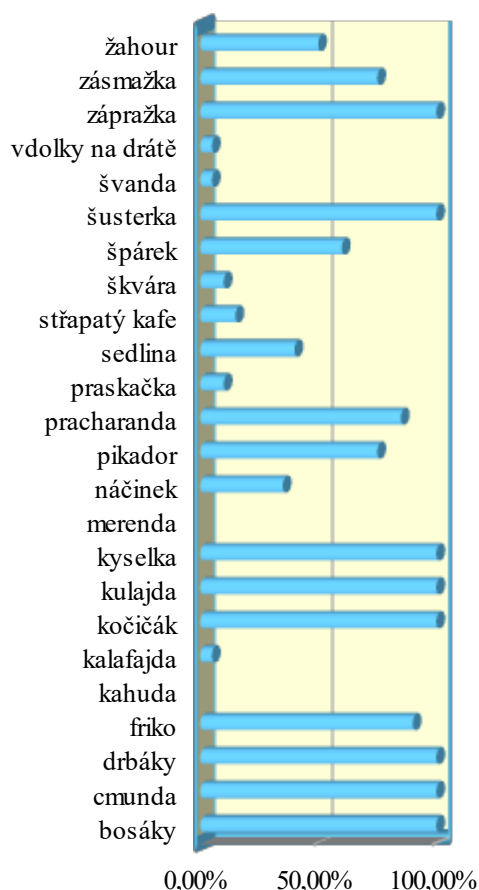
Část **jídlo** byla dosti známá, mluvčí na slova zdařile reagovali. Názvy valné většiny pokrmů slyšeli a znali. Některé běžně používali, denodenně je totiž slyšeli i u svých maminek a babiček, proto se dané výrazy vžily (např. knedlíkům se říká *bosáky*, *drbáky*, stroužek česneku je *špárek*). Jindy se volily spíše názvy obecněčeské. Pro knedlíky se užívala dvě různá označení, *bosáky* a *drbáky* mající namodralou bravu. *Cmunda* je známá snad každému Jihočechevi. Polévky do kysela měly různé názvy, které byly známé a užívané. Základem byla kysaná smetana nebo mléko, některé se ještě vylepšovaly houbami, bramborami nebo zelím. Šlo o husté polévky, mnohé měly konzistenci smetanových omáček – *friko*, stále užívaná *kulajda*, známá byla také *kyselka*, kterou mluvčí správně rozpoznali jako bílou polévku z brambor s vejcem vařeným natvrdo. Jedna probandka i dodala, že doma říkali kysané polévce *kulajda*, kdežto její babička užívala výraz *friko*. Kyselu se říkávalo i *praskačka*, i když výraz nebyl tolika mluvčími užíván. Jak uvedla jedna paní, *praskačka* se nazývala proto, že v polévce bylo vše spráskané dohromady. Výraz *kalafajda* byl znám a užíván jen omezeným počtem mluvčích. Připravoval se z ní i sladký pokrm, do kterého se přidávala smetana. Známý a používaný název pro lepenici je *kočičák*. V omezeném množství výskytu se říkal *náčinek* (viz *vem si ten náčinek*). Známý a i mezi nejstarší generací užívaný je výraz *pikador*, přestože mělo jít podle našich předpokladů o pokrm spojený spíše s mladou generací. Výraz *pracharanda* byl známý a používaný. Mluvčí si vybavili, jak na koláče nebo škubánky sypali různé posypy, nejčastěji hruškový. K dalším používaným slovům patří *sedlina*. Určité výrazy byly nejen neužívané, nýbrž úplně neznámé. K takovým výrazům patří spojení *střapatý kafe*, jelikož jde o spojení specifické a rozeznal jej jeden mluvčí. Míchaným vajíčkům se říkalo *škvára* a ani tento výraz neobstál. Výraz *špárek* byl známější, používal se průměrně se svou běžnou alternativou stroužek. Vedle výrazu škubánky se vyskytovaly i varianty *šusterka* nebo německé *šterc*. K *šusterce* byla dodána i další verze, *šuška* (Hugo a kol, 2009, s. 419). Dalším specifickým a ojedinělým výrazem bylo spojení *vdolky na drátě*. Mluvčí jej doložili, neboť je dělávaly jejich

maminky. Pro jíšku se vžily dva názvy, častější *zápražka* a *zásmažka*. Ze *zápražky* se připravoval i druh polévky, který doložila jedna mluvčí, totiž *praženka*. Rozvařeným borůvkám, kterých byla podle pamětníků plná blata, se dodnes i mezi střední generací říká *žahour*, jelikož druhý název, *kahuda*, zůstal pro mluvčí absolutně neznámý, a další variantu, kaši *švandu* znal malý počet mluvčích. Neznámý či snad už spíše pozapomenutý byl i sladký pokrm *merenda*.

Mladí vypravěči znají **jídlo** opět hlavně prostřednictvím žen v rodinách, s nimiž trávili v dětství čas v kuchyních, a slova si přenesli i do svého slovníku. Některé výrazy užívají aktivně, jiné ne; zůstávají i taková slova, která už neznají mladí lidé vůbec, nebo jim nedokáží přiřadit původní význam. *Pikador* je mezi mladými lidmi v Budějovicích a okolí známý, jelikož přišel do módy v 90. letech, kdy byl běžně dostupný ve stáncích. Bramboráku se neřekne jinak než *cmunda*.

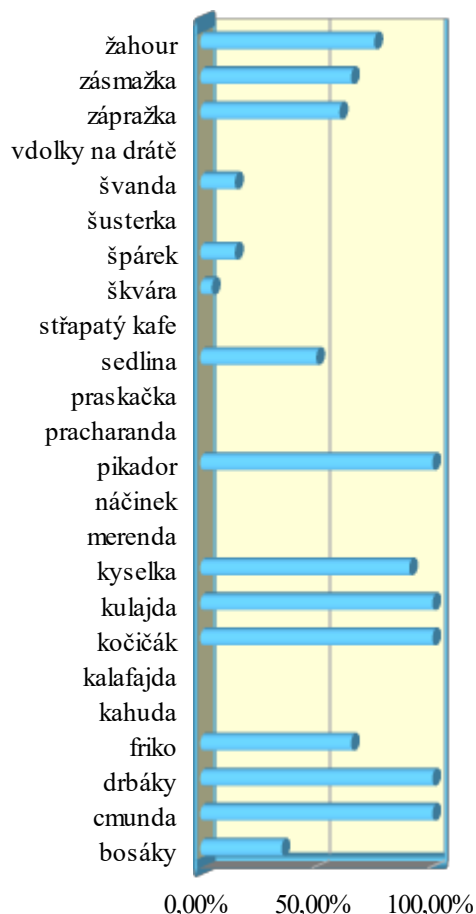
Nářeční výrazy - jídlo

nejstarší generace

Nářeční výrazy - jídlo

mladá generace

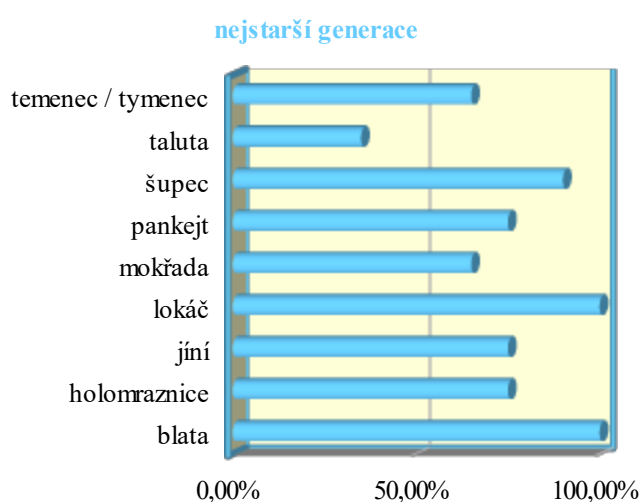

Krajina jižních Čech si vysloužila několik názvů, mezi které patří *blata* (říká se *být na blatech*, *jít na blata*); říkalo se tak i rybníkům v jižních Čechách. Mluvčí vzpomínali, že na blatech byla

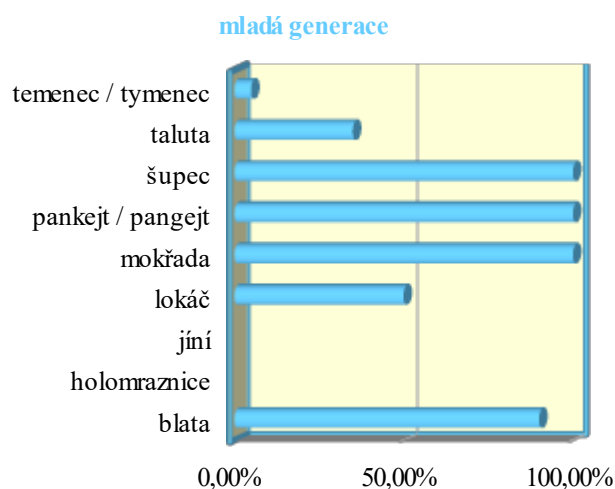
rašelina, kterou chodili rýpat a sušením z ní vyráběli cihly. Na blatech se skladovalo i seno v seníkách. Jinovatka, mráz bez sněhu se jmenoval *holomraznice*. Znáám byl i jiný výraz, *jíní*, které vzniká při ranní mlze, když mrzne tzv. *na holo*. Větší kaluži po dešti se říká *lokáč*, a když byli mluvčí malými dětmi, slýchávali varování spojené se stoupnutím do *lokáče* (viz *neskákej do tý lokáče, nestoupni do lokáče*). Močál se běžně nazývá *mokřada*. Oblasti směrem na sever od obce Přísečné říkali „na mokřadech“. *Pankejt* (viz *opři kolo o pankejt*) byl mluvčím znám anebo jej zaslechli od statkářů, kteří jezdili s koňským povozem. Běžné je označení pro silný vítr nebo déšť, kterým se zde říká *šupec*. Stoka, příkop u cesty je nazýván *taluta*. *Temenec*, častěji však *tymenec* je pramen, známý podle mluvčích jako studánka na potoce nebo na louce, ze které se brala voda k práci na poli. Mluvčí v *tymenci* viděli i druh mokré půdy, protože do tymence prosakovala spodní voda stékající z vyšších poloh.

Slova týkající se **krajiny** jsou pro mladé mluvčí poměrně známými a užívanými (viz *vjet do pankejtu, sjel do pangejtu*, zde i varianta *pangejt; skončil v talutě*). Šupec je mimo silný déšť také bouřka s kroupami.

Nářeční výrazy - krajina

Nářeční výrazy - krajina

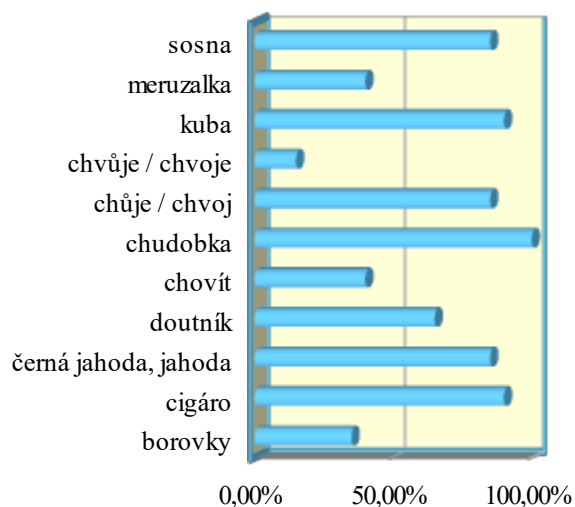
Z rostlin jsme uvedli příklady *cigáro*, jak se říkalo a ještě říká orobinci. Vyskytla se i známá varianta *kuba*, jak mluvčí orobinec také nazývali, nebo *doutník* pro jeho vzhled připomínající právě dlouhý doutník. *Černé jahody, jahody* je běžný název borůvek (viz *dem na jahody*), ovšem názvy borůvek a jahod se lidem někdy pletly. Jiní mluvčí užívali pouze běžně české slovo borůvka. Existovala i varianta *borovky*. *Chovít* byla nevyvinutá, měkká a neuzavřená hlávka zelí a dal vzniknout frazému *být jako chovít, chovítek* (viz *je jen chovítek*), být hubený a slabý. Mluvčí nejstarší generace dokládali, že se setkali spíše s tímto frazémem, který používali, než se samotným

slovem *chovít*. Frazém slyšeli i u svých rodičů nebo prarodičů. Běžně používanými slovy jsou stále *chudobka*, *sedmikráska*, které se říká i *sedmikráska chudobka*, *chůje* nebo *chvoj*, *chvoje*, nářečně ještě *chvůje* se starým dloužením s následnou změnou **ó > uo** a **> ů** označující chvojí, přičemž jsou ve většině případů používané zejména varianty *chvoj* a *chůje*. Angreštu se říkávalo *meruzalka*; výraz byl známý, protože ho mluvčí slyšeli i u svých přátel, nedá se ale říci, že by ho aktivně ve větším množství sami používali. Vžil se název pro borovici, které se říká *sosna*.

Mladí mluvčí z nářečních slov označujících **rostliny** znají dobře výrazy pro chvojí, jemuž nejčastěji říkají *chvoj* nebo *chůje*, orobinec je známější pod výrazem *kuba* nebo *doutník*. Borůvce se sice říká *lesní jahoda*, ale podle mluvčích si ji pak lidé pletou s opravdovými jahodami lesními. Takto podle vybraných mluvčích říkávaly borůvkám babičky. Slovo *chovít* je známé hlavně ve frazému (viz *je to takový chovítek* – drobná postava, třasořitka). *Chudobkou* označuje jedna z mluvčích obecně rostlinku ubohou, na které nic není.

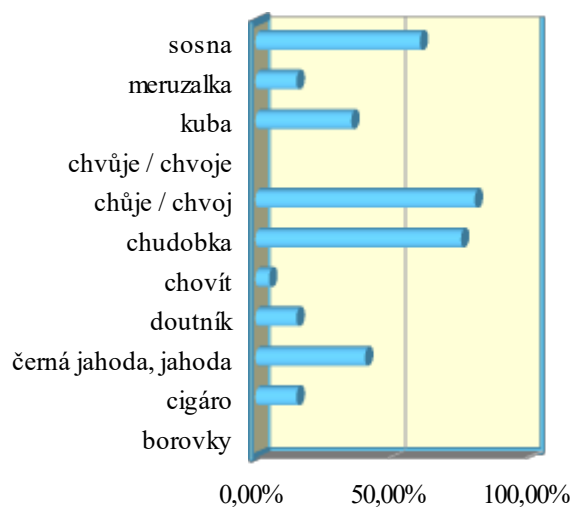
Nářeční výrazy - rostliny

nejstarší generace

Nářeční výrazy - rostliny

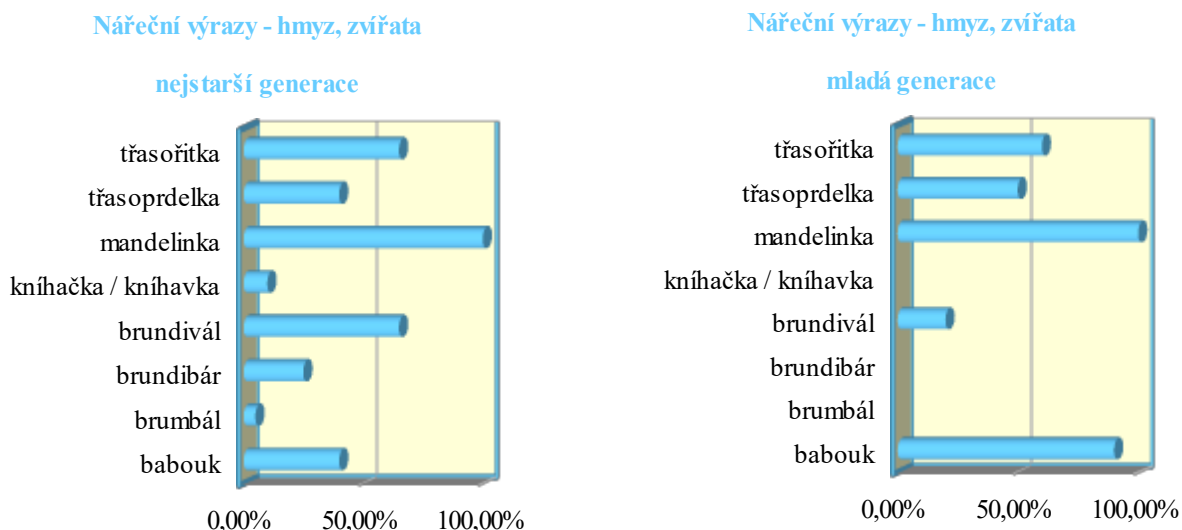
mladá generace

Uvádíme i příklady ze světa **hmyzu a zvířat**. Pavoukům nebo i broukům se říká *babouci*; u většiny lidí vyvolávalo slovo spojení spíše s pavouky, nikoli s brouky. Známa je stejnojmenná kapela *Babouci*, nejstarší jihočeská dechovka. Velký chrobák byl *brundivál*, mluvčí užívali dále varianty *brundibár* či výjimečně *brumbál* a byl to podle nich nejen velký brouk, ale i veliký čmelák. S výrazy *knihačka*, *knihavka* se už příliš mluvčích nesetkalo, a proto je ani velké množství lidí neznalo. *Mandelinka* je slunéčko sedmitečné, říká se tak i mandelince bramborové, „americkému broukovi“. Konipas bílý se nazýval *třasoprdelka* i *třasořitka*. Mluvčí obě slova znali, používali je však z různých důvodů; někteří skutečně označovali konipase, jiní těmito výrazy označovali

drobného, nesmělého a slabého člověka, „střízlíka“.

Oblast **hmyz a zvířata** obsahuje známé výrazy. *Třasořitka* se spíše než k označení konipase bílého používá k označení drobného člověka, který vypadá, že nemá mnoho sil.

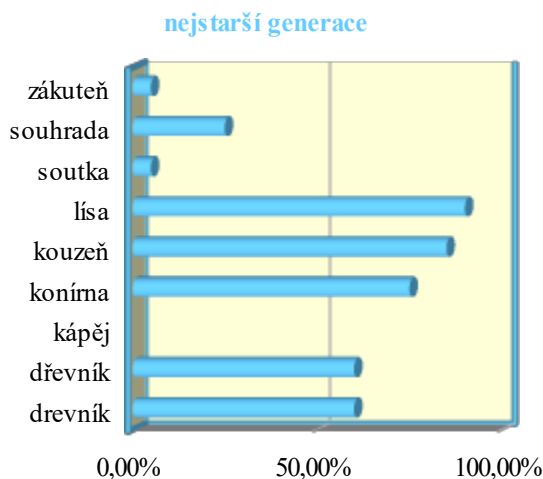
Mnoho výrazů se váže k **lidskému obydlí a stavení, výtvorům**. *Drevník, dřevník* slouží dodnes jako dřevěný domek namísto kůlny. Užívány jsou i výrazy *šupna* (viz níže), ojediněle *šopa*, které samozřejmě nebyly mezi všemi mluvčími známé, ale zaslechli je.²⁵ Maštal pro koně byla známá pod názvem *konírna*, a jak jedna z mluvčích uvedla, rozlišovalo se, kde byl ustájen hovězí dobytek, koně a prasata, např. *teleťárna* sloužila k ustájení telat. *Kouzeň* byl tmavý kout v komoře, u pece, černý kout pod kamny, popř. výklenek pod pecí. Se slovem se mluvčí setkali a slyšeli jej, říkali *dát něco do té kouzně*. *Kouzeň* sloužila i k uskladnění hospodářských zbytků. *Lisa* byla dřevěná vrátka z prkének v plotě na zavření hus a jiných domácích zvířat. Šlo i o ohradu u vozu, žebřiny, podle mluvčích se seno založilo na voze *lísami*. Říkalo se tak i spletené desce z proutí na sušené ovoce. Byla to i vrátka, zavírání u plotu nebo nízká branka do předsíně. Ze známých, avšak neužívaných výrazů uveďme *soutku*, kout mezi domy. O něco lépe dopadla *souhrada*, cesta mezi dvěma domy, zahradami nebo mezi ploty statků, kdy se šlo *souhradou*, cestou mezi zahradami, do dvora. Jedna z mluvčích dodala ještě výraz *zákuteň*, uličku mezi dvěma domy (viz *projdi zákutí*), poněvadž *kápěj* byl výraz naprosto neznámý.

Pro generaci mladou jsou určité výrazy značící prostory **lidského obydlí a stavení, výtvořů** známé, ale někteří používají častěji jejich nepříznačivé varianty, jako např. místo *drevník, dřevník* výraz *kůlna* s variantou *kolna*, místo *konírna* slovo *maštal* či *stáj*. Jiní naopak běžně označují *kůlnu* slovy

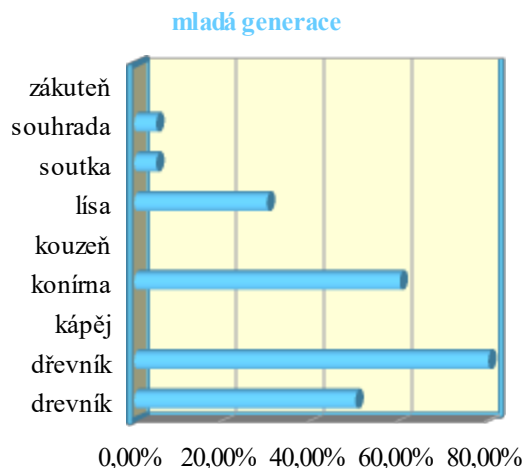
²⁵ Potvrzujeme užívání obou výrazů. S oběma jsme se setkali u různých mluvčích. Po příjezdu k dědečkovi se kůlně říkal *drevník*, doma u babičky to byla pro změnu *šupna*.

drevník i *dřevník*, neboť ho mají doma či na chalupě. Významy slov *kouzeň*, *sednice* někteří z mluvčích znali nebo zaslechli, ale aktivně neužívali. Používaný jednou mluvčí je výraz *soutka* s výslovnostní variantou *soudka*. Zbylé výrazy zůstaly neznámé. Uvádíme příklady aktivně používaných slov.

Nářeční výrazy - lidské obydlí a stavení, výtvo

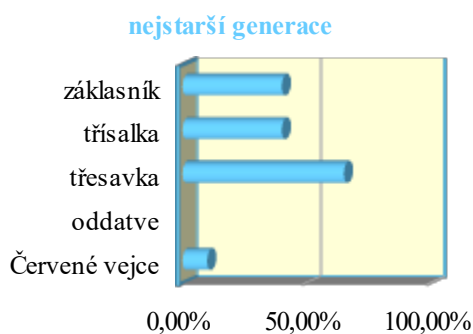
Nářeční výrazy - lidské obydlí a stavení, výtvo

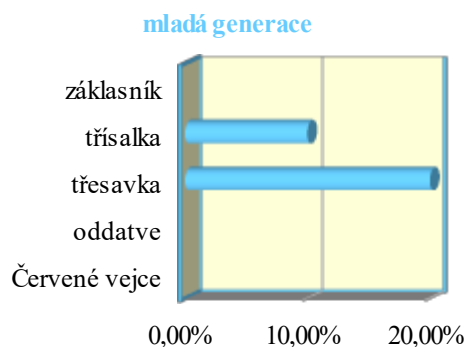
Mezi **ději** uvádíme čtyři příklady, resp. pět spolu s jednou variantou. Velikonocům se spíše směrem na západ říkávalo *Červené vejce*, ovšem už ani generace nejstarších mluvčích toto označení neznala, minimálně jej zaslechl omezený počet lidí. *Oddatve* byly výrazem neznámým a nepoužívaným, spíše se říkalo *oddavky*, *vdavky*. Horečka, chvění bývala nazývána *třesavkou* nebo *třísalkou*, známější byla *třesavka*. Jedna z mluvčích uvedla i výraz *psotník*, s *třesavkou* se setkala v matrice u svého strýčka, jenž byl farářem. *Záklasník* byl pohlavek, říkalo se *dostat záklasník*.

Mladí mluvčí z **dějů** znají od babičky nebo dědečka výrazy *oddatve*, *třesavku* i *třísalku*, ale většina z nich tato slova vůbec nepoužívá. Tři mluvčí používají slovo *třesavka* k označení děje, když má člověk horečnaté onemocnění, tzv. zimnici, a třese se zimou.

Nářeční výrazy - děje

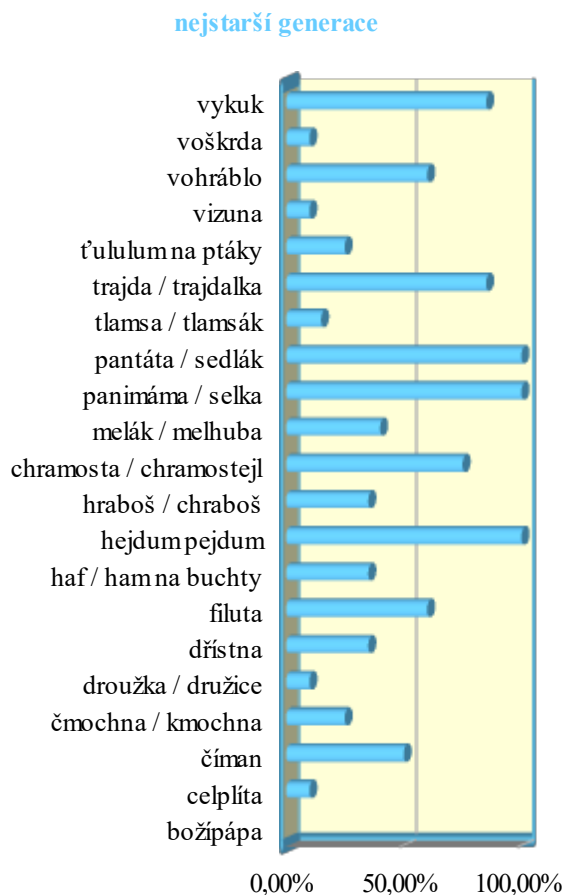
Nářeční výrazy - děje

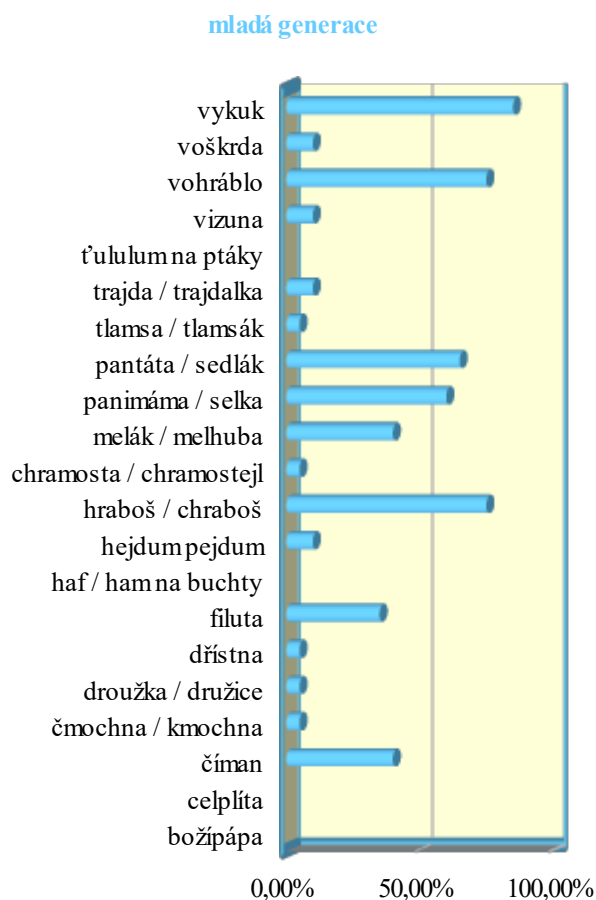
Slovní zásoba **osob – činností, vlastností** je bohatě zastoupená. *Droužka* a *družice* jsou dva výrazy už zapomenuté a nejstarší generace je už ani neslyšela. Pamatovalo a vybavilo si je jen málo jedinců. Člověk upovídaný byl znám jako *dřístna*, který i křičí, ječí až *dřístá*. Další možné označení bylo *tlamsa*, *tlamsák*. *Filuta* je mazaný, vychytralý člověk. Používají se i výrazy *číman* a *vykuk*, který kouká ze všeho něco vytěžit. *Haf*, *ham* i *baf na buchty* nebo také *haf na vdolky* byl člověk tichý, neprůbojný. Neobratný člověk je znám jako *hraboš*, *chraboš*, častěji se řeklo *chramosta* či *chramostejl*. Slovo *božípápa* už nikdo nerozluštil, ani neužíval. Výraz *hejdum pejdum* je ustálený v jednotné spojení a označuje nestálého, nerozhodného člověka, který nečiní ani tak, ani onak. Hospodář se naprosto běžně nazývá *pantáta*, *sedlák*, hospodářka je *panimáma*, *selka*. Tyto výrazy jsou ustálené a pro označení hospodáře a hospodářky se ani jiné nepoužívají (viz M, 84, B, řidič, Ráj: to dicki nákej **sedlák** tam se objetoval; Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: bili taki **sedláci** f tej vsi). Lidé dávali veselá označení i jedincům bláznivým, ke kterým patřil výraz *ťululum na ptáky*. Mluvčí častěji užívali jen první část spojení a říkali o někom bláznivém, že je *ťululum*. Celé spojení *ťululum na ptáky* nebylo pro moc lidí známé. Člověk, který byl znám jako nešika, nemehlo byl *vohráblo*, což je výraz stále poměrně uchovaný. Ojediněle užívaným výrazem byl *voškrda*. Výrazy označující ženy nečestné, neupravené, nehospodárné jsou například – *celplíta* nešetná, nešikovná žena, v užívání omezený výraz nebo *čmochna*, *kmochna* žena slídívá. *Trajda* či *trajdalka* je nespoutaná, veselá dívka, která se ráda toulá; jde o známý a užívaný výraz. *Vizuna* je žena vytáhlá a nehezká.

Označení **osob a jejich činností a vlastností** není mezi mladými mluvčími natolik známé jako u generace nejstarší. Přestože polovinu výrazů znají, slyšávali je totiž doma nebo u prarodičů, sami jimi osoby neoznačují. Z výrazu *ťululum na ptáky* používají jen první část spojení, *ťululum*, celý výraz neznají. Používanější variantou je *hraboš* než *chraboš*, *melhuba* než *melák* a *tlamsa* než *tlamsák*. Slídívá žena získala označení *kmochna* i *kmocháček*, jak nám sdělil jeden mluvčí, nebo podle mluvčí další se označuje variantou *čmochna*, zvědavá žena, pozorující dění kolem. Pod *vizunou* si představí nejen vyhublou, ale celkově nepříjemnou ženu. Výrazy *panimáma* a *pantáta* znají mluvčí z knih nebo z pohádek, polovina z nich by však výrazy nepoužila.

Nářeční výrazy - osoba (činnost, vlastnost)

Nářeční výrazy - osoba (činnost, vlastnost)

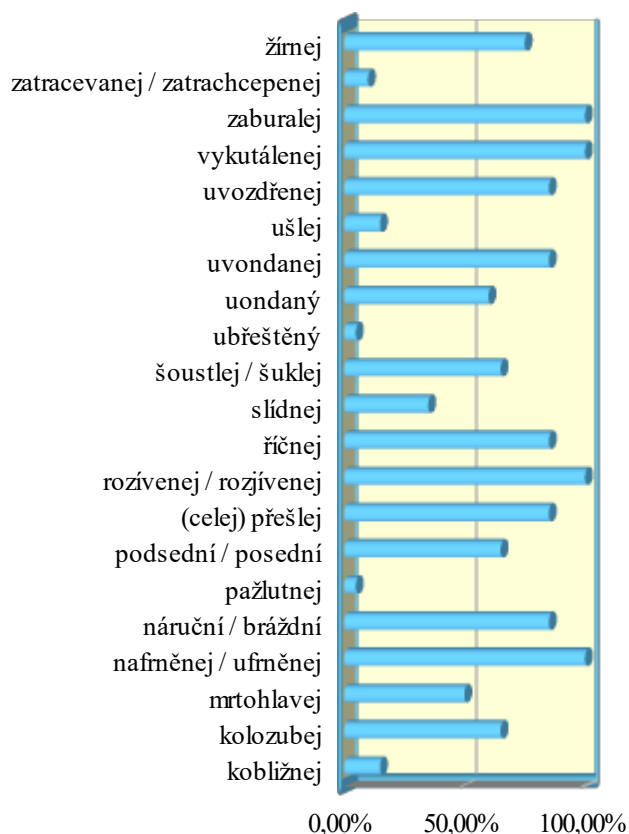
Část adjektiv **být nějaký** obsahuje opět vcelku známé a užívané výrazy. *Kobližnej*, nepříliš užívaný výraz, je jedinec ve tváři červený, který vypadá „jako kobližek“, *kolozubej* je člověk bez zubů. *Mrtohlavej* je bláznivý člověk, který rychleji jedná, než uvažuje; jeden mluvčí si nebyl tvarem jistý a uvedl i tvar *vrtohlavej*, člověk, který si nedá poroučet. *Nafrněnej*, *ufrněnej* je člověk rozmazlený a nafoukaný, jde o známý a používaný výraz. *Pažlutnej* je ten, který je v jídle vybíravý, slovo bylo však nejstarší generací používané minimálně. *Celej přešlej* je člověk přepadlý, unavený, nemocný, z něčeho utrápený. Obrat je obvyklejší v centrální oblasti jihočeské. Běžně se o bláznivém člověku řeklo, že je *šoustlej* a *šuklej*. Malý chlapec je *rozívenej*, *rozjívenej*, nevychovaný. Mluvčí říkají, že jsou z něčeho *celí říční*, *celej říčnej*, což znamená být celý červený, uhoněný. Další variantou je *žírnej*. Mlsný člověk (nebo i zvíře) je *slídnej*. Tvar *ubřeštěná* je v nářečí často s *b-* (*břeštět*, *břískat*) (viz Z, 90, B, sekretářka, Velen: sem tam tak **břískala** u- u toho vokna). Unavený, uchozený jedinec se cítí být *uondaný*, *uvondanej* nebo *ušlej*. Užívá se spíše varianta *uvondanej* s protetickým *v-*, poté tvar *uondaný*, *ušlej* už méně. O neustále uplakaném dítěti, s tzv. nudlí u nosu nebo kterému

teklo z nosu, se říká, že je *uvozdřenej*. Slovo je známé a užívané. Člověk vychytralý se běžně nazývá jako *vykutálenej*. *Zaburalej* je známý výraz, mohl označovat nevraživého dospělého člověka nebo i dítě, které se nechtělo s nikým bavit. Výrazy *zatracevanej* či *zatrachcepenej* značící zatraceného, zpropadeného člověka mluvíci téměř nepochopili a nebyli schopni rozklíčovat jejich význam. Předpokládali, že by se mohlo jednat o člověka zatracovaného, zavrženého. Někteří výraz minimálně slyšeli a znali, ale nepoužívali. Opět se potvrzuje, že s určitými skutečnostmi a slovy je označujícími přišli mluvíci do styku zejména na venkově. Patří k nim *náruční* neboli *bráždni kůň*, kůň na pravé straně vozu řídící spřežení a *podsední*, *posední kůň*, kůň na levé straně vozu. Někteří jedinci výrazy znali dokonce z vlastní zkušenosti, jelikož na venkově jezdili s koňským povozem při práci na statcích a rodinných usedlostech.

Označení vlastností osob v části **být nějaký** nečinilo mladé generaci větší obtíže. Častější je varianta *nafrněnej* než *ufrněnej*, někteří místo *uondaný* či *uvondanej* používají hláskovou variantu *uondanej*. Výraz *říčnej*, tj. být uhoněný, červený, zná jedna mluvíci v trochu odlišném významu (viz *je celej říčnej* – je do něčeho zapálený, „hrr“). *Kolozubý* jedinec se jinak označuje *kolozubka*.

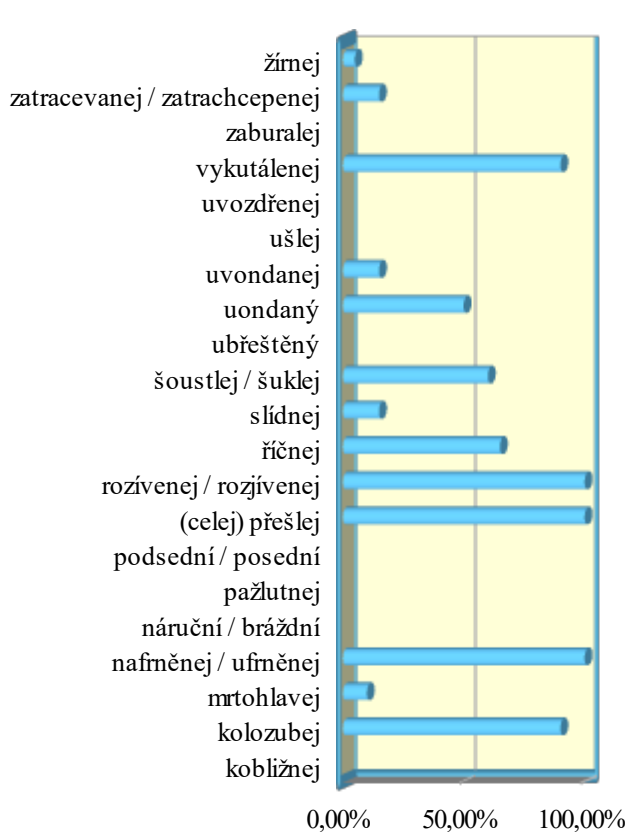
Nářeční výrazy - být nějaký

nejstarší generace

Nářeční výrazy - být nějaký

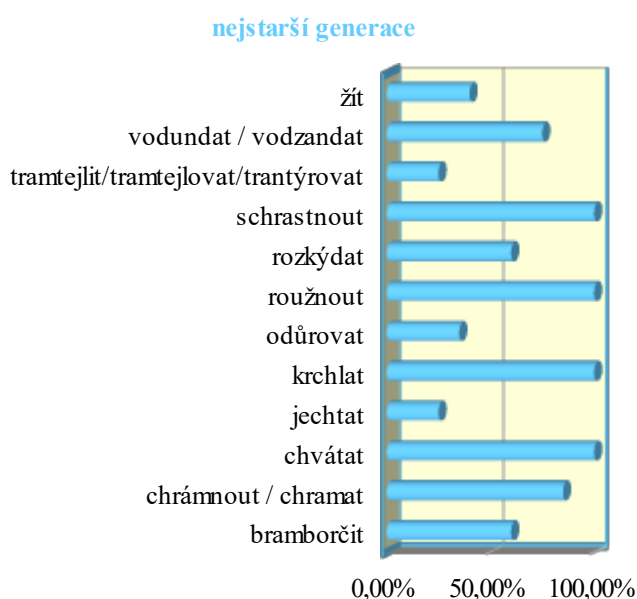
mladá generace

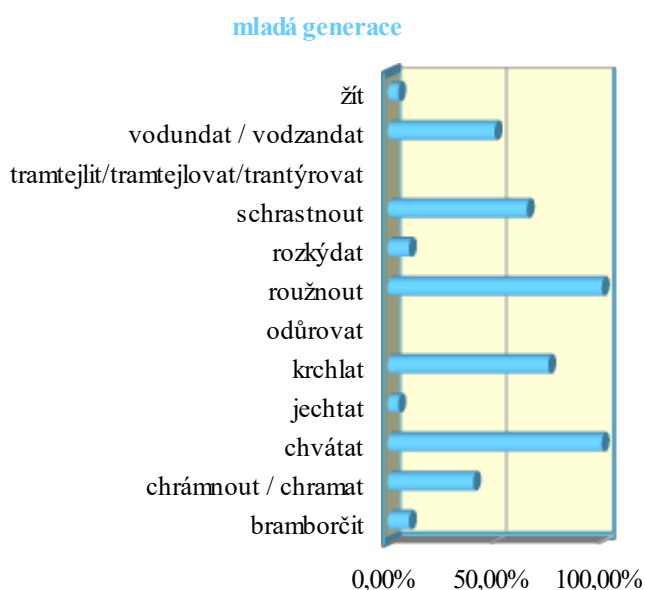
Oblast verb **činit něco, mít něco** obsahuje většinou známá a užívaná slova. *Bramborčit* znamenalo mít závratě, motat se a výraz se užije, když se člověku motá hlava (viz *bramborčila mi hlava, zas bramborčím*). Vrátorat se jinak řeklo méně známým výrazem *tramtejlit* i *trantýrovat*. Jedna mluvčí uvedla i variantu *tramtejlovat*, kterou užívala, když byl někdo opilý a vrátoral. Lidé slovo slyšeli, ale významy mu většinou přiřknuli jiné, podle nich se mohlo jednat o význam bláznit. Známými a běžně užívanými slovy bylo *chrámnout*, *chramat* neboli sebrat, brát, *chramat po něčem*, sahat po něčem (viz *nechramej do toho*), *chvátat* spěchat, *krchlat* kašlat. Zvukomalebné slovo *schrástnout* znamená s ráumusem spadnout (viz *neschrastni z toho stromu*). *Jechtat* třást se zimou, *jechtat* např. zuby patřilo k méně známým slovům. *Vodundat* či *vodzandat* dát pryč nebo odstrčit byly známými a používanými slovy. Stále užívaný je i výraz s nadbytečným **-ou-** *roužnout*. S některými činnostmi se opět setkáváme na vsi, kde je lidé slyšeli – *odůrovat*, orat hlubokou orbou, *rozkýdat*, rozhazovat hnůj po poli a *žit*, kosit obilí (viz *žne se, žnout* jít kosit).

Verba **činit něco, mít něco** jsou mezi mladou generací známé, výrazům mluvčí většinou rozuměli, ale opět je všechny aktivně nepoužívali. Vyskytly se hláskové varianty, viz zde: místo *roužnout* varianta *rožnout*, místo *vodundat* či *vodzandat* varianta *vodendat*, namísto *chrámnout* i verze *chramstnout* a místo *krchlat* varianta *chrchlat*. Jedna mluvčí uvedla, že slovo *jechtat* zná ve spojitosti třást se, chvět se smíchy. Výraz *chramat* je chápán v negativním slova smyslu (viz *nechramej na to*).

Nářeční výrazy - činit něco, mít něco

Nářeční výrazy - činit něco, mít něco

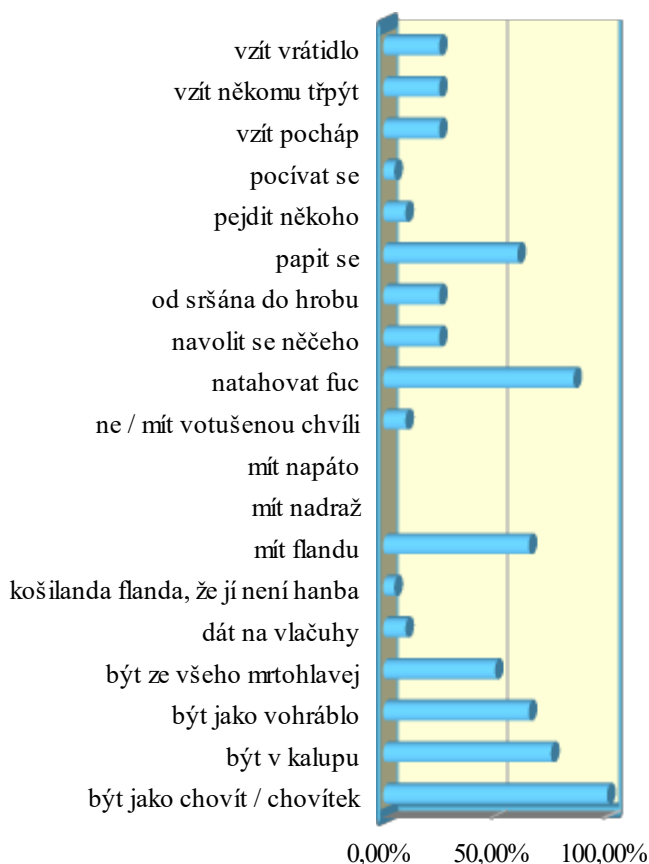

Ustálená spojení obsahují sedm výrazněji užívaných spojení, deset spojení užívaných řídce a dvě spojení neznámá. Ustálená spojení již ztrácí své uživatele, přesto jejich význam ještě někteří mluvčí nejstarší generace znali a zaznamenali je ve svém mládí. *Být jako chovít, chovítek* znamená být slabý, hubený a jedná se o ustálené spojení běžné. Mluvčí je slyšávali už u svých prarodičů nebo rodičů. Často značí starého, zesláblého a hubeného člověka. *Být v kalupu* se říkalo tehdy, když člověk hodně pospíchal, až utíkal, známá byla i varianta *mít zadek v kalupu*. *Být jako vohráblo* znamená být nešikovný. Být ze všeho zmatený a poblázněný se říká *být ze všeho mrtohlavej*. *Dát na vlačuhy*, rozkaz k co nejdřívejšímu návratu, patřil ke spojeními odejinaě užívaným. Jak mluvčí dodali, na *vlačuhách* se vozily brány z pole a *vlačuhy* byly i velikánské hrábě na shrabávání zrní, kterým říkalo i *tahouny*. *Košilanda flanda, že jí není hanba* se dá říct o člověku, který se nestydí chodit ve volném, nepadnoucím oblečení. Užívá se spíše kratší spojení *mít flandu*, vypadat nepěkně, mít nepadnoucí oblečení (*ta má flandu*, ta ale vypadá nehezky). *Flanda* byla zástěrka, plachetka, slovo pochází z němčiny a ujalo se v českém frazému. Dvě neznámá zůstala spojení *mít nadraž*, mít spadeno na něco a *mít napáto*, pomýšlet na něco. Ustálené spojení *ne/mít votušenou chvíli*, tj. ne/mít oddech patří ke spojeními málo užívaným. Mračit se řekne *natahovat fuc* a toto spojení se často říká dětem. Mít něčeho moc a nechtít s něčím přestat se řeklo *navolit se něčeho*. Spojení *od sršána do hrobu* v sobě obsahuje nářečně zlexikalizované *sršán* se změnou **e > a**, používá se po zkušenostech s bodnutím sršněm, které je považováno za nebezpečné a může přivodit až smrt. Vytahovat se, chlubit se je *papit se*. Zlobit se na někoho, jak uvedly dvě mluvčí, někoho plísnit nebo urážet, se řeklo *pejdit někoho*. Jeho užívání je výjimečné. *Pocívat se* znamenalo natřásat se, kroutit boky a nešlo o často používané spojení. Méně užívanými spojeními bylo *vzít pocháp*, zavravorat, zakopnout a *vzít někomu třpýt*, překazit někomu vytahování. Spojení *vzít vrátidlo* znamená příkaz vrátit se co nejdříve. Jedna z mluvčích doložila spojení a vysvětlila jeho původ: na kolovratech se za pomoci vrátidla vracela vlna. V mládí spojení slyšela (když šel někdo na zábavu, matka mu řekla *koukej mít vrátidlo, vrať se střízlivý a co nejdříve*). Říkalo se *vratidlo, vrať s sebou*, aby se člověk brzy vrátil, když večer někam šel. Pro zajímavost uvádíme jedno ustálené spojení, které užila jedna z mluvčích hovořících sama o sobě jako o špatné pacientce v domově seniorů – *to jsem prezent*, tj. nevhodný, špatný dárek. Zaznamenali jsme humorné spojení užitá jednou mluvčí v reakci na svou zubařku, která jí odmítla udělat zubní protézu – *ty mi prdni na hůl*.

Z ustálených spojení znali mladí lidé přibližně pětinu výrazů, a to konkrétně spojení *být jako chovít, chovítek, být v kalupu (mít kalup, mám kalup), být jako vohráblo, být ze všeho mrtohlavej, natahovat fuc* s variantou *facek* (či aktualizovaně *fucák až na zem*). I z těchto spojení je aktivně používaný jen malý počet.

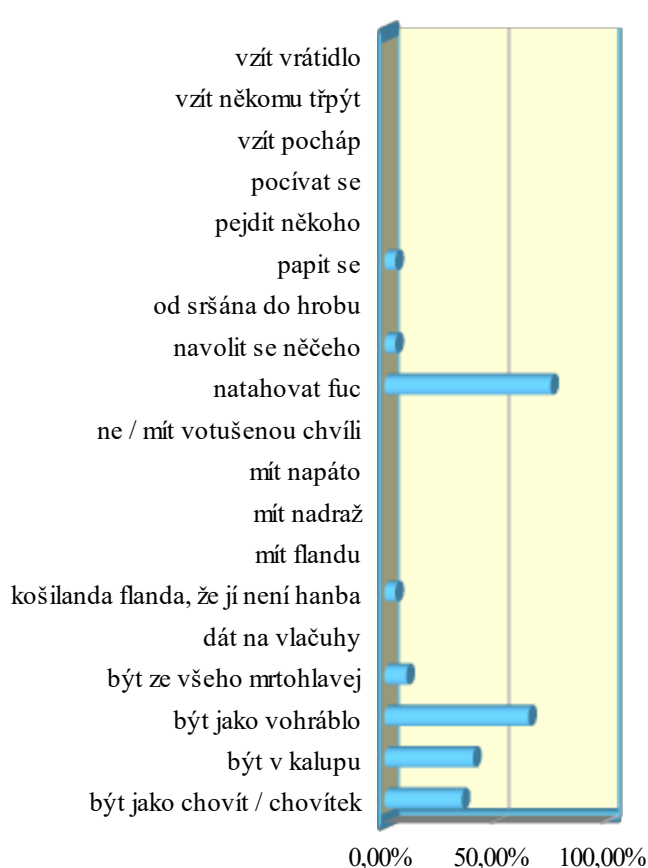
Ustálená spojení

nejstarší generace

Ustálená spojení

mladá generace

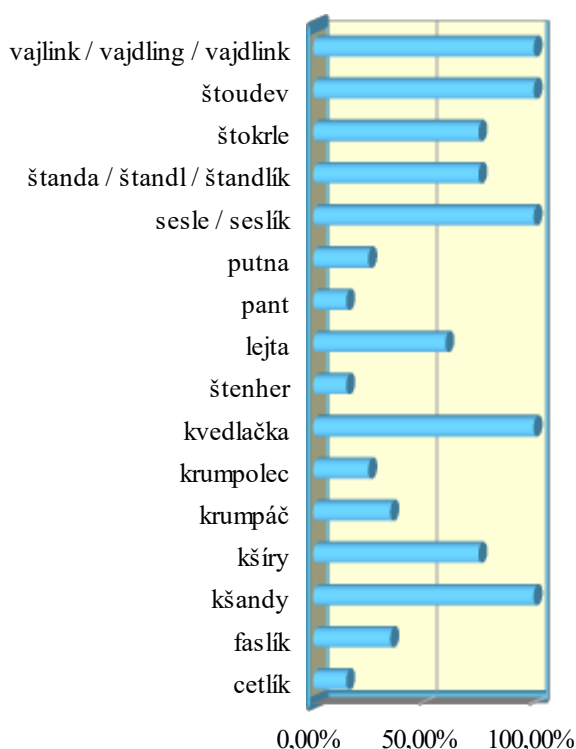
Z výpůjček z němčiny byly téměř všechny výrazy známé, většinou střídavě používané společně s českými variantami a svědčí o běžném včlenění těchto slov do češtiny. Mezi **prostředky, nástroji a nářadím** je mnoho německých slov. Kruhadlo na zelí byl *cetlík*, výraz již příliš neužívaný a pro většinu mluvčích už neznámý nebo nevybavitelný. *Faslík* je máselnice a v zeměpisně vyhraněných oblastech jihozápadních Čech (nejen na Doudlebsku) jde o její terminologizované označení (Hlavsová, 1986, s. 225–233). Jedna mluvčí si od babičky při stloukávání másla pamatovala i výraz *putr*. Běžně používanými výrazy jsou *kšandy*, šle a *kšíry*, koňský postroj (viz *zakšíruj kšíry*) nebo popruhy k přivázání malých dětí do kočárku. Běžným výrazem denní potřeby je *kvedlačka*, dřevěná měchačka na těsto. Ve spojitosti s touto oblastí uveďme příklad zajímavého frazému, o nějž se s námi podělila jedna probandka (viz *má nohy jako kvedlačky* – hubené, možná i krátké). *Krumpáč* je druh těžké motyky, se kterou se běžně pracovalo. Vyskytla se i užívaná varianta *krumpolec*. Mluvčí používali pro motyku i další výraz, *štenher*. *Lejta* je voznice, objemný dřevěný sud na vodu, močůvku, dopravu ryb aj. taháný koňmi, který mluvčí nejstarší generace pamatují, protože se za

jejich časů používal na rozvoz močůvky na pole. Jeden z mluvčích dokonce uvedl, že se říkalo *ta má lejtů*, má veliké břicho jako sud. Povříšlo, jinak řečeno *pant*, sloužilo k svázání snopů a dozvěděli jsme se od dvou mluvčích běžně slovo užívajících dodatečnou informaci, že velký *pant* byl na dva snopy. Ostatní přiřadili slovu *pant* význam již druhotný, kdy *pant* slouží k zavěšení dveří. *Putna* byla hlubší dřevěná nádoba na vodu, kád', mluvčí uvedli, že se v ní nosilo i uhlí. Častěji se používaly výrazy *štrandlík* a *štoudev*. Vyšší dřevěná nádoba s uchy, většinou sud na kvašené zelí nebo soudek na pivo byl *štrandlík* a *štrandl* či *štanda*. S nádobou na vodu, *štoudeví*, přišlo do styku dost mluvčích, kteří slovo znali jako dřevěnou, kulatou nádobu s jedním držátkem na vodu nebo i na podmáslí. *Seslík* značí židli nebo spíše menší židličku. V českých dialektech se tvary *sesle*, *seslík* vyskytují nejčastěji v jižních a jihovýchodních Čechách (Valčáková, 1994, s. 202–207). Babička jedné mluvčí pocházející z Třeboňska užívala i spojení *přines seslíky*. Vedle slova *seslík* se objevil i výraz *štokrle* i s výslovností *štokrdle*, stolička. Běžně používaným výrazem je *vajlink*, *vajdlink* či *vajdling*, velký lavor nejen k zadělávání těsta, ale i k praní prádla a mytí. Jedna z mluvčích ještě uvedla záclonu, závěs, kterému se říkávalo spíše krátce *forhanka* či *forhaňka* (z něm. *Fürhang*, *Vorhang*, slož. z *für/vor* vpředu a *hängen* věšet) (Holub, Lyrer, 1978, s. 168).

Z oblasti **prostředků, nástrojů a nářadí** zná mladá generace několik výrazů, které používá. U *vajlinku* či *vajdlinku*, který je jednak mísou na těsto, jednak mělkým, širokým kyblíkem existuje ještě varianta *vandlík*. *Kšíry* jsou chápány stejně jako u staré generace popruhy pro zvíře nebo pro dítě, aby sedělo v kočárku, a *kšandy* jsou šle u kalhot.

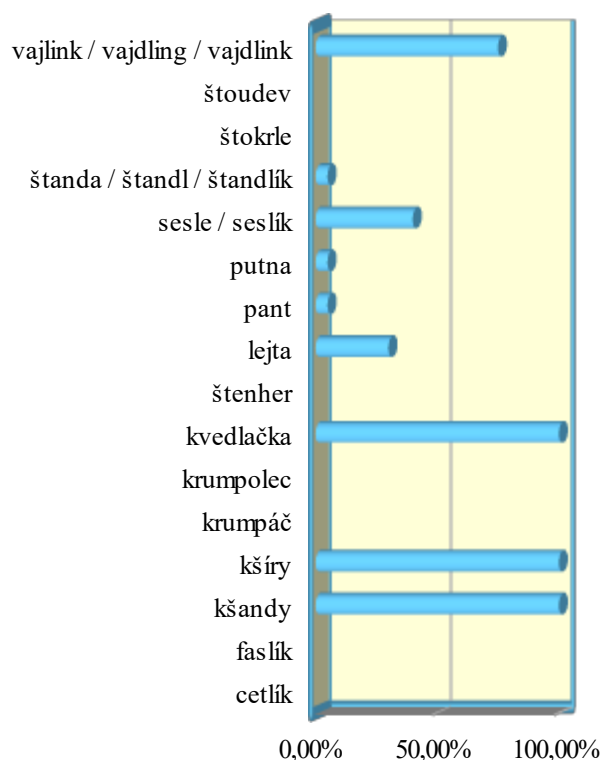
Výpůjčky z němčiny - prostředky, nástroje, nářadí

nejstarší generace

Výpůjčky z němčiny - prostředky, nástroje, nářadí

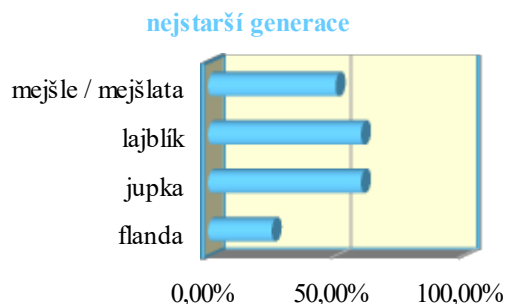
mladá generace

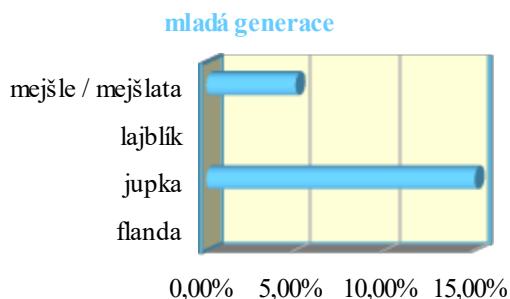
Z oblečení a obuvi uvádíme *flandu*, *lajblík* a *mejšle*. Výraz *flanda* označující volné, nesedící oblečení se dostal i do úsloví *mít flandu* a šlo o výraz, který lidé spíše zaslechli, ale neužívali jej samotný, až právě ve frazému. Někteří správně v *jupce* rozpoznali blůzu či blůzku s ešuskem, halenku na knoflíky, jiní košili. Jedna mluvčí ji považovala za vestičku bez rukávů. Vybavovali si, že ji nosily babičky. Docházelo k záměnám *jupky* a *lajblíku* a z toho důvodu je nemůžeme hodnotit jako všeobecně známé, spíše průměrně – mluvčí věděli, že jde o oblečení, avšak přibližně čtvrtina z nich jim přiřkla odlišný či opačný význam. *Lajblíku* mluvčí přiřknuli různé významy, protože označoval vestu, kabátek i živůtek a šněrovačku. Někteří ho znali jako vestu přes šaty, jiní jen jako límeček u vesty podle tvaru do špice. Jiní v něm viděli ženskou blůzu, zapínací halenku a i pletený živůtek na záda. Jedna mluvčí jej mylně považovala za nátělník. Určití mluvčí však neznali jeho přesný význam a uvedli, že jde „o něco na sebe“. *Mejšle* byl často slýchávaný a i užívaný výraz pro pantofle. V páru šlo o *mejšlata*. Jedna z mluvčích si vybavila i další německou přejímku označující oblečení: *fěrtoch* či *fěrtoušek* (ze střhn. *vortuoch*, dnes z něm. *Fürtuch*) byla ženská barevná zástěra z hedvábí nebo plátna, která je na Chodsku známá jako *fěrtuch* a je součástí kroje (Jaklová, 1997, s. 64–72).

Mladí mluvčí z **oblečení a obuvi** neznali ani *lajblík*, ani *mejšlata*. Slovo *mejšle*, v plurálu *mejšlata* znal jako bačkory pouze jediný proband. *Jupku* znali díky babičkám nebo lidové písničce.

Výpůjčky z němčiny - oblečení, obuv

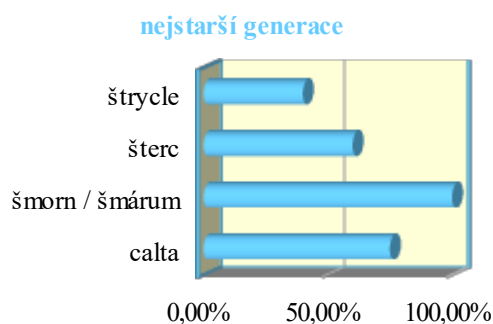
Výpůjčky z němčiny - oblečení, obuv

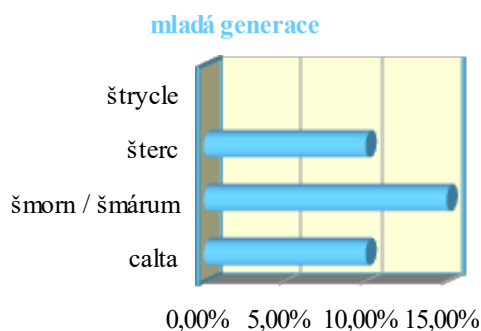
Do české kuchyně proniklo mnoho německých slov, které byly známé, ovšem častěji se používaly české, domácí názvy **jídel** (např. vánočka místo *caltu* nebo *štrycle*, šklubánky místo *šterc*), někdy ale převládl název původně německý (např. *šmorn* místo *trhanec*, smaženec). Mluvčí názvy dobře znali a používali je, protože s nimi přišli do styku už v dětském věku, kdy tyto pochutiny připravovaly babičky nebo maminky. *Caltu* jeden mluvčí nazýval s přehlasovaným *a > e* *celtou*, *šmorn*, jinak *šmárum* byl *trhanec*, smaženec a jedna mluvčí se podělila i o jeho přípravu; jedná se o bavorské nebo rakouské jídlo z mouky nebo krupice, mléka a sirupu. *Šterc* byly šklubánky, pokrm z rozšťouchaných brambor s moukou a omastkem. Známým, ale málo používaným slovem byla *štrycle*, v českém podání vánočka. Pro zajímavost uvedme, že na vánočním stole musel být *herinkšmaus*, salát z brambor s cibulí a s nakrájeným herinkem, sleděm nebo i slanečkem (z něm. *Häring*) (Holub, Lyer, 1978, s. 190). Máslu se říkalo *putr*, tlačence *presbuřt* (z něm. *Presswurst*) (Holub, Lyer, 1978, s. 392). Kromě *buřtu* existoval i *knak* (špekáček, z něm. *Knackwurst*, slož. z *knacken* křupat a *Wurst*) (Holub, Lyer, 1978, s. 244) nebo *vuřt* (z rak. nář. *Wurst*) (Holub, Lyer, 1978, s. 109, 513).

Z němčiny inspirovaných jídel sehrály opět vliv babičky, které předaly jejich názvy i mladým lidem; proto si někteří z nich pamatují např. babiččin *šmorn*. Jelikož však u těchto jídel existují české varianty, valná většina mladých tyto výpůjčky z němčiny ani nezná, protože s nimi nepřišla nikdy do styku.

Výpůjčky z němčiny - jídlo

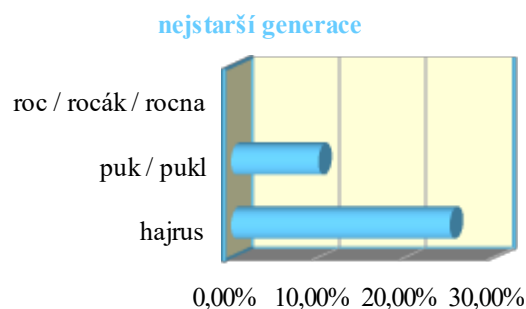
Výpůjčky z němčiny - jídlo

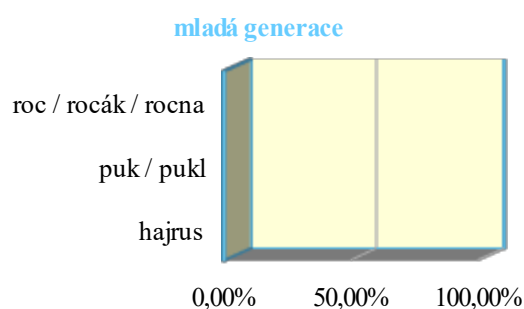
U části **hmyz a zvířata** uvádíme výraz, *hajrus*, *hajrusák*, který značí luční kobylku. S tímto slovem se setkala už jen generace nejstarších mluvčích, kteří je výjimečně zaslechli, když byli hodně malí, a výraz znali jako označení pro luční kobylku nebo, jak uvedli, mylně pro chrousta. Jedna aktivní mluvčí pocházející z Třebońska, kde existovala podle jejího názoru jiná mluva, si pamatovala specifický výraz i pro kozla, kterému se říkalo *puk*, *pukl*. Krysa měla název *roc*, *rocák* nebo *rocna*, ale s těmito slovy se už mluvčí nesetkali.

S vybranými německými výpůjčkami označujícími **hmyz a zvířata** se mladá generace vůbec nesetkala.

Výpůjčky z němčiny - hmyz, zvířata

Výpůjčky z němčiny - hmyz, zvířata

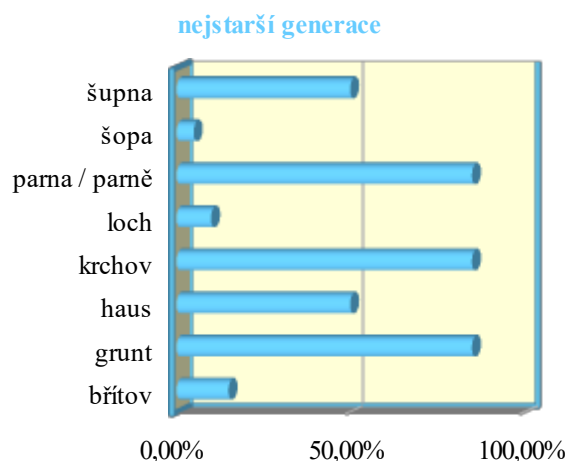

Spoustu výrazů se váže **k lidskému obydlí a stavení, výtvorům**. *Grunt* značil selský statek a pole, majetek tehdejších sedláků, základ jejich života. Nejstarší generace výraz ještě znala a užila ve smyslu pole i velký statek (viz *je z dolního gruntu*). Býval zaměňován s výrazem *haus*. Výraz *haus* značí hospodářskou usedlost, živnost, velký dům. Mluvčí ho slyšeli na vsi, avšak používali spíše výraz *grunt*. Název pro hřbitov *krchov* byl používán více než další varianta *břítov* (ze střhorněm. *friedhof*) (Hugo a kol., 2009, s. 74). *Loch* je výraz pro sklep, sklípek či jakoukoliv temnou díru, označuje i vězení. Mluvčí slovo znali, k označení sklepa používali však spíše variantu *sklep*,

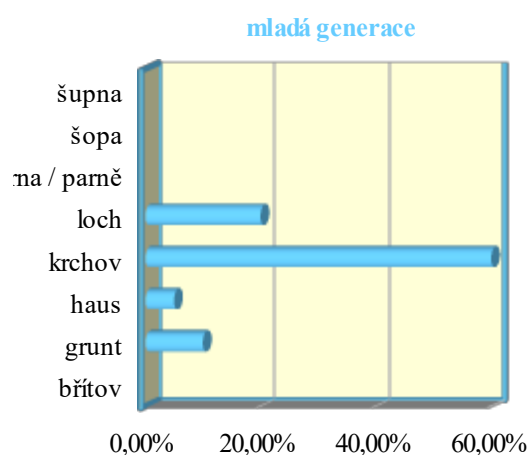
protože *loch* měli spojený právě s vězením. Stodola na obilí byla známá coby *parna* nebo *parně* a šlo nejen o celou stodolu na obilí, ale i o prostor ve stodole po obou stranách mlatu, které bylo určeno ke skladování obilí nebo slámy. Existovala i varianta *perna*, která se však nevyskytla. Jelikož bylo v této stodole, kde se pařilo obilí, opravdu veliké teplo, přeneseně z výrazu vzniklo *parno*, horko. Namísto nářečních výrazů *parna*, *parně* sloužil ke skladování obilí *špejchar*, jak dodala jedna z mluvčích. Výraz *špejchar* (z něm. *Speicher*) s příponou *-ar*, odpovídající dnešnímu německému *-er* označoval sýpku (*Naše řeč*, 1928, s. 143–144). Patří ke sloům zastaralým. Podoba *špýchár* je pocíťována jako výraz knižní, až archaický (Mejstřík, 1966, s. 237–241). Uveďme nakonec *šopu* či *šupnu*²⁶ (z něm. *Schopf*, *Schuppen*), pro příslušníky mladé generace výraz často neznámý. Jde o dřevěnou nebo zděnou kůlnu.

Tematika lidského stavení a obydlí a výtvorů se neseťkala u mladé generace s výrazným používáním jako u generace nejstarší. Slovo *grunt* mladí lidé stále chápou jako hospodářství nebo hospodářské stavení (srov. nejstarší generace – velký statek; viz v *gruntě* – u nás doma). Významy slov *krchov*, *parna* i *parně* byly známy, avšak výrazy nebyly používány. Označení hřbitova *krchov* mají mluvčí spojený s negativní konotací, označující starý, dávný hřbitov. *Loch* je obdobně jako u generace starých mluvčích označení vězení – zde se už ani nevyskytla možnost, že by se jednalo o označení sklepa. Slovo *šupna* několik mluvčích zná, ale nepoužívá.

Výpůjčky z němčiny - lidské stavení a obydlí, výtvor

Výpůjčky z němčiny - lidské stavení a obydlí, výtvor

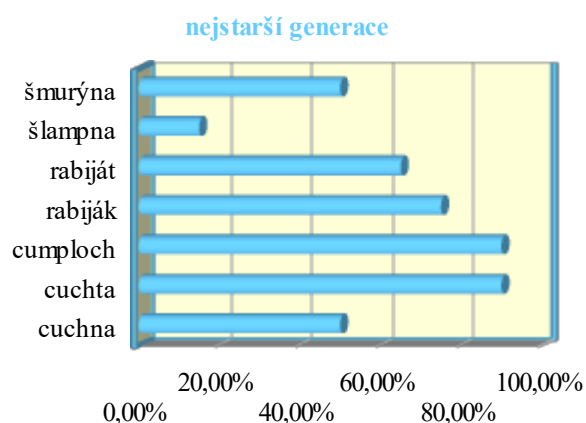

²⁶ *Šupna*, nářečně *šopa* je malá kůlna. Výraz je rozšířen hlavně v dělnickém prostředí severozápadních Čech. Dřevěné nebo zděné šupny slouží k úschově paliva i k chovu domácího zvířectva (*Šupna*. [online]. [cit. 07-25-2017]). Podle našich zjištění však slovo proniklo i do oblastí jiných, zde jižních Čech, v nichž se usídlilo německé obyvatelstvo, s nímž byli čeští mluvčí v kontaktu. Potvrzujeme, že *šupna* byla původně využívána také k uskladnění sena a drobného zvířectva.

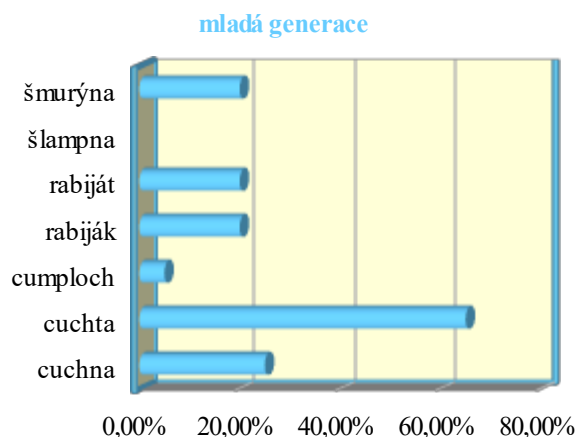
Výrazů spojených s osobou – činností, vlastností uvádíme pět. *Cuchta* nebo *cuchna* je nepořádná žena. *Cuchta* stojí na pomezí obecného a oblastního pojmenování, je proto dobře známá a běžně používaná (viz *pěkná cuchta*, žena nehezky oblečená, neupravená), *cuchna* je nářeční; mluvčí užívají spíše první variantu a takovou ženu označují jako *cuchtu*. Taktéž *cumploch* značí ženu nepořádnou. I tento výraz je znám a je používán stejně často jako *cuchta*. Mluvčí napadl ve spojitosti s nepořádkem ještě výraz *šlendrián* (z něm. *Schlendrian* nebo *schlendern*), který v němčině označuje osobu i jev, v češtině jen jev, nepořádek, nedbalost (Šimandl, 2002, s. 244–256). Neurvalého člověka, který vyvolává konflikty, nazývají běžně *rabijákem*, *rabijátem*. Coby *rabiják* je znám i velký nůž. *Šlampna* je nevěrná žena, *šmurýna* zase žena špinavá, neupravená.

Označení **osob**, jejich **činností a vlastností** je mezi mladou generací méně známé a používané než mezi generací nejstarší. Používanější variantou pro označení nepořádné ženy je běžně *cuchta* (viz *hajzl ženská*). Za *cumplocha* by s ohledem na rod jeden mluvčí považoval spíše muže. *Rabijákem* či *rabijátem* může být i dítě či dospívající hoch, který vyhledává spory.

Výpůjčky z němčiny - osoba (činnost, vlastnost)

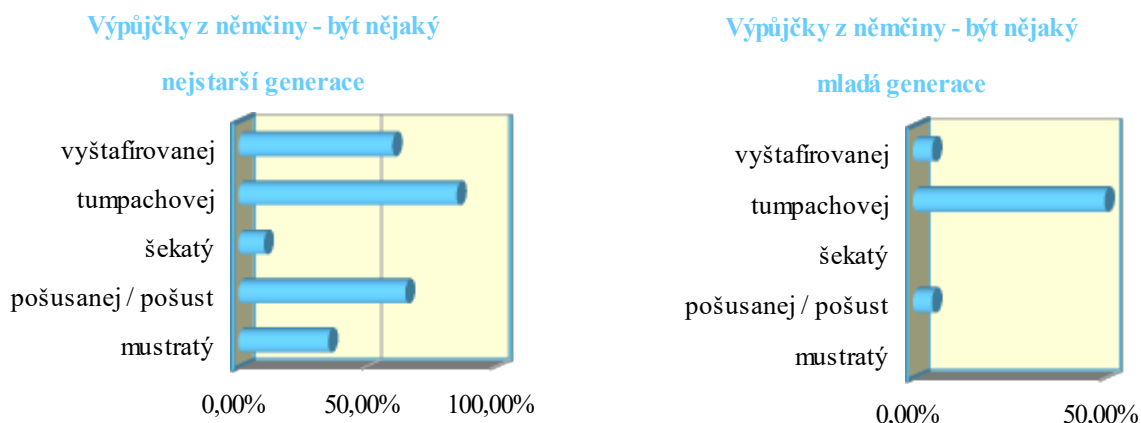

Výpůjčky z němčiny - osoba (činnost, vlastnost)

V části **být nějaký** byly čtyři výrazy. *Mustratý punčochy* jsou punčochy vzorované, s mustrem. Běžně se o bláznivém člověku řeklo, že je *pošusanej* a *pošust*, dokonce jsou známé a používané i tvary *šoustlej* a *šuklej*, dodané i samotnými mluvčími. O člověku z něčeho vyjeveném, překvapeném se dá říct, že je *tumpachovej*. Slovo je známé a používá se (viz *já jsem tumpachová*). *Vyštafirovaněj* je dobře oblečený, vyzdobený člověk. Staří mluvčí se se slovy setkali, znali jejich význam a zejména výraz *být vyštafirovaněj* používali při popisu dobře oblečeného a upraveného člověka. Pro zajímavost jsme se mluvčích dodatečně ještě zeptali na výraz *šekatý*, abychom si ověřili jeho známost. Být *šekatý* znamenalo být strakatý (např. šekatá kráva). Slovo pochází z výrazu *šeka* (z něm. *Schecke*). Mluvčí výraz i sami užili (viz *měla šekatý svetr*).

Výrazy označující oblast **být nějaký** byly sice mladým mluvčím zhruba známé, ale opět nepoužívané. Za jediný aktivně používaný výraz můžeme považovat *tumpachovej* i z důvodu častější používání spojení *být z něčeho tumpachovej*. Výraz *vištafirovanej* byl poměrně dost známý, ale nepoužívaný; mluvčí jej slýchávali u prarodičů nebo praprarodičů. Namísto slova *vyštafirovanej* mluvčí užíli spíše výraz *vyfiknutý*. Neznámými byly výrazy *mustratý* a *šekatý*.

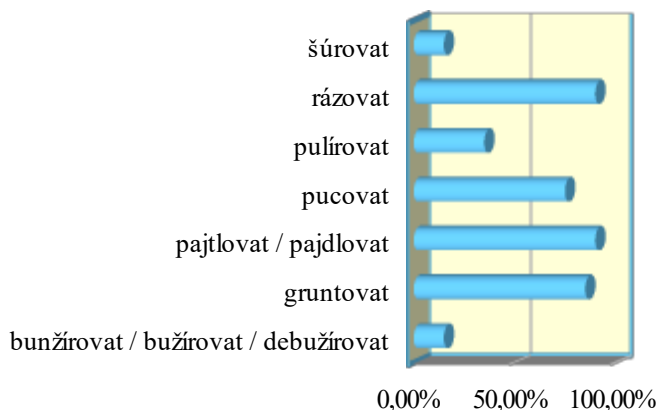

K verbům **činit něco, mít něco** přidáváme sedm příkladů většinou známých a běžně se užívajících. *Bunžirovat, bužirovat, debužirovat* neboli pochutnávat si na něčem, hodovat se vyskytuje i ve variantě hláskově obměněné (viz Z, 90, B, sekretářka, Velen: *diš sem vo- o vánocích monžirovala*). *Gruntovat* důkladně uklízet, *pucovat* neboli čistit, *pulírovat* leštit, cídit nábytek, *šůrovat* leštit, umývat tvoří čtyři výrazy označující činnosti spojené s čistěním a úklidem. S výrazem *šůrovat* se jeden mluvčí setkal na vojně. Ze slov značících úklid patřily k nejčastěji používaným *gruntovat* a *pucovat*. K úklidu se váže např. i další výraz *bíglovat* žehlit, který doplnila jedna mluvčí. Když budeme někým nebo něčím třást, mlít, budeme jím *pajdlovat, pajtlovat* (viz *nepajdluj se mnou, pajtluje se se stromem*). Mluvčí použili výraz i ve smyslu viklat se nebo třást se, chvět se (viz *pajdlovat zimou*). Svižně, rychle a rázně jít je *rázovat*.

Ze tří variant označujících činnost, při které si člověk na něčem pochutnává, byla nejčastější volba *debužirovat*. Slova jako *pulírovat, rázovat* zaznamenala u mladých lidí nízký ohlas. Známějšími a používanými výrazy byly *gruntovat, šůrovat* (viz *furt tam něco šůruje*) a *pucovat*.

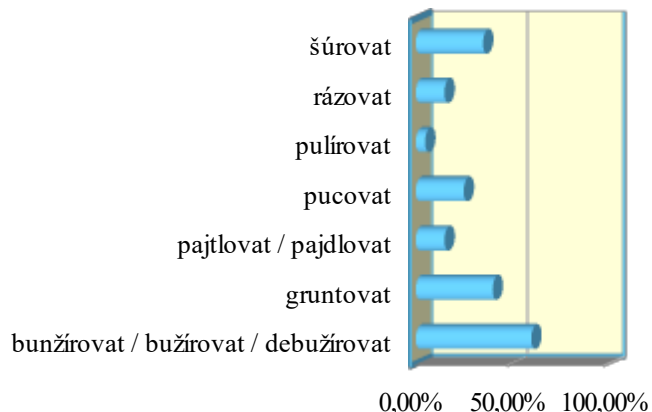
Výpůjčky z němčiny - činit něco, mít něco

nejstarší generace

Výpůjčky z němčiny - činit něco, mít něco

mladá generace

Sesbírali jsme i lidové názvy chorob, o které se s námi podělila jedna aktivní seniorka, pamatující si je díky kontaktu se strýčkem, který byl farářem a pracoval na matrice v Ledenicích. Faráři názvy nemocí nepočesťovali, ponechávali je v německém znění. Jde o výrazy *prant* (z něm. *Brand*) tetanus, sněť či dále gangréna (viz *chytil ho prant*; s *prantem* jsme se mohli setkat hlavně mezi obyčejnými vrstvami obyvatel, neléčil se, proto šlo o častou příčinu úmrtí) (Holub, Lyer, 1978, s. 390), *šarlat* (z něm. *Scharlach*) spála (ESJČ, 1971, s. 603) a vulgární *šlak* (z něm. *Schlag*, *Schlaganfall* úder, stopa) mrtvice (ESJČ, 1971, s. 616). Spále se řeklo *šarlat* nebo *šarlach*. Výraz *šarlach* se dostal do německého jazyka přes italštinu a do ní z perštiny, kde slovo *sakirlat* znamená rudá barva (Bozděchová, 2006, s. 113–122).

Shrnutí

Slovotvorné zvláštnosti byly nejstarší generací používanější a známější, než tomu bylo u generace mladé. Nejvýraznějšími prvky bylo přichýlení ke stejnému typu, adverbia, změny **e > a**, přechylování, zdrodněliny a rodinná jména. Označení nedospělého jedince bylo jevem naprosto výjimečným. **Nářeční výrazy** označující **mlád'ata** dominovaly u starých vypravěčů. Z generace mladé znalo a použilo výraz *hůdě/hůd'ata* 10% mluvčích, *vodstávče* 5% z nich. Označení **dvojčat** se u starých lidí pohybovalo u třech variant *dvičky/dviče/dvičata* kolem 60%, ostatní výrazy měly 10%. Mladá generace neznala a nepoužívala ani jeden z uvedených výrazů. Označení **prostředků, nástrojů a nářadí** bylo známější – *mašlovačka, šidítko, štipánky, kalafuna, podhlavník*. Názvy pro **oblečení a obuv** znali a používali mluvčí staré generace častěji než mladí lidé. **Jídlo** bylo úspěšnější (*pikador, kulajda, kočičák, drbáky, cmunda*), protože mladí lidé výrazy znali díky svým prarodičům. Slova označující **rostliny, hmyz, zvířata a lidské obydlí a stavení, výtvoary** nebyla

mladým lidem tolik známá, používali nejvíce *chůje/chvoj* nebo *chudobka* a *mandelinka*, *babouk*, *třasořitka/třasoprdelka* a *dřevník/drevník*, *konírna*. **Děje** nebyly mladým probandům příliš známé (20% *třesavka*, 10% *třísalka*). Názvy **osob (činnosti, vlastnosti)** dosáhly u mladé generace poměrně vyrovnaného počtu procent jako oblast **být nějaký**. Verba **činit něco, mít něco** byla bohatěji zastoupena u starších vypravěčů. Z **ustálených spojení** znali mladí mluvčí spojení *natahovat fuc*, *být jako vohrábalo*, méně *být v kalupu*, *být jako chovít*. **Výpůjčky z němčiny** obsahovaly některé známé skupiny výrazů – **osoba (činnost, vlastnost)**. Méně známými skupinami byly u mladých mluvčích názvy **prostředků, nástrojů, náradí**, výrazy z oblasti **činit něco, mít něco**, názvy pro **oblečení a obuv, jídlo, lidské stavení a obydlí, výtvořky**, skupina **být nějaký**. **Hmyz a zvířata** neobsahovala příliš známá a používaná slova – mladí lidé neznali ani jeden výraz, nejstarší mluvčí znali dva výrazy.

Problematika mluvenosti je tématem aktuálním. Přirozená mluvenost se uplatňuje v projevech primárně mluvených. Čím je projev promyšlenější a připravenější, tím méně mluvenostních prostředků obsahuje (Junková, 1995, s. 88). V našem případě jde o projevy nepřipravené, tudíž na mluvenostní prostředky bohaté. Mluvčí využívají množství nespisovných jazykových prostředků. V obecněčeských jevech je mnoho slov přejatých z němčiny, popřípadě i z jiných cizích jazyků, působící svým hláskovým seskupením cizím dojmem.

V mluvené řeči přetrvávají nejrůznější příslovečné a citoslovečné výrazy odkazující ke svému německému původu. *Furt* (z něm. *fort*) je pořád, stále, *holt* i *hult* (z něm. *halt*) je ovšem, tedy, inu, *imrvére* (z něm. *immerwährend*) znamená ustavičně, neustále, *kalup* (z něm. *Galopp*) značí cval, trysk a používá se ve spojení *být v kalupu*, *mít zadek v kalupu*, utíkat, spěchat, *marš* (z něm. *Marsch*) je užité ve významu hybej, ven, pryč (Janečková, 1992, s. 17):

Z, 90, B, sekretářka, Velen: blbečku jeden **furt** tu vopcháziš; vona se **furt** na mne tlačila; **furt** poslouchal to jo. to chočil vot . k druhému **furt** poslouchal; tak **hol** mi v- vlepil dvje facki; von taki **holt** je zuřivej; ne mñeli ho **holt** s toho spjevu asi viřadit; já sem si říkala **hergot** vono to dá takovou práci

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: sem se tam přejídal přže sem **furt** chtel fšechno vochutnat . moře maj **furt** stejne slaní

V mluvené řeči se vyskytuje i mnoho **přejatých slov** uzpůsobených českými příponami či koncovkami, která zdomácněla. Přizpůsobení se týká často i výslovnosti nebo upravených prefixů. Staří lidé slova přejatá nebo cizí vlastní jména svérázným způsobem vyslovují nebo komolí:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: fšude mne vibírají gdiš je ňejakí **recitováni**; mají uš svoje **tipi**; diš mu to tam spívá falešne . tak **rapluje**; ten si dával vjetší **majzla**; víckrát sem uš nechťej **rekreaci**; musíš do <SM do **šichti**>; vjetšinou mne

to klucí točí . **šrotujou**; diš sem vo- o vánocích **monžirovala**

Z, 90, B, referentka, Buděj: sem bila samostatná referentka u spojů emtázet **matrijálne** technickí zásobováňi; bil velitelem toho celího **anzámbu** vojenckího

Z, 85, B, úřednice, Buděj: on je to filmoví a televizní **režizér**; prostě pracovník admi **administratívi**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: moje maminka ta ale bila silná **asmatička**; že mu to budu teda finančně jako **revanžovat**

Z, 26, B, studentka, Buděj: já se třeba více potom **roskomunikovala**

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: fak **bombastická** dovolená; sem zmňeňila **imič**; sme si psali **na fejsbuku**

M, 30, B, elektrikář, Buděj: sem začal lítat **po diskárnách**; náki **melouchi** bili; to sou závodi **bes mantinelú**; diš už teda dál **na vandri** no **tremповat**

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: se dělala babičce **rekonstruoal** barák tag se dělala střecha; sem koupil další dvje kola támle **ve šrotu** postupně sem začal **renovovat**; jedou zaorat s tím **vehiklem** jejich; se sjedou vlasně ti **veteránisti**; bila ten den **mobiliti** nebo co to bilo

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: hrál sem chvíli **bejsból** pag sem přešel nějak **k flórbalu**; že tam bila taková velká **párti**; pracuju **f ajtí**

Z, 22, B, studentka, Zbor: sem bila takovej **autsajdr**

M, 24, B, strojař, Hrad: já spíš **šteluju** mašini kteří to vořezávaj

V našich ukázkách se u několika málo starých vypravěčů a i u některých příslušníků mladé generace (zejména u studentek) projevila počáteční tendence hovořit spisovněji. Mluvíci však přešli nebo přecházeli mimoděk na přirozenější nespisovný kód, na spisovné bázi setrvali jen krátkou dobu. Šlo totiž o formu, která jim trvale ve spontánní řeči nevyhovovala. Pro ilustraci uvádíme několik skupin výrazů a formulací prostěsdělovacích. Jsou jimi prostředky **pozitivního, kladného příznaku** (výrazy familiární, hypokoristika, eufemismy a dětská slova), převážně však prostředky **expresivity negativní** (slova pejorativní, zhrubělá a vulgární). Negativní expresivita se často postupně stírá a současné jazykové společenství je k pejorativním výrazům daleko tolerantnější než kdysi za časů nejstarší generace. Některé výrazy mají i ráz dobové pomíjivosti:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: a řekla sem si ale **viprdnu se na to**; **zmidlil jí** tam <SM **pusu**> z vobou stran; sen si řeka **blbečku** jeden furt tu vopcházíš; tak <NH buť sticha> sen si řekla **troubo**; řve a neví proč to- ten **harant**; **sakra** jak se to menovalo

M, 84, B, řidič, Ráj: chodím s tou céfkou a to je pječní **svinctvo**; von taki jako mu to **haraší**; to ti přide draho ti **hajzle**; kovář si mislel **parchanti** pojedou přič; sem dostal no a takoví **kravinki**; neska tam maj víc . ale **buzerace** taki; sou honí

na tebe sestri a ona řekla **ti kurvi**; nejvíc mñe **serou** ti prolídki; tam platili **prt**

Z, 84, B, dělnice, Borov: já bila taki **potvora**; to je takoví <SM **teláci**>

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **f pohode** sem tu zviklá; děti seřeli aňi sme **nedutali**; já bila nejmlačí rozmazlenej **parchant**

Z, 92, B, investiční manařer, Velen: to je **kraválu**; máma jezřila . kupovat vot sedláku **řrádlo** no a voňi potom to **vičihli**; a pozor **nahubu**; řli ti jejich ti ti **smraři**; já se asi přihlásím mezi **cigorki**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: mñela nohi úplñe **zhuntovani**; no ñeco přes malí děti ale pršte **prndata**; **neviprdne** ne ne von je dobrej; já mám **blbího** vnuka; ta je jako ti takoví **houřviče**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: utíkali tam lidi z ñemecka sem a fše- fšelijaká **sebranka**; no **feřanda** bila velká

Z, 75, B, účetní, Bukov: **pitomá** sem trořku

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: diř sme vjeřeli že je tam ñejaká **řtára** tag sme koukali abisme to řem lidem řekli; a támle mi **majznete** toho mola . no tag **zatrapiñi**

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: no klucí všelijakí **volovinki** řelaji

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: já sem si **lebeřila** f bazénu . fak **bombastická** dovolená

M, 30, B, elektrikář, Buděj: přiřli jiní starořti no neř **blbnout** ñegde; to je na dlouho spíř **lumpárni** neř **prúseri**; taki taková **sraņa** bejvala; přiřel ze řkoli **fláknul** tařku do rohu; tam se řovek nemúže jag to říc no **vořrat**; řelaj **bordel** po fsi

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: tam sem řádní **kravini** nevivářel; ti **hadri** se vjeřinou blbje řcháňi; to bili . takoví ti **blbořti**; tag sem se na to **viprt**

U mnohých slov se projevuje **univerbizační tendence**:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: u ñich je to asi **jedenářiiletka**

M, 84, B, řidič, Ráj: dala mi **stofku**; dvakrát sem volal **sanitku**; ta má . jenom jedni **f obejváku**; víř kolik je tam řich sedaček **na lanofce**

Z, 92, B, investiční manařer, Velen: to bilo jeřte jak je dneska **zdravotka**; tak sem řelala **plánovačku**; sem chořila jeřte tam **do mñeřtanki** a votuř sem řelala skouřku sem **na gimpl**; mñe tam vzali do ředitelství drach hnet u vizo- za- u **vilsoňáku**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: sem se ožeňil **v marijánkách**; cera bila zdravotñice viučila **ve zdrařce**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: já sem chtěla jít do umñelecko **prúmislófki**; mi sme ho chtěli vopravdu tou **malinofkou** uctít

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: tařínek řelal fřechno mořní jezřil **na pracák**

Z, 26, B, studentka, Buděj: tím sdružujou ti **erasmáki**; s ním choďim **na cvičák** do psi školi

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: **základku** sem nějak apsolvovala . pag sem se dostala **na učňák**; uďala sem **přimački na nástafbu**; sme si psali celej **svatág**

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: mi sme to sehnali fšechno možní támle **ze sekáče**; to bilo ten **sokolák**

Z, 22, B, studentka, Zbor: babička se odstěhovala **do důchodáku**

M, 20, B, student, Táb: von studoval tadi v buďejkách **na pedáku**

Uplatňuje se **expresivní dloužení samohlásky**:

Z, 90, B, sekretářka, Velen: **dóbře** že sem nič ne- nežalovala; **nó** tak **ále** já to přežiju

Z, 84, B, dělnice, Borov: **jéžiš** to sme tadi mňeli hospodářství . to sme mňeli tadi **dóle** louku; děti bjechaji **vzádu**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: bil tadi v buďejovicích na tom letišti jako **invalida**; diš uš sem jako trošku přičichla k tí **administratívje**

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: první den sem přišla **né** úplně fčas

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: mi sme teda **vobá dvě** zeměděelci

M, 27, B, seřizovač, Hrad: <SM musim bejt> **jó** jako sem spokojenej

V transkribovaných textech se vyskytuje množství cizích slov. Některá z přejatých slov jsou sice cizího původu, mají však českou příponu, příp. koncovku, které svědčí o jejich zdomácnění a používání v mluvené řeči. Slova pocházejí z několika jazyků, mezi nimiž převládá němčina, angličtina, latina či francouzština. Objevujeme však slovní zásobu ovlivněnou i ruštinou nebo španělštinou. Ojedinelé jsou příklady slov z italštiny nebo jidiš a jiných jazyků. V některých případech bylo obtížné původ slov objasnit, jelikož etymologie je pouze více či méně pravděpodobná. Rozebíráme vybrané příklady, které obsahují spisovné, až archaické, ale i nespisovné či slangové výrazy. Ve slovní zásobě se vyskytují výrazy spojené s generací nejstarších mluvčích. Jde většinou o skutečnosti dnes již zaniklé či zapomenuté a slova se pomalu stávají archaismy, odcházejí se starou generací (např. *ajznbnoňák / ajznpnoňák, hamstrovat, kantor, modistka*).

Z němčiny proniklo mnoho slov do nespisovných vrstev jazyka. Slova **německého původu**:

ajznbnoňák / ajznpnoňák (železničář): z něm. *Eisenbahn* železnice, železná dráha (*Internetová jazyková příručka* [online] [cit. 07-24-2017]; Rejzek, 2015, s. 49) Z, 92, B, investiční manažer,

Velen: sme bili no- normálně **ajzipoňákmi**; Z, 86, B, řemeslnice, Třís: a sin to samí ten zase je **ajzipoňák**

bachař²⁷ (vězeňský dozorce): z něm. *Wache* stráž, přeměnou hlásky *v > b* a spoj. *s -ař* (*Internetová jazyková příručka* [online] [cit. 12-25-2017]) Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: posdějc sem se dosvjeđela že dělala **bachařku**

bryčka / pryčka²⁸ (lehký prkenný vozík, prkenné sedátko za saněmi aj.): z něm. *Pritsche, Britsche* (z *Britze*, příb. *Brett*) věci z prken (*Naše řeč*, 1919, s. 219) Z, 82, B, laborantka, Dyn: fšecho sme mñeli pjekní sme jezdili na pouře s koňma **s bričkou**

buzerace (obtěžování, nesmyslné sekýrování, nucení malichernými požadavky ze strany vedoucího): novější slovo voj. slangu, z rak. něm. *buserieren* otravovat, tlačit na někoho (Rejzek, 2015, s. 107) M, 84, B, řidič: ale **buzerace** taki (v práci)

cajk (pořádek): z něm. *Zeug* druh tkaniny, postroj na koně, náradí (*ESJČ*, 1971, s. 80) M, 30, B, řidič, Zbor: uš se tam začleñil rok to trvalo teda ale uš uš je **f cajku** no

debužírovat / bunžírovat (hýřit, hodovat, dobře jíst a pít): z něm. *debouchieren, burschieren* hýřit přes fr. *débaucher* uvrhnout někoho v hýření, svádět někoho, *se débaucher* oddat se hýření (Janko, 1922, s. 33–38) Z, 90, B, sekretářka, Velen: diš sem vo- o vñnocích **monžírovala**²⁹

fajn (příjemný, dobrý): z něm. *fein* jemný, hezký přes fr. *fin* jemný (Rejzek, 2001, s. 165) Z, 90, B, sekretářka, Velen: bili **fajn**

fasovat (dostat jako příděl): z něm. *fassen* dostat přídělem³⁰ (*ESJČ*, 1971, s. 140) Z, 92, B, investiční manažer, Vel: tam sem si dicki na- nakoupila **nafasovala**

furt (pořád, stále): z něm. *fort* neustále, bez ustání (Holub, Lyer, 1978, s. 176) Z, 90, B, sekretářka, Velen: **furt** tu vopcházíš; M, 84, B, řidič, Ráj: tu mám **furt** připravenou

fůra³¹ (mnoho, velké množství): ze střhn. *vuore*, přes z něm. *Fuhre* povoz, fůra (*ESJČ*, 1971, s. 147) Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: já jich mñela **fůru** ale tak vám to ve zkrace řeknu

hajzl (vulg. záchod, přen. nadávka pro muže, špatný člověk, špatná věc): z něm. *Häusel* výslovnost [hojzl] domeček, v rak. něm. výslovnost [hajzl] (Holub, Lyer, 1978, s. 185) M, 84, B, řidič, Ráj: počkej to ti přide draho ti **hajzle**

hamstrovat (dělat zásoby, shánět jídlo ve velkém): z něm. *hamstern* hromadit zásoby, křečkovat (Hugo a kol., 2009, s. 155) Z, 92, B, investiční manažer, Velen: moje máma jezdila támle do borovan **hamstrovat** říkali jo kupovat vot sedlákú žrádlo

²⁷ Bachař je ten, kdo dává „bacha“. Jedná se o běžný výraz označující dozorce ve věznicích (Hejduk, 1951, s. 50–60). Praviděpodobné je kromě něm. odvozeniny i odvození z rak. něm. *Obacht geben* dávat pozor (Holub, Lyer, 1978, s. 91).

²⁸ Slovo *pryčka, bryčka* označuje i např. prkenné lože. Odtud pochází české *pryčna* (*Naše řeč*, 1919, s. 219).

²⁹ Slovo *debužírovat* se přes záměnu několika hlásek změnilo na *monžírovat*.

³⁰ Některá slova německého původu se objevují v případech, kde vůbec neexistuje vhodný jednoslovný český výraz, např. *fasovat* (dostávat, brát jako příděl), *gruntovat* (důkladně, od základů uklízet), *treffit kam* (znát cestu a nezabloudit) (Bělič, 1964, s. 11–26).

³¹ Patří sem i příbuzné slovo *forman* (*ESJČ*, 1971, s. 147).

haraburdí (hov. krám, veteš, opotřebovaná věc): spis. varianta *harampádí*³²; pův. v něm. *Trödel* kramář; časté v nářečnících, je zvukomalebné; při rozložení z expr. *hara* hle, ejhle, a staroč. *burda* břemeno, nepořádek (*ESJČ*, 1971, s. 289) M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: mam tam asi devjet kol no . náki další **haraburdí**

hergot (výraz zaklení „můj bože“): z něm. *Herr Gott* pane bože srov. fr. *mordijé/mordyje* (Holub, Lyer, 1978, s. 190) Z, 90, B, sekretářka, Velen: já sem si říkala **hergot** vono to dá takovou práci

holt (zkrátka, tak, ovšem, inu): z něm. *halt* pův. počkat, zast. prostě, jednoduše, tedy (Holub, Lyer, 1978, s. 194) Z, 90, B, sekretářka, Velen: mňeli ho **holt** asi viřadit

kasárna (budova určená vojákům): z něm. *Kaserne* pocházející z fr. *caserne*³³ z proven. *cazerna* strážní domek, slovo bylo pův. lat. *quaderna* čtvercový domek (*ESJČ*, 1971, s. 244) Z, 92, B, investiční manažer, Velen: za nádražím sou železniční **kasárna**

koncentrák (univerbizací z koncentrační tábor): z něm. *Konzentrationslager* koncentrační tábor z lat. *concentrare* soustředit (Holub, Lyer, 1978, s. 253) Z, 92, B, investiční manažer, Velen: mího muže táta umřel **f koncentráku**

krám (obchod): z rak. něm. *Kram* obchod, stará, nepotřebná věc, původ temný, jde o staré slovo (*SNC*, 2009, s. 196) Z, 92, B, investiční manažer, Velen: mňela za tím **krámem** dva pokoje

kramář³⁴ (pouťový obchodník příležitostným zbožím, trhovec): domácí odvozenina z něm. *kramári*, nyní *Krämer* drobný obchodník (*ESJČ*, 1971, s. 289) M, 84, B, řidič, Ráj: to nebili ci-to bili **kramáři**³⁵ sme jim říkali tenkrá

kravál (expr. obtěžující hluk): z něm. *Krawall* nepokoj, neklid přes lat. *carivarium* rámus (*Internetová jazyková příručka* [online] [cit. 07-24-2017]) Z, 92, B, investiční manažer, Velen: to je **kraválu**

lifrovat³⁶ (dodávat, odklízet něco, někoho): z něm. *liefern* dodávat, poslat, odeslat přes fran. *livrer* z lat. *liberare* osvobodovat, propouštět (Holub, Lyer, 1978, s. 288) M, 79, B, rybář, Buděj: tag mňe **nalifrovali** dovlaku (...) zadva dňimňe **lifrovali @ lifrovali** doťich

lotrovina (odv. od *lotr*³⁷; pouliční dav, lůza, přen. špatnost): zkráceno z něm. *Lotterbube* ničema,

³² Slovo *harampádí* má složitější původ a druhá část slova je neprůhledná. Stsl. *haram* prohřešek, trosky, zbytky. Tímto lze vysvětlit posunutí významu. Zbytky něčeho jsou prohřeškem proti normálu (Rejzek, 2015, s. 214).

³³ Výraz *kasárna* pochází z novofrancouzského okruhu slov týkajících se vojenství (Šmilauer, 1937, s. 257–265).

³⁴ Slovo *kramář* je v češtině odedávna, neboť je dosvědčeno již z poloviny 14. století. Značilo obchodníka, menšího kupce, který prodával všechno na různých místech. Později se specializoval na výrobky, které se doma nevyráběly (např. koření, vzácná dřeva, ovoce) (*Naše řeč*, 1919, s. 61–64).

³⁵ Výraz *kramář*, *kramáři* značí tzv. světské, uzavřenou komunitu lidí, dělících se na artistry a kramáře, kteří se živí právě prodejem stánkového zboží (*ESJČ*, 1971, s. 289).

³⁶ Podobné germanismy charakterizují mluvu lidového prostředí, v němž jsou vžity. Projevují určitou jazykovou závislost (Erban, 1937, s. 54–58).

³⁷ Slovo *lotr* prošlo významovým vývojem. Původně znamenalo žoldněře, druhotný význam je dnes loupežník, zločinec. Stejný významový posun nalezneme i u slov *hajdú* v maďarštině nebo *hajduch* ve slovenštině. Vyvíjí se od nich jednak význam drába, uniformovaného sluhy, jednak význam zbojníka, loupežníka, kteří se rekrutovali právě z bývalých

padouch, od *lotter* darebný (ESJČ, 1971, s. 340) Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: takovídle **lotrovini** sme jim dělali

paráda³⁸ (skvělé, výborné): z něm. *Parade* okázalost přes fran. *parade* slavnostní přehlídka, *de parade* okázalý, sváteční (ESJČ, 1971, s. 434) Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: tam nákej ten ledňicko valťickéj areál to je **paráda**

partaj (politická strana, v dobách socialismu synonymum pro KSČ): z něm. *Partei* strana (Holub, Lyer, 1978, s. 360) M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: gdo nebil u **partaje** tak tam ho pust tam ho nepustili; Z, 92, B, matrikářka, Rap: i gdiš sem bila **bespartijňi** katolička mňe vzali na radnici

piksla (kovová krabička): z něm. nár. *Püchsel*, zdrobn. od *Püchse* z něm. *Büchse* plechovka, konzerva (Rejzek, 2001, s. 466) Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: <SM **piksla**> sme tomu říkali

raplovat (bláznit, chovat se potrhle, náhle se vzrušit): z něm. *Rappel* nával vzteku (Holub, Lyer, 1978, s. 410) Z, 90, B, sekretářka, Velen: je zuřivej .. tak **rapluje** ne

šichta³⁹ (směna, práce): z něm. *Schicht* směna, vrstva, *schichten* třídít, vrstvit (Holub, Lyer, 1978, s. 466) Z, 90, B, sekretářka, Velen: musíš do <SM do **šichti**>

špajz / špajzka⁴⁰ (spíž, spižirna): z něm. *Speisekammer* spíž (Holub, Lyer, 1978, s. 448) Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: maminka mi bježela **do špajzu** urazila flašku

špitál (nemocnice): z něm. *Spital* přes střlat. *hospitale* pohostinný dům (Holub, Lyer, 1978, s. 471) Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: tam sloužila taki že jo **ve špitále**

šraňk / šraňky⁴¹ (závora, železniční závora): z něm. *Schrank* závora, skříň (Holub, Lyer, 1978, s. 472) M, 27, B, seřizovač, Hrad: kamarádi s toho masopustu udelali ten **šraňk**

štelovat (seřizovat, nastavovat): z něm. *stellen* seřizovat, upravovat (Holub, Lyer, 1978, s. 472) M, 24, B, strojař, Hrad: já spíš **šteluju** mašini kteří to vořezávají

trakař (kolečko, selský vůz): z něm. slož. *Tragkarren* již nepoužívané, *Trage* náčiní k nošení (ESJČ, 1971, s. 649) M, 84, B, řidič, Ráj: **trakařem** jezdila máchat to prádlo

vandr⁴² (pův. cesta za zkušenou): z něm. *Wanderung* toulka, putování (ESJČ, 1971, s. 677) M, 30,

vojáků (Šmilauer, 1937, s. 188–192).

³⁸ Slovo *paráda* má v češtině několik významů (Hugo a kol., 2009, s. 298), všechny se pokládají za hovorové nebo nespisovné. V původních jazycích však výraz nespisovný není. Při přejímání z němčiny i zde slovo původně neutrální získalo rázu hovorovosti, až komiky.

³⁹ Z němčiny pochází řada dalších slov z oblasti řemeslnického názvosloví i slangu, viz *šichta* (Holub, Lyer, 1978, s. 466; Rejzek, 2015, s. 689).

⁴⁰ Neexpresivní výrazy přejaté z němčiny patří k staré vrstvě řemeslnických názvů (např. *špajz*, *majzlík* aj.), které byly ovšem po rozšíření nové české řemeslnické terminologie zatlačeny do užší jazykové oblasti (Němec, 1960, s. 18–26).

⁴¹ V případě slova *šraňk* se artikulace hlásky *n* přiblížila k místu, kde se artikuluje hlásky *g*, tj. k zadnímu patru. Vznikla proto měkká hlásky *ň*. Jde o změnu, která je paralelní se změnou *nk* v *ňk*. Hojně ji nalézáme u slov domácích i cizích (např. z *posunku* > *posuňku*) (*Naše řeč*, 1933, s. 201–203).

⁴² Po vyučení byl prášek prohlášen za tovaryše a byl nucen (svého času povinně) *jít na vandr*. *Vandr* mohl podniknout

B, elektrikář, Buděj: diš uš teda dál **na vandri**

Slova vzniklá z **angličtiny**:

kombajn⁴³ (kombinovaný zemědělský stroj vykonávající více činností): z angl. *combine* přes rus. *комбайн* (Holub, Lyer, 1978, s. 250) Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: přítel ten vlasně jezdí **s kombajnem**

mantinel⁴⁴ (hrazení): z angl. *maintain* uchovat, udržovat přes ital. *mantinello* okraj (Holub, Lyer, 1978, s. 302) M, 30, B, elektrikář, Buděj: to sou závodi **bes mantinelú**

trampovat / trempovat⁴⁵ (cestovat): z angl. *tramp, tremp* tulák, sezónní dělník, osoba na okraji společnosti, osoba bezprávná, nemajetná, bez společenského postavení; souvisí s něm. *trampeln* (Holub, Lyer, 1978, s. 486) M, 30, B, elektrikář, Buděj: diš uš teda dál na vandri **no trempovat**

viržinko⁴⁶ (tenký, menší doutník se slámkou): z angl. *Virgin*⁴⁷ Panna Marie, ryzí, nedotčený, přírodní (Holub, Lyer, 1978, s. 508) Z, 92, B, prodavačka, Buděj: maminka dělala f tabáčece dělala **veržinki**

Slova původu **latinského**:

demobilizovat (navrátit mobilizovaná vojska do civilu, přejít na mírové hospodářství, likvidovat válečné škody): internacionalismus z lat. *mobilis* uvedení někoho, něčeho v pohyb, prefix *de-* ve významu opaku (*Nový encyklopedický slovník češtiny* [online] [cit. 07-24-2017]) Z, 92, B, prodavačka, Buděj: diš **demobilizovali** diš jako uš pag je rozpouštěli

gubernie (vyšší administrativně-územní jednotka státu, kraj, velký správní obvod): ze střlat. *gubernium* kormidlo (Rejzek, 2015, s. 208) Z, 90, B, sekretářka, Velen: s kerí tí **gubernije bili**⁴⁸

tovaryš mající podmínky a nadání. Účelem vandru bylo získat zkušenosti ve světě u jiných mistrů (Těšitelová, 1963, s. 185–193).

⁴³ Slovo *kombajn* bylo do češtiny přejaté na začátku 50. let minulého století. Přejali jsme je již hotové z ruštiny, která je přejala zase z angličtiny. Základem je slovo kořenící až v latině, které se vyskytuje v češtině ve známých slovech *kombinovat* nebo *kombinace*. Najít vhodné domácí slovo pro *kombajn* je těžké a ostatně i zbytečné (Křístek, 1954, s. 202–207).

⁴⁴ Přestože má *mantinel* svůj domácí protějšek (výraz *hrazení*), v češtině se drží proto, že je ve sportu výrazem běžným. Nepřekládá se ani ve slovenštině (Křístek, 1971, s. 87–93).

⁴⁵ Pojem *tramp* byl do češtiny přejat zřejmě z dobových překladů románů Jacka Londona. *Tramp* či *tremp* se dá nahradit také slovy *vandr* (z něm. *Wanderung*) nebo *čundr* (z něm. *tschundern*). Všechny výrazy se váží k toulání, putování (ESJČ, 1971, s. 677).

⁴⁶ Tradice *viržinek* započala v Rakousku-Uhersku už před 150 lety. Menší doutníky se začínají průmyslově ve velkém vyrábět ve 20. století. Stanou se nejoblíbenějším produktem z tabáku. Za první republiky byla viržinka velmi oblíbená. Na krabičkách býval často uvedený jak originální název anglický (Virginier, Virginia), tak i český název (Viržinky) (Kolářková. [online]. [cit. 07-24-2017]).

⁴⁷ Slovo *Virgin* značilo panenskou královnu Alžbětu I., podle níž byl pojmenován 10. stát Unie Virginie, v které se vždy pěstoval vynikající virginský tabák. Podle něj vznikla dnešní viržinka (Novotný, 2003; Holub, Lyer, 1978, s. 508).

⁴⁸ Mluvíci použila slovo *gubernie* ve významu kraje či oblasti.

kalamář⁴⁹ (nádobka s inkoustem): ze středolat. *calamarium* z pův. *calamus* třtina, později psací nástroj zhotovený z třtiny (Šmilauer, 1944, s. 21–34) Z, 82, B, laborantka, Dyn: to ešte bili v lavicích **kalamáře** s inkoustem

kantor⁵⁰ (učitel): z lat. *cantor, cantare* zpěvák, zpívat (Holub, Lyer, 1978, s. 231) M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: se živili tím že že študovali jako **kantoři**

koledovat⁵¹ (zpívat písně během obcházení domů): z lat. *calendae* první den v měsíci přes řec. (ESJČ, 1971, s. 268) M, 30, B, elektrikář, Buděj: jako malej sem bil párkrát ve městě **koledovat**

mores / móres⁵² (zvyk, mrav): z lat. *mōs* mrav (ESJČ, 1971, s. 373) Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: to pag vod nich chitá takoví ti **móresi** jako že vilezou ňekam

profesor / profesorka⁵³: z lat. *profiteri* přihlašovat, oznamovat, později vyučovat, *se profiteri* přihlásit se jako, prohlásit se za, poté *professor* učitel vyznávající určitou nauku (Holub, Lyer, 1978, s. 395) Z, 90, B, sekretářka, Velen: ti **profesorki** tam jeli

rekreace (čas nebo aktivita věnované odpočinku, regeneraci): z lat. *recreatio* obnovení sil od *recreare* proces obnovení, znovuvytvoření (Holub, Lyer, 1978, s. 415) Z, 90, B, sekretářka, Velen: víckrát sem uš nechťej **rekreaci**; tam bila na pláži jako **rekreační** jídelna; jak se tam ti . **rekreanti** prostě baví

sakra (zaklení, vzývání všech svatých): z lat. *sacer, sacra, sacrum* svatý, zasvěcený božstvu (Holub, Lyer, 1978, s. 430) Z, 90, B, sekretářka, Velen: **sakra** jak se to menovalo

sanitka (univerbizací ze sanitní služba): z lat. *sānitās* zdraví, zdravot (Holub, Lyer, 1978, s. 431) M, 84, B, řidič, Ráj: a dvakrát sem volal **sanitku**

vehikl (vozidlo ve špatném technickém stavu, staré vozidlo): z lat. *vehiculum* vozidlo od *vehere* vozit (Holub, Lyer, 1978, s. 503) M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: jedou zaorat s tím **vehiklem** jejich

⁴⁹ Slovo *kalamář* bylo ze středolatinšského slova *calamarium* přejato dávno, je již u Klareta. Kalamář byl zprvu schránkou na „kalamy“, psací nástroje vyrobené z třtiny, a na inkoust, později se jméno přeneslo i jen na prostou nádobku s inkoustem. Kalamář s inkoustem se nacházel v lavici ve žlábkú (Šmilauer, 1944, s. 21–34).

⁵⁰ Slovo *kantor* je již zastaralé. Původně se jím označoval pouze učitel zpěvu, který v 16. století stával níže ve školní hierarchii. Jeho předním úkolem bylo učít hudební teorii a praxi a pouze výpomocně učil také psaní a pravopis (Šmilauer, 1944, s. 1–8).

⁵¹ Slovo *koleda* pochází z lat. jména *Kalendae*, které označovalo první den v měsíci. Je původu řeckého a znamená den, na který bylo veřejně ohlašováno novoluní. Časem koled jsou Vánoce a brzy po svátcích dochází ke změně kalendářního roku. Mezi slovy *koleda* a *kalendář* je tudíž jazyková souvislost (Michálek, 1965, s. 308).

⁵² Latinské výpůjčky získávaly často humorný význam daný reakcí lidové mlúvy na řeč pánů (srov. *okuláry, moresy, inštrument, potentát, lejstra* aj.) (Oberpfälcer, 1927, s. 176–186).

⁵³ V poměrech 16. století vedl školu rektor a jemu byli podřízeni kolegové (druhové v řadě), dnešní učitelé a profesori. Slovo *profesor* označovalo už v římské době učitele vědy nebo umění, veřejně ustanoveného a placeného z veřejných prostředků. Ve středověku se tímto titulem mohli pyšnit pouze učitelé univerzitní. Až na jezuitských a piaristických školách se tak nazývali nejprve učitelé vyšších, později všech gymnazijních tříd (Šmilauer, 1944, s. 1–8).

Slova pocházející z francouzštiny:

ansámbl (umělecký soubor, zejm. divadelní, orchestr, sbor): z fran. *ensemble* spolu (Holub, Lyer, 1978, s. 79) Z, 90, B, referentka, Buděj: bil velitelem toho celího **anzámblu** vojenckího⁵⁴

banda⁵⁵ (skupina lidí): z fran. ze stř. lat. *bandum* prapor (*ESJČ*, 1971, s. 45) M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: je nejakej náká **banda** co taki chodí

bordel⁵⁶ (nepořádek nebo nevěstinec): z fran. *bordel* prkenná chatř přes germ. *bordum* prkno, prkenný okraj lodi; srov. něm. *Bord* paluba (Holub, Lyer, 1978, s. 102) Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: tam prostě něgdo dělal **bordel**

hangár⁵⁷ (přístřešek pro letadla): z fran. *hangar* přístřešek, kůlna, pův. nejistý ze starofran. *hanghart* či ze střlat. *angarium* kovárenská stáj (Holub, Lyer, 1978, s. 187) Z, 92, B, matrikářka, Rap: bjehem nekolika dnú nám to fšechno tak rostříleli ti **hangári**

kaput⁵⁸ (zničený, zkažený): z fran. *faire capot* úplně obehrát (*Šmilauer*, 1937, s. 223–232) Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: taki tím že sem pořát sedela no a nakonec ta zlomeňina a mam nohi **kaput**

modistka⁵⁹ (osoba navrhující a vyrábějící klobouky a jiné pokrývky hlavy, obchodnice s tímž zbožím): z fran. *modiste*⁶⁰ (Holub, Lyer, 1978, s. 319) Z, 88, B, kontrolor, Buděj: potom vibrala maminka že sem se šla učit taki **modiskou** (...) tam mňeli takovej opchot s kloboukama

montovat (mechanicky spojovat, připevňovat): z fran. *monter* sestavit (*Internetová jazyková příručka* [online] [cit. 07-24-2017]) M, 84, B, řidič, Ráj: a neska tam zase něco **montovali**

mordije / mordyjé (citoslovce údivu, zaklení „můj bože“, „sakra“): zkomolené z fran. *mordieu* zkrácené z *mort de Dieu* (*ESJČ*, 1971, s. 373); z fr. *mon Dieu* srov. něm. *hergot* (Holub, Lyer, 1978, s. 321) Z, 90, B, sekretářka, Vel: si říkáš **mordijé** co chce

⁵⁴ Mluví spojíla oblast uměleckou, z níž slovo *ansámbl* pochází, s oblastí vojenskou.

⁵⁵ Výraz *banda* pochází zřejmě z francouzštiny, do níž se dostalo z latiny přes germánštinu a provensálštinu ve 14. století. Význam slova byl původně neutrální, označovala se jím družina, lidově i kapela. Od konce 18. století však proniká spojení „zlodějská, lupičská banda“ a slovo tím nabývá pejorativního rázu. Slova *banda* a *bandita* jsou i přes svůj odlišný původ významově sblížená (*Šmilauer*, 1937, s. 98–102).

⁵⁶ Slovo *bordel* pravděpodobně původně označovalo prkennou boudu v přístavu (Holub, Lyer, 1978, s. 102). V současné češtině se používá ve dvojím významu, jednak označuje nepořádek a jednak veřejný dům.

⁵⁷ Starofrancouzské *hanghart* je doložené ve 14. století a je snad variantou nizozemského *ham-gaerd* oplocený pozemek poblíž domu. Protogermánské složeniny *haim-gardaz* označují domov a dvorek. Starofrancouzské *hanghart* může však pocházet ještě ze středověké latiny, v které slovo *angarium* značilo přístřešek pro kování koní. Význam slova *hangár* spojený s letectvím byl zaznamenán až v prvních letech 20. století (Holub, Lyer, 1978, s. 187).

⁵⁸ V. Šmilauer dokládá mylnou etymologii u slova *kaput*. Nesouhlasí s tím, že by výraz pocházel z lat. *caput mortuum*, znamenající kyslíčník železitý. Uvádí, že jde o slovo francouzského základu, které se do střední Evropy rozšířilo s francouzskou karetní hrou piketem díky hráčskému výrazu *faire capot*. V řeči vojáků se tohoto karbanického výrazu o zničení, pobití nepřitele užívalo už za třicetileté války (1937, s. 223–232).

⁵⁹ Dnes se jedná o vzácnou profesi. V dřívějších dobách byla častější díky módnosti a větší oblíbenosti klobouků.

⁶⁰ V oblasti módního odívání existuje v češtině řada počeštěných slov pocházejících právě z francouzštiny: *móda*, *toaleta*, *roba*, *blůza*, *galanterie*, *bižuterie* aj. (Daneš, 1988, s. 222–224).

Výrazy pocházející ze španělštiny:

barák⁶¹ (hanl. starý, sešlý dům i nový, ale nehezky dům): ze špan. *barraca* vojenská bouda, primitivní venkovský domek (*ESJČ*, 1971, s. 46) M, 84, B, řidič, Ráj: f celím **baráku** po staru prostě to nenechá předelet

baráčník⁶² (odv. od barák, domkář): Z, 92, B, investiční manažer, Velen: naši bili **baráčníci**

Některé výrazy jsou z ruského jazyka:

brigáda⁶³ (jednotka, přivýdělek, resp. specifický typ pracovní činnosti): z rus. *бригада* skupina brigádníků z fran. *brigade* od ital. *brigata* bojová skupina přes lat. *brigant* člen brigády (Holub, Lyr, 1978, s. 105) M, 84, B, řidič, Ráj: mi sme bili **brigáda** socijalistické práce

Z italštiny pocházejí slova:

korzovat (promenádovat se): z ital. *corso* běh, široká třída (Holub, Lyr, 1978, s. 263) Z, 79, B, účetní, Buděj: za tech našich mladejch let **se** jako **korzovalo**⁶⁴ po náměstí

Z polštiny pochází:

dumat o něčem⁶⁵ (myslet, přemýšlet o něčem): z pol. *dumać* přemýšlet (*ESJČ*, 1971, s. 134) Z, 90, B, sekretářka, Velen: vo tom sem nigdi ne- **nedumala**

Slova pocházející z jidiš:

melouch⁶⁶ (pokoutně prováděná vedlejší řemeslnická práce): z jid. *melōche*, *malauche* přes hebr. *melacha* řemeslo (*ESJČ*, 1971, s. 359) M, 30, B, elektrikář, Buděj: náki **melouchi** bili

⁶¹ *Barák* je slovo, které přišlo za třicetileté války do střední Evropy francouzským prostřednictvím ze španělského vojenství. Původní význam byl zatímní dřevěná stavba vojenská, později značil chalupu, koncem 18. století pak i bídnou chalupu. Etymologie španělského slova *barraca* není jasná. Někdy se vykládá z předpokládaného iberského *barrum* jíl, jindy ze španělsko-provensálsko-italského *barra* příčka (Šmilauer, 1941, s. 242–247).

⁶² Výrazem *barák* bývaly označovány i vesnické chalupy bez polí. Z tohoto významu bylo odvozeno jméno *baráčník*. Jedná se o označení vlastníka menšího stavení, domku či baráku. Patřil k nejmenším majitelům nemovitosti na vesnici. Právě v chudých dřevěných domech se udržela česká řeč a národní vědomí. Z malých, chudých domků, baráček, vyšli osvícenší buditelé. Baráčníci se sdružovali do spolků. Vlastenecko-dobročinná obec baráčnícká jsou společenskou organizací vzniklou v Kolíně roku 1873, která vždy lpěla na dodržování původních staročeských zvyků. Hlavní náplní se kromě uvědomování si češství stalo ožívování tradic, popularizace lidových krojů, písní a tanců, pořádání různých zábavních akcí. Současná činnost baráčníků je nadále všestranná (*Historie spolku*, 2010. [online]. [cit. 07-24-2017]).

⁶³ Slovo *brigáda* se do českého jazyka dostalo z ruštiny, v které existovaly tzv. *artely*, skupiny či brigády, v nichž pracovali jako jedni z prvních tzv. *burlaci*. Latinské slovo *brigant* neslo původně hanlivý význam, značilo totiž darebáka, lupiče nebo nějakého vyvrhele. *Brigáda* bývá v současnosti nejčastěji užívána ve významu užitečné či dočasné práce (Hrušková, 1961, s. 181–182).

⁶⁴ Korzování bylo hromadné procházení se na veřejném místě sloužící k výměně různých novinek nebo jako sousedské setkání.

⁶⁵ Výraz *dumat* byl převzat za Jungmanna z polštiny (odvozeniny *dumavý*, *zadumaný*, *vydumati*), ale *zadumčivý* bylo v obrozenské době přejato z ruštiny. *Dumati* je u Slovanů domácí, jeho základ vznikl přesmykem z **mud-* (*ESJČ*, 1971, s. 134).

⁶⁶ *Melouch* se do češtiny dostal v 16. století z jazyka jidiš. Jednalo se o práci kvalifikovanou, o řemeslo. Židovské *meloch* znamenalo ve shodě s dnešním významem pokoutní práci. Židé totiž až do 18. století nesměli vykonávat některá řemesla, pro další měli povolení pouze pro vnitřní potřeby židovského ghetta. Proto pracovali někteří židovští řemeslníci „načerno“ (Novotný. [online]. [cit. 07-25-2017]).

Slova nejasného původu:

facka (rána do obličeje, úder otevřenou dlaní na tvář): původ slova není zcela jasný, pravděpodobně z mor. *facit* udeřit pocházejí z hanáckého *ěfacat* šlehat, tlouci; podobný význam má něm. *Fauze* a bavor. *Fotzen* políček, rána, která jsou však možná z češtiny (*ESJČ*, 1971, s. 139); jde s největší pravděpodobností o cizí slovo z it. *fazza* tvář pocházející z lat. *facies* tvář (Eisner, 1996; Holub, Lyer, 1978, s. 161) Z, 90, B, sekretářka, Velen: tak dostala několik **facek**; tak při tom říkoho **nefackoval**

lajdák (nedbalý, nepořádný člověk, z expr. *lajdat* lenošivě se potulovat, pomalu na něčem pracovat): slovo je expresivní, dnes velice rozšířené, vznik a vývoj slova je nejasný; pův. ve slovech *landat* toulat se, *landák* tulák z něm. *Landstreicher* tulák, *landern* potulovat se (*ESJČ*, 1971, s. 318); dosvědčeno v pol. a dialekticky v rus., do pol. snad z jid. *lajdik* zahálčivý, *lajdik-gajer* povaleč (Trost, 1979, s. 223–224) Z, 90, B, sekretářka, Velen: letos sem **lajdák**

Shrnutí

V mluvené řeči přetrvávaly **přísluvečné a citoslovečné výrazy** z německého jazyka i mnoho **přejatých slov**. Výrazy prostěsdělovací obsahovaly prostředky **pozitivního, kladného příznaku**, převážně však prostředky **expresivity negativní**. U mnohých slov se projevila **univerbizační tendence**. Uplatnilo se **expresivní dloužení samohlásky**. V transkribovaných textech se vyskytovalo množství **cizích slov** latinského původu, z němčiny, angličtiny, francouzštiny. Další slova byla ze španělštiny, ruštiny, italštiny, polštiny, jidiš. Dvě slova byla nejasného původu – *facka*, *lajdák*.

Slovní zásoba slouží i jako **odraz proměn v čase**. Životní styl první až druhé poloviny minulého století představuje zajímavé lexikum. Podobná slova, která jsou aktivizována v rozhovorech o starých časech, zůstávají pevnou složkou slovní zásoby starých mluvčích. Jedná se o různé názvy předmětů, činností, jevů a skutečností či institucí dnes již zaniklých; jindy nezanikla skutečnost, ale vyšlo z úzu dané pojmenování. Za zástupce jsme vybrali několik skupin lexika:

služba nebo domácí práce venkovských žen a děvčat, práce mužů

M, 84, B, řidič, Ráj: žáná pračka nebila fšecho mňela **valchu** takle takovej **třes** tomu říkala; diš **zbírala** normálne jak bilo tím **srpem** takle a **vázalo se** do těch **snopů**

Z, 84, B, dělnice, Borov: **to se seklo kosama**

Z, 84, B, účetní, Poněš: to bilo v dobje gdi ešte **se plavili vori** . menovalo se to **houžve** a tím se ti vori **vázali**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: tam bila louka a tam bilo **bjelidlo** tenkrát **se bílilo prádlo** venku

život dětí ve spojení se školou

Z, 80, B, účetní, Buděj: tenkrát bila za mejch časú to bila **hospodářská škola**

Z, 91, B, úřednice, Blan: to bili jenom tři roki a menovalo se to **jedenáctiletka** . uzákoňili že musí bejt ešče devátá třída tak **dvanáctiletka**; to bila **jednotřítka** . učil nás tam **pan řídící učitel**; bila na jirsíkovím gymnáziju třída gde **bili jenom samí děvčata** . a druhá třída **bili zase samí hoši** . další rok uš **sme bili míchaní uš bili děvčata a chlapci**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: v rožnovje bila **německá škola** tam na náfsi

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: pak sem chođila ještě tam **do mňeštanki**; študovala sem tadi na re- **reformní reálné gymnázijum**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: bil taki **apsolvent klasického gymnázija**

Z, 84, B, dělnice, Borov: učitelka **mi dala ta přes ruki <SM rákoskou>**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: se ničeho nebáli ti **kantoři**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: tenkrát se tomu říkalo **jednoroční učební kurs** jako **štvrtá mňeštanka**

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: sem chođila do . **do klášterní školi**

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: tam bili **kantoři** se tam školili tagzvaní cveč- **cviční @ třidi** gde se učili jag učit děti; já sem pag jezđila do tábora do tagzvaní **rodinki** to bila **otborná škola pro žencká povolání**

Z, 82, B, laborantka, Dyn: to ešče bili v lavicích **kalamáře s ingoustem**

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: chođila sem do tí **opchoňi pokračovací školi**

dobová móda

M, 84, B, řidič, Ráj: taki sem ešče **v dřevákách** do školi **dřevákách**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: chođili sme **v dřevákách dřevjenezch**

pojmenování spolků, her a zábav

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: bili tam taki tři hospodi jedna **sokolská** tam bili **sokolové** se scházeli ve druhej hospođe kousek dál **orlové**; f tej hospođe co se scházeli sokolové tam bejvali **šibřinki**; **f sokolovně** sme se učili tančit . cvičili sme taki **na fšesokolskím slete** f praze

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: chođila sem tancovat . tam bili takoví **čaje** jako **votpoleňi**

Z, 79, B, účetní, Buděj: to uš teť neznáte takoví ale dříf za těch našich mladejch let se jako **korzovalo**

dobový způsob dopravy, názvy dopravních prostředků

Z, 82, B, laborantka, Dyn: fšechno sme mňeli pjekni sme jezđili na pouťe **s koňma s**

bričkou

Z, 92, B, matrikářka, Rap: můj bratr ten měl tenkrát pučeného **koňe** a **bričku** tak tam pro nás přijel

názvy neexistujících profesí a institucí

M, 91, A, lékař, Čachr: bil **vrchní četnickej strážmistr**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: naši bili **baráčníci**; sme bili no- normálně **ajzipoňákmi**; máma jezdila . kupovat **vot sedlákú** žrádlo

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: to bil **baráček** tenkrát . a domácí bil spíš jako **hospodář**

Společný zkušenostní kontext se promítá do komunikačních dovedností příslušné skupiny mluvčích, promítající se do vzniku různých specifických pojmenování, rčení, aktualizovaných frazeologismů, které se vztahují k osobám, předmětům a jevům (Hirschová, 1991, s. 89–103). V projevech mluvčích se vyskytly určité **domácké výrazy**, jejichž význam mluvčí dokládají a popisují, proč daný předmět nazývali zvoleným způsobem:

kálení⁶⁷ = máchání prádla v řece s trakařem; jde jinak o způsob tepelného zpracování ocelí, při kterém se ocel ohřeje na tzv. kalící teplotu, a poté se prudce ochlazuje

M, 84, B, řidič, Ráj: trakařem jezdila máchat to prádlo nebo ona říkala **kálej káli se dřevo ale kále- s trakařem**

mrdník = komora na věci k uklízení, obdoba spíže, do níž se vše naházelo a bylo hotovo

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: na bite sme mňeli **mrdník** (pozn. od slov. mrdnout něco někam – zahodit něco někam)

piksla = plechová krabice; zde šlo zřejmě o nějakou nafouklou věc ve tvaru krabice, neboť byla použita pro vodní hrátky

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: potom jedna mj- jedna mňela takovou plechovou krabici taki nafouklou bože jak sme tomu říkali <SM **piksla**> sme tomu říkali

polévka prdlavka = málo sytá polévka s pár kuličkami hrachu, prdlavka snad kvůli tomu, že v polévce bylo „prd“, nic

M, 84, B, řidič, Ráj: diš sme mňeli víš co sme mňeli k objedú . **polífku prdlafku** . to dícki nákej **sedlák tam se objetoval** a nákej @ škole **prodal prostě nákej hrách** . **tak tam bili dvje kulički <SM hrachu>** a sme říkali **prdlafka**

šiškovat někoho = házet po někom ve velkém množství šišky

Z, 24, A, studentka, Třeb: sme si pozbírali šiški z ničeho nič sme na ně nalítli a prostě sme je tam **šiškovali**

⁶⁷ *Kálet* znamená máchat prádlo. Jedná se o nářeční slovo zakotvené zejména v doudebském území (Utěšený, 1986, s. 46).

třes = valcha na ruční praní prádla, název podle rytmického, třesoucího se pohybu rukou při této činnosti

M, 84, B, řidič, Ráj: žaná pračka nebila fšechno mňela **valchu** takle takovej **třes** tomu říkala

vdávací hrnečky = výstavní hrnečky, které se v rodině dědily, když se dívka vdávala

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: hrnečki po mojí mamince (...) tam bili polički (...) a takoví ti hrnečki tam viseli jo parádňi a mi sme jim říkali **vdávací hrnečki** . nám se líbili a maminka dicki říkala aš se budeš vdávat tak je dostaneš tak to bili **vdávací hrnečki**

Shrnutí

Slovní zásoba odráží proměny jazyka v čase. Za zástupce jsme vybrali několik skupin lexika: **služba nebo domácí práce venkovských žen a děvčat, práce mužů** (*praní na valše, sběr pomoci srpů, vázání do snopů, sečení kosami, plavení vorů, vázání houžvemi, venkovní bělení prádla na bělidle*), **život dětí ve spojení se školou** (*škola hospodářská, jedenáctiletá, dvanáctiletá, měšťanská, klášterní, rodinná, odborná pro ženská povolání, pokračovací, gymnázium klasické, reformní reálné, učební jednorocní kurzy, jednotřídka, cvičná třída, řídicí učitel, kantor, dát/dostat přes ruce rákoskou, kalamáře s inkoustem*); odlišované byly třídy podle pohlaví (nižší stupně s výlučně dívčími a chlapeckými třídami), lišily se i školy české a německé; **dobová móda** (*dřeváky*), **pojmenování spolků, her a zábav** (*Sokol, Všesokolský slet, Orel, korzování, odpolední čaje⁶⁸, šibřinky⁶⁹*), **dobový způsob dopravy a názvy dopravních prostředků** (*bryčka, kůň*) nebo **názvy neexistujících profesí a institucí** (*vrchní četnický strážmistr, baráčník, ajzipoňák, sedlák, baráček, hospodář*). V projevech mluvčích se vyskytly **domácké výrazy** (*kálení, mrdník, polévka prdlavka, vdávací hrnečky*).

12.8 Analýza frazémů

Zajímáme se i o frazémy, jež dodávají běžným projevům ozvláštnění. V běžném hovoru se vyskytují frazeologismy nejrůznějšího druhu. Velmi časté jsou frazeologismy intenzifikační. V lidovém jazyce jsou běžné verbalizační frazeologické obraty uplatňující se se slovesy širokého významu. Frazémy jsou přirozenou součástí prostěsdělovacího stylu. Věnujeme se frazémům slovesným a neslovesným, hledáme přirovnání a analyzujeme i frazémy větné. Tyto ustálené obraty mají většinou celonárodní platnost. Jelikož i slovní zásoba frazémů bývá ovlivněna cizími jazyky, důraz při rozboru klademe mimo jiné na frazémy s klíčovými slovy z jiných jazyků.

⁶⁸ Tzv. *čaje* byly odpolední či večerní taneční zábavou a společenskou událostí.

⁶⁹ Maškarní zábava, dříve frašky, žerty (z něm. *Schabernack* škodolibý žert, posměšný kousek, šašky) (*ESJČ*, 1971, s. 607).

Při analýze frazémů mluvčích nejstarší generace dospíváme k bohatému slovníku. Při rozboru a dělení frazémů a idiomů se přidržíme Čermákovy typologie (2007, 2009). Frazémy ověřujeme ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (dále jen *SČFI*, 1994), v Čermákově čtyřdílném *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (dále jen *SČFI 1–4*, 2009), ve *Slovníku spisovného jazyka českého* (dále jen *SSJČ*, 1989), v *Příručním slovníku jazyka českého* (dále *PSJČ*, 1935–1937) a v Machkově *Etymologickém slovníku jazyka českého* (dále *ESJČ*, 1971). Použití frazémů v kontextu řeči bylo konfrontováno s významy uvedenými v čtyřdílném *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (2009), pokud v něm byl frazém obsažen, leckdy s výsledky odlišnými. Druhý výraz frazému, tzv. klíčové slovo, ověřujeme v případě potřeby ve *Slovníku nespisovné češtiny* (dále jen *SNČ*, 2009). V případě výskytu obdobných frazémů v cizích jazycích přikládáme pro zajímavost a pro srovnání jejich příklady dohledané ve výše zmíněných slovnících.

12.8.1 Analýza frazémů slovesných

Frazémy vzniklé na základě antropocentrického principu – tzv. **somatické frazémy** používají obrazy částí lidského těla, v našem případě *hlavy, krku, palce, rukou, zubů*:

držet někomu palec⁷⁰ (sympatizovat při něčem s někým, přát někomu úspěch): srov. *keep one's fingers crossed* (z angl.), *jemandem den Daumen halten* (z něm.), *toucher du bois pour quelqu'un* (z fran.), *болеть за кого* (z rus.) (*SČFI 3*, 2009, s. 527) Z, 85, B, úřednice, Buděj: pořát **jim držim** prostě **palec** abi bili zdraví děti

jít hlavou proti něčemu / někomu (postupovat neústupně): srov. *knock one's head against something, someone* (z angl.), *mit dem Kopf gegen etwas, jemandem anrennen* (z něm.), *se casser la tête contre les murs quelqu'un* (z fran.), *биться головой об стену кого* (z rus.) (*SČFI 3*, 2009, s. 184); existuje známější frazém *jít hlavou proti zdi*; Z, 22, B, studentka, Zbor: protože **sem šla** dicky **hlavou proti** fšem se fšema sem se dicky hádala

lézt někomu krkem (být někomu příliš, nesnesitelně protivný): srov. *be a pain in the neck* (z angl.), *jemandem zum Hals heraushängen* (z něm.), *avoir ras-le-bol de quelque chose* (z fran.), *сидеть у кого в печёнках* (z rus.) (*SČFI 3*, 2009, s. 318) Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **mře** uš **to leze krkem** furt barveňi vlasú a fšelijakí šmiŋki

nechat někomu volné ruce (být vybavený zvláštní a velkou pravomocí, nebýt nijak v ničem omezovaný): srov. *have a free hand in something* (z angl.), *freie Hand haben* (z něm.), *avoir les mains libres* (z fran.), *имет ьсвободные руки* (z rus.) (*SČFI 3*, 2009, s. 690) Z, 92, B, matrikářka,

Rap: prostě **sem mu nechala volní ruce** f tom abi mi fšechohno teda zařídil

mít hlavu vygumovanou, mít v hlavě vygumováno (nevzpomenout si, zapomenout vše, nevědět

⁷⁰ Výraz pochází z něm., kde se hledá ochrana před zlým duchem. Vyvinul se však spíše z římského zvyku. Římané proti dolů namířenému palci na znamení smrti přáli naopak jeho sevřením poraženému gladiátorovi milost a život (*SČFI 3*, 2009, s. 527).

nic, být otupělý): vygumovaný = neschopný si vzpomenout nebo něco pochopit v důsledku únavy nebo pro nízkou inteligenci (SNČ, 2009, s. 423), (SČFI, 1994, s. 219); srov. *be empty-headed* (z angl.), *einen hohlen Kopf haben* (z něm.), *avoir la tête vide* (z fran.), *иметь пустую голову* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 187) Z, 84, B, dělnice, Borov: nó to ale už mne nič neříká já **mám hlavu vigumovanou**

mít někoho / něčeho plné zuby (mít něčeho dost, být něčím, někým krajně znechucený): srov. *be fed up to the teeth with someone* (z angl.), *von jemandem die Nase voll haben* (z něm.), *en avoir ras-le-bol de quelque chose* (z fran.) (SČFI 3, 2009, s. 957) Z, 90, B, sekretářka, Velen: takovou hodinu se tomu vjenoval a pak řek hele už **toho mám plní zubi**

Adjektiva a číslovky řadové byly ve frazémehch:

být páté přes deváté (neuspořádanost, zmatek věcí): srov. *higgledy-piggledy* (z angl.), *alles durcheinander* (z něm.), *la charrue avant les boeufs* (z fran.), *через пень-колоду* (z rus.) (SČFI 2, 2009, s. 241); častěji se místo verba *být* používají verba *mluvit, plácát, plést*; M, 84, B, řidič, Ráj: a sfackování je to tam taki **pátí přes devátí** no

vykreslit / líčit / malovat něco v růžových barvách (popsat něco pozitivně, optimisticky, ideálně): srov. *paint a rosy picture of something* (z angl.), *etwas in rosigen Farben malen* (z něm.), *peindre quelque chose en rose* (z fran.), *расцветать в розовом цвете* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 43) Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: no **vikreslili nám to v růžových barvách**

Abstraktní substantiva ve frazémehch byla v následujících spojeníhch:

být v cajku (být správný, uspokojivý, v pořádku): (SČFI 3, 2009, s. 75) M, 30, B, řidič, Zbor: už se tam začleňil rok to trvalo teda ale už **uš je f cajku** no

být v luftě (být stále pryč, nepřítomný): srov. *be never around* (z angl.), *immer auf der Achse sein* (z něm.), *disparaître à chaque instant* (z fran.), *кого вечно где-то носим* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 355) Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: v lete sme tatínka nemňeli **bil v luftě**

být do větru (být nestálý a vrtkavý): srov. *have the wanderlust / be flighty* (z angl.), *ein Luftikus sein / ein windiger Bruder sein* (z něm.), *avoir toujours un pied en l'air* (z fran.), *быть ветреный* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 879) Z, 23, B, prodavačka, Buděj: třeba se tam jenom vobjímali **bila** trošku **do vjetru**

dát, dávat si pozor na něco, někoho (být opatrný): (SČFI, 1994, s. 691) Z, 90, B, sekretářka, Velen: tak tadi **si dám na vás pozor**

dát, nedat něco najevo (učinit něco zjevné, projevit se, přiznat něco): srov. *leave someone in no doubt that* (z angl.), *jemandem etwas unverhehlt sagen* (z něm.), *montrer ouvertement quelque chose à quelqu'un* (z fran.), *дать кому понять что* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 112) Z, 90, B,

sekretářka, Velen: von ěi to **nedá najevo**

dělat, nadělat s něčím plno krámů (nadělat řeči, povyku): (SČFI, 1994, s. 361) Z, 90, B, sekretářka, Velen: klucí řeknou nó **tu je krámů**

dělat rotyku (dělat velký nepořádek, rozruch, divoce řídit): (SČFI, 1994, s. 26) Z, 90, B, sekretářka, Velen: tam dicki nějakou **rotiku udělal**

klást meze (omezovat něco, někoho): (SČFI 3, 2009, s. 364) M, 30, B, elektrikář, Buděj: gdo si co vimislí no . tam **se meze nekladou**

Frazémy slovesné v kombinaci slovesa se slovem **monokolokabilním** se týkaly následujících spojení:

být na draka (být zcela špatný, bezcenný): srov. *be no earthly good* (z angl.), *für den Arsch sein* (z něm.), *ne pas valoir tripette* (z fran.), *дело дрянъ, псу под хвост* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 163) M, 84, B, řidič, Ráj: **jé to na draka**

být fit (být zdravý, výkonný, při síle): (SČFI, 1994, s. 190) M, 84, B, řidič, Ráj: ta chce furt umřít a tej tolik neňi **ta je** ještě **fit**; ešte žena **bila** ešte na svjete ešte **fit**

být fuška (být pracný): srov. *be a tough job* (z angl.), *jemandem zu schaffen machen* (z něm.), *être coton* (z fran.), *пришлось понотеть* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 172) Z, 80, účetní, Buděj: já skoro ot začátku sem se svlíkala sama **je to** teda **fuška**

být veta (být konec): existuje ve rčení *je po něm veta* (SSJČ, 1989, s. 686) M, 84, B, řidič: **je to veta** konec

dát, dávat si majzla (být opatrný): srov. *watch out* (z angl.), *vor jemanden auf der Hut sein* (z něm.), *faire gaffe devant quelqu'un* (z fran.), *быть начеку* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 45, 414) Z, 90, B, sekretářka, Velen: ten **si dával** vjetší **majzla**

dělat, udělat něco bajvočko, bajvoko (přibližně, od oka): (SNČ, 2009, s. 51) M, 84, B, řidič, Ráj: a šla na tole ešte krmila prasata třeba něco enom tak **bajvočko** šechno

být / mít kaput (být porouchaný, rozbitý): srov. *be finished* (z angl.), *kaputt sein* (z něm.), *être liquidé* (z fran.), *чему-то конец* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 274) Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: a tak sem si ti nohi vođelala taki tím že sem počát seđela no a nakonec ta zlomeňina a **mam nohi kaput**

mít tip (mít prospěšnou radu nebo upozornění): (SČFI, 1994, s. 197) Z, 90, B, sekretářka: tak to uš sama vidíš mají uš svoje tipi

mít šajn o něčem (vědet něco málo o něčem): srov. *have some idea about something* (z angl.), *Ahnung haben* (z něm.), *avoir une petite idée de quelque chose* (z fran.), *иметь понятие о чём* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 544) Z, 92, B, prodavačka, Buděj: já vám něco říkám **vo čom** vůbec **nemáte šajn** asi

Další frazémy se týkají slovesných komponentů *být, dát, dávat, dostat, dělat, mít* aj. se **širokou** či **střední mírou kolokability**:

být číslo (zlobit, chovat se výstředně, popř. uličnicky): (SČFI, 1994, s. 117) Z, 84, B, dělnice, Borov: **to je číslo** teda; já mňela strach že mi spadne **to bilo číslo** taki

být hotový otrok (být opakovaně využívaný, zneužívaný): srov. *make a slave of someone* (z angl.), *jemandem zum Mädchen für alles machen* (z něm.), *faire de quelqu'un son esclave* (z fran.), *обращаться с кем как со своим рабом* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 604); adjektivum *hotový* zde slouží k intenzifikaci výrazu (srov. *být hotový blázen, být hotovej bejk, mít hotové nebe / peklo na zemi* aj.), v běžné mluvě starších komunikantů jde o častý frazém s adjektivem *hotový* (zde ve smyslu skutečný, pravý, opravdový) (PSJČ, 1935–1937, s. 942); M, 84, B, řidič, Ráj: ona se máma se nadřela ta bila **to bil otrok hotovej** a ta se neozvala obranu

být na hrnci (být ve špatné, bezvýhodné situaci a nemoct z ní ven): srov. *be in a fix* (z angl.), *im Eimer sein* (z něm.), *être dans la panade* (z fran.), *чьё дело дрянь* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 216) Z, 92, B, prodavačka, Buděj: f koupelne si chtěla takle povjesit župan a poskočila sem a župan sem nezavjesila naopak sem padla na prdel (...) a **bila sem na hrnci**

být zlaté dítě (být hodné, poslušné dítě): srov. *be good, go / run well* (z angl.), *schon brav sein* (z něm.), *bien marcher* (SČFI, 1994, s. 145, 324) Z, 90, B, sekretářka, Velen: ježiš **to je zlatí dítě**

dát, dostat kázání (pokárat někoho, dát mu přednášku): srov. *give someone a talking-to* (z angl.), *jemandem eine Gardinenpredigt halten* (z něm.), *faire la leçon à quelqu'un* (z fran.), *читатъ кому мораль* (z rus.) sekretářka); srov. *be good, go / run well* (z angl.), *schon brav sein* (z něm.), *bien marcher* (SČFI, 1994, s. 732) Z, 90, B, sekretářka, Velen: a tak jim **dali kázání** abi se slušně chovali

dohnat někoho k šilenství (nadměrně a opakovaně někoho rozčilovat): (SČFI 3, 2009, s. 795) Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: porodila sem zdravého sina . něgdi nás něgdi **nás doháňí k šilencství** <SM ale>

mít cejchu (mít velké, převislé břicho): srov. *have a paunch / pot-belly / beer-gut* (z angl.), *einen Schmerbauch / Wanst haben* (z něm.), *avoir une bonne brioche* (z fran.), *иметь брюшко* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 85) Z, 90, B, sekretářka, Velen: ale pavel tomu **rostla cejcha** dicki

mít malér (mít nepříjemnost): malér = nepříjemnost, komplikace (SNČ, 2009, s. 223) (SČFI, 1994, s. 414) Z, 90, B, sekretářka, Velen: a se- mňela radost že von **bude mít malér**

nechat (dát) se unést / unášet něčím (vžít se do něčeho, být uchvácený, okouzlený něčím, podlehnout něčemu): srov. *(let oneself) get carried away (by something)* (z angl.), *sich hinreissen lassen* (z něm.), *se laisser emporter* (z fran.), *заїму далеко* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 124, 497) Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: a **nechali sme se unášet přectavami** kteří v nich bili

vidět houby, prd (špatně vidět, nevidět vůbec nic): (SČFI, 1994, s. 708) M, 84, B, řidič, Ráj: a eště taki **houbi vidím** jéžišmarjá

Dalšími případy byly **frazémy slovesné** v kombinaci **sloveso s prepozicí a zájmeno**. V uvedených případech se jedná o jednu z nejčastěji zastoupených struktur *verbum-prep-něco* a *verbum-prep-něčeho*, *verbum-prep-něčem* a *verbum-prep-něčím*:

jít po někom (snažit se někoho svést, získat): zde odlišný výklad *intenzivně hledat někoho a snažit se ho zničit*; srov. *want to get one's hands on someone* (z angl.), *hinter jemandem her sein* (z něm.), *vouloir le peau de quelqu'un* (z fran.), *преследовать кого* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 266) Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: ona tobila taková @ hoňe jako bi na chlapi (...) a vona mu jako bi **po něm šla**

motat se s něčím, kolem něčeho (potácet se sem tam, dělat tápavé pohyby): (PSJČ, 1935–1937, s. 952–953) Z, 90, B, sekretářka, Velen: **motáš se tím** a pak to nejde; je to ale fšecker je to práce fšecker **se tam kolem toho motáš** celí púl dne

stát za něco (být hodnotný, dobrý, mít cenu): (SČFI, 1994, s. 133) Z, 90, B, sekretářka, Velen: sem s řeka prosiň tě **stojí to za to**; M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: tam to bilo dobrí na raftech protože tam to opravdu **stálo za to**

ne/vidět se z toho (ne/mít přehled, cílovou představu o situaci): (SČFI 3, 2009, s. 877) Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč: ukočírovat těch štiri a dvacet ženskejch **s toho bich se** teda **nevidel**

vykašlat se na to (zanedbat něco, nepřijmout něco): (SČFI 3, 2009, s. 903) M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: ribi nám nešli đefče . <SM nešli> poněvač **se na nás vikašlali**

vyrážet na někoho (útočit na někoho prudce, rázně, nečekaně): zde přeneseně odkaz na bouřlivé mládí (PSJČ, 1935–1937, s. 365–366) Z, 90, B, sekretářka, Velen: (holki) **abi sami na kluki** prostě takle **viráželi**

12.8.2 Analýza frazémů neslovesných

Neslovesné frazémy jsou v jednom případě kombinací substantiva a adjektiva v předložkovém spojení a dále dvou adjektiv:

na stará kolena (ve stáří, ke konci života při nepřiměřené činnosti): srov. *in one's old age* (z angl.), *auf die alten Tage* (z něm.), *sur ses vieux jours* (z fran.), *на старости лет* (z rus.) (SČFI 2, 2009, s. 140) Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: já poám já pudu do- do- do prahi **na starí kolena** a nebo to v žáním případě

neslaný nemastný (neobsahující, nevyjadřující vyhraněný obsah): srov. *wishy-washy* (z angl.), *ungesalzen ungeschmalzen* (z něm.), *ni sucre ni sel* (z fran.), *ни рыба ни мясо* (z rus.) (SČFI 2, 2009, s. 209) Z, 92, B, investiční manažer, Velen: to je dijeta **neslaná nemasná**

12.8.3 Analýza přirovnání

U přirovnání si podle F. Čermáka povšimneme rozdílu v ustálenosti a neustálenosti spojení. F. Čermák (2009) uvádí, že na rozdíl od přirovnání ustálených, registrovaných ve slovnících, existují přirovnání neustálená, vznikající a zanikající podle momentální potřeby a schopnosti mluvčího tuto podobnost vnímat a vyjádřit. Zaregistrovali jsme frazémy ustálené (např. *bolet něco jako čert, jít jako vožralej, být líný jako prase*) i ty neustálené (*stahovat někoho jako králíka*).

Na pravé straně přirovnání, po komparátoru *jako*, se objevují substantiva z různých tematických oblastí a jedno adjektivum. Jsou využity názvy běžných zvířat, která se vyskytovala či stále vyskytují v domácím hospodářství (*králík, prase*), název vlastnosti vyplývající z konkrétního děje (*ožralý*), přírodní jevy (*květ*), bytosti (*čert*).

bolet něco jako ďas / čert (bolet hodně, intenzivně): srov. *it stings like the devil* (z angl.), *das brennt wie der Teufel* (z něm.), *ça fait un mal du diable* (z fran.), *чертовску болит* (z rus.) (SČFI I, 2009, s. 70) Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: to nepoznali že to je pohmoždění jenže **bolelo to jako ďas**

být jako květ (být velmi hezká, milá): srov. *she's as pretty as a rose in bloom* (z angl.), *das ist ein Mädchen schön wie die Rose* (z něm.), *elle est fraîche comme une fleur* (z fran.), *девушка как маков цвет* (z rus.) (SČFI I, 2009, s. 186) Z, 92, B, prodavačka, Soběs: no teď mám radost s pravnučkou **to je holčička jak kvjet**

být líný jako prase (být krajně líný): srov. *be a lazy pig* (z angl.), *faul wie ein Schwein sein* (z něm.), *être paresseux comme un loir* (z fran.), *быть ленивый как борос* (z rus.) (SČFI I, 2009, s. 289) Z, 92, B, prodavačka, Buděj: von **bil leňivej jak prase** . nechtěl von bi bil chtěl dělat já nevím co a ne- takí nedostal to místo

být někde jako přivázaný (nesmět odejít, muset zůstat): ve slovníku toto přirovnání nenalzáme; Z, 92, B, investiční manažer, Velen: mi **sme** tenkrát **bili tadi jak přivázaní** nesmělo se říkat

jít jako vožralej (motat se, chodit nemotorně, potácet se): srov. *stagger about like a drunkard* (z angl.), *wie ein Besoffener gehen* (z něm.), *marcher comme un ivrogne* (z fran.), *ходить как пьяный* (z rus.) (SČFI I, 2009, s. 393) M, 84, B, řidič, Ráj: jó za půl roku jí to začalo začalo jí to tahat spátka **jako vožralá**

lítat jako fretka (pohybovat se svižně, rychle): ve slovníku toto přirovnání nenalzáme; Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: **sem lítala jak fretka** sem bjechala

makat jako čert (být plný elánu do práce): srov. *work like hell* (z angl.), *être un bourreau de travail* (z fran.), *гореть на работе* (z rus.); zde varianta *být do práce jako čert* (SČFI I, 2009, s. 73) M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: von je dobrej fak **maká jak čert**

stahovat někoho jako králíka (zacházet s někým jako s králíkem, provádět lékařský zákrok): ve slovníku toto přirovnání nenalzáme, jde o přirovnání neustálené; M, 84, B, řidič: a zaživa mu dělali prouški take nožem a **stahovali ho jako králíka** takle

12.7.4 Analýza frazémů větných

Táhnout něco někoho (někam) (zajímat se o něco, být něčím přitahován): (*SČFI 4*, 2009, s. 899)

M, 84, B, řidič, Ráj: na zemňe živitelku sem taki choďival depak uš **mne to netahne**

To je síla! (to je krajně silné, intenzivní, prudké): (*SČFI 4*, 2009, s. 805) Z, 29, B, kontrolor /

mateřská dovolená, Zbor: sem mňela přet přet závjerečnima skouškama a bilo to docela

bila to docela **síla**

12.8.5 Frazémy s klíčovými slovy z jiných jazyků

Frazémy se bohatě inspirují příklady z cizích jazyků a za pomoci různých kontaktů pronikají do mateřského jazyka. Význam některých frazémů je již zahalený a nejasný, dnes můžeme jen odhadovat jejich dřívější smysl. Původní význam jiných frazémů může být až překvapivý, neboť jejich hanlivý příznak byl během let používání poupraven a setřen. Mnohé frazémy se do dalšího jazyka dostávají jazykovou hrou a nesou jiný význam než v jazyce původním.

Frazémy s klíčovými slovy převzatými **z němčiny**:

být v cajku (být v pořádku, fungovat dobře): cajk (z něm. *Zeug* druh tkaniny, postroj na koně,

nářadí) = vše je na správné cestě, zapřaženo tzv. do postroje (*ESJČ*, 1971, s. 80) M, 30, B, řidič,

Zbor: uš se tam začleňil rok to trvalo teda ale uš uš **je f cajku**

být na draka (být zcela špatný, bezcenný): na draka (z něm. *Dreck* výkal, hovno) = špatný,

bezcenný (*SČFI*, 1994, s. 163) M, 84, B, řidič: **jé to na draka**

být fuška (být namáhavé, těžké): fuška (z něm. *Pfusch* melouch, těžká práce, dřina, *pfuschen*

neodborně, špatně provést práci) = těžká, namáhavá práce; práce, jejíž výsledek za velmi krátkou

dobu zmizí) (*ESJČ*, 1971, s. 148) Z, 80, účetní, Buděj: já skoro ot začátku sem se svlíkala

sama **je to** teda **fuška**

být v luftě (být pryč, mimo dosah): v luftě (z něm. *Luft* vzduch, průvan, další původ není jistý)

(Rejzek, 2015, s. 388) = neujasněně, bez přesného plánu, pryč (Hugo a kol., 2009, s. 236) Z, 88, B,

vedoucí provozního oddělení, NovVes: v lete sme taťinka nemňeli **bil v luftě**

být veta (být konec s někým, s něčím, být ztracen): ze střhn. adjektiva *wette* = finitus; existuje ve

rčení *je po něm veta* (*SSJČ*, 1989, s. 686) (*SNC*, 2009, s. 421); M, 84, B, řidič, Ráj: **je to veta**

konec

dělat, udělat něco bajvočko, bajvoko (přibližně, od oka): bajvoko (z něm. *beiläufig* náhodný,

přibližně) = přibližně (*SNC*, 2009, s. 51); někdy se místo hybridního výrazu užívá i zkomolené

výchozí *bajlajfik*; M, 84, B, řidič, Ráj: a šla na tole ešte krmila prasata třeba něco enom tak **bajvočko** šechno

dělat, nadělat s něčím plno krámů (nadělat řečí, povyku): krám ze střhn. *krām* (*ESJČ*, 1971, s. 289), nebo z rak. něm. *Kram* obchod, stará nepotřebná věc; původ temný, jde o staré slovo = nepotřebná, překážející věc (*SNČ*, 2009, s. 196) Z, 90, B, sekretářka, Velen: klucí řeknou nó **tu je krámú**

dělat rotyku (dělat velký nepořádek, rozruch, divoce řídit): rotyka (z něm. *Rotte* rabující tlupa) = rozruch, výtržnost (*SNČ*, 2009, s. 324) Z, 90, B, sekretářka, Velen: tam dicki nějakou **rotiku uđelal**

mít cejchu (mít velké, převislé břicho): cejcha (z lat. *theca* schránka, do češtiny ze střhn. *zieche*, něm. *Zieche* povlak na peřinu (*ESJČ*, 1971, s. 85); cícha, zde představa objemné peřiny (*SČFI*, 1994, s. 85); Z, 90, B, sekretářka, Velen: ale pavel tomu **rostla cejcha** dicki

mít šajn o něčem (znát zhruba něco, vědět zhruba o něčem): šajn (z něm. *Schein* světlo, svit, zdání, pův. poukázka) = osvětlení, pův. kdysi druh mince (*ESJČ*, 1971, s. 601) Z, 92, B, prodavačka, Buděj: já vám něco říkám **vo čom** vůbec **nemáte šajn** asi

Frazémy s klíčovými slovy převzatými z **jidiš**:

dát, dávat si majzla (být opatrný): majzl (z jidd. *massal* štěstí) = nezasloužené štěstí, klika; srov. *masl haben / meisn haben* – mít štěstí, mít kliku (z víd. něm.) (*SNČ*, 2009, s. 222) Z, 90, B, sekretářka, Velen: ten **si dával** vjetší **majzla**

Frazémy s klíčovými slovy převzatými z **francouzštiny**:

být / mít něco kaput (být / mít něco zničeného, rozbitého): kaput (z fran. *faire capot* úplně obehřát) = zničit, rozbít (Šmilauer, 1937, s. 223–232) Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: tak sem si ti nohi vođelala taki tím že sem pořát sedela no a nakonec ta zlomeňina **a mam nohi kaput**

mít malér (mít nepříjemnost): malér (z fran. *malheur* neštěstí) = nepříjemnost, komplikace (*SNČ*, 2009, s. 223) Z, 90, B, sekretářka, Velen: a se- mňela radost že von **bude mít malér**

Frazémy s klíčovými slovy převzatými z **angličtiny**:

být fit (být tělesně i duševně svěží): (*SNČ*, 2009, s. 120) M, 84, B, řidič, Ráj: ta chce furt umřit a tej tolik neňi ta **je** ještě **fit**; ešte žena **bila** ešte na svjete ešte **fit**

Frazémy převzaté z **polštiny**:

dumat o něčem (myslet, přemýšlet o něčem): dumat (z pol. *dumać* přemýšlet) = myslet, přemýšlet (*ESJČ*, 1971, s. 134) Z, 90, B, sekretářka, Velen: **vo** tom sem ňigdi ne- **nedumala**

Shrnutí

Nejčastějšími typy frazémů byly frazémy slovesné. Frazémy somatické používaly obrazy částí lidského těla (*hlavy, krku, palce, rukou, zubů*). Ve frazémech se objevily dále adjektiva i číslovky řadové a abstraktní substantiva. Z hlediska kolokability se uplatnily frazémy se slovy monokolokabilními i se slovy s širokou či střední mírou kolokability. Časté byly kombinace sloves s prepozicemi a zájmeny. Frazémy neslovesné a větné nebyly kromě několika příkladů příliš používaným prostředkem. Zaregistrovali jsme přirovnání ustálená i zajímavě aktualizovaná. Frazémy se bohatě inspirovaly příklady z cizích jazyků a obsahovaly klíčová slova převzatá především z němčiny, jidiš, francouzštiny, angličtiny a polštiny. Ve slovnících nebylo několik příkladů dohledáno, ačkoliv se spojení běžně používají. Svědčí to o bohatosti frazeologie. K nedohledaným frazémům patřila spojení *ani ťuk, být zkradený, být záhul, být někde jako přivázaný, lítat jako fretka, mít něčeho dost, mít něco/někoho na střídačku, nakukat něco někomu, odepsat někoho, utnout něco, dumat o něčem, lézt do něčeho, nimrat se s něčím, přičichnout k něčemu, srovnat se s něčím, stahovat někoho jako králíka, vybuchnout v něčem*.

13. Výstavba mluvených komunikátů z hlediska pohlaví respondentů

Řada studií zkoumá rozdíly v mluvě žen a mužů, přesto však výsledky výzkumů nepodávají nijak výrazné jazykové odlišnosti mezi oběma pohlavími. Rozdíly nacházíme nejlépe na fonetické úrovni, neboť ženy pečlivěji vyslovují a dynamičtěji střídají výšku hlasu, upřednostňují stoupavé, tázavé intonace, přičemž muži volí intonace klesavé (Čmejková, 1997, s. 150).

M. Jelínek (1995) hovoří o mužském a ženském stylu. Uvádí, že „rozdíly mezi ženským a mužským stylem nebývají velké a v četných případech se komunikáty mužů a žen od sebe neliší. [...] Tam, kde je prostor pro uplatnění subjektu širší, zjišťujeme v ženském stylu větší tendenci k explicitnímu vyjadřování, preferenci jistých témat, [...] větší emocionálnost projevu, často i větší syntaktickou uvolněnost“ (Jelínek, 1995, s. 721). Co se týká slovníku, ženy přirozeně častěji hovoří o vaření, dětech a rodině, zde i o seznámení s partnerem, poněvadž ženská zkušenost je situována zejména do soukromého světa s panujícími principy spolupráce, péče a citů, kdežto zkušenost mužská je převážně situována do sféry veřejné. Uvádí se, že ženy jsou výmluvnější a plynulejší v řeči (Čmejková, 1997, s. 150–151).

Na projevu mluvčího se však nepodepisuje jen rod, ale i sociální postavení (vzdělání, zaměstnání) a model, v němž dítě vyrůstá. I proto jsou určití muži zdatnějšími vypravěči než podobně staré ženy (srov. Z, 84, B, dělnice, Borov a M, 84, B, řidič, Ráj). Tematikou se zabývala i vědecká konference PdF UJEP v Ústí nad Labem s názvem *Žena – jazyk – literatura* (1996).

Analýzu transkribovaných textů provádíme i se zaměřením na pohlaví respondentů. Výraznější rozdíly se vyskytují v tematické oblasti a v lexiku.

13.1 Tematika

Ženy uvádějí činnosti spojené s **volným časem**. Mluvčí navštěvovaly taneční hodiny a jejich zábavou byl **společenský tanec**. **Taneční zábava** lákala i ženy a muže mladé generace:

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **tam sem chodila do tanečních** no jenou moje máma tam seděla koukala . vona mne zavolala nahoru gde si bila já sem te teť nevidela dole tancovat

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: **chodila sem tancovat v nedeli dicki bili f sobotu nebo v nedeli to bilo . tam bili taková čaje jako votpoleňi jo otpoledne to bilo**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **f tej hospode co se scházeli sokolové tam bejvali šibřinki tam sme mívali ples vždicki . f sokolovně smese učili tančit**

Z, 79, B, účetní, Buděj: **potom sme chodili na ti čaje dříf bejvali čaje . jéžiš já sem strašně ráda tancovala . to sem jezďila právjek tej babičce a tam sem protancovala noc** a pag sem šla zase na vlak a jela sem domu

Z, 82, B, laborantka, Dyn: s kamarátkama na fsi nu tag vono **diš sem bila eště svoboná tag se chodilo tancovat společně**

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: **akorát že sme se rádi bavili chod- bratr můj bil muzikant tak sme chodili taki k zábavje tancovali**

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: no to se mi taki povedlo našla sem si tam kamarátky **chodili sme spolu na diskotéki**

M, 30, B, elektrikář, Buděj: **sem začal lítat po diskárnách** že sem se tím i živil chvíli docela řekněme v mládí

Ženy vzpomínají, jak se seznámily se svými **budoucími partnery**, které si vzaly za muže:

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: tak tam sem chodila tam hráli tag se tam tancovalo a **tam sem se seznámila se svým budoucím mužem** a @ diš sem potom von bil taki v německu von bil v berlíne a já sem bila jinde a tak von **potom sme se zase sešli a <NH pak sme se vzali>** a mňeli sme toho kluka

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: **tak no tak sme pak spolu začli chodit . no jenže nějaká s prvního poschodí to žalovala <SM vichovatelce>**; tak sem šla potom dělat do kuchiňe do tí závodňi kuchiňe . a **potom sem se tam seznámila s manželem ne no tak sme mňeli @ svatbu f tom osum a štiricátím roce na jaře**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **já sen se seznámila s manželem . no a von abich nemusela do rajchu tak si mje vzal** bilo mi dvacet let

Z, 79, B, účetní, Buděj: dříf za tech našich mladejch let **se jako korzovalo po náměstí tag tam sme se poznali . a chodili sme spolu skoro pjet let . mezi tím bila vojna pochopitelně**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: a teť děti přilítli paňi učitelko . paňi učitelko sou tu amerikáňi no paňi učitelce bilo dvacet let . voňi to nebili bili to naši vojáci ale mňeli americkí uniformi . **a ten jeden důstojňík říká a večer je v sobjenovje tancovačka tag vás tam čekáme . a já sem si za púl roku toho důstojňíka brala za muže**

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: **f sedumnácti letech na tancovače sem se seznámila se svím mužem** ale von šel studovat visokou tagže **sem na něj jako bi čekala . ale scházeli sme se psali sme si a tak dále** jo a vidrželo nám to takoví leta

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: **tam sem pak našla svojeho manžela** protože tam voňi přišli pohraňičňí . **tam přišel jako voják pohraňičňí** no já sem tam taki bila **tak sme se tam setkali** no a chodili sme spolu dva roki a pak sme se vzali a bilo to

Vzpomínky na seznámení s partnerkou popisují i muži z mladé generace. Ve srovnání se starou generací se nejedná o tehdejší klasické seznamování:

M, 27, B, seřizovač, Hrad: začlo to tag že **sme dělali kravini tam spolu** já sem jí schovával flašku na pití **taki to škádlení** no jak se říká **co se škádlívá to se rádo mívá takoví škádlení** no pag pag **sme se dali dohromadi**

Mezi starou a mladou generací najdeme mnoho odlišností v seznamování dvou partnerů. V současnosti je příznakové, že mladí lidé komunikují prostřednictvím různých sítí na internetu. Moderní ženy a muži se seznamují například následovně:

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: **vlasňe o svatáku sem se seznámila s martinem . no a a sme si psali** tag nějag celej svatág sme si psali sme si psali . **sme si psali na lidech** dicki dopoledne sem se učila a **večer do púlnoci sme si psali . no a pag sme se sešli a . a začali sme spolu chodit .** no pag pag diš umřela jeho mamka tag sme tag sme votstehovali do ločeňic **že si to skusíme spolu**

M, 30, B, elektrikář, Buděj: jinag **sme se seznámili s leňčou** to bio přes internet **ne**

Vyprávění se váže **k manželství:**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **von nás uživil von bil starší neš já** protože von se žeňil von bil vo dvanác let starší neš já a **von se vožeňil aš diš si zaplatil dluhi**

Z, 75, B, účetní, Bukov: **já sem se vdávala** mladá dříf to tag bilo v módě

Ženským tématem je **mateřství** nebo **porod:**

Z, 91, B, úřednice, Blan: **tenkrát bili jenom tři mňesíce** bila mateřská dovolená **víte po porodu**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: **sem rodila v nemocňici v porodňici** to uš tadi

bilo f tej starej budovje . **a tam bili sestri jeptiški** . ti mje tak vošidili . já sem mñela dva kluki a diš se potom za- za štiri roki po ñem narodil druhej tak **mañžel mñe do nemocnice nepustil** . **tak sme vobjednali doktora a porodní asistentku**

Z, 85, B, úřednice, Buděj: a uš sem tam nechtela bejt zase protože potom **uš sem přišla do jiního stavu** taki a teť mezi tíma děfčatama

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: ale v nešní dobje je to docela je to docela finančne záhul a neska s tou mateřskou je to docela je to šílení

Ženy starší generace období po svatbě trávily spíše v domácnosti:

Z, 90, B, referentka, Buděj: brzi sen se vdala bilo mi devatená diš sem višla ze školi . **pag sem bila v domácnosti dlouhodobje**

Muži volili odlišnou **zábavu** než ženy. Oblíbili si automobily, motocykly či cyklistiku:

M, 30, B, elektrikář, Buděj: **to víc sem jezdil po závodech na relí a plochou dráhu** a takle no

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: sme viklidili púdu a tam **táta našel starí kolo prvorepublikoví po babičce** . tag **sme si ho nechali** no a tím já sem vlasně jako **bi se do toho dostal postupně pag sem koupil další dvje kola** támle ve šrotu **postupně sem začal renovovat** no a zjistili sme že je vlasně nákej klup a takovídle no a tím sem vlasně začal . na kolech fšude možně vječinou jezdíme . **musíš mít doboví hadri no abi si zapadla** . no diš jedeš na novej hadrech teda v no- v novim oblečeñí tag to neñi vono . ti hadri se vječinou blbje scháñí mi sme to sehnali fšecho možní támle ze sekáče . **postupně si to ñejag jako . pasujem k sobje stejnou barvou stejnou todle abi to trochu ladilo no jinag to .. jinag to vipadá prašteñe; pojedem na traktorijádu tam je vječinou se dělá jako bi že tam přijedou s tech okolñích vesnic starí traktori je tam historická orba prostě s tím jedou zaorat s tím vehiklem jejich . bude tet' poslední kolo coš je . coš je vlasně ale s autama ne s kolama gdi se sjedou vlasně ti veteránisti kerí maj prvorepublikoví auta** . dělá se taki takovej vokruh vejlet tadi po buďejcích

Mužští zástupci nejstarší generace uvádějí ve vzpomínkách i **povinnou vojenskou službu**: M, 84, B, řidič, Ráj: tak mñe **na vojñe** ñic nepropadlo já sem **na vojnu diš sem šel** tak sem ñic nemjel; **to sem tam bil do vojni . otat' sem šel na vojnu** ve dva a padesátim a uš sen se tam nevrátil

M, 79, B, rybář, Buděj: s krumlova sem šel na noví hradi **ale já to nevjedel že mám povolávací** . takovej bordel . **votat' sem šel** mñe ešče prakticki ten den gdiš mi to kontráši přivedli kam mám <SM já nevjedel kam mám> mám jo . tag **mñe nalifrovali do vlaku a a jel sem** . neska to jako múžu uš jako říc . **nejdříf sem udělal přísahu** a udělalo se mi nevolno strašně nevolno

Shrnutí

Ženy uváděly činnosti spojené s **volným časem**, které se týkaly **společenského tance** nebo hodin v **tanečních kroužcích**. **Taneční zábava** lákala i ženy a muže mladé generace. Ženy často vzpomínaly, při jakých příležitostech **se seznámily se svými budoucími partnery**. Vzpomínky na seznámení s partnerkou popisovali i muži z mladé generace. Vyprávění se vázalo k **manželství**, ženským tématem bylo **mateřství** nebo **porod**. Staré vypravěčky popisovaly, jakým způsobem trávily čas po svatbě. Tématem mužů byla jejich oblíbená **zábava** – sport, cyklistika, motocykly, automobily. Staří vypravěči vzpomínali na **povinnou vojenskou službu**.

13.2 Kompozice

Hezitační zvuky jsou v mluvených, nepřipravených projevech zcela běžné. Souvisí se schopností mluvčího vyjádřit své myšlenky. Nalézáme je v projevech mluvčích bez ohledu na jejich pohlaví, jak u mužů, tak u žen:

Z, 26, B, studentka, Buděj: segra vlasne @ taki se semnou snažila učit; chtěla bich @ třeba překládat; s rodičema @ jezdíme na chatu

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: @ .. no vlasne diš sem se učila cukrářku tag mi umřel děda

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: a bila tam @ kamarátka tam bidlela blíska; diš bilo to osvobození @ to bilo f praze nejvíc; přijelo gestapo no a odvezli jí do @ jak je v lanofce

M, 79, B, rybář, Buděj: tam bilo prostě @ @ jak je karlovarskej okres; a co @ pak sem bil . f karlovej varech

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: napadne vás že máte mít sebou @ všeobecne zdravotní pojišťovni kreditku; dibi se ten @ řidič jako třeba ročilil

13.3 Hláskosloví

Zjednodušování souhláskových skupin a vynechávání hlásek se projevuje v textech žen i mužů. Vyskytuje se na začátku, uprostřed či na konci slov.

Souhlásky **t, d, k** jsou vynechávány na začátku slova před jinou souhláskou, vynechávání se děje i v jiných pozicích uprostřed slova:

M, 79, B, rybář, Buděj: tadi jag je to **neska** to mňeski ribářsvi

Z, 28, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: i **diš** i **diš** sme se hoňe škádlili

Z, 84, B, účetní, Poněš: a **neska** to uš pot hlubokou patří; já **diš** sem si bila teť pro novou opčanku

Před skupinou souhlásek se na začátku slov vynechávají další hlásky **v, h, j**. Někdy se s **v**

vynechávají i dvě souhlásky:

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: sme **dicki** slavili narozeňini spolu

Z, 85, B, úřednice, Buděj: **ešte** sem mňela nevlasňi sestru; mňela ňekolik <SM ňekolik **men**> . jeden čas se taki **menovala**; neska **du** na voslavu

Vynechává se uvnitř slov:

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: dicki sem se na to těšila že **puđu** s tátou

Z, 92, B, matrikářka, Rap: můj bratr ten mňel tenkrát **pučeniho** koňe

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: sem koupil další dvje kola **támle**; se sjedou . **keri** maj auta

M, 27, B, seřizovač, Hrad: **takle** máme **jesli** dvje tři schůze; diš to **vemu** vod začátku

K redukci celé skupiny hlásek, k **haplologii**, dochází v projevech žen i mužů:

Z, 82, B, laborantka, Dyn: za mnou přišel jak to bil **jesi** to maminka povedlo se jí viprat já **pám** našťestí jo

Z, 86, B, řemeslnice, Trís: bili nešťasni **prože** mňe bilo štrnác

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: na lineckej bila **ňáká** paňi; dokončila školu **páč** s- s- to- f tom spolí ňic neňi

Protetické v- se běžně projevuje v mluvě žen i mužů. Setkáme se s ním na začátku slov před hláskou **-o**:

Z, 23, B, prodavačka, Buděj: třeba se tam jenom **vobjímali**

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: to nebilo **vo** **ňic** lepší; ta se mi **votstěhovala**; **vo tom** aňi nemluvim; sem **votmaturevala**; to sem **votěhotňela**

Z, 84, B, účetní, Poněš: zase sem **vodjela**; tak sem se **votut** stěhovala

M, 30, B, elektrikář, Buděj: uš **vot** jedenácti . sem dostal první motorku . **vot** bratra; no a to **se vopchází** . de se **na vobjet**

M, 24, B, strojař, Hrad: pjekni to tam bilo že jo **se vopaloval**; jezdíme <SM **se vopít**>; že ti tuški jako bi **vořezávám**

Je u některých zájmen, příslovcí či číslovek:

M, 84, B, řidič, Ráj: **vona** si tadi choďila asi tejden; **vono** to je jejo; **voňi** asi ho nechcou pustit; skoro **vobden** sou tadi; ta se nadřela **vopravdu**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: naše děti se narodili **vobá**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: je po operaci **vobou** kičlí

Tam, kde má spisovná čeština staré **é**, se projevuje **úžení é > í**. Je v koncovkách adjektiv:

Z, 26, B, studentka, Buděj: bilo pro nás i docela **víchovní**; to docela bilo **drsní**

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: d'ectví si misim že sem mňela **pjekní**; učitelki taki celkem **dobrí**; to bilo hoňe **smutní**; to bilo **strašní**

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: dělám tam **zámečnickí** práce; táta našel **starí** kolo **prvorepublikoví**; musíš mít **doboví** hadri; **minulí přetminulí** léto sem bil

S bohatým výskytem úžení se setkáme v koncovkách zájmen:

M, 27, B, seřizovač, Hrad: tagže se to moc neslavilo **v mím** případě

M, 30, B, řidič, Zbor: dneska to vidíš zase **s jiního** pohledu

Z, 90, B, referentka, Buděj: mňeli **takovího** velkího pejska; bil velitelem toho **celího** anzámblu

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: tam sme **každí** prázdníni a vánoce bili

Časté je úžení v koncovkách číslovek:

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: bili sme tam ubitovaní **u jední** paňi

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: **ve druhí** třídě uš potom sem bila jako bi sama

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: **podruhí** to bilo kalní

Dalším obecněčeských jevem je **diftongizace ý > ej**. Diftong je v koncovkách:

M, 27, B, seřizovač, Hrad: jag sem nejmlačí **jedinej** kluk tagže jako sem bil docela **rosmazlovanej**; sem požádal vo ruku **na štedrej** den

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: já nejsem **sbjehlej** f počítačích; narodil se **ve stejnej** den; sem s horečkou a úpňe **sjetej** práškama šel na tu- na ten víšlap

M, 30, B, řidič, Zbor: **celej** život no bidlim ve zborovje; takle mňe nenapadá jako **jakej** zrovna zážitek; sme chodili do hospodi **každej** den; přet tím sem bil **mladej blbej**

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: je to tag strašňe **drahej** koňiček

Nalézáme jej i uvnitř slovních kmenů:

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: sem si chtěla najít přátele . **nebejt** sama

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: se mňe **rejpalí** f tom voku; tadi seďim furt a **přemejšlim**

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: dělá se . **vejlet**; dostanu první **vejplatu**

Obecněčeskou změnou je **krácení dlouhých samohlásek**, které je zde v poslední slabice substantiv a adverbíí:

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: tag sem se vrátil **domu**

Z, 90, B, referentka, Buděj: ta **paňi** majitelka co bila co to mňela

Setkáme se s ním ve slovním kmeni:

Z, 82, B, laborantka, Dyn: tam je **primař** chtel abich si uđelala školu

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: narodila sem se **v čičeňicích**; taťinek jel **s čičeňic**

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: vidrželo nám to takoví **leta**; ale **v lete** sme taťinka nemňeli

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: máte u sebe pojištění **povidám** ne; vypište mi to **povidá**

Krátká je výslovnost samohlásek **í, ú** zejména před koncovým **-m**, jako zde:

M, 30, B, řidič, Zbor: **přet tím** sem bil mladej blbej

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: takle **tímle** smňerem je taki; já sem chodila **s ňim** dáleko

Z, 80, B, účetní, Buděj: **čim** mňe tu krmí; manžel **mezi tím** sehnal rumunsko

Časté je i krácení ve vnitřní slabice slovesných kmenů:

M, 30, B, elektrikář, Buděj: tam to asi **nepude**

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: teť sem koukal **mam** tam asi devjet kol

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: <SM piksla> sme tomu **řikali**; **natahla** šnúru a tam taki usušila; voňi si tam ti děti **přetahli**

Kráťi se i v koncových slabikách sloves, zejména před hláskou **-m**, jak můžeme vidět v těchto příkladech:

M, 27, B, seřizovač, Hrad: <SM **musim** bejt> jó jako sem spokojenej; začal mňe hoňe bavit tenis tagže se **snažim** hrát tenis . a na kole si **zaježdím**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: já **nevím** co bich ti viprávjel dál; samí pakárni tam **dělám**; já jim říkám no **prosim** vás; s klukama **chodím** hrát fotbal; tag já špaňelski **umím** tři slova; **rozhodím** ňejak síte **poptam se**

M, 30, B, řidič, Zbor: celej život no **bidlim** ve zborovje . to ti moc **nepovím** no zážitkú

Z, 75, B, účetní, Bukov: tam pořát **se kamarádím** s tíma kolegiňema

Z, 85, B, úřednice, Buděj: sem řekla uš to tadi **nevidržim**; pořát jim **držim** prostě palce

Typické pro běžnou mluvu je dále **dloužení samohlásek**. Dlouží se základy adverbíí, spojek, částic:

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **né** ne ne normální železničář; **nó alé** tenkrát . jak bilo bilo moje jo; takle se šlo **dólú**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: **jó** viste se mňe ptala; já sem chodila s ňim **dáleko**

M, 84, B, řidič, Ráj: **jó** diš je zdravej; **né** abi ho udusili; **nó nó nó nó**; počkejte do rána ráno- **ále** mi prej jedeme dál

V běžné mluvě je změna **č > š**, se kterou se setkáváme zde:

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: chitli sme jednoho lína kolem **štiricítki**; ve **štvrtek** to chci zkusit; ten má sedum **štirek**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: já sem **štiri a dvacátej** ročňík; mi sme bili tř-**štiri** děti

Z, 85, B, úřednice, Buděj: vistřídala sem asi tři nebo **štiri** dokonce ti zamňesnáňi

Z dalších souhláskových asimilací je frekventovanější typ *mlačí*, který zasahuje souhlásková spojení **dš, tš**:

M, 27, B, seřizovač, Hrad: si to uďeláme jako takovou **kračí** dovolenou

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: mam **mlačího** bráchu; poslední **vječí** vejlet sme bili ve špaňelsku

Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč: to bilo teda **menčí** to bilo tag tich pjet lidí

Obecněčeským jevem je výslovnost s vloženým **u [sedum], [osum]**, která je ovšem povolena i ve spisovné výslovnosti:

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: ten má **sedum** štirek

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: **dvacet osum** sem se narodila a tagže už mi bude **osumdesát** devjet; **sedum** let stonal

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: sem mjela starší sestru o **osum** let

U zájmen se mění se úžinové **h** v závěrové **d**, jak je patrné zde:

M, 27, B, seřizovač, Hrad: nič **todle** mi sme chtěli normálňi svatbu

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: **f tendle** moment jako to máš takoví trošku teščí

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: ta je její holčička **tadleta**; **tadidle** mám buďíka

Zjednodušování souhláskových skupin **dn** v **nn** je sice častým jevem, vyskytuje se však u stále stejných či obdobných výrazů:

Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč: úplně fšehochuť i diš je to malej krámek načeš potom **obchoňi** domi

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: von bil **honej** fšechno ale nepoužitelnej

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: bilo nás tam **hoňe** děti

Shrnutí

Mezi hláskoslovnými jevy z hlediska pohlaví respondentů jsme nenašli žádné výrazné nářeční znaky, nýbrž pouze znaky obecněčeské. Obdobný výsledek byl i u výstavby hláskosloví z hlediska sociálního zařazení (viz níže) a můžeme proto říct, že nářeční znaky se projevily hlavně v kategorii

věku v porovnání nejstarší a mladé generace.

13.4 Tvarosloví

Obecněčeská koncovka **-ma/-ama** v 7. pádě singuláru i plurálu se vyskytovala u všech rodů a u většiny skloňovaných slovních druhů:

Z, 26, B, studentka, Buděj: **s rodičema** @ jezdíme na chatu; ten kontakt **s tíma lidma** je tam; mi pomáhá třeba navazovat noví kontakti třeba **s pejskařema** . a rozumí si i **s malíma dětma**

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: sem mňela přet **přet závjerečnima skouškama**; šla sem tam **s nějakíma holkama** s s učňáku **to s nima** sem sedela

M, 20, B, student, Táb: hrál různě **s kapelama folkovejma**

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: bude teť poslední kolo . ale **s autama** ne **s kolama**

M, 27, B, seřizovač, Hrad: že si zajdeme **s klukama** na pejnól; bila jediná holka tam **mezi nějakíma** <SM patnácti **chlapama**>; pro mňe bilo fšechno venku jako **za kamarádama**

Rody se pak v plurálu v obecné češtině nerozlišují vůbec. Jedná se o jednotný tvar u rodových zájmen i adjektiv v nominativu plurálu (u neživotných maskulin a neuter také v akuzativu) a sjednocení rodů:

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: se tam školili **tagzvaní cviční** @ **třidi**; **celí to sobjeslafske to bili blata**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: ti pohraňiční **opce** bili napúl **rakouskí**; po těch cihelnách tam bili **takoví starí stodoli**; já sem hledala **nejakí provizorní zamňesnáňi**; v sobjenovje se otevřel otevřel **takoví malí sanatorijum**; vojáci ale mňeli **americkí uniformi**; si misleli že mají otpracováno **takoví ti poviní roki**; pag tu mám djve **bívalí chatařki**; tam **bili zavješení ti prostřilení letadla**

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: abi mňela babička na **noví vokna**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: říkám přivezu **pjekní kapri**

Při skloňování se u maskulin v nominativu plurálu nerozlišují tvary životné a neživotné:

M, 30, B, elektrikář, Buděj: sme bili gde na hradech plus **nejakí ti víleti**

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: přijedou s těch okolních vesnic **starí traktori**; se sjedou vlasňe **ti veteránisti**

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: **ňemci ti ti** se maj dobře; je to tag strašňe drahej koňiček **vot ti ti jesdeckí kurzi**

Z, 85, B, úřednice, Buděj: teť to bili . ešťe **neurovnaní ti pomňeri**

Odsunutí koncové hlásky **-l** je obecněčeským rysem. Hláska zaniká po souhlásce na konci tvaru příčestí minulého v singuláru maskulin:

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: a polili sme ho tím voctem že **nevotek**

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: diš nepředvídatelne přišel domu já říkám co **si proved**; von **neposlech** mňel svojí hlavu

Z, 86, B, řemeslnice, Trís: tatínek **řek** já sem bil já mňel tátu můj děda bil čech

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: já bich ten člun sám **nezvlád**; si tam **moh** nabrat co chtel

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: na vesnici sem **virost**; brzo sem do toho **zapad**

Vedle 3. os. plurálu sloves 4. třídy s koncovkou **-í** silně pronikají středočeské tvary zakončené na **-ej/-ej**. Tvary 3. os. plurálu sloves 5. třídy jsou méně výrazné, avšak neméně časté. Krácení tvarů 3. os. plurálu sloves 5. třídy je běžné:

Z, 91, B, úřednice, Blan: tomu ti žáci **nerozumňej**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: ti dole **makaj**; lidi **se znaj**; naše ženckí **říkaj**

Z, 80, B, účetní, Buděj: klucí co uš **maj** ti děti; to **dělaj** sestri a pořát **spjechaj**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: jak tohleto **chtěj** udelat

V jihočeské oblasti se udržují starší slovesné tvary u slovesa **být**. Současný pomocný slovesný tvar 1. os. singuláru kondicionálu [**bich**] převažuje nad rozloženým výrazem [**bisem**]:

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: teť mňe chtěj dotlačit do posilovni **abich** něco dělal

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: já nevim co **bich** ti viprávjel dál; začínám přemejšlet že **bich** šel spátki

Z, 79, B, účetní, Buděj: říkaj že **bich** to nezvládla **abich** se tam vošetřila

Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč: pag sem si musela dođelat @ při práci @ ti dva roki **abich** mňela teda středoškolskí vzdělání

Z, 82, B, laborantka, Dyn: primař chtel **abich** si uđelala školu že **bich** mňela víc peňes

Odsunutí koncového **-í** je jev obecněčeský, ale i nářeční (ČJA 4, 2011, položka 320, mapa s. 457):

M, 30, B, elektrikář, Buděj: střapatí ti zase **lítaj dělaj** bordel

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: ti veteránisti kerí **maj** prvorepublikoví auta; a ze střední tam vejleti **se nepořádaj**; teť mňe **chtěj** dotlačit do posilovni

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: aš to **dođelaj**; **nađelaj si** děti

Rozdílné tvary genitivu a dativu, lokálu singuláru v zakončení ženských tvrdých adjektiv a rodových zájmen (ČJA 4, 2011, položka 205a–c, mapa s. 307, 309, 311) mají v mluvě

jihozápadočeských mužů a žen stálé místo:

Z, 92, B, matrikářka, Rap: sem bila přeložená sem do buďejovic **do tej do tí lajchbau**; a mi sme **s tí továrni** museli utíkat ven; jak sem tam vešla k němu **do tí kanceláře**; diš uš sem jako trošku přiřichla **k tí administratívje**; **vot tí dobi** mám tu klaustrofobiji; utíkali sme . **k dobrej vode**; **f tí továrne** lajchbau se opravovali jenom křídla; to sme bili tadi za borovani **f tej jednej vesnici**; já sem mu tam nechala **f tej chatě** ratanovej nábitek

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: támle sou **na foce** . spolu . **na tej** co tadi visí

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: mi jako děti sme **u tí vodi** hoňe strávili; mjel vijít **s tí osmí třídi**; za rok ho přijali **do tí školi**; sem se dostala do na dobrou vodu **s tí hlubokí**; je tam ešte **proti tej benzínovej pumpje**; jak se říkalo **tej nemoce**; to uš tadi bilo **f tej starej budovje**; pracoval v rakousku ve štíru **f tej fabrice**; **f tej sokolovně** . sme se kamarádili; **f tej hospode** co se scházeli sokolové; mňe vožulili **f tej nemocnici**; to bilo **f tej dobje** právje gdiš přišli s toho pohraňiči; uđelali mňe **na tej hlubokej řiđitelkou**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: já sem višel **s tí mňeštanki**; nadlesní \$ mňe **do tí školi** dostane **do tí lesnickí**; se chođilo štiri roki **do tí mňeštanki**; **bjehem tí zimi takoví** bilo tam sňehu; já si nespomenu teť na to méno **tí ulice**

V těchto případech dochází k vyrovnání směrem k -í, jak je patrné zejména v textech mladých mluvčích:

M, 30, B, řidič, Zbor: to bilo **na tí střední** no to sme bili vlasňe na koleji

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: sem đelal to géčko na tom géčku u **u jední firmi**; sem chođil . napřet **do tí sokolovni**; sme bili vlasňe ve středu na tom **na tí náplafce**

Z, 26, B, studentka, Buděj: ten vepř musí bejt **f tí jední ohráce**

Tvary ukazovacího zájmena *ten* jsou v instrumentálu pl. obdobné východnějším variantám:

Z, 75, B, účetní, Bukov: se kamarádím **s tíma kolegiňema**

Z, 85, B, úřednice, Buděj: mi sme se tag shodli **s tíma spolužákama**; nechťela bejt . **mezi tíma đeřčatama**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: tak **s tíma** sme v kontaktu počát; tam je to fak takoví **s tíma lidma**; tam jak sme právje bili **za tíma známíma** je nafštívít

U substantiv v nominativu a vokativu plurálu životných maskulin je příznaková koncovka -í.

Délku má i plurál některých zájmen a číslovek:

Z, 82, B, laborantka, Dyn: no to ješte diš sem bila **f tím libíňe** uš tam bejvali **klucí**

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: no **klucí** všelijakí volovinki đelaji

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: ti **dvá klucí** to uš sou moje pravnoučata . heskí **klucí** ten

vječí uš choďí do školi . ti **kluci** sem za mnou choďí

M, 30, B, elektrikář, Buděj: tam sme bili dva **tři** a taki přišla práce

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: gdi sme jen tak jako **kluci** dováďeli; s prahi **fšichňi** vodešli

Shrnutí

Obecněčeské znaky tvořily koncovka **-ma/-ama** v 7. pádě singuláru i plurálu, koncovka **-ý [-í]** v nominativu bez ohledu na rod a singulár nebo plurál, nerozlišování mužských tvarů životných a neživotných, odsunutí koncové hlásky **-l**, pronikání středočeských slovesných tvarů zakončených na **-eji/-ej**, krácení tvarů 3. os. plurálu sloves 5. třídy. Nářeční tvaroslovné rysy byly zachovalejší než hláskoslovné. V jihočeské oblasti se udržely starší slovesné tvary u slovesa **být** [**bich**] nad rozloženým výrazem [**bisem**]. Odsunutí koncového **-í** byl jev obecněčeský, ale i nářeční. **Rozdílné tvary genitivu a dativu, lokálu singuláru v zakončení ženských tvrdých adjektiv a rodových zájmen** měli v mluvě jihozápadočeských mužů a žen stále místo, docházelo ovšem k vyrovnávání směrem k **-í**, jak bylo patrné zejména v textech mladých mluvčích. Příznakové byly tvary **ukazovacího zájmena ten** v **instrumentálu plurálu** a koncovka **-í nominativu a vokativu plurálu životných maskulin**.

13.5 Slovtvorba

Asimilačním hláskoslovným rysem je **výslovnost místních jmen**. Ve skupině **samohláska + vi** lze uvést výslovnost místních jmen zakončených na **-ovice** jako **[-ojce]**:

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: jezdila sem do práce do do učeňi **do buďejc**

Rodinná jména končí nejčastěji na **-ů**, jsou v genitivním tvaru (ČJA 4, 2011, položka 222, mapa s. 331):

Z, 82, B, laborantka, Dyn: jak sem seďela tak za mnou von bil vš ňejakej honza **midlilú**

Z, 92, B, matrikářka, Rap: a já sem tam s alenou **šestaubrú** zůstala sama neska mi psala alena **šestaubrú**; potom umřeli **hrdličkú** potom umřeli vobá vobá **fijalú**; ti **kuchařikú** vopravdu v ňich mám přátele

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: chodíme **k ortúm k ortúm** tadidle nahoru

Příslovce jihočeského regionu jsou zajímavé i díky nejrůznějším **samohláskovým střídáním** ve svých tvarech:

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: sem mňel babičku jako tam **votat'**

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: pám a uš je toho dost du **vocat'** prič; to tetko pudeš **teprive**

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: ne ne sem dvacet kilometrů tady **otat'**; a **dokat'** můžu no tak si to dělám; gdiš lehnu **večír**; fčera volala **večír**

Mění se **souhláskový sklad adverbíí**:

Z, 75, B, účetní, Bukov: a **tetkon** aňi vidět jí nechci; **tetkon** bi vás tam votřelili

Z, 92, B, matrikářka, Rap: **tetkon** prostě voňi se nás ptali co mi tam jako holki děláme

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: tam dělají **tetko** tu reciklikaci; to **tetko** pudeš teprive

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: fšeckeru bilo **jináč** . to je fšeckeru **jináč**

Tázací zájmena a příslovce mají v mluvě **přídavnou částici -ž**, vyslovovanou nezněle jako [-š], která se realizuje zde v jediném případě u slova *coš*:

Z, 79, B, účetní, Buděj: **coš** to spomínki sou

Z, 75, B, účetní, Bukov: **coš** můžete jiního uš; nu **coš** můžete delat; **coš** víte

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: že bich šel spátki do buďejc **coš** ostatně víš

Shrnutí

Asimilačním hláskoslovným rysem byla **výslovnost místních jmen. Rodinná jména** končila nejčastěji na **-ů**. **Příslovce** jihočeského regionu byly zajímavé i díky nejrůznějším **samohláskovým střídáním** ve svých tvarech. Měnil se **souhláskový sklad adverbíí**. **Přídavná částice -ž** se projevila opět jen u slova *coš*.

13.6 Syntax

Některé typy oslovení nabývají obecnějšího významu a důležitá je u nich zejména jejich kontaktní funkce. Stávají se **citoslovnými větnými ekvivalenty**:

Z, 92, B, matrikářka, Rap: to tam nedávejte **proboha**; já říkám **ježiš** to budu ráda; tenkrát čokoláda **ježišmarjá** to bilo něco

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: <SM **zaplat' pánbú**> dlouho sem se nemohla s tím srovnat

M, 30, B, řidič, Zbor: narodil sem se **ti jo** f českým krumlovje; zážitki ze školi **ti jo** to ti moc nepovim

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: to potom vipadalo **čoveče** fšeckeru hrozně špatně

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: **ježišma** jak se to menuje

Přídavné výrazy se podílejí na udržování kontaktu s posluchačem. V některých případech se mluvčí dovolává posluchačových znalostí nebo reaguje na společnou zkušenost, pokud se oba znají:

Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč: oňi se nabírali takle funkce **víte** ta a ta hele diť ta dělá f tom a dělá to dobře; **to víte** dříf to dělal řezník ne

Z, 82, B, laborantka, Dyn: to je diš se jede na třeboň jesi **nevíte** gde je štěpánovice

Z, 86, B, řemeslnice, Trís: tam bil **jesi vám něco říká** adolf áda doško ten zpjevák

Z, 92, B, matrikářka, Rap: a šli sme k tam k t- jako smřerem na tu rolňickou školu
jesi si to vibavuješ

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: já sem štiri a dvacátej ročník kterej **jesi o tom
neco víte** bil podléhal totálnímu nasazeňi do německa

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: no ale ten motorovej **víš** to je na eletriku; chodíme k
ortúm k ortúm tadidle nahoru **víš gde to je**

Mluvčí se snaží získat zájem posluchače i pomocí konstrukcí, které působí, jako by **vtahovaly**
adresáta **do děje**:

Z, 84, B, dělnice, Borov: diš sme bili v lavicích tak sme se dívali v lavici a todle
si musela u stolu

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: má jako slevu pjet hodin **víš co to je f tom
vlaku**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: chtěla sem jít na visokou školu a diš zavřeli tak
ste nemohla; neska . máš visokou školu nemáš praksi nebereme

M, 84, B, řidič, Ráj: no to je **jako diš . zadržíš** moč nebo to a tak sem mňel boleňi;
diš uš je čovjek taki **jako víš máš závratě** a tak no; nádobí **to si si umila** tam
ve stodo- f koruňe e studánka a nebo domu **si si ho** ešče **brala; jesi umřeš** o dva
roki nebo o rok dřif ňic se neđeje **musíš mít na to leta;** jako diš **přidáš** plin
tak **jedeš**

Na počátku i na konci replik se objevují nejvíce ty prostředky, mající v mluveném projevu neutrální
povahu. Jiné z nich spolehlivě plní funkci kontaktních prostředků. Jsou většinou vytčené před
výpověď nebo dodatečně připojené:

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: no klucí všelijakí volovinkí dělají **že
jo;** co bude zejtra nebo za hodinu co čovek ví **že jo** v tehle letech

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: bilo to špatní no **to víte** dítě malí

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: ti mladí co bili uš bili taki fšecker přič **ne**

M, 79, B, rybář, Buděj: sem chodil do školi **ne** tadi v buďejcích \$ **ne; jo** no tag to
spadlo pot hlubokou; to tam jako to hlídali **jo** . já dělal kapraňinu **ne**

Setkáváme se s **nadužíváním** částice *no* nebo *nu* na začátku i na konci promluvy:

Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč: **no** tag nás bilo potom f tom obchoďe dvacet
čtiři; **no** a ti taki dali dos práce; uzeňina jako bi nemňela bej dobrá **no**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: **no** tag do školki sme chodili spolu; **no** jak říkám
no f kontaktu sme s ňima pořát . pag do hospodi **no** tagže se scházíme na pivo

M, 30, B, řidič, Zbor: celej život **no** bidlim ve zborovje; **nu** chvílku sem bil jako eletrikář . **no** a pag sem začal jezdit

S nedostatkem větné a nadvětné perspektivy souvisí **redundance** v užívání jazykových prostředků:

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: **fšecho bilo . fšecho bilo fšecho** jídlo fšeho bilo

Z, 82, B, laborantka, Dyn: **to sem chodila** právě jo **to sem chodila** brigádne v laboratoři

Z, 92, B, matrikářka, Rap: ta jí poradila že v sobjenovje se **otevřel otevřel** takoví malí sanatorijum; **uhořela** při náletu **uhořela**; **proletěli** tou rudolfovskou **proletěli**

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: **tatínek tatínek** mne hrozne miloval

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: **nič je nebaví nič je nebaví**

M, 79, B, rybář, Buděj: už sem **no višel sem ze školi . višel sem ze školi**; nastoupil sem u ribářsví **na hlubokej na hlubokej**; za dva dñi mne **lifrovali @ lifrovali**

Stejná nadbytečnost a nedynamičnost výpovědí je spjata s různými **vycpávkovými**, tzv. **parazitními výrazy** a konstrukcemi, jež jsou u mluvčího často zcela zautomatizované:

Z, 80, B, účetní, Buděj: **prostě** vona je víc zviklá tam u babički

M, 79, B, rybář, Buděj: tam bilo **prostě** @ @ jak je karlovarskej okres jo chomutof a **prostě** dál . no já sem tam bil tadi **jako** z nemaňic . pag už sem **jako** \$ tadi na sátkách; to tam **jako** to hlídali; neska to **jako** múžu už **jako** říc

M, 30, B, řidič, Zbor: no zážitkú dost ale **jako** . ale **jako** takle si nespo- takle mne nenapadá **jako** jakej zrovna zážitek

Častým vycpávkovým výrazem převážně u mladé generace bývá *jakoby*:

M, 24, B, strojař, Hrad: dělám to že ti tuški **jako bi** vořezávám

M, 27, B, seřizovač, Hrad: ta co je **jako bi** s těch čtyř nejmlačí

Z, 22, B, studentka, Zbor: vječina šla prostě do ledeňic do školi **jako bi** spádová škola

Jako nadbytečné hodnotíme i výrazy *teda/tedy* nebo *vlastně*:

Z, 85, B, úřednice, Buděj: já sem **teda** to dectví nemňela moc pjekní . a **teda** otec se vo nás staral . nemůžu si sťažovat **teda**

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: celej život se **vlasně** probíjela se fšim maminka sama

M, 27, B, seřizovač, Hrad: a fšecho vodnášeli za mne holki **teda**; **vlasně** jak mam mam štiri ti sestri . ta mňela **vlasně** první dítě . **vlasně** klukovi **vlasně** tomu už je . **vlasně** ten rok co se **vlasně** co vona porodila . **vlasně** tři ze čtyř porodili

Za nadbytečnost se z hlediska syntaktické výstavby textu považuje i doplnění podmětu věty osobním zájmenem. Jde o **zdvojení podmětu**, které je typické pro běžně mluvené projevy:

M, 84, B, řidič, Ráj: **on velíšek franta** jak je můj švagr ten to má taki; **von** mi přiveze **kluk** mi jako nakoupí; hele **oni** sou po tmě **děti**; no **ona** ta **eletrika** je tu taki običejně tadi jenom ten hliňík

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: **ta žába ta holčina** ta teť studuje dál pořát

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: **von můj muš** bil bil taki v německu; **naši moje rodiče** mňe @ . voňi chtěli že budu učitelka

Časté jsou **aposiopese**, nenadálé odmlčení, nedopovědění započaté věty nebo přerušeni výpovědi:

M, 84, B, řidič, Ráj: nó **takov-** ..; a nádobí to si si umila **tam ve stodo-** f koruňe; a že ho pálí na prsech a **uš se ne-**

Z, 84, B, účetní, Poněš: tam sme bili já nevim **jak dlou-**

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: pro ňí přijelo gestapo no a **odvezli jí do @**

Mluvčí jsou někdy schopni časová, místní a jiná určení formulovat pouze přibližně. Neurčité zájmeno *ňákej*, *ňáká* a neurčitá příslovce *ňejak* užívají téměř pravidelně ve spojení se jmény osob, která vyslovují poprvé:

Z, 75, B, účetní, Bukov: hraje **ňejakou** kapelou a von mi to řek

Z, 85, B, úřednice, Buděj: tenkrát sem nastoupila **do ňákí** obal se menovalo tenkrá ten; to sem nastoupila **do ňákí** keramiki

M, 79, B, rybář, Buděj: tak mňe zjistili f uších **ňákej** todle bordel

M, 30, B, elektrikář, Buděj: přišla práce . **ňákí** doma problémi

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: no ta tam bude dělat **ňakou** řiditelku nebo co

Samostatný větný člen bývá vytčen před výpověď nebo se k větě připojuje dodatečně. Ve výpovědi na něj odkazuje deiktický výraz:

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: a **můj muš ten** furt se tam ňimral

Z, 79, B, účetní, Buděj: **muš ten** na to moc nebil; druhá **babička ta** mňela statek

Z, 92, B, matrikářka, Rap: moje **mamiňka ta** ale bila silná asmatička

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: tam bil jesi vám ňeco říká **adolf áda doško ten** zpjevák

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: prtože **filozofije ta** je **ta** je řecká

M, 30, B, elektrikář, Buděj: **střapatí ti** zase lítaj dělaj bordel po fsi

Odrazem postupného vybavování myšlenek je určitá přerývanost projevu a volné **aditivní přiřazování** konstrukcí:

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: je tadi doktorem zubařem **jak co dělá detem ti**

rovnátka

Z, 84, B, účetní, Poněš: mám vnoučata mám čtíři @ **tři holki a jednoho kluka**

Z, 90, B, referentka, Buděj: sme bili na na tom na letním bite ve švajcích to je na dobrej vođe **za dobrou vodou**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: poslední vječí vejlet sme bili ve špaňelsku s kamarádem **to je můj kamarát ze střední teda kterej vlasně jako jedinej nebo jeden z mála posledních ešte zůstal f praze**

Při **rektifikaci** druhá složka v adordinační skupině lépe vystihuje skutečnost nebo ji opravuje, případně zpřesňuje první složku výpovědi:

Z, 84, B, účetní, Poněš: sme jezdili tadi po českéj republice **po československu tedi**

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: bilo po válce **vlasně po válce** diš sem višla @ školu **ne tak to bilo ve štiri a štiricátím roce a ešte po válce nebilo**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: a vo jedno oko vůbec přišel **teda že neviděl na to**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: to je můj kamarát ze střední teda kterej vlasně jako jedinej **nebo jeden z mála posledních ešte zůstal f praze**

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: kolo prvorepublikoví po babičce **nebo kteří patří ještě dodnes žijící babičce**

Detailněji se z hlediska **deixe časové** zabýváme pouze odlišnou časovou lokalizací promluvy a děje, neboť se projevuje tehdy, když se mluvčí do prožití situace znovu vžije natolik, že ji vypráví v přítomném čase. Časové lokalizace promluvy a děje se vzájemně liší zde:

M, 79, B, rybář, Buděj: no tak mňe hnet naložili a na ošetřovnu **a doktor říká** richle richle do plzňe

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: já sem ešte mislela diš nepředvídatelně přišel domu **já říkám** co si proved

Z, 82, B, laborantka, Dyn: potom učitel že za mnou přišel řiditel vlasně ne učitel za mnou přišel jak to bil jesi to maminka povedlo se jí viprat **já páam** našťestí jo

Nadbytečné užití osobních zájmen v **deixi personální** spěje k retardaci textu:

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: a **to** bilo **f těch** místech **přet tou přet tou** benzínovou pumpou; **von** nás uživil **von** bil starší než já protože **von** se žeňil **von** bil vo dvanác let starší než já a **von** se vožeňil

Z, 90, B, referentka, Buděj: uš **to** nešlo **vono** uš se **to** nebilo **to** nebilo **to** jako stavjení . zbourali **to**; **to** bilo v lese **taková** hrás

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: **ten** kluk co mi **to** dělá tak **to** je taki s pohádki **ten** teť šel do důchodu; dělaji teťko **tu** reciklikaci **těch** pla- pneumatik víš dávaj **to** do silňic a **todleto**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: sem bil propušťenej **to** bila **taková ta** politika; **tadleto** bila moje žena . no fešanda bila velká a **todleto to** je sestra moje **to** bila na náfšťevje u mje jejou **ta** je tadi taki **to** je **vona ta**

Prostředky **kontaktové** tvoří z hlediska **sociální deixe** zejména oslovovací výrazy vyjadřující vztah komunikantů v oblasti tzv. řečové etikety. Přírozená forma tykání se projevuje v rozhovoru s příbuznými, přáteli a blízkými osobami:

M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: **vidíš** nič klucí čekali zbitečně; **ti si bláho** to bi nešlo; bili rádi že vodjeli . **prosin te**; **vidíš** já mám blbího vnuka; **to víš** to je holka tak je to

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: na nič víc **se** mně **neptej**; o pejskách no vo těch se moc říc nedá **dit' to slisíš sama**

Většina mluvčích se však držela striktně daných vzorců řečové etikety a volila pouze vykání:

M, 91, A, lékař, Čachr: a co **vi studujete**; tagže **vi chodíte** na pajďák jo

M, 79, B, rybář, Buděj: tag **si to napište**; **neňi vám** zima

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: **helejte** narodila sem se v malej vesničce; a tadidle je **helejte** moje rodinka

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: **přectafte si** já dělala řemeslo dělala sem lucerni

Z, 75, B, účetní, Bukov: tam sem dělala asi třicet let **si přectafte**; coš **můžete** jiního uš no tag ešte co **potřebujete**

Shrnutí

Kontaktovým prostředkem byly **citoslovečné větné ekvivalenty**, **přídavné výrazy** a prostředky vytčené před výpověď nebo dodatečně připojené. Mluvčí se snažil získat zájem posluchače i pomocí konstrukcí, které působily, jako by **vtahovaly** adresáta **do děje**. Setkávali jsme se s **nadužíváním** částice *no* nebo *nu*. S nedostatkem větné a nadvětné perspektivy souvisela **redundance**, **vycpávkové výrazy** a konstrukce (*jakoby*, *teda/tedy*, *vlastně*) nebo **zdvojení podmětu**. Časté byly **aposiopese** a neurčitá zájmena *ňákej*, *ňáká* s neurčitými příslovci *ňejak*. **Samostatný větný člen** býval vytčen před výpověď nebo se k větě připojoval dodatečně. Odrazem postupného vybavování myšlenek byla určitá přerývanost projevu a volné **aditivní přiřazování** konstrukcí. Při **rektifikaci** druhá složka v adordinační skupině lépe vystihovala skutečnost nebo ji opravovala. V **deixi časové** jsme se zabývali pouze odlišnou časovou lokalizací promluvy a děje. Nadbytečné užití osobních zájmen v **deixi personální** spělo k retardaci textu. Prostředky **kontaktové** tvořily z hlediska **sociální deixe** zejména oslovovací výrazy vyjadřující vztah komunikantů v oblasti tzv. řečové etikety. Přírozená forma tykání se projevila v rozhovoru s příbuznými, přáteli a blízkými osobami. Většina mluvčích se však držela striktně daných vzorců

řečové etikety a volila pouze vykání.

13.7 Lexikum

V mluvené řeči přetrvávají nejrůznější příslovečné a citoslovečné výrazy odkazující ke svému německému původu:

Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč: **holt** se to dá potom do viprodání zásob zřejmě

Z, 26, B, studentka, Buděj: ten kontakt s tíma lidma je tam **furt**

M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: počát sem nekoho zachra- a **furt** sem pomahal lidem

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: **furt** řve na každyho; **furt** po mne něgdo něco chce

V mluvené řeči se vyskytuje i mnoho **přejatých slov** uzpůsobených českými příponami či koncovkami, která zdomácněla:

Z, 79, B, účetní, Buděj: za tech našich mladejch let se jako **korzovalo** po náměstí

Z, 80, B, účetní, Buděj: ešte bi řekla že jí **šikanujete**

M, 84, B, řidič, Ráj: dvakrát sem volal **sanitku**; neska tam zase neco **montovali**; sem dostal . táme **štamprle** tam je; jezdil **u tirákú**

M, 27, B, seřizovač, Hrad: že si zajdeme s klukama **na pejnból**

Pro ilustraci uvádíme několik skupin výrazů a formulací. Jsou jimi prostředky **pozitivního, kladného příznaku**, převážně však prostředky **expresivity negativní**:

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: samí **pakárni** tam dělám . s lidma opčas je to **sraňda**; s klukama sme jako moc **lumpárni** neprovozovali; že mi sme vječinou . **vivalili se** na pláš . **babi** tam s náma bili taki; někí mořskí **potvori** tag sem si dali na cestu; chodili nakoupit **chlast**; ti naši **smetáci** jo . no furt se nám prali

M, 24, B, strojař, Hrad: starám se o chalupu . to **sežere** docela hodně času

M, 20, B, student, Táb: hráli sme f praze **nekecám**; von **bacha** von studoval tadi

Z, 28, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: i diš sme se hoňe **škádlili**

Z, 20, B, studentka, Dač: bil u toho taki **típek** <SM muž>; to sme bili takoví **posránci**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: von bil leňivej jak **prase**; furt **se** tam **ňimral** s nákíma todle; sem padla **na prdel**; a teť sem tadi **blbá**

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: tak mne **vožulili** f tej nemocnici

U mnohých slov se projevuje **univerbizační tendence**:

Z, 75, B, účetní, Bukov: **oška** to bejvalá bejvala dříf; bili sme **v jugošce** sme bili

Z, 85, B, úřednice, Buděj: ješte tam taki jeden čas bila **msdofka**; i ve škole jag sem

choďila do tí **akádi**

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: já sem choďila asi tři roki **na hudepku** hrát na housle protože ten **učitelák** tam bil; já sem pag jezďila do tábora do tagzvaní **rodinki**; to bilo škola s maturitou jako střední škola jako **gimpl**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: s lidma **ze základki** se pořát stíkám . to sem choďil **na gimpl na jirsíkárnu** . tag sem musel <SM **na vejšku**>

M, 30, B, elektrikář, Buděj: sme choďili \$ do vesnice zhruba osum **kilákú**

Nacházíme **expresivní dlužení samohlásky**:

Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: nafštevujeme ti domovi **kólem** dokola; **móře** je jich tam **móře** je jich tam; moje sestra už taki **něni**

Z, 91, B, úřednice, Blan: mám hrozne ráda . historickou **literatúru**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **nó alé** . to sem chtěla jít na něco takovídleho **né** na žádního doktora; teť **jěžiš** těch autobusú aut co tu přejede

M, 84, B, řidič, Ráj: a **jěžišmarjá** tak si má- nastavbu takovou jako

Shrnutí

V mluvené řeči přetrvaly nejrůznější příslovečné a citoslovečné výrazy odkazující ke svému německému původu. Vyskytlo se i mnoho **přejatých slov** uzpůsobených českými příponami či koncovkami, která zdomácněla. V projevech byly běžné prostředky **pozitivního, kladného příznaku**, převážně však prostředky **expresivity negativní**. **Univerbizace** byla výrazným a rozsáhlým jevem mluveného jazyka. Dále jsme nacházeli **expresivní dlužení samohlásky**.

13.8 Analýza frazémů

13.8.1 Analýza frazémů slovesných

Frazémy vzniklé na základě antropocentrického principu – tzv. **somatické frazémy** používají obrazy částí lidského těla, viz *hlavy, ruky*:

jít někomu na ruku (vycházet někomu vstříc, ochotně podporovat): srov. *give / lend a willing hand* (z angl.), *jemandem an die Hand gehen* (z něm.), *être aux côtés de quelqu'un* (z fran.), *удму кому навести* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 44) Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: a bil tam známej kterej pocházel taki s tí fsi tak jako dicki **mi šel na ruku** a dal mi co sem vobjednala

vzít si něco do hlavy (umínit si, usmyslet si něco): srov. *take something into one's head* (z angl.), *sich etwas in den Kopf setzen* (z něm.), *se mettre en tête de quelque chose* (z fran.), *взять что себе в голову* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 199) Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: von **si vzal do hlavi** že bude studovat

Adjektiva a číslovky řadové byly ve frazémeh:

být na druhé straně, dostat se na druhou stranu (přejít hranice): (SČFI, 1994, s. 139) M, 84, B, řidič, Ráj: a f chebu sloužil tak no neja- **dostala se na druhou stranu** prostě a přišli na to

Abstraktní substantiva ve frazémeh byla v následujících spojeníh:

dát něco do kupy (sestavit něco v celek, dát něčemu podobu): srov. *to put something together* (z angl.), *etwas unter Dach und Fach haben* (z něm.), *arranger quelque chose* (z fran.), *собрать что* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 329) M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: tak **to** spolu tadi **dáváme do kupi**

(být) dát někomu, něčemu pokoj (přestat s něčím, ulevit někomu, popřát mu klid): srov. *leave someone, something alone / in peace* (z angl.), *jemanden in Ruhe lassen* (z něm.), *donner / ficher la paix à quelqu'un* (z fran.), *оставить кого, что в покое* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 665) M, 84, B, řidič, Ráj: nu a kovář si mislel parchantí pojedou přič a **bude pokoj**

nechat někoho na pokoji (nechat ho v klidu, neobtěžovat, nepopichovat): srov. *leave someone alone / in peace* (z angl.), *jemanden in Ruhe lassen* (z něm.), *donner la paix à quelqu'un* (z fran.), *оставить кого в покое* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 666) Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: nó pan primař fešák holki **ho nechal nenechali na pokoji** no tak se zamiloval

Další frazémy se týkají slovesných komponentů *být, dát, dávat, dostat, dělat, mít* aj. se **širokou** či **střední mírou kolokability**:

být mazaný (být vychytralý): *mazaný* = původně ve staré češtině potrestaný bitím (SČFI 3, 2009, s. 360) M, 84, B, řidič, Ráj: a ti to- ta je *mazaná* taki

být na světě (být živý a zdravý, existovat): (SČFI 3, 2009, s. 783) M, 84, B, řidič, Ráj: eště žena **bila** eště **na svjete** eště fit

být něco zfackované / fackovat to nějak (udržovat něco improvizovaně, nepříliš dobře): (SČFI, 1994, s. 186); M, 84, B, řidič, Ráj: (v bytě) a **sfackování je to** tam taki pátí přes devátí

mít někoho, něco po / na celém světě (často s nadsázkou mít všude někoho, něco ve všech zemích): zde se frazém vyskytuje ve spojení s verbem, ačkoliv slovník uvádí frazém neslovesný ve formátu *po / na celém světě*; srov. *all over the world* (z angl.), *auf der ganzen Welt* (z něm.), *dans le monde entier* (z fran.), *на всем свете* (z rus.) (SČFI 2, 2009, s. 341) Z, 84, B, dělnice, Borov: no a sestra ta je v jeseňíkách já **to mám po celím svjete**

mít svou hlavu (být neústupný, trvat na svém názoru): srov. *have a stubborn streak* (z angl.), *einen eigenen Kopf haben* (z něm.), *avoir sa tête* (z fran.), *упрямая баушка* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 185) Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: **von neposlech mňel svojí hlavu**

Dalšími případy byly **frazémy slovesné** v kombinaci **sloveso s prepozicí a zájmeno**. V uvedených případech se jedná o jednu z nejčastěji zastoupených struktur *verbum-prep-něco* a *verbum-prep-něčeho*, *verbum-prep-něčem* a *verbum-prep-něčím*:

dostat se do něčeho / k něčemu (získat přístup, proniknout k něčemu): (SČFI 3, 2009, s. 140) M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: tím já **sem** vlasně jako bi **se do toho dostal** postupně **mít na něco, na to** (zvládnout něco, stačit na něco, být dostatečně schopný a zkušený): srov. *be up to it* (z angl.), *das Zeug dazu haben* (z něm.), *avoir de quoi* (z fran.), *быть способным к чему* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 446) Z, 89, B; vedoucí samoobsluhy, Draho: já sem poá ne i vanko uš **na to nemám** s hůlkama dvouma jo pám ne uš vopravdu nepudu nepudu

13.8.2 Analýza frazémů neslovesných

Frazémy neslovesné nejsou často používaným prostředkem v běžné komunikaci, proto jsme nenašli žádného zástupce vhodného k porovnání mezi ženami a muži.

13.8.3 Analýza přirovnání

Zaregistrovali jsme frazémy ustálené (např. *být někde jako cizinec, připadat si / být jako nevolník, řvát jako tur*) i ty neustálené (*být hodin jako za Rakouska*).

Na pravé straně přirovnání, po komparátoru *jako*, se objevují substantiva z různých tematických oblastí a jedno adjektivum. Jsou využity názvy běžných zvířat, která se vyskytovala či stále vyskytují v domácím hospodářství (*tur*), název vlastnosti vyplývající z konkrétního děje (*být cizinec, nevolník*), přírodní jevy (*hrom*) nebo lokální název (*Rakousko*).

být hodin jako za Rakouska (být něco přehnaně autoritářské, přísné opatření, dlouhá pracovní doba): M, 84, B, řidič, Ráj: nu a to je jedno a **hodin jak za rakouska** (v práci)

být někde jako cizinec / u cizích (necítit se někde dobře, pociťovat chlad druhých): srov. *not feel at home somewhere* (z angl.), *sich wie bei Fremden fühlen* (z něm.), *ne pas se sentir chez soi* (z fran.), *чувствовать себя чужим* (z rus.) (SČFI 1, 2009, s. 66) M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho: pag sem sem přišel a **bil sem tadi jako cizinec** nejdří

být těžký jako hrom (být krajně, nepříjemně těžký): srov. *be heavy as hell* (z angl.), *schwer wie Blei* (z něm.), *быть тяжёлый как камень* (z rus.) (SČFI 1, 2009, s. 125) M, 75, B, proutkař, Zru-Sen: já bich ten člun sám nezvlád ten **je teškej jako hrom**

připadat si / být jako nevolník (cítit se nesvobodný): zde varianta *být někde jako otrok*; srov. *be treated like a slave* (z angl.), *jemandes Dienstmädchen sein* (z něm.), *être comme une esclave* (z fran.), *быть у кого-то в кабале* (z rus.) (SČFI 1, 2009, s. 250) Z, 92, B, investiční manažer, Velen: to bili dobi opravdu \$ **připadal jak nevolník**

řvát jako tur (pronikavě křičet): tur (z lat. *Taurus*) = dříve běžný druh mohutného skotu; srov. *roar like a bull* (z angl.), *brüllen wie ein Stier* (z něm.), *brailleur comme un âne* (z fran.), *реветь как бык* (z rus.) (SČFI 1, 2009, s. 370) Z, 90, B, sekretářka, Velen: jó ňekerí (dítě) řve můžeš houpat a jezdit a **řve jak tur**

13.8.4 Analýza frazémů větných

Co se škádlivá, rádo se mívá. (ti, kteří se občas při delším soužití dráždí, se stejně mají rádi): přísloví; srov. *The quarrel of lovers is the renewal of love* (z angl.), *Was sich liebt, das neckt sich* (z něm.), *Amour et disputes font bon ménage / Qui aime bien, taquine bien* (z fran.), *Милые бранятся – только тешатся* (z rus.) (SČFI 4, 2009, s. 877) M, 27, B, seřizovač, Hrad: takí to škádleňi no jak se říká **co se škádlivá to se rádo mívá**

Není to nic platné. (to nepomůže, nijak zásadně neprospěje): srov. *That's no earthly good* (z angl.), *Cela ne l'avance pas* (z fran.), *Ничего из этого не выйдем* (z rus.) (SČFI 4, 2009, s. 680) Z, 92, B, matrikářka, Rap: mi sme říkali mi sme to nemisleli zle (...) nu **nebilo to nič platní**

Shrnutí

Nejčastějšími typy frazémů byly frazémy slovesné. Frazémy somatické používaly obrazy částí lidského těla (*hlavy, ruky*). Ve frazémech se objevily dále adjektiva i číslovky řadové a abstraktní substantiva. Z hlediska kolokability se uplatnily frazémy se slovy s širokou či střední mírou kolokability. Časté byly kombinace sloves s prepozicemi a zájmeny. Z frazémů neslovesných jsme nenašli žádného vhodného zástupce k porovnání mezi ženami a muži. Zaregistrovali jsme přirovnání ustálená i jedno zajímavě aktualizované. Mnoho příkladů frazémů větných jsme nenašli, dokládáme je dvěma příklady. Ve slovnících nebylo několik příkladů dohledáno, ačkoliv se spojení běžně používají. Svědčí to o bohatosti frazeologie. K nedohledaným frazémům patřila spojení *být hodin jako za Rakouska*, *být zapletený do něčeho*.

14. Výstavba mluvených komunikátů z hlediska sociálního zařazení respondentů

Uvádí se, že odlišnosti ve způsobu vypravování jsou dány generačními rozdíly a rozdíly sociálními, zejména ve vzdělání (Hoffmannová, Müllerová, 1999, s. 144). Můžeme však podotknout, že jsme ve vzdělání žádné větší rozdíly z hlediska jazykových prostředků nepostrehli – spíše si můžeme povšimnout, že jde o umění být dobrým vypravěčem, které se nedá automaticky získat vzděláním; vzdělání jej může pouze rozšířit, ne však vždy. Na kvalitu komunikace má podstatný vliv vzdělání, ovšem obecně neplatí, že vzdělaného člověka charakterizuje dobrý, plynulý, kultivovaný projev na úrovni. Způsob vyjadřování je závislý na mnoha jiných faktorech, mezi které patří temperamentové rysy, vyjadřovací schopnosti, umění přiměřených reakcí nebo ochota komunikovat.

Na vyjadřovací schopnosti či na jejich jistý nácvik má vliv i typ zaměstnání. Umění kvalitní komunikace je součástí vrozených dispozic. Netvrdíme, že stupeň vzdělání není při hodnocení úrovně komunikace podstatný, nicméně dobrý vypravěč, který dokáže svou řečí okolí zaujmout, nemusí mít nutně zvláštní vzdělání. Vypravěčské umění seniorů totiž často nemá spojitost s dosaženým stupněm jejich vzdělání, nýbrž tkví v šíři témat a ve všeobecných a speciálních znalostech. Na straně druhé připomeňme lidi vzdělané, specialisty ve svém oboru, kterým činí mluvený projev značné potíže. Existují i jedinci, kteří se před projevem mluveným raději uchylují k písemnému projevu. Přirozené umění mluvit proto můžeme považovat spíše za dar než za jev přímo spojený se vzděláním (Čmejrková, 2011, s. 78–79).

Jedincův projev je vedle vzdělání ovlivňován i jeho profesí, druhem odborného vzdělání, specializace a typem komunikace v příslušném oboru. Hovoří se o rozdílech mezi obory přírodními a technickými versus obory humanitními. Existují rozdíly v myšlení mezi lidmi zaměřenými technicky a humanitně; jimi se však nebudeme hlouběji zabývat. Patří k nim odlišné způsoby formulace problémů, přístup k jejich řešení a celkový styl projevů. Určité profese jsou na používání řeči přímo založeny, neboť jedinci jsou předmětem každodenní pozornosti široké veřejnosti nebo jsou v pozici, kdy musí používat různé komunikační strategie a jsou nuceni s okolím komunikovat. Ukazuje se, že aktuálně či nejdéle vykonávaná profese má samozřejmý vliv na podobu a způsob řeči člověka, jelikož jí musí přizpůsobit i své myšlení (Čmejrková, 2011, s. 79–83).

Přepsané texty rozebíráme i podle sociálního zařazení mluvčích, podle stupně jejich vzdělání (základního, středoškolského B/vysokoškolského A) a zaměstnání (u mladé generace zaměstnání současného, u nejstarší generace zaměstnání nejdélského). Jsme si vědomi faktu, že vzdělání typu B se u jednotlivých mluvčích velmi liší, a proto uvádíme v krátkosti jeho rozrůznění. Jelikož postupujeme podle kategorií ČNK, nezařazujeme další typ odlišující středoškolské stupně. Setkali jsme se se vzděláním základním v tehdejších měšťanských školách, ke kterému lidé nejstarší generace někdy přidali jednorocní či dvouleté učební kurzy (např. kurzy švadleny, modistky v tzv. odborných školách pro ženská povolání⁷¹ nebo kurz v Ústavu pro vzdělávání učitelek mateřských škol). Mnohým mluvčím stačilo vzdělání základní, protože ženy pomáhaly v domácnosti, brzy se vdaly a pečovaly o rodinu a muži si našli práci nejčastěji jako dělníci nebo pracovali v domácím hospodářství či družstvu. Během určitého časového úseku se i bez vyššího vzdělání vypracovali na lepší pracovní pozice. Rozdílné jsou typy a náročnost vzdělání středoškolského – staří lidé

⁷¹ Odborné školy pro ženská povolání zajišťovaly vzdělávání dívek pro domácnost a vedení domácnosti, fungovaly také lidové kurzy, mezi které patřilo šití, vaření a stolničení. Absolventky určitých typů oddělení se poté mohly uplatnit např. i v ordinacích lékařů. Škola zajišťovala i živnostenskou pracovnu pro šití oděvů s možností otevření si živnosti v dámském odívání (Etapy vývoje I: 1. polovina 20. století, 2010. [online]. [cit. 09-30-2017]).

absolvovali školy reálné zaměřené spíše na přírodovědné obory a živé jazyky, školy hospodářské (obchodní), ekonomické a gymnázia nebo střední školy sociální. J. Hoffmannová a J. Zeman ve svém materiálu uvádějí, že „ženy se středoškolským, či dokonce vysokoškolským vzděláním (ale i muži) jsou naprostou výjimkou (2007, s. 17). Soubor našich respondentů se sice skládá jen z o několik let později narozených mluvčích, a přestože jde o obdobnou generaci, jakou se zabývají výše zmíněné autorky, zjišťujeme, že rozdíl několika let (průměrně 10–15 let) již znamená posun v dosaženém vzdělání. Středoškolsky vzdělaných mluvčích máme v souboru více. Absolvované vzdělání mělo tehdy jinou úroveň než dnes, neboť již složení maturitní zkoušky povyšovalo jedince mezi vzdělance. Vysokoškolsky vzdělaných mluvčích (VŠ stavební, lékařská) mezi starou generací tolik nenajdeme, celkem se jedná o 3 mluvčí. Mluvčí vykonávali různá zaměstnání.

Mladá generace patří k mluvčím, kteří vlastní minimálně výuční list, většina z nich ukončila maturitní vzdělání, někteří studují vysokou školu nebo studium na vysoké škole již završili. I zde se pochopitelně liší úroveň maturitního vzdělání, jelikož se setkáme s mluvčími, kteří maturitní zkoušku absolvovali na gymnáziích, středních odborných školách nebo na učebních oborech poskytujících maturitní vzdělání díky tzv. nástavbě. Mladí mluvčí již pracují nebo stále studují a nejsou ještě plně zaměstnanými lidmi.

14.1 Tematika

Pozdější, pokročilejší **studium na střední či vysoké škole** pokračovalo pro nejstarší generaci během 2. světové války nebo krátce po ní:

M, 91, A, lékař, Čachr: `no a na konci na konci válki sem se hnet f padesátim roce přihlásil na medicínu a . vlasne f pjet a štiricátim f pjet a štiricátim na medicínu`

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: `a pak chtěla sem jít na visokou školu a diš zavřeli tak ste nemohla`

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: `f tom devjet a štiricátim roce to ešte nebili takoví přísní skouški bili no bili tak taki vot káesčé jako ti ale voňi to neznali víte tu latinu a . tagže že že jako ten kantor diš vjedel že to znáte no tak vám pomoh; pak přišel ten štiricátej devátej to uš sem bil jako to sem maturoval no a po maturite uš jako @ na visokou pustili jenom děti kerí bili mjeli rodiče partajníci ne tagže jako tam uš se jednalo jenom čistě vo tu politickou`

Nový styl organizace výuky přineslo poválečné období:

Z, 91, B, úřednice, Blan: `vono to bilo tenkrát úplně jiní neš je to tetka . po tom roce devatenáct štiricet osum tak že bili ti viceletí gimnázija zrušení ne to`

bili jenom tři roki a menovalo se to jedenáctiletka víte a šlo se tam s devátí třídí a tři roki bili jedenáctiletka pak dvanác to šli s osmí třídí vlasně proto se jim říkalo jedenáctiletka a pak @ uzákoňili že musí bejt ešte devátá třída tak dvanáctiletka se to menovalo

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: na gymnáziju klasic- to zrušili hnet po nás @ rok po nás diš sme maturovali tak zrušili řečtinu starou řečtinu a druhím rokem s- @ zrušili latinu

Z, 80, B, účetní, Buděj: tenkrát bila za mejch časú to bila hospodářská škola jo protože obchoňi to bilo příliš kapitalistickí

Studium je pochopitelně tématem i pro mladou generaci:

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: no a a udala sem přimački na nástafbu . tam sem se tam sem se aš se <SM divim> to bilo spíš takoví <SM že se to povedlo> mňela sem štěstí

M, 30, B, elektrikář, Buděj: v osmi letech nebo v devíti letech sme šli na vesňici spátki do chalupi sem tam chodil záklaňi školu dostudoval sem vlasně sice svím způsobem neúspješně ale

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: to bilo taki zajmaví na středňi škole první den sem přišla né úplně fčas . sem přibjehla do třídí nemohla sem jí nejdříf ešte najít tag to bilo taki takovej blázinec tam bjehat po tej novej škole kterou človjek nezná; škola bila docela náročná mí vrstevňici mňeli spoustu volního času a já sem o víkendu počát rísovala protože sme mňeli úkoli

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: no a pag pochopitelně sem musel jít dál tag sem musel <SM na vejšku> . ta už mňe trošku bavila jenomže ta mňe ba- bavila hlavně kúli tomu že tam bila taková velká párti

M, 30, B, řidič, Zbor: sme bili na visokoškolských kolejích ti dva roki to bila taková jako menčí vojna no . ale bes režimu tagže to bilo dobrí bes rodičú sme chodili do hospodi každej den skoro to sem to bilo moje mláďi no sice trvalo jenom dva roki to sem si užil nejvíc no

Mluvčí hovoří o svém **zaměstnání** v poválečném období:

M, 84, B, řidič, Ráj: mi sme bili brigáda socijalistické práce; no a ešte sem jezdil s trambusem taki a chvíli a taki s belasem . to je jak navážeš ti kameni v lomňe . to je ruskej vírobek

Z, 79, B, účetní, Buděj: já sem mňela práci takovou že to bilo tesně tag nějak jako po válce

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: dostala sem umístěnku jak bili tenkrát umístěnki

S hodnotícími postoji souvisí i to, jak mluvčí staví minulost a současnost do kontrastu, srovnávají to, co bylo dřív (tenkrát) a co je teď, dnes. V některých případech vyznívá srovnání ve prospěch současnosti, zejména při oceňování technického pokroku usnadňujícího život. **Tehdejší práci** hodnotí ve srovnání s technikou a pracovními podmínkami současné doby jako náročnější:

M, 84, B, řidič, Ráj: no a potom tam platili prt já mňel v zimne sedum set korun jenom . a v lete ttrinac čtrnacet a sobota neđeale diš bili žne . **vazáki diš sme neska sou kombajni to se nedá povídat** . nu a to je jedno a hodin jak za **rakouska**; f čeesádé no **hodin hodin hodne a taki žanej velkej plat** . no neska tam maj víc to je jasní

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: to bila jako administravní síla . **neska sou počítače a tenkrát se fšechno psalo**

Vzpomínají na nejrůznější **humorné scénky**, které v **zaměstnání** zažili, nebo na systém odměn:

M, 84, B, řidič, Ráj: to sem dostal di- diš sem vjedel mi sme bili brigáda socijalistické práce . a diš sem vjedel kolik je na kletí

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: **pracuju bohužel s lidma** opčas je to sranđa ale opčas si říkám **jak můžou bej někerí lidi zamňesnaní bo vůbec uznání přičetníma** . opčas sou takoví že oňi prostě volaj mňe že potřebujou pomoc ale diš se jich potom čovek ptá co potřebujete no to já nevím to si zjistete . no a pag sou tam takoví případí já jim říkám no prosim vás já potřebuju něco vitahnout tak vi vidíte vidíte tam červení nebo modří svjetílko já nejsem sbjehlej f počítačích vůbec se mňe na to neptejte

Shrnutí

Pozdější, pokročilejší **studium na střední či vysoké škole** pokračovalo pro nejstarší generaci během 2. světové války nebo krátce po ní. Pamětníci vzpomínali, jaký nový styl organizace výuky přineslo poválečné období. **Studium** bylo pochopitelně tématem i pro mladou generaci. Staří vypravěči se zastavovali i u svého povolání (v poválečném období) a tehdejší práci hodnotili ve srovnání s technikou a pracovními podmínkami současné doby jako náročnější. Vzpomínali na různé humorné scénky, které v práci zažili, nebo na systém odměn.

14.2 Kompozice

Pomocí **hezitačních zvuků** navazuje mluvčí na další myšlenku a přemýšlí o tom, co chce dál dodat. Získává tímto způsobem čas pro promyšlení projevu. Hezitační zvuky se často prolínají s pauzami. Pro mluvené, nepřipravené projevy jsou typické. Vyskytují se u mluvčích různého vzdělání a zaměstnání:

M, 91, A, lékař, Čachr: @ no do patnácti let to sem bil s rodičema

Z, 24, A, studentka, Třeb: a pag teda @ skoušeli úplně fšechno možní

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: moře mne vůbec neláká možná i kvůli špatným spomínkám @ přež mój taťka se potápnjel ráto a pag dostal při potápnjeňi infark
M, 20, B, student, Táb: oni hráli u nás @ kousek vot tábora

Z, 20, B, studentka, Dač: sem se tam dostala aš přes vlasně druhí přímáci kolo protože f prvňím sem vibouchla @ u písenní částí

14.3 Hláskosloví

Zjednodušování souhláskových skupin a vynechávání hlásek je charakteristické pro běžně mluvené projevy. Vyskytuje se na začátku, uprostřed či na konci slov.

Souhlásky **t, d, k** jsou vynechávány na začátku slova před jinou souhláskou, vynechávání se děje i v jiných pozicích uprostřed slova:

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: já sem ten ročník **kerej** to mjel . špatní; tam už nebili **žání** požadavki; **diš** sem potom absolvoval obchoňi akademiji

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: voňi **dibi** u toho fchodu se mne ptali; to neňi jako **neska**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: **cera** řekla tu už ti tam nedám; **ňekerí** jezdili do třeboňe

Před skupinou souhlásek se na začátku slov vynechávají další hlásky, a to **v, h, j**. Někdy se s **v** vynechávají i dvě souhlásky:

Z, 24, A, studentka, Lomn: moji rodiče sou . **ešte** pořát takoví svježí

Z, 26, A, recepční, Buděj: **de** vo to že jako diš se **de** hrát ten golf

M, 91, A, lékař, Čachr: já **du** takle blíž k vám; ten bil **menovanej** . nejlepší jihočeskej sportovec

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: narodila sem se v malej vesničce **menuje se** třísosf; po těch německích šli **menech**

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: tag sem chođila **dicki** si f pátek odpočinout

Vynechává se uvnitř slov:

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: to bilo taki **zajmaví**

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: **kerí** sou tadi z buđejovic

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: **čovek** tam videl všelicos; **pudeš** do svjeta

K **haplologii**, zániku celých skupin slabik, dochází zde:

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: teť sem se dala **prže** při mateřski sem nevjedela co dělat; čekal pak přet záchodama **jesi** se vracíme

Z, 24, A, studentka, Třeb: to je asi tag co vim **úpně** spočátku

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: **páč** tam chodil dicki **ňákej** ten účetní; no ešte nemaji **dit'** . ta umí akorát anglicki

M, 91, A, lékař, Čachr: **páč** taťínek bil vrchňí; **páč** voňi kluci šli vobá na sportofku

S protetickým v- se setkáme na začátku slov před hláskou **-o** zcela běžně:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: **vo pár** let posdejc sem se dosvjeďela

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: aňi mi to nešlo tag sem **vodešla**; pak sem **votehotněla** tagže sem to dođelávala s dítětem; sme mňeli různí kluki **vo rok** vejš

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: pjeknej kluk to bil **vodmatureoval** fšechno . lékaři ho **vodepsali**

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: brácha **se vožeňil**; mi sme mňeli kočárki krabice **vod bot**

Je u některých zájmen, příslovcí či číslovek:

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: sem se dostal po **vosmi** letech na obchoňi akademiji

M, 91, A, lékař, Čachr: **vona** mňela bohužel taki alchajmra; no **vono** ho to baví; **voňi** kluci šli **vobá** na sportofku; mlačí generace mňe uš **vo- vopravdu** moc neřiká; muzice sem se vjenoval uš **votmalička**

Z, 91, B, úřednice, Blan: nás tam **votut'** . propustil

V koncovkách adjektiv, kde má spisovná čeština staré **é**, se projevuje **úžení é > í**:

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: mamka bidlí **na hlubokí**; no to fak bilo **úchilní**

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: to bilo teda taki pro mňe **strašní**; bilo to fšechno **spomalení**

Z, 24, A, studentka, Třeb: bilo to se mnou docela **komplikovaní** a taki bilo docela **zajmaví**; tagže to se mnou nemňeli úplně **jednoduchí**; mam taki **dobří** zkušenosti

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: pohraňičí nu to bilo dost **visídlení**; sem bil pjet rokú **f českím** krumlovje; to bilo **đelaní** tak na ten západ

M, 91, A, lékař, Čachr: táta mňel ňejakího **známího** generála

S bohatým výskytem úžení se setkáme v koncovkách zájmen:

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: sme mňeli **rúzní** kluki vo rok vejš

Z, 24, A, studentka, Třeb: skoušeli úplně fšechno **možní**

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: đete si đelat ňeco **jiniho**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: jako **takoví** ss- skrs síto se šlo

M, 91, A, lékař, Čachr: táta mňel **ňejakího** známího generála

Úžení se vyskytuje běžně v koncovkách číslovek:

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: narodila sem se **desátího** června

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: sem neprijela f pláňovaných púl **osmí**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: na tom nižím gymnáziju to bilo **do pjet a štiricátího** roku

M, 91, A, lékař, Čachr: sem se **f padesátím** roce přihlásil na medicínu a . vlasně **f pjet a štiricátim**

Z, 24, A, studentka, Třeb: no a pag **v jední** chvíli to bilo

Rys úžení najdeme po hlásce **l** uvnitř slovních kmenů:

Z, 24, A, studentka, Třeb: zničehoňic sme na ně **nalítli**

Z, 92, B, investiční manažer, Velen: mňela **mlíkářnu**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: a za chvíli mi to **vilítne**

Dalším obecněčeských jevem je **diftongizace ý > ej**:

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: začali naši stavjet **novej** dům; diš se každí zbudí **v jinej** čas

Z, 24, A, studentka, Třeb: sem se jich **každej** den ptala; sem nemňela **žádnej** problém

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: detku ti si **vožralej**; co je ten **čtvrtej** ten je taki náš

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: mňe přeložil **podnikovej** ředitel; to bil dějepis jako **latinckej**; angličtinu tvoří **anglosaskej** jazik; přišel ten **štiricátej devátej**

M, 91, A, lékař, Čachr: tatínek bil vrchní **četňickej** strážmistr tak ho posouvali do do **různejch** míst; já sem mňel **velkej** taneční orchestr

Nalézáme jej i uvnitř slovních kmenů:

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: sme mňeli různí kluki vo rok **vejš**

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: **bejvalá** spolužačka **z vejški** tam pracuje

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: co bi mňelo ti **příbejt** já ti to dám

Z, 80, B, účetní, Buděj: občas jí **bejvá** dost špatně; třikrát **tejdňe** volá

Z, 88, B, kontrolor, Buděj: taki jenou **tejden** sme jezďili po slovencku

Krácení samohlásek **í, ú** je zejména před koncovým **-m**, jak vidíme zde:

Z, 24, A, studentka, Třeb: bilo to teda jako taki **tím** že sem mňela žloutenku; **čim** to bude co budou dělat

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: f tom auťe **sanitňim** . a povídá víte gdi ste se narodil

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: to mjel **s tím** zahraňičím hodně špatní

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: že tadi **ve vrbnim** je ňejakej; jedeš **v novim**

oblečeňi

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: neživim se **s tím**; tagže **za tím** bidlíme tam

Časté je i krácení ve vnitřní slabice slovesných kmenů:

Z, 24, A, studentka, Třeb: **mam** taki dobrí zkušenosti

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: žádnou rodinu **nemam**; **pudeš** do svjeta

M, 91, A, lékař, Čachr: to **mam** to **mam** jako za to; mlačí generace mne už moc **neříká**

Z, 85, B, úřednice, Buděj: **pučte si** to

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: no ale **nenařikám** ne bil ten život pjeknej

Ke krácení dochází i v koncových slabikách sloves, zejména před hláskou **-m**, jak je patrné zde:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: **mislim si** že sem rozhodně jihočech; **nejim** prostě čočku; gdiš **se zamislim** nat nějakima tema egzistenčníma vjecma

Z, 24, A, studentka, Lomn: **musim** říc že já sem teda dicki nějak proplouvala; diš ho **porazim** v něčem

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: **bidlim** taki f tom domně; já tam teda **nejezdím**; **neumim** moc cizí jaziki

Z, 24, A, studentka, Třeb: gdiš **se bavim** s cizincema tag sem za to ráda že je vůbec **umim**; **učim** už pár hodin . u toho ň- nějakou dobu **vidržim**

Z, 26, B, studentka, Buděj: s ním **chodim** na cvičák . na něm **musim** aplikovat různé povelí

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: **pocházim** ze zborova; aš se <SM **divim**>; vo tom aňi **nemluvim**

Typické pro běžnou mluvu je dále **dloužení samohlásek**. Dlouží se základy substantiv, spojek, částic:

Z, 24, A, studentka, Třeb: **nó** tag dál z mého dectví

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: chitá takoví ti **móresi**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: **ále** češtinu sem naposled mnel u maturiti

V běžné mluvě je změna **č > š**, se kterou se setkáváme zde:

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: já sem vistudoval klasické gymnázijum v roce **štiricet devjet**

M, 91, A, lékař, Čachr: já sem **přes štiricet** let dělal ženckího lékaře

Z, 22, B, studentka, Zbor: brácha je **o štiri** roki starší

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: f tech **štiri a dvaceti** sem se pak vdávala

Z dalších souhláskových asimilací je frekventovaný typ *mlačí*, který zasahuje souhlásková spojení **dš, tš**:

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: mám **mlačí** sestru o štiri roki

Z, 24, A, studentka, Třeb: diš uš sem teda bila **vječí** uš sem umněla mluvit

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: i gdiš sem . vzrústovje teda **menčí**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: ten je mnohem **mlačí**; ti **mlačí** bili češi

M, 91, A, lékař, Čachr: **mlačí** generace mně uš mně uš vo- vopravdu moc neříká

Obecněčeským jevem je výslovnost s vloženým **u [sedum], [osum]**, která je povolena i ve spisovné výslovnosti:

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: narodila sem se desátího června **osumdesát osum**

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: jedna je **o sedum** let jedna **o osum** let

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: fčera mi bilo **pjet a vosumdesát**

M, 91, A, lékař, Čachr: diš mně bilo **osumnác** let

Z, 85, B, úřednice, Buděj: misim že to bilo **sedumdesát** tisíc

Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč: **sedum** učňů kteří se střídali

U zájmen se mění se úžinové **h** v závěrové **d**:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: mně bavila literatura čteňi a **todlencto**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: tak **todle** bilo moje-; a tam se naučíš **tidle** tři řeči; **tendle** svjet je zase jinej

Běžným jevem je zjednodušování souhláskových skupin **dn** v **nn**, které je ovšem u stále stejných či obdobných výrazů:

M, 91, A, lékař, Čachr: že sem **hoňe** hrál; na spominání toho bilo asi **hoňe**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: sem se dostal po vosmi letech **na obchoňi** akademiji

Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj: sme samozřejmje u tí vodi **hoňe** strávili

Shrnutí

V rámci skupiny porovnávané z hlediska sociálního zařazení jsme nenašli bohatší zastoupení specificky nářečních jevů. Převažovaly jevy obecněčeské opakující se v celé práci (viz výše).

14.4 Tvarosloví

Obecněčeská koncovka **-ma/-ama** v 7. pádě singuláru i plurálu:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: gdiš se zamislim **nat nějakíma tēma**
egsistenčnīma vjecma

Z, 24, A, studentka, Lomn: **s našima** . sme hodně podnikali jako v mím d'ectví právje
vīletī; spīš sem virústala **mezi tēma klukama** neš **s holkama** . já sem teda dicki
nějak proploovala **mezi tēma fšema táborama**

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: a jezďíme hoňe na šumavu na vīletī **s dětma**;
přet dveřma ten její maňžel stepoval . čekal pak **přet záchodama**

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: bidleli vlasňe **s našima**;
sem teda musela seďet hnet **mezi dvjema**; diš to srovnám **s ostatnīma dětma**

Z, 24, A, studentka, Třeb: já sem bila taková docela tmavá prostě **s černīma očīma**
černīma vlasama; i jako **se spolužákama** sem nemňela žádněj problém; sme to
spojili s jako s bojováňím a **s princema** a **s drakama**; **s jazikama** mam taki dobrī
skušenostī . gdiš se bavím **s cizincema**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: **s tīma lidma** sem málo přīšel do stīku

M, 91, A, lékař, Čachr: do patnácťi let to sem bil **s rodičema** samosebou

Rody se pak v plurálu v obecně češtině nerozlišují vůbec. Jedná se o jednotný tvar u rodových
zájmen i adjektiv v nominativu plurálu (u neživotných maskulin a neuter také v akuzativu) a
sjednocení rodů:

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: mňel **takoví dříví zubi**

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: školka teda bilo dos **šīlení období**

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: **fšechni místa bili** úplně
opsazení; bili **spojení lavice**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: sme **malí dětī**; sem tam mjel **přībuzní**; potřeboali
vot ňich **různí náhradní dřīli**; uš sme mjeli **ti známí ti firmi**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: **samí pakární** tam d'elam; ale opčas si řīkám jak
můžou bej ňekerí **lidī zamňesnaní** bo vůbec **uznaní** přīčetnīma; vidíte tam **červení**
nebo **modří svjetílko**; zas mám **noví kamarádi**; projezdīli sme skoro **celí** jižní
špaňelsko . probjehli **druhí mňesto**

Odsunutí koncové hlásky **-l** je obecněčeským rysem:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: a i von sám mi **řek** že mi nemůže nabídnout
takoví podmínki

Z, 25, A, studentka, Buděj: a von ten den že jo richle **utek**

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: fšichňī se dřīvili jak se mi **moh** líbit

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: ten mi moc k srći

nepřirost

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: diš sem mu **řek** gde sem gdi sem se narodil

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: do toho sem si aňi **netrouf**; diš vjedel že to znáte no tak vám **pomoh**

Vedle 3. os. plurálu sloves 4. třídy s koncovkou **-í** silně pronikají středočeské tvary zakončené na **-eji/-ej**. Tvary 3. os. plurálu sloves 5. třídy jsou méně výrazné, avšak neméně časté. Krácení tvarů 3. os. plurálu sloves 5. třídy je běžné:

Z, 24, A, studentka, Táb: řekli mi že mi **koupjej** psa

Z, 24, A, studentka, Třeb: sem vjedela že jako **chtej** taki naši kluka

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: protože to **maji** fšechno f počítačích . nakonec toho i **umņeji** najít; najednou přijeli a **povídaji** jedna dvje tři

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: voňi s toho **vichází**; jako to **neznaji** tu latinu; hodně málo jí **znaji**; teť jako si **naříkaji** na ti školi

Z, 92, B, matrikářka, Rap: a že tam **přijmaji** brigádnice tag sem se přihlásila; a pag tu mám djve bívalí chatařki a ti mņe **pomahaji**; ale že mņe **překládaji** na letište

Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes: no klucí všelijakí volovinki **delaji**

V jihozápadočeské oblasti se udržují starší slovesné tvary u slovesa **být**. Současný pomocný slovesný tvar 1. os. singuláru kondicionálu [**bich**] převažuje nad rozloženým výrazem [**bisem**]:

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: co **bich** tag chtěla dělat

Z, 24, A, studentka, Třeb: já **bich** chtěla začít; že **bich** mņela jít aš o rok posdejc

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: **dibich** asi říkal blbosti

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: prtože já **bich** ne to **bich** ne-

M, 91, A, lékař, Čachr: počkejte já du takle blíž k vám **abich** vám rozumnel

Odsunutí koncového **-í** je jev obecněčeský, ale i nářeční (ČJA 4, 2011, položka 320, mapa s. 457):

Z, 26, A, recepční, Buděj: oňi dicki **začínaj** jako s jamki číslo jedna

Z, 24, A, studentka, Třeb: sem vjedela že jako **chtej** taki naši kluka

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: jako **maj** neska volno

Z, 75, B, účetní, Bukov: oňi **nemaj** čas

Stálé místo mají v mluvě jihozápadočeských obyvatel **rozdílné tvary genitivu a dativu, lokálu singuláru v zakončení ženských tvrdých adjektiv a rodových zájmen** (ČJA 4, 2011, položka 205a–c, mapa s. 307, 309, 311):

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: tag sem si musela sednout **do tí první lavice**; a tam sem vlasně pracovala aš **do tí dobi** neš sem šla

na mateřskou; **holčička** šla teř do první třídí **tej** je šest; tag to bilo taki takovej blázinec tam bjehat **po tej novej škole**; si to tam teda nedokážu přectavit **f tej jedneji mísnosti**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: ti tam přišli ti . prostě **s tí normandije**; **do tí dobi** @ já sem jezdil do německa; jak si vi- **s tí školi** viházeli ti starší; sem to dostal **do tí školi**; tam je **f tej angličtiže** taki ta lařina; řtudovali jako kantoři tadi v buďejovicích **na tej pejdagogickej fakultě**

M, 91, A, lékař, Čachr: a **tej muzice** sem se vjenoval už votmalička; já sem vichovanej **f tej stareji generaci**

Převážně v textech mladých mluvčích dochází k vyrovnání směrem k **-í**, jak je vidět zde:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: ve školce sem to vopravdu nesnářela . ale bilo to jenom **s tí učitelki**

Z, 24, A, studentka, Třeb: hodně tíhnu **k tí pschilogiji**; **f tí školce** sem potom už bila

U substantiv v **nominativu** a **vokativu plurálu životných maskulin** je příznaková koncovka **-í**. Délku má i plurál některých zájmen a číslovek:

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sodom: vipiřte mi to povidá a **fřichňi řřichňi** ke mře; bili sme **řtiri kluci**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: to víte **kluci** bili fodbal hráli

M, 91, A, lékař, Čachr: voři **kluci** řli **vobá** na sportofku . a pak **kluci** tam skončili

Z, 92, B, matrikářka, Rap: mi sme bili vlasře **fřichňi** bes peřes; ti **kluci** dopadli hůř; tam **fřichňi** ti inženýři a ti řelňici to bili mladí chlapi ale **fřichňi** bili zdravotře s fronti řejak postiřeni; mi sme **fřichňi** bili blahem vedle sebe

Shrnutí

Obecněřeské jevy byly shodné s předchozími zjiřtěními, ke kterým jsme dospěli při porovnání dvougeneračním a rodovém. Tvaroslovné jevy nářeční se zdály být stálejšími. Patřily mezi ně odsunutí koncového **-í**, koncovka **-í** v **nominativu** a **vokativu plurálu životných maskulin** a **rozdílné tvary genitivu a dativu, lokálu singuláru v zakončení řenských tvrdých adjektiv a rodových zájmen**. Převážně v textech mladých mluvčích docházelo k vyrovnání směrem k **-í**.

14.5 Slovtvorba

Asimilačním hláskoslovným rysem je **výslovnost místních jmen**. Ve skupině **samohláska + vi** lze uvést výslovnost místních jmen zakonřených na **-ovice** jako **[-ojce]**:

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: narodila sem se . tadi **v buďejcích**

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: s prahi řřichňi vodesli velká část **do buďejc**

Mění se **souhláskový sklad adverbii**:

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: a **tetkon** sem teda musela sedet; **tetkon** si musím povídat; **tetkon** předeřádáváme starší dům; **tetka** necestujem

Z, 24, A, studentka, Třeb: no a **tetka** vlasně učim už

M, 27, B, IT technická podpora, Buděj: **stejnak** mi to moc nešlo; sme bili na fotbale **tetkon** o víkendu; sem bil ve špaňelsku **tetkon** na deset dní

Tázací zájmena a příslovce mají v mluvě **přídavnou částici -ž**, vyslovovanou nezněle jako [-š], která se realizuje zde v příkladu *coš*:

Z, 24, A, studentka, Třeb: **coš** mne teda docela dos štvalo; za **coš** sem fakt ráda

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: umí akorát anglicki . no jo **coš** to je

Shrnutí

Asimilačním hláskoslovným rysem byla **výslovnost místních jmen**. Různorodý byl **souhláskový sklad adverbii**. Přídavná částice **-ž** se realizovala opět jen v příkladu *coš*.

14.6 Syntax

Mluví se snaží získat zájem posluchače i pomocí konstrukcí, které působí, jako by **vtahovaly** adresáta **do děje**:

Z, 26, A, recepční, Buděj: a teď **ti musíš je pouštět** abí tam nebila zácpa že jo

Z, 25, A, studentka, Buděj: ti nejhorší zážitki tak to sou **diš se** třeba **pot tebou** splaší kůň . **nevíš jak ho zastavit** **nevíš co bude** jesi **spadneš** nebo ne

M, 27, A, grafik, Pís: i gdiš **nemáš** školu tak pokut jako bi **te to fak baví** tak bjehem pár let . tak ti uschopňujou k tomu to dělat

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: **napadne vás že máte mít sebou** @ všeobecně zdravotní pojišťovni kreditku no **máte no přectafte si**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: na zápađe **diš ste mnel** peníze **tak vám udělali** fšecho

Na počátku i na konci replik se objevují nejvíce ty prostředky, mající v mluveném projevu neutrální povahu. Jiné z nich spolehlivě plní funkci kontaktních prostředků. Jsou většinou vytčené před výpověď nebo dodatečně připojené:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: takle jako narodila sem se **že jo**

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: no vůbec mne jako <SM aňi nepoznal **ne**>

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: nakonec toho i umněji najít jesi nekecám **jo**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: to bilo dost visídlení **víte** tadi v jižních čechách

M, 91, A, lékař, Čachr: to sem bil s rodičema samosebou **že jo**

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: **to víte** u sedláka se muselo jenom pracovat

Setkáváme se s **nadužíváním** částice *no* na začátku i na konci promluvy:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: **no** sem jedináček; bilo to s tí učitelki **no**

M, 91, A, lékař, Čachr: to víte že jo **no** přestěhoval; **no** páč taťínek bil vrchňí

Z, 92, B, prodavačka, Soběs: tam sme se koupávali jako děti **no**; **no** tagže do toho tábora sem jezďila

Z, 86, B, řemeslnice, Třís: **no** tak jako děti bili sme tři sourozenci . sme mňeli jako takoví krásní děcví **nu**; **no** a tam přišel jako voják pohraňičňí

S nedostatkem větné a nadvětné perspektivy souvisí **redundance** v užívání jazykových prostředků.

Opakováním je vyjádřena i intenzita. Mluvčí neuvážlivě opakuje určitý výraz nebo celou větnou konstrukci, protože hledá patřičné slovo nebo pouze uvažuje, jak v projevu pokračovat dál:

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: **ten ten** @ .. f tom auře sanitňim; **tam bi tam bi** mňe asi dali palicí

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: f tu ránu **se zavřeli hraňice . zavřeli se hraňice; fšechno fšechno** se zase muselo; diš ste mňel peňíze tak vám **udělali fšechno . udělali fšechno**

M, 91, A, lékař, Čachr: tak sme **mňeňili mňeňili** bidlišťe; **já sem já sem** přes šťiricet let dělal ženckího lékaře; **to mam to mam** jako za to; bohužel **pak pak** přišel @ rok šťiricet; no a **na konci na konci** válki sem se . přihlásil na medicínu a. vlasňe **f pjet a šťiricátim f pjet a šťiricátim** na medicínu; **ale ale je to je to** fajn kluk; rodiče mňe **bohužel bohužel** zemřeli; jo **tam tam** sme . **to sme mňeli to sme mňeli** domek a **tam tam** sme bidleli; **to je to je** moc dávno; mlačí generace **mňe uš mňe uš** vo- vopravdu moc neřiká

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: **to učeňí bilo docela teščí** navíc **to učeňí bilo docela teščí**

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: **neživim se s tím** protože je to docela drahí . tagže **se s tím** vopravdu **neživim**

Stejná nadbytečnost a nedynamičnost výpovědí je spjata s různými **vycpávkovými**, tzv. **parazitními výrazy** a konstrukcemi, jež jsou u mluvčího často zcela zautomatizované:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: ti vlivi sem mňela **prostě** v rodiňe

Z, 24, A, studentka, Lomn: moji rodiče sou poňekut **jako** docela mladí . tak sme hodňe podňikali **jako** v mím děctví právjie víletí . **prostě** každou zimu sme jeli na hori

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: tam dělá a **jako** fak se zmňeňil . no a teť **jako** zmohutňel takovej pjeknej chlap no vůbec mňe **jako** <SM aňi nepoznal ne> tag sem **jako** bila úplňe taková po deseťi letech sem potkala platonickou lásku **jako**

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: narodíla sem se v

buďejovicích **normálně** f porodnici; **prostě** první den školi bilo to fšecho nějakí spomalení tagže sem nepřijela . ale **prostě** za dvje minuti osum

Z, 24, A, studentka, Třeb: já sem bila taková docela tmavá **prostě** . a **prej** sem působila trošku jako cikáňe; uš **prostě** že sem se jich každej den ptala gdi uš bude ten bratříček **prostě**; udelali takovou **jako** vjec která mi mňela přijít **jako** fřipná

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: pak sem se **jako** vrtnul sem protože tadi ředitel pozemních staveb **jako** potřeboval

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: já sem bidlel **jako** v našem rodiném domku; sem mňel babičku **jako** tam votat; latina je pro ňe **prostě** špaňelskou vesnicí

M, 91, A, lékař, Čachr: uš mňe nefungujou prsti tak uš **jako** moc hrát nemůžu

Častým vycpávkovým výrazem převážně u mladé generace bývá *jakoby*:

Z, 25, A, studentka, Buděj: sme tancovali f tímech **jako bi** po osmi

M, 27, A, referent, Buděj: tak sem se vlasňe **jako bi** vrátil do buďejovic

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: tag sem si **jako bi** ten ten vjek dospívající moc neužila

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: mamka nás **jako bi** živila sama; to sem choďila **jako bi** s- nebo seďela sem v lavici **jako bi** s klučinou **jako bi** od nás z vesňice . potom sem bila **jako bi** sama; to ňejag **jako bi** neřešim; to bilo pro mňe asi nejlepší **jako bi** co se tíče školi **jako bi**

Jako nadbytečné hodnotíme i výrazy *teda/tedy* nebo *vlasně*:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: celá naše rodina je . **vlasně** voba dva rodiče; školka **teda** bilo dos šílení období

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: tam bidleli **vlasně** s našima; choďila sem **teda** do školki; pag sem **teda** vbjehla do třídi

Z, 24, A, studentka, Třeb: chtěla bich začít **teda** povídat; chtěla sem **teda** bratříčka

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: to prodali rakouskej firmňe **vlasně** rakouskej

M, 91, A, lékař, Čachr: tadi uš sem **vlasně** vot roku osum- osumdesát osum neustále

Za nadbytečnost se z hlediska syntaktické výstavby textu považuje i doplnění podmětu věty osobním zájmenem; jedná se o **zdvojení podmětu**:

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: a **vona ta latina** víte to je podle mího

M, 91, A, lékař, Čachr: páč **voňi klucí** šli vobá šli na sportofku

Časté jsou **aposiopese**, nenadálé odmlčení, nedopovědění započaté věty nebo přerušeni výpovědi:

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: se to fšecho **delalo dohro-**; voňi podle sebe a @ jak to **zaj-** voňi bili s těch visokej škol; do toho sem si aňi netrouf prtože já

bich ne **to bich ne-**; mi sme dicki mjeli akorát peňíze na nejakej ten náhradní díl **diš to**

M, 91, A, lékař, Čachr: mňa bilo osumnác let ešte pŕet maturitou tagže **s-**

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: já **sem-** mi sme bidleli v havlíčkovej koloniji

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: **přes-** i f poledne pro děti kerí ne- ne- nemohli domu daleko; ale **vod jedna-** bilo mi jedna šedesát

Mluvčí různého vzdělání a zaměstnání jsou někdy schopni časová, místní a jiná určení formulovat pouze přibližně. Signalizují je proto neurčitými zájmeny a příslovci. Neurčité zájmeno *ňákej*, *ňáká* nebo neurčitá příslovce *nejak* užívají téměř pravidelně ve spojení se jmény osob, která vyslovují poprvé:

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: tam **ňákej** ten ledňicko valtickej areál to je

Z, 24, A, studentka, Třeb: jeli ňekam na dovolenou na slovencko **do ňejakích** lázňí

M, 91, A, lékař, Čachr: táta mňel **ňejakího** známího generála

M, 21, B, instalatér-zámečník, Buděj: zjistili sme že je vlasňe **ňákej** klup; sou tadi v budějcích **ňejakí** jako bi akce; ve vrbnim je nejakej **ňáká** banda

Odrazem postupného vybavování myšlenek je určitá přerývanost projevu a volné **aditivní přiřazování** konstrukcí:

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: to bila kartonáš **budova kartonáže no a ta bila to bila miliardová stavba**

M, 91, A, lékař, Čachr: a bil sem d'elat d'elal sem policajta . **dopraváka** jo . řídil sem u národního d'ivadla **sem řídil dopravu**

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: a sme si psali tag ňejag celej svaťag sme si psali **sme si psali na fejsbuku**

Při **rektifikaci** druhá složka v adordinační skupině lépe vystihuje skutečnost nebo ji opravuje, případně zpřesňuje první složku výpovědi:

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: sem šla sem na jihočeskou tři roki **vlasňe štiři**

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: naši **nebo teda rodiče** bidlí v ledeňicích

Z, 24, A, studentka, Třeb: chťej taki naši kluka **nebo hlavňe tatka**; a pag v jední chvíli **nebo v jednom období** to bilo

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: ale taťínek přijel s práce **večer . votpoledne**

Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor: sme si psali na fejsbuku . **nebo na fejsbuku fejsbuk vlasňe ještě nebil sme si psali na lidech**

Osobní zájmena v **deixi personální** odkazují na toho (to), o kom (o čem) se mluví. Jejich nadbytečné užívání však spěje k retardaci textu:

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: **ten** stalin už bil mrtvej nu a **tendle ten** nikita chruščov **ten** jako potřeboal páč **ta** evropa bila rosbitá; **ta** co šla . do **tí** evropi . **taková ta** známá tak **ta** umí

M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj: prostě **s tím** jedou zaorat **s tím** vehiklem

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: tam bilo ešte na náměstí ešte **ta** náká **ta** už tam neňi **ta ta** náká **ta** osoba

Shrnutí

Mluvčí se snažili získat zájem posluchače i pomocí konstrukcí, které působily, jako by **vtahovaly** adresáta **do děje**. Kontaktové prostředky byly vytčené nebo dodatečně připojené. Setkávali jsme se stále s **nadužíváním** částice *no* nebo *nu*. S nedostatkem větné a nadvětné perspektivy souvisely **redundance**, **vycpávkové výrazy** a konstrukce (*jakoby, teda/tedy, vlastně*) či **zdvojení podmětu**. Časté byly **aposiopese**. Neurčité zájmeno *ňákej, ňáká* nebo neurčitá příslovce *ňejak* se užívaly téměř pravidelně. Osobní zájmena v **deixi personální** spěla k retardaci textu. Časté bylo volné **aditivní přiřazování** myšlenek. Projevila se i **rektifikace**.

14.7 Lexikum

V mluvené řeči přetrvávají nejrůznější příslovečné a citoslovečné výrazy odkazující ke svému německému původu:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: mňeli sme jako docela velkí problémi **furt**

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: sme mňeli kluki vejš sme **furt** za ňima dolejzali

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: **hergot** detku ti si vožralej

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: sedim **furt** a přemejšlim; **furt** se mňe rejpalí f tom voku

V mluvené řeči se vyskytuje mnoho **přejatých slov**, která jsou přizpůsobena českými příponami či koncovkami, a proto zdomácněla:

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: vod ňich chitá takoví ti **móresi**

M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: diš jako děláte na- na střední škole udeláte dete k maturitě nebo jí udeláte a dete vod ní tak ste **abiturijent** to je ten kerej otchází

Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj: tam si toho moc nepamatuju . jako pár jenom **momentíků**; ten vlasně jezdí **s kombajnem**; takovídle **lotrovini** sme jim dělali no

Z, 92, B, prodavačka, Buděj: já vám něco říkám vo čom vůbec nemáte **šajn** asi

V nespisovné slovní zásobě se najde dostatek slov **citově zabarvených** a **slov vulgárních**. Jsou jimi prostředky **pozitivního, kladného příznaku**, převážně však prostředky **expresivity negativní**:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: mňeli sme tam **hroznou** učitelku . to bila strašná **bába**; záklatka bila **parádňi**; a to mi tak přide takoví úplně **debilňi**; mi jako vždicki dávali docela **na prdel**; a ta mňe do toho jako **zlanařila**

Z, 24, A, studentka, Lomn: s holkama to je taková ta klasická **slepičárna**

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: umňeji najít jesi **nekecám**; dibich asi říkal **blbosti**; pak sem se jako **vrtnul** sem

M, 91, A, lékař, Čachr: teť kope **do meruni**

Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen: maminka si z nás dělala **sranđu**; ta **žába** ta holčina ta teť studuje

M, 79, B, rybář, Buděj: ale já to nevjeđel že mám povolávací . takovej **bordel**

U mnohých slov se projevuje **univerbizace**:

Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: **záklatka** bila parádňi; bavil mňe docela ten **cesták**; i **diplomka** mi docela sedla; bejvalá spolužačka s písku **z vejški** tam pracuje

Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj: **záklatka** mňeli sme skvjelou partu . hlavňe taková ta **osmička devítka**; rok sem chođila **na stavárnu** tam mňe to moc nebavilo . chođila sem na automobilňi **prúmislufku**; chođim **do fitka**; **sanitáka** tam delá

Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: ti bidlí **v bitofce**

M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom: mi bisme tu **legitku** mňeli mít u sebe

M, 91, A, lékař, Čachr: dělal sem policajta . **dopraváka**; tagže vi chođíte **na pajdák** jo; klucí šli vobá šli **na sportofku** . tak přešla taki **s pajdáku na sportofku**

Shrnutí

V mluvené řeči přetrvaly nejrůznější příslovečné a citoslovečné výrazy odkazující ke svému německému původu a mnoho **přejatých slov**, která zdomácněla díky uzpůsobeným příponám nebo koncovkám. V nespisovné slovní zásobě se našlo dostatek slov **citově zabarvených** a **slov vulgárních**. Jednalo se o prostředky **pozitivního, kladného příznaku**, převážně však o prostředky **expresivity negativní**. Výrazným a běžným jevem mluveného jazyka byla **univerbizace**.

14.8 Analýza frazémů

14.8.1 Analýza frazémů slovesných

Frazémy vzniklé na základě antropocentrického principu – tzv. **somatické frazémy** používají obrazy částí lidského těla, zde *krku, očí, srdce*:

mít velké oči (přecenit se, přehánět svou schopnost): *bite off more than one can chew* (z angl.),

seine Augen sind größer als sein Magen (z něm.), *avoir les yeux plus grands que le ventre* (z fran.), *глаза завидующие* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 502) Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: teťkon předeláváme starší dům s partnerem ten sme si koupili v adamovje . oba **sme měli velké oči** že to bude brzo hotoví

přirůst někomu k srdci (oblíbit si něco, získat si lásku někoho): srov. *grow on someone* (z angl.), *jemandem ans Herz wachsen* (z něm.), *s'attacher le coeur de quelqu'un* (z fran.), *занасть кому в сердце* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 758) Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: ve škole sem se vlasně učila jenom německí jazik a **ten mi moc k srdci nepřirost**

mít něco / někoho na krku (mít něco, někoho na starost): *to have something, someone on one's hands* (z angl.), *etwas, jemanden am Hals haben* (z něm.), *avoir quelque chose, quelqu'un sur le dos* (z fran.), *у кого на шее кто, что* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 318) M, 20, B, student, Táb: **a je to individuální víuka že čovek nemá na krku třicet decek**

Adjektiva a číslovky řadové byly ve frazémeh:

být španělskou vesnicí⁷² (být úplně nepochopitelný, záhadný, nesrozumitelný): srov. *be all Greek to someone* (z angl.), *für jemanden böhmische Dörfer sein* (z něm.), *être pour quelqu'un du chinois* (z fran.), *быть для кого китайская грамота* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 867) M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: ti toho moc neznaži lařina **je** pro ňe prostě **španělskou vesnicí**

Abstraktní substantiva ve frazémeh byla v následujících spojeních:

být na ráně (být nápadně blízko a být ohrožovaný): srov. *be the hapless victim* (z angl.), *den ersten Schlag einstecken müssen* (z něm.), *être à portée de coup* (z fran.), *быть на виду* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 662) Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden: první rok semsipřetrpjela teda první lavici gdi**sembila** fšem učitelům **naráňe**

dělat dobrotu (poslouchat, chovat se řádně): srov. *be good, go / run well* (z angl.), *schon brav sein* (z něm.), *bien marcher* (z fran.), *быть паинькой* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 153) Z, 90, B, sekretářka, Velen: no tak možná že **dobrotu dělá**

Frazémy slovesné v kombinaci slovesa se slovem **monokolokabilním** se týkaly následujících spojení:

být někomu těžko (být deprimovaný, cítit smutek): (SČFI 4, 2009, s. 902) Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho: **je mu** taki **těško** tak jede každěj pátek domu vlakem

mít vztek na něco, někoho (zlobit se): (SČFI, 1994, s. 317); Z, 90, B, sekretářka, Velen: **mňel bi na mňe stek**

⁷² Frazém vznikl údajně z výroku W. Goetha, který spojil německý výraz *být pro někoho českými vesnicemi* a dobovou narážku na odpor, který vzbuzovaly španělské mravy a zvyky, zaváděné Karlem V. (SČFI 3, 2009, s. 867).

Další frazémy se týkají slovesných komponentů *být, dát, dávat, dostat, dělat, mít* aj. se **širokou** či **střední mírou kolokability**:

vjet si / vletět si do vlasů (dostat se do prudkého sporu): srov. *be at each other's throat* (z angl.), *sich gegenseitig in die Haare fahren* (z něm.), *se crêper le chignon* (z fran.), *вцунуться орыг орыгу в волосы* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 526) Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: mňeli sme jako docela velkí problémi furt **sme si vjíždeli do vlasů**

přijít něco někomu draho (nevyplatit se něco někomu, být potrestán nebo mít škodu): srov. *be dear at half the price* (z angl.), *geschenkt zu teuer sein* (z něm.), *ne pas valoir un rond* (z fran.), *кому чего и даром не надо* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 162) M, 84, B, řidič, Ráj: nu a povidá počkej **to ti přide draho** ti hajzle říkali tomu kováři

Dalšími případy byly **frazémy slovesné** v kombinaci **sloveso s prepozicí a zájmeno**. V uvedených případech se jedná o jednu z nejčastěji zastoupených struktur *verbum-prep-něco* a *verbum-prep-něčeho*, *verbum-prep-něčem* a *verbum-prep-něčím*:

dát se do něčeho / dát se na něco (začít se intenzivně něčemu věnovat): srov. *start going in for something* (z angl.), *sich auf etwas verlegen* (z něm.), *se mettre à quelque chose* (z fran.), *удариться во что* (z rus.) (SČFI 3, 2009, s. 114) M, 85, A, bankovní úředník, Buděj: no a potom **sem se dal do francouštiní**

jít na něco (přibližovat se k něčemu, pustit se do něčeho): (SČFI 3, 2009, s. 265) M, 91, A, lékař, Čachr: teď **mi de na** dva a devadesátej rok

mít něco za něco (zavinit si, způsobit si něco sám): srov. *ask for it* (z angl.), *etwas herausfordern* (z něm.), *le (bien) chercher* (z fran.), *сам напрашиваться* (z rus.) (SČFI, 1994, s. 72, 445) M, 91, A, lékař, Čachr: **to mam to mam** jako **za to**. že sem hoře hrál

proplout, proplouvat (mezi) něčím (něčím se lehce dostat): srov. *proplouvat životem* (PSJČ, 1935–1937, s. 1183, 1185) Z, 90, B, sekretářka, Velen: heski **to proplulo** fšecko; Z, 24, A, studentka, Lomn: no i diš se to trošku teda rosdělilo na pár táborů ale musim říc že já **sem** teda dicki nějak **proplouvala mezi tēma fšema táborama**

skoulet to s někým (chytře, šikovně někoho přemluvit a dosáhnout svého cíle): (SČFI 3, 2009, s. 723) Z, 24, A, studentka, Táb: rodiče trošku **to** jako **se mnou skouleli** a řekli mi že mi koupjej psa

14.8.2 Analýza frazémů neslovesných

V našich nahrávkách se frazémy neslovesné neukázaly být častým prostředkem, a proto jsme nenašli žádné příklady vhodné k porovnání z hlediska sociálního zařazení respondentů.

14.8.3 Analýza přirovnání

Zaregistrovali jsme frazémy ustálené (*být někdo jako poleno, být co by kamenem dohodil*) i ty zajímavě aktualizované (*jít jako když někomu kape z nosu*).

Na pravé straně přirovnání, po komparátoru *jako*, jsou využity zde přírodní jevy (*kámen, poleno*) a část lidského těla (*nos*).

být někdo jako poleno (být prototypem něčeho, být typický něčím): jedná se o aktualizovaný frazém z varianty *být Němec jako poleno*, srov. *he's a real bloody Prussian* (z angl.), *das ist ein Deutscher mit Haut und Haaren* (z něm.), *c'est un Allemand 100 %* (z fran.), *немец до мозга костей* (z rus.) (SČFI 1, 2009, s. 280) Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: *mislim si že sem rozhodně jihočech jak poleno*

být co by kamenem dohodil (je to velmi blízko): srov. *it's only a stone's throw away* (z angl.), *es ist auf Steinwurfweite entfernt* (z něm.), *c'est à la distance d'un jet de pierre* (z fran.), *мыда pykoŭ nodatŭ / nod nosom* (z rus.) (SČFI 1, 2009, s. 147) M, 20, B, student, Táb: *oňi hráli u nás @ kousek vot tábora co bi co biste kamenem dohodila*

jít jako když někomu kape z nosu (jít jako nešťastný, nemocný): Z, 92, B, matrikářka, Rap: *a vona říká co deš jako diš ti kape s nosu . já říkám s nosu mi nekape ale dobře mi neňi*

14.8.4 Analýza frazémů větných

To (mi) sedlo! (to bylo velmi vhodné a účinné, výborně se to hodilo): (SČFI 4, 2009, s. 799) Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj: *i diplomka mi docela sedla něco sem tam i vykoumala*

Shrnutí

Nejčastějšími typy frazémů byly frazémy slovesné, které opět vykazovaly různorodost v utváření. Frazémy somatické používaly obrazy částí lidského těla (*krku, očí, srdce*). Ve frazémech se objevila adjektiva i číslovky řadové a abstraktní substantiva. Z hlediska kolokability se uplatnily frazémy v kombinaci se slovy monokolokabilními i se slovy s širokou či střední mírou kolokability. Časté byly kombinace sloves s prepozicemi a zájmeny. Frazémy neslovesné nebyly častým prostředkem, a proto jsme nenašli žádné příklady vhodné k porovnání z hlediska sociálního zařazení respondentů. Zaregistrovali jsme přirovnání ustálená i jedno zajímavě aktualizované. Mnoho příkladů frazémů větných jsme nenašli, doložili jsme je pouze jedním příkladem. Ve slovnících nebylo několik příkladů dohledáno, ačkoliv se spojení běžně používají. Svědčí to o bohatosti frazeologie. K nedohledaným frazémům patřila spojení *být mimo, jít jako když někomu kape z nosu, nechat něco plavat, prohánět někoho, zapsat se někde, hupsnout do něčeho*.

ZÁVĚR

V disertační práci *Mluvená čeština napříč generacemi* jsme shromáždili mluvené texty obyvatel jihozápadočeského, resp. jihočeského regionu se zvláštním zaměřením na město České Budějovice. Porovnali jsme mluvu generace nejstarší, tj. mluvčích nad 75 let včetně a generace mladé, mluvčích mezi 20. – 30. rokem života nejen z hlediska dvougeneračního, nýbrž i z pohledu genderového a sociálního. Texty jsme analyzovali z různých hledisek – zaměřili jsme se nejen na jevy, které jsou společné celému českému území, ale i na regionální specifika. Kromě analýz hláskoslovných, tvaroslovných a syntaktických jsme se zastavili i u stránky slovotvorné. Zajímali jsme se také o stránku tematickou a kompoziční. Zvláštní pozornost byla věnována slovní zásobě ovlivněné obecnou češtinou, přejímkami z němčiny, angličtiny a jiných jazyků a také frazémům, které se v diskurzech vyskytly. Lexikální část navíc analyzovala dotazník slovotvorných zvláštností, nářečních jevů a přejímek z němčiny.

Mluvené komunikáty jsme porovnávali ze tří hledisek – věk, pohlaví, sociální zařazení. K nejvýraznějším odlišnostem a specifikům jsme dospěli při analýze dvougeneračních rozdílů, neboť při porovnání rozdílů pohlavních a rozdílů sociálních (vzdělání, zaměstnání) jsme nedošli k odlišným nebo specifickým jevům, které by bylo možné považovat za signifikantní.

V této práci jsme si položili několik dílčích hypotéz, u kterých jsme chtěli zjistit, zda jsou platné či nikoliv.

1. Nejstarší generace mluvčích bude mít tendenci mluvit spisovněji než generace mladá. Taktéž se domníváme, že prostěsdělovací styl ovlivní i vzdělání, sociální začlenění a nejdelší typ zaměstnání jednotlivých probandů.

Tato hypotéza je **NEPLATNÁ**. I nejstarší generace mluvčích přešla na češtinu obecněčeskou, resp. běžnou mluvu. Podstatným rysem jazyka je totiž jeho dynamičnost, trvale se proměňující a vyvíjející složky jazyka. Spisovná čeština prošla v průběhu 20. a 21. století mnohými změnami, a přestože existovalo za generace nejstarších mluvčích odlišné pojetí spisovnosti, v komunikačních situacích soukromých bylo pro mluvčí přirozenější vyjadřování nespisovné, které zvolili i příslušníci nejstarší generace. Přestože se někteří mluvčí snažili zpočátku hovořit spisovně, do jejich projevů v průběhu nahrávání přirozeně pronikaly jevy obecněčeské, a nemůžeme proto tvrdit, že by staří vypravěči mluvili spisovněji než mladí.

Výsledky výzkumu neukázaly ani na jazykové odlišnosti mezi oběma pohlavími. Co se týká slovníku, ženy (a částečně i staří muži) přirozeně častěji hovořily o dětech a rodině, poněvadž

ženská zkušenost je situována zejména do soukromého světa, kdežto zkušenost mužská spadá spíše do sféry veřejné. Závěry o řeči mužů a žen se dají zhodnotit velmi obecně, neboť musíme být obezřetní a nehodnotit pouze na základě pohlaví mluvčích. Na projevu mluvčího se totiž nepodepisuje jen gender, ale také sociální postavení (vzdělání, zaměstnání) a model, v němž jako dítě vyrůstá. I proto byli určití muži zdatnější vypravěči než podobně staré ženy (srov. Z, 84, B, dělnice, Borov a M, 84, B, řidič, Ráj).

Na spisovnější vyjadřování nemělo vliv ani sociální začlenění mluvčích, jejich vzdělání a zaměstnání. Zaznamenali jsme, že studenti či vysokoškolsky vzdělaní mluvčí měli tendence vybírat vhodnější výrazy, avšak jejich projev byl na úrovni běžné mluvy s výraznými znaky obecněčeskými.

2. U mluvčích starší generace se projeví více výpůjček z němčiny, případně z ruštiny, u generace mladé naproti tomu budou převládat výpůjčky z angličtiny.

Tato hypotéza je **částečně PLATNÁ**. V současném českém jazyce je nejnápadnější vliv angličtiny na slovní zásobu. Dnešní projevy jsou anglicismy silně prostoupeny. V textech jsme je našli, z našich zjištění bychom však netvrdili, že by se zvláště výrazně projevovaly. Mluvčí mladé generace používali nejčastěji určité výrazy, projevy však jimi nebyly prostoupeny ve výrazné míře. Větší množství výpůjček pocházelo z němčiny, a to jak u generace nejstarší, která používala výrazy označující i skutečnosti dnes již dávno zaniklé, tak i u generace mladé. Nejstarší generace výrazy původu německého používala skutečně hojně nejen ve vyprávění, ale znala je i z dotazníku výpůjček z němčiny. Výraznějšími typy výpůjček byly latinské, které doložily staletý vliv latiny na jazyk, a také výpůjčky z francouzštiny. Výpůjčky z ruštiny byly minimální.

V mluvené řeči přetrvávaly nejrůznější **přísluvečné a citoslovečné výrazy** z německého jazyka (*furt, holt, hergot*) a vyskytlo se mnoho **přejatých slov** (*režizér, labratoř, matrijálne, revanžovat, monžirovat, roskomunikovala*). Většina slov byla přejatá z německého jazyka (*bachař, cajk, haraburdí, lotrovina, paráda, štelovat, vandr*). Ve slovní zásobě bylo mnoho výrazů latinského (*koledovat, profesor, rekreace, sakra*), francouzského (*banda, bordel, kaput*) původu, našli jsme i slova původu anglického (*mantinel, trampovat/trempovat*) a slova z jiných jazyků – ze španělštiny, italštiny, polštiny ruštiny, jidiš. Objevily se i výrazy původu neznámého – *facka, lajdák*.

3. Nářeční výrazy týkající se zejména starších pojmenování budou znát spíše příslušníci generace nejstarší, předpokládáme, že mladá generace mnohé výrazy nezná, nepřišla s nimi nikdy do styku. Přesto předpokládáme, že se v jistých výrazech obě generace shodnou a potvrdí jejich užívání, minimálně jejich znalost.

Tato hypotéza je **PLATNÁ**. Jihozápadočeské nářečí sice není většinovým prostředkem komunikace, přesto jsme našli určité výrazy, které se udržely v povědomí nebo i v užívání generace mladé. Důvodem poklesu užívání nářečí je nárůst situací, v nichž se používá běžně mluvený jazyk. Mladí lidé jsou častěji ve styku s uživateli jiných nářečí, a proto bývá jejich mluva vzdálenější znakům nářečí lokálního. Změna životního stylu s sebou přinesla potřebu nových slov přejímaných z celospolečenské sféry a z cizích jazyků, zejm. z angličtiny. Nová slova se nářečí přizpůsobila minimálně nebo vůbec a příznakové nářeční rysy v současnosti koexistují s rysy obecněčeskými.

Frekvence jihozápadočeských regionalismů či užších dialektismů je podle našich zjištění poměrně malá a neustále klesá. V textech nejstarších mluvčích byly ještě určité nářeční jevy zachovány, projevovaly se, přesto se však mísily i s jevy obecněčeskými a mluvčí měli tendenci tyto znaky kombinovat. Výraznější měrou ustoupily rysy hláskoslovné. **Jihočeská disimilace zdvojených sykavek, polosykavek a zubnic** se častěji vyskytovala v projevech starých mluvčích, než tomu bylo v textech vypravěčů mladých (v sáčcích > f sácích, babičce > babice, nechodte > nechote, o nás starají > vo náj staraji, přes zimu > přež zimu, přes sedmnáct > přež sedumnáct, přes šedesát > přež šedesát, přes čtyři > přež štiři, než jsem > nej sem). S rozloženou výslovností [mje] jsme se setkali pouze u nejstarší generace (v zimje, ve mjeste, mjesíce, samozřejmje, mje, nemjel). Jev byl kombinován s výslovností nerozloženou, mluvčí užívali oba typy výslovnosti. Ve slovesných infinitivech textů nejstarších probandů bylo příznakové **krácení jednoslabičných infinitivů** (pec, rosvect, lest, přinest, slec, utec, splec). Podoba způsobového slovesa *mušet s měkčí výslovností s* se pod vlivem němčiny v textech starých lidí rozšířila i na jiná slovesa a podstatná i přídavná jména (šstudenti, študáckí, mušet, študovat, došahnout). **Redukci -a- v participiu l-ovém** jsme našli pouze u slovesa *začít* (začla, začlo, začli). Bývalo zaměňováno **k > ch** (slocha). Šlo i o změnu opačnou, **ch > k** u starých lidí (skovám). U zájmen se měnilo úžinové **h** v závěrové **d** (tudle, todleto, takovádle, tadidle). V textech se objevovala výslovnost s nezměněným **g**. Uvedli jsme několik příkladů z přejatých slov, v nichž se již hláska **g** běžně i ve výrazech starých mluvčích vyskytovala a nebyla zaměňována za **k** (plagáti, fregvence, ingoust, brigáda, gubernije). Zvláštním typem byla zájmena a adverbia se ztvrdlým **n** (negdi, negde, nekaj, neco, nekoho, nákej). Zjednodušování souhláskových skupin **dn** v **nn** se vyskytovalo u stále

stejných výrazů (choňík, obchoňí, hoňejší, hoňe). Změna se týkala i užší výslovnosti **o** jako **[u]** u částice *nu*.

Rysy archaické můžeme považovat za vymizelé, jelikož podle našich zjištění přetrvávaly jen v opravdu výjimečných případech a v mluvě příslušníků nejstarší generace. Ojedinelými zůstaly změna původní bilabiální výslovnosti **[w]** v labiodentální výslovnost **[v]** (břískala), různé lexikalizované případy archaismů (vjedít). Z jednotlivostí uveďme ztvrdlou výslovnost u **-t'** v případě *vit*.

Mezi hláskoslovnými jevy z hlediska pohlaví respondentů jsme nenašli žádné výrazné nářeční znaky, nýbrž pouze znaky obecněčeské. Obdobný výsledek byl u výstavby hláskosloví z hlediska sociálního zařazení a můžeme proto říct, že nářeční znaky se projevíly hlavně v kategorii věku v porovnání nejstarší a mladé generace.

Pevněji se jevila zakotvenost určitých rysů tvaroslovných, které byly zachovalejší i u mladší generace. Ve slovesných tvarech 3. osoby plurálu se objevila koncovka **-ou**. Odsunutí koncového **-í** byl jev obecněčeský, ale i nářeční (*maj, dávaj, čekaj, nechaj, povídaj, dělaj*). Poměrně často byly v mluvě starých lidí a částečně i u některých mladých vypravěčů použity **rozdílné tvary genitivu a dativu, lokálu singuláru v zakončení ženských tvrdých adjektiv a rodových zájmen** (*vot tí kovařikoví, vot tí druhí vnučki, tej paňi, k tej dráze, f tej druhej řađe, f tej třetí řađe, při tej hoďiňe*). Rozdíl mezi genitivem a dativem, lokálem singuláru ženských adjektiv a zájmen se v běžné mluvě stále udržuje, přestože do dativu a převážně do lokálu pronikly i tvary nerozlišené od genitivu. V těchto případech docházelo k vyrovnání směrem k **-í**, jak bylo patrné hlavně u mladých mluvčích. Tvary **ukazovacího zájmena *ten*** byly v **instrumentálu plurálu** obdobné východnějším variantám (*přet tíma holkama, s tíma řeťiskama, pot tíma tvejma šatama, s tíma s babičkou a s dědou, s tíma lidma*). Na jihu oblasti se používaly **rodově nerozlišené a nesklonné ustrnulé tvary adjektiv přivlastňovacích zakončených na -ovo, -ino/-íno** (*s taťkovo maminkou, strejdovo příbuzní*). U substantiv v **nominativu a vokativu plurálu životných maskulin** byla příznaková koncovka **-í** (*klucí*). Délku měl i plurál některých zájmen (*samí, fšichňí*) a číslovek (*tří, štirí*). V textech starých vypravěčů se objevila **záměna nominativu a akuzativu plurálu substantiv**, v níž se zachoval ustupující rys (*máme samí klucí, dělá příslušníci evropi, mjeli rodiče partajňici, podívat na amerikáňi*). Tvaroslovným jen jihočeským rysem bývala **depalatalizace akuzativu osobních zájmen *já, ty*** ve tvary *me, te*, našli jsme ji však jen u jednoho starého vypravěče. Dalším ojedinelým jevem byla **záměna dativu a akuzativu singuláru**

u osobních zájmen bezrodých. Místo duálového tvaru *na prsou* byl jednou použit tvar plurálový *na prsech*, který se užíval v lokalitách jižních Čech.

Asimilačním hláskoslovným rysem byla **výslovnost místních jmen** (do *buđejc*, na *buđejce*, v *buđejcích*, *buđejckí*; *buđejčák*, *buđejčačka*). **Rodinná jména** končila nejčastěji na **-ů**, byla v **genitivním tvaru** (*brůškú*, *cipínú*, *hrůzú*, *špačků*, *požárků*, *batů*, *hájíčků*, *dobešů*, *mrásků*). **Příslovce** jihočeského regionu byly zajímavé i díky nejrůznějším **samohláskovým střídáním** ve svých tvarech (*znova místo znovu*, *otať/otkať/otkat místo odkud*, *dokať místo dokud*, *pokať místo pokud*). Měnil se **souhláskový sklad adverbii** (*teťkon/teťka místo ted'*, *tudle/túdle/túle místo tuhle*). V jednom případě jsme našli aktivně použitou podobu **komparativu adverbii** typickou pro jihočeskou oblast (*posđejš*). **Tázací zájmena a příslovce** měly v mluvě nejstarší i mladé generace přídatnou částici **-ž**, vyslovovanou nezněle jako **[-š]**, která se realizovala pouze u stejného případu (*coš*).

Slovotvorné zvláštnosti byly nejstarší generací používanější více a byly pro ni známější, než tomu bylo u generace mladé. Nejvýraznějším prvkem bylo přichýlení ke stejnému typu. Následovaly jej adverbia, změny **e > a**, přechylování, zdobněliny a rodinná jména. Označení nedospělého jedince bylo jevem naprosto výjimečným. **Nářeční výrazy** označující **mláďata** dominovaly u starých vypravěčů. U generace mladé znalo a použilo výraz *hůdě/hůďata* 10% mluvčích, *vodstávče* 5% z nich. Označení **dvojčat** se u starých lidí pohybovalo u třech variant *dvičky/dviče/dvičata* kolem 60%, ostatní výrazy měly 10%. Mladá generace neznala a nepoužívala ani jeden z uvedených výrazů. Označení **prostředků, nástrojů a nářadí** vykazovalo i mezi mladou generací o něco vyšší úspěšnost – *mašlovačka*, *šidítka*, *štípánky*, *kalafuna*, *podhlavník*. Názvy pro **oblečení a obuv** znali a používali mluvčí staré generace častěji než mladí lidé. **Jídlo** bylo úspěšnější (*pikador*, *kulajda*, *kočičák*, *drbáky*, *cmunda*), protože mladí lidé znali výrazy díky svým prarodičům. Poměrně úspěšně dopadla i oblast **krajiny**. Slova označující **rostliny, hmyz, zvířata a lidské obydlí a stavení, výtvoř** nebyla mladým lidem tolik známá, používali nejvíce *chůje/chvoj* nebo *chudobka* a *mandelinka*, *babouk*, *třasořitka/třasoprdelka* a *dřevník/drevník*, *konírna*. **Děje** nebyly u mladých probandů příliš úspěšné (20% *třesavka*, 10% *třísalka*). Názvy **osob (činnosti, vlastnosti)** dosáhly u mladé generace celkově vyrovnaného počtu procent jako oblast **být nějaký**. Nejstarší generace si vedla opět lépe. Verba **činit něco, mít něco** byla známější starým vypravěčům. Z **ustálených spojení** znali mladí mluvčí spojení *natahovat fuc*, *být jako vohráblo*, příp. méně *být v kalupu*, *být jako chovít*.

Výpůjčky z němčiny obsahovaly některé známé skupiny výrazů – **osoba (činnost, vlastnost)**. Méně známými skupinami byly u mladých mluvčích oblasti **prostředků, nástrojů, nářadí**, výrazy z oblasti **činit něco, mít něco, oblečení a obuv, jídlo, lidské stavení a obydlí, výtvořiny**, skupina **být nějaký. Hmyz a zvířata** neobsahovala příliš známá a používaná slova – mladí lidé neznali ani jeden výraz, nejstarší mluvčí znali dva výrazy.

Spolupracovali jsme i s mluveným korpusem ORTOFON⁷³ a s korpusem Dialekt⁷⁴ Českého národního korpusu, z nichž jsme získali data, která jsme porovnali s našimi zjištěními. Vytvořili jsme si na serveru vlastní virtuální subkorpus nahrávek z jihozápadočeské oblasti. Postup vychází z korpusu Dialekt. Pracovali jsme jen s určitou skupinou textů v daném výchozím korpuse. Nešlo nám o žádnou systematickou analýzu, pouze o porovnání dat. Chtěli jsme si potvrdit výskyt nářečních jevů na větších datech. Všechny příklady jsme nebyli schopni dohledat, neboť bylo nutné zadávat konkrétní slova a nešlo hledat obecným dotazem.

Ústup nářečních jevů neznamena ještě úplné setření příznakových rysů. Ty často přetrvávají, mění se ovšem intenzita jejich působnosti nebo koexistují s jevy obecněčeskými, což ovšem nemusí vždy vést k jejich úplnému zániku.

4. Obecná čeština se projeví v komunikaci obou generací.

Tato hypotéza je jednoznačně **PLATNÁ**. Obecná čeština byla varietou vyhovující vyjadřování bezprostřednějšímu a živému. Málokdo užíval nějakou čistou varietu a zpravidla mluvil jazykem kombinovaným, smíšeným, např. hovorovou češtinou s prvky obecné češtiny a s několika znaky nářečními.

Běžné bylo **zjednodušování souhláskových skupin** uprostřed slov (čovek, pude, přide), vynechávání hlásek **t** (kerí), **d** (cera, neska), **k** (depak), **v** (šecko), **h, j** (méno, de, se menovat), **haplogie** (poa, náki, esi, prže, táme). Výrazně se projevovalo **protetické v-** na začátku slov (votpat, voči, vobjed, vobidlení, vopravovat), **po předponě ne-** (nevotpovim, nevozejvej, nevotevřela, nevotek), **u zájmen** (von, vona, vono, voňi), **příslovcí** (votať, votkať, vopčas, votsuť, vopravdu) a **číslovek** (voba). **S úžením é > í** jsme se setkali v koncovkách adjektiv (v jihočeském kraji, do mňešťanckí školi, za svjetoví

⁷³ KOPŘIVOVÁ, Marie, KOMRSKOVÁ, Zuzana, LUKEŠ, David, POUKAROVÁ, Petra, ŠKARPOVÁ, Marie. *ORTOFON: korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem, verze 1 z 2. 6. 2017*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2017. Dostupný z [www: http://www.korpus.cz](http://www.korpus.cz)

⁷⁴ Korpus Dialekt vznikl pod Českým národním korpusem. Zpřístupňuje data z nářečních oblastí na území ČR. Promluvy mívají spíše monologický ráz [cit. 07-24-2015]. Dostupné z [www: http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:dialekt](http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:dialekt) GOLÁŇOVÁ, Hana, WACLAWIČOVÁ, Martina, KOMRSKOVÁ, Zuzana, LUKEŠ, David, KOPŘIVOVÁ, Marie, POUKAROVÁ, Petra. *Dialekt: nářeční korpus, verze 1 z 2. 6. 2017* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2017. Dostupný z [www: https://www.korpus.cz/](https://www.korpus.cz/)

válki), **zájmen** (takoví vejleti, fšelijakí kostri, ňejakí zážitki) i číslovek (druhí, podruhí, pátí přes devátí). Úzení bylo nejen po hlásce **l** uvnitř slovních kmenů (polífka, mlíko, lítat, oblíkat, svlíkat, nejlíp), **nýbrž** i po jiných souhláskách uvnitř kmene (doprkínka, díl, míň). Dalším výrazným obecněčeským znakem byla **diftongizace ý > ej** v **koncovkách** (v jednej chaře ve velkej, za celej tejden, po české republice) a uvnitř slovních kmenů (brejle, tejden, bejvalá, bejvala, zejtra, vejš). Diftong **ej** se na místě **í** vyskytl v případě, při kterém nastala změna **é > í > ej**. Po úzení **é > í** došlo ještě nadbytečně k diftongizaci. Bývá uváděn i termín „nadměrné“ **ej < í** (na dovolenej, dolejšat, prolejšat, zalejšvat, nalejšvat). Diftong byl v jednom případě po sykavce **c**, u které bývá v jihozápadočeských nářečích spíše zachováno **í** (cejcha). Obecněčeskou změnou bylo i **krácení a dloužení samohlásek**. Krácení bylo v poslední slabice substantiv (paňi), zájmen (na ňi), adverbíí (dolu, domu), krátce se vyslovovaly samohlásky **í, ú** před koncovým **-m** (chlapcum, rodičum, vnukum, německim, tím, za tím, s ňikim). Krátila se vnitřní slabika slovesných kmenů (protahnout, pude, povídat, říkat, pomahat) a koncové slabiky sloves před hláskou **-m** (vim, prosim, slišim, musim, nevořezávam). Dloužily se základy adverbíí (tět, dobře, dóle, vzádu, kólem, támle, tág), spojek (ále), částic (né, nó, jó). Dloužení bylo v zakončení některých adverbíí (loňi, hoňé) a ve slovesných základech před hláskou **-j-** (přide, přidou). Při **záměnách souhlásek** byly jiné souhlásky na místě náležitých. Často, ne však důsledně, se jednalo o změnu **s > c** po hláskách **n, ň** (žencká, svinctvo, u třeboňckej, vojencká). Některé jednotlivosti u starých mluvčích lze považovat za archaickou výslovnost, viz změna **š > č** (počta). V běžné mluvě obou generací byla změna **č > š** (štverečki, štiři, švrče, štirki, štvrťka, štrnác). Další souhláskovou asimilací byl frekventovaný typ **mlačí** (kračí, vječí, menčí). Obecněčeským jevem byla i výslovnost s vloženým **u** (sedum, vosum).

V tvarosloví se v mluvě nejstarší i mladé generace projeví prvky obecněčeské, např. koncovka **-ma/-ama** v 7. pádě singuláru i plurálu (s tíma řetískama, se slepicema, s hůlkama dvouma, mezi normálňima lidma, přet míma d'etma, s tema mejma vočima, pot tíma tvejma šatama) a nerozlišování rodů v plurálu (na starí kolena, c'tihodní sestri, hrozni bolesti). Typické bylo odsunutí koncového **-l** v přičestí minulém (řek, vodhat, vitach, sedovet, pomoh). Obecněčeské znaky se v tvarosloví projeví výrazněji u tvarů slovesa **být** (si, si si, tis, ti si, abi si se, abi si). Vedle 3. os. plurálu sloves 4. třídy s koncovkou **-í** silně pronikaly středočeské tvary zakončené na **-ej/-ej** (vimíšleji, zlobjeji/navážej, bidlej, jezdeej, nechteej). Tvary 3. os. plurálu sloves 5. třídy byly méně výrazné. Běžné bylo krácení tvarů 3. os. plurálu sloves 5. třídy (vibírají, mají, nechovají, říkají, dají,

prodaji, říkají). Ve slovesných tvarech 3. osoby plurálu se objevila koncovka **-ou**, která je typická pro hovorovou podobu spisovné češtiny i pro běžnou mluvu (*nastěhují, nefungují, pečují, pracují, sledují*). U koncovky lokálu plurálu jsme zaznamenali obecněčeské **-ách, -ech** (*na prsech, v dřevákách, v jeseňkách, na víletách*). V jihočeské oblasti se udržely starší slovesné tvary u slovesa **být**. Současný pomocný slovesný tvar 1. os. singuláru kondicionálu [**bich**] převažoval mezi mluvčími nejstarší generace nad rozloženým výrazem [**bi sem**]. U mladých mluvčích byl tvar **bisem** častější a projevil se zejména tehdy, když se hovořilo o více osobách. Pokud hovořili mluvčí sami o sobě, užívali spíše spisovný tvar.

Texty nejstarší generace byly tematicky jednoznačně zajímavější. Častým tématem rozhovorů mluvčích obou generací se stala **škola, dovolená, rodinný život a rodinná setkání**. Texty mluvčích nejstarší generace byly spojené s tematikou **stáří** a rádi hovořili i o svém **dětství a mládí, rodičích** nebo **prarodičích**. Mladí příslušníků nejstarší generace bylo spojeno s **válečnou skutečností**. Mladí vypravěči vzpomínali na dobu svého narození, sourozence nebo různé zábavy. Ženy uváděly činnosti spojené s **volným časem**, které se týkaly **společenského tance** nebo hodin v **tanečních kroužcích**. **Taneční zábava** lákala ženy i muže mladé generace. Ženy vzpomínaly, při jakých příležitostech se **seznámily se svými budoucími partnery**. Vyprávění se vázalo k **manželství**, ženským tématem bylo **mateřství** nebo **porod**. Tématem mužů byla jejich oblíbená **zábava**. Staří vypravěči vzpomínali na **povinnou vojenskou službu**. Pamětníci vzpomínali na pozdější, pokročilejší **studium na střední či vysoké škole**. **Studium** bylo pochopitelně tématem i pro mladou generaci. Staří vypravěči se zastavovali i u svého **povolání** a tehdejší práci hodnotili ve srovnání s technikou a pracovními podmínkami současné doby jako náročnější.

Obě generace využívaly specifické interakční strategie pro rozhovor o svém životě. V mluvě nejstarších příslušníků se vyskytovaly častější pauzy, zámlky, více hezitačních zvuků a úseků s výpadky linií příběhů než u vypravěčů mladých. Staří lidé mluvili více než mladí co do počtu slov, užívali méně signálů zpětné vazby, v jejich řeči bylo více krátkých pauz jako důsledek méně plynulé řeči. Nejstarší mluvčí doprovázeli svá vyprávění řadou doplňků, oprav, vysvětlení (např. identifikací osob, které v jejich příbězích hrály vedlejší role). Snažili se objasnit různé průvodní okolnosti. Text získal jakousi vedlejší, doprovodnou linii, která byla od hlavního vyprávění oddělena pauzami, odlišnou intonací, byla pronášena rychleji a nižším hlasem. Tato narušení byla v komunikaci starých lidí běžná, texty se staly svébytnějšími. Důležitými byly pro staré vypravěče **časové údaje** a **snaha o chronologické uspořádání** prožitých událostí. V prostěsdělovacím projevu se vyskytovaly tematické vsuvky, kdy se mluvčí po krátkém přerušení vrátil k původnímu tématu. **S vyjádřením myšlenek** měli potíže nejenom mluvčí staří, potýkali se s nimi i mladí

vypravěči (dávaj to do silnic a todleto; bilo to šeko takoví takoví jak prostě doma). V textech starých vypravěčů se navíc objevilo **chaotičtější řazení motivů** s myšlenkovými „skoky“, **motivy nedokončené**, časté byly **elipsy** (múj (sin) von se taki nechťel moc žeňit; já na to koukala jak (blázen)). **Artikulační nezřetelnost i mylná výslovnost** bývala v případech cizích nebo náročnějších výrazů (víle- víseleté gymnázija ti zavedli aš teť; mňe tam vzali hnet u vizo- za- u vilsoňaku; tam dělaji teťko tu reciklikaci tech pla- pneumatik; s tech sejrú sme vime- vimodelovali).

V syntaktické stránce textu se odrazila **situační zakotvenost**. Nejčastějším způsobem vyjádření tohoto vztahu bylo **prosté oslovení posluchače**, nejběžněji **vokativem** (ďefče zlatí, ďevečko, ďevenko zlatá, holčičko). Stejnou platnost mělo i užití **nominativu** (holka). Některé typy oslovení nabyly obecnějšího významu a staly se **citosloupečnými větnými ekvivalenty** (ježiš, bože múj, pane, jéžišmarjá, ti jo, čoveče). Vypravěči nejstarší generace měli **potíže s výbavností jmen osob, míst a pojmenování** (já uš sem to zapomňela, já si nemůžu spomenout, nevím jak se to nazívá, já uš nevím, to bich kecal, jak se to menovalo). Při námaze si ulevili **expresivními výrazy** (sakra, ježišmarjá). Starší lidé hledali **pomoc**, pokud si nebyli jisti tím, co říkali (jak se menuje todle, jag se to menovalo, a co sem tím chťela říc, jak se to tam říká). Pomocí **přívětných konstrukcí** hledali vhodný výraz, kterým by se nejlépe vyjádřili (a jak bich to řek, jag to říc, diš to řeknu, jak se říká). Při vypravování příhody **napojovali** výpovědi na sebe pomocí spojky (no no a pak chťela sem jít na visokou školu). Pro staré mluvčí bylo typické kladení výpovědí za sebou v pouhém sledu. Mluvčí většinu výpovědí začínali spojením *a von, a vona, a vono* (vono vám z něj višlo že von to neďelá, tam voňi nebili sekački). **Přídavné výrazy** (*ti viš, řeknu ti*) se podílely na udržování kontaktu s posluchačem (to vi vůbec nemůžete pamatovat, to možná vi uš aňi neznáte). Na počátku i na konci replik se objevovaly *no, ne, že jo, viš/víte* (no to viš je to taki starší, tam sem se jenom narodila víte, pak sme bili cvičit ne, tenkrát se bidlelo tak jednoduše že jo). Mluvčí se snažili získat zájem posluchače i pomocí konstrukcí, které působily, jako by **vtahovaly adresáta do děje** (září uš si f- zamňesnaná zase . musíš do <SM do šichti>, dneska to viďiš zase s jiního pohledu).

Setkali jsme se s **nadužíváním částice no** (no že bi to bolelo to nemůžu říct, no tak to bilo tak to celí no). S nedostatkem větné a nadvětné perspektivy souvisela **redundance** (spominám na to spominám na to, teť uš sem pjet a dvacet let . pjet a dvacet let sem uš vdova, prostě se mi to nepovedlo nepovedlo se mi to moc), **vycpávkové výrazy**

holt, prej, prostě, jako (mňeli ho holt s toho spjevu asi viřadit, no prej to tam neklapalo, abi sami na kluki prostě takle viráželi, tam bila uš jako možnost že bi se moch utopit), *jakoby* (a ta uzeňina jako bi nemňela bej dobrá, sem na ňej jako bi čekala, si rošíříte obzori jako bi), *teda/tedy* nebo *vlastně* (bilo to heskí teda, tam uš sme bili tedi spolu, to bil vlasňe můj posleňí zájezt), *třeba* (ňekteří učitelé třeba bili přísňejší, i na středňí škole třeba bilo hoňe), *fakt* (fak ten kontakt s tíma lidma je, toho bilo fak hoňe), *respektive* nebo *defacto* (mi sme mňeli taťinka a defakto sme ho nemňeli, spoustu času strávil defakto i cestováňím, respektive sem se tam teda dostala) nebo **nadbytečný pleonasmus** (von pavel, přístav von, takovádle žencká vona, otec von, ta holka).

Časté byly **aposiopese** (to se mi tam v bulharsku, jinak ni-, nastoupila sem do nemoc-, ňeco dělal protištátňího star-). Nejen nejstarší, nýbrž i mladí mluvčí byli někdy schopni časová, místní a jiná určení formulovat pouze přibližně. Signalizovali je neurčitými zájmeny a příslovci. Neurčité zájmeno *ňákej, ňáká* a neurčitá příslovce *ňejak* užívali téměř pravidelně ve spojení se jmény osob, která vyslovili poprvé (vedle mňe je ňejaká .. spívala holka, nákej kovář na ňej přišel, tu mňel nákej šesták, v rožnovje bil ňejakej doktor poňešickí). **Samostatný větný člen** býval vytčen před výpověď nebo se k větě připojoval dodatečně. Ve výpovědi na něj odkazoval deiktický výraz (pavel ten, pavel tomu, filip ten, švagr ten, cera ta, nemohoucí ti). Mluvčí měl pro zpřesnění své výpovědi vedle aditivních členů k dispozici **adordinační prostředky**. Nejčastěji šlo o vztah identifikace, často se uplatňoval vztah kvalifikace a v jiném případě byly spojeny členy se stejnou sémantickou funkcí (náš třídňí ten filip, velíšek franta jak je můj švagr, náká kalkušová po brůžkovej jako to je cera, u brůškú jako naproťi). Při **rektifikaci** druhá složka v adordinační skupině lépe vystihovala skutečnost nebo ji opravovala, případně zpřesnila první složku výpovědi (já tam bila s- já podruhá možná do- dokonce potřeťí, učitel že za mnou přišel řiditel vlasňe ne učitel). Odrazem postupného vybavování myšlenek byla přerývanost projevu a volné **aditivní přiřazování konstrukcí** (to mňeli tokovou tič . po tej vilezli . se žebříkem teda, tam bila náká kiťička na tom hrnečku . plechovej, to sme bili vlasňe na koleji sme bili na visokoškolských kolejích).

Detailněji jsme se z hlediska **deixe časové** zabývali pouze odlišnou časovou lokalizací promluvy a děje, neboť se projevila tehdy, když se mluvčí do prožité situace znovu vžil natolik, že ji vyprávěl v přítomném čase (a teť se zastavil . a teť vjedel vo- že votať to z- zňí falešňe, a teť deťi přilítli paňi učitelko). K prostředkům personální deixe jsme přiřadili osobní a

ukazovací zájmena 3. osoby. Jejich nadbytečné užívání však spělo k retardaci textu (tudle já už aňi neznám ta sem moc nechodí, sin mi dal todle mám vot ňej todle mám vot ňej todle mám vot ňej). Výrazy slovesného původu – jejich ustrnulé tvary typu *hele, vid', víš, podívej se, prosím tě* aj. s nepřeborným množstvím dalších kombinací jsou označovány jako prostředky **kontaktové**. Z hlediska **sociální deixe** se jednalo zejména o oslovovací výrazy vyjadřující vztah komunikantů v oblasti řečové etikety (viz s. 139, 211).

Nejčastějšími typy frazémů byly frazémy slovesné. Frazémy somatické používaly obrazy částí lidského těla (*hlavy, krku, očí, palce, rukou, srdce, zubů*) – **držet někomu palce, jít hlavou proti něčemu/někomu, lézt někomu krkem, nechat někomu volné ruce, mít hlavu vygumovanou/mít v hlavě vygumováno, mít někoho/něčeho plné zuby**. Ve frazémech se objevily dále adjektiva i číslovky řadové – **být páté přes deváté, vykreslit/ličit/malovat něco v růžových barvách** a abstraktní substantiva – **být v cajku, být v luftě, být do větru, dělat rotyku**. Z hlediska kolokability se uplatnily frazémy se slovy monokolokabilními (**být na draka, být fit, být fuška, být veta**) i se slovy s širokou či střední mírou kolokability (**být číslo, být hotový otrok, být zlaté dítě**). Časté byly kombinace sloves s prepozicemi a zájmeny – **jít po někom, motat se s něčím/kolem něčeho, stát za něco, ne/vidět se z toho**. Ve slovnících nebylo několik příkladů dohledáno, ačkoliv se spojení běžně používají. Svědčí to o bohatosti frazeologie. K nedohledaným frazémům patřila spojení *být mimo, být zapletený do něčeho, být zkradený, hupsnout do něčeho, mít něčeho dost, mít něco/někoho na střídačku, nakukat něco někomu, nechat něco plavat, odepsat někoho*. Frazémy neslovesné nebyly v našich textech příliš používaným prostředkem, přesto jsme našli příklady **na stará kolena, neslaný nemastný**. Jeden příklad nebyl ve slovnících dohledán, a to *ani ťuk*. Zaregistrovali jsme přirovnání ustálená (**bolet něco jako d'as/čert, být jako květ, být někde jako cizinec, být někdo jako poleno, být co by kamenem dohodil, být těžký jako hrom, být líný jako prase, jít jako vožralej, připadat si/být jako nevolník, řvát jako tur**) i některá zajímavě aktualizovaná, která nebyla dohledána ve slovníku – *být hodin jako za Rakouska, být někde jako přivázaný, jít jako když někomu kape z nosu, lítat jako fretka, stahovat někoho jako králíka*. Příklady frazémů větných jsme našli také a doložili jsme je pěti příklady – **Co se škádlivá, rádo se mívá; Není to nic platné; Táhnout něco někoho (někam); To je síla! To (mi) sedlo**. Frazémy se bohatě inspirovaly příklady z cizích jazyků a obsahovaly klíčová slova převzatá především z němčiny (**být v cajku, být na draka, být fuška, být veta**), jidiš (**dát, dávat si majzla**), francouzštiny (**být/mít něco kaput, mít malér**), angličtiny (**být fit**) a polštiny (**dumat o něčem**).

Výrazy prostěsdělovací obsahovaly prostředky **pozitivního, kladného příznaku** (teláci, sranďa, pohoda, prndata, houžviče, fešanda, vičihnout, dutat), **převážně však prostředky expresivity negativní** (sprosták, blbeček, trouba, hajzl, harant, parchant, kurva, blbá, svinctvo, viprdnoutse nato, zmidlit pusu, srát, prt). U mnohých slov se projevila **univerbizační tendence** (jedenáctiletka, stovka, obejvák, cvičák, pracák, peďák, důchoďák, lanofka, bendofka, vilsoňák, marijánki, gimpl, zdráfka, vejška). Uplatnilo se **expresivní dloužení samohlásky** (dóbre, nó, ále, jéžiš, vzádu, dóle, vobá, invalida).

Slovní zásoba odrážela **proměny jazyka v čase**. Za zástupce jsme vybrali několik skupin lexika: služba nebo domácí práce venkovských žen a děvčat, práce mužů (*praní na valše, sběr pomoci srpů, vázání do snopů, sečení kosami, plavení vorů, vázání houžvemi, venkovní bělení prádla na bělidle*), život dětí ve spojení se školou (*škola hospodářská, jedenáctiletá, dvanáctiletá, měšťanská, klášterní, rodinná, odborná pro ženská povolání, pokračovací, gymnázium klasické, reformní reálné, učební jednoroční kurzy, jednotřídka, cvičná třída, řídící učitel, kantor, dát/dostat přes ruce rákoskou, kalamáře s inkoustem*); odlišované jsou třídy podle pohlaví (nižší stupně s výlučně dívčími a chlapeckými třídami), liší se i školy české a německé; dobová móda (*dřeváky*), pojmenování spolků, her a zábav (*Sokol, Vsesokolský slet, Orel, korzování, odpolední čaje, šibřinky*), dobový způsob dopravy, názvy dopravních prostředků (*bryčka, kůň*) nebo názvy neexistujících profesí a institucí (*vrchní četnický strážmistr, baráčník, ajzipoňák, sedlák, baráček, hospodář*). V projevech mluvčích se vyskytly **domácké výrazy** (*kálení, mrdník, polévka prdlavka, vdávací hrnečky*).

Naším záměrem bylo porovnat, jak mluví generace nejstarších mluvčích a jak se vyjadřují lidé generace mladé. Sledování vývoje mluvené komunikace v delším časovém období je cenným zdrojem informací o změnách a vývojových tendencích současné češtiny. V budoucnu by bylo možné věnovat se i dalším otázkám mluvené komunikace.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Monografie

- [1] ALAN, Josef. *Etapy života očima sociologie*. Vyd. 1. Praha: Panorama, 1989.
- [2] ALAN, Josef. *Metodologie výzkumu životních drah*. Vyd. 1. Praha: Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, 1989.
- [3] BEČKA, Josef Václav. *Česká stylistika*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1992.
- [4] BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- [5] BOZDĚCHOVÁ, Ivana. Vliv angličtiny na češtinu. In: DANĚŠ, F., BACHMANNOVÁ, J., ČMEJRKOVÁ, S., KRČMOVÁ, J. (eds). *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1997, s. 271–279.
- [6] COUPLAND, Nikolas, COUPLAND, Justine. Discourse, identity, and aging. In: NUSSBAUM, J. F., COUPLAND, J. (eds.). *Handbook of Communication and Aging Research*. Vyd. 1. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 1995, s. 79–103.
- [7] CURÍŇ, František (eds.). *Jazyk: nářečí, místní jména, slangy*. Vyd. 1. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1986. Jihočeská vlastivěda. Řada A.
- [8] CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2013.
- [9] ČECHOVÁ, Marie. *Život s češtinou*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2017.
- [10] ČECHOVÁ, Marie. *Řeč o řeči*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012.
- [11] ČECHOVÁ, Marie, KRČMOVÁ, Marie, MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná stylistika*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- [12] ČECHOVÁ, Marie, CHLOUPEK, Jan, MINÁŘOVÁ, Eva. *Stylistika současné češtiny*. Vyd. 1. Praha: Institut sociálních vztahů, 1997.
- [13] ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2007.
- [14] ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky*. Praha: Pražská imaginace, 1997.
- [15] ČERMÁK, František, FILIPEC, Josef. *Česká lexikologie*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1985.
- [16] ČMEJRKOVÁ, Světlá. Jazyk pro druhé pohlaví. In: DANĚŠ, F., BACHMANNOVÁ, J., ČMEJRKOVÁ, S., KRČMOVÁ, J. (eds). *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1997, s. 146–158.
- [17] ČMEJRKOVÁ, Světlá, HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga et. al. *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011.

- [18] DANEŠ, František a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1997.
- [19] DAVIDOVÁ, Dana. *Jmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1996.
- [20] DAVIDOVÁ, Dana. *Zájmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1994.
- [21] DAVIDOVÁ, Dana. *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace města Havířova*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971.
- [22] DAVIDOVÁ, Dana et. al. *Mluvená čeština na Moravě*. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1997.
- [23] DEJMEK, Bohumír. *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové*. Vyd. 1. Hradec Králové: Pedagogická fakulta, 1987.
- [24] DEJMEK, Bohumír. *Mluva nejstarší generace Hradce Králové*. Vyd. 1. Hradec Králové: Pedagogická fakulta, 1981.
- [25] EISNER, Pavel. *Čeština poklepem a poslechem*. Praha: Pražské nakladatelství Jiřího Poláčka, B. Just, 1996.
- [26] CHLOUPEK, Jan a kol. *Stylistika češtiny*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.
- [27] HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2013.
- [28] HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga (eds.). *Čeština v dialogu generací*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2007.
- [29] HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga. *Kapitoly o dialogu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1994.
- [30] HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga, SCHNEIDEROVÁ, Eva. *Mluvená čeština v autentických textech*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1995.
- [31] HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga, ZEMAN, Jiří. *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Vyd. 1. Praha: Trizonia, 1999.
- [32] HOLUB, Zbyněk. *Doudlebské nářečí a slovník*. Vyd. 1. České Budějovice: Roční období, 2004.
- [33] HRONEK, Jiří. *Obecná čeština*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, 1972.
- [34] HUMMERT, Mary Lee, WIEMANN, John M., NUSSBAUM, Jon F. (ed.). *Interpersonal Communication in Older Adulthood: Interdisciplinary Theory and Research*. Vyd. 1. London – New Delhi: Sage Publications, Thousand Oaks, 1994.
- [35] JAKLOVÁ, Alena. *Interdisciplinární výzkum řečové činnosti mládeže*. České Budějovice: Pedagogická fakulta, 1986.

- [36] JAKLOVÁ, Alena. *Mluva mládeže v jižních Čechách*. České Budějovice: Pedagogická fakulta, 1984.
- [37] JANEČKOVÁ, Marie. Vývoj nářečních jevů v jihočeském regionu. In: DANEŠ, F., BACHMANNOVÁ, J., ČMEJRKOVÁ, S., KRČMOVÁ, J. (eds). *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1997, s. 193–199.
- [38] JELÍNEK, Milan. Stylistika. In: kol. autorů. *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 1. Praha: nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 701–782.
- [39] JÍLEK-OBERPFCALCER, František. *Jihočeský člověk a jeho řeč*. Vyd. 1. České Budějovice: Krajské nakladatelství, 1961.
- [40] KIERKEGAARD, Søren. *Současnost*. Praha: Mladá fronta, 1969.
- [41] KLOFEROVÁ, Stanislava. *Mluva v severomoravském pohraničí*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2000.
- [42] KOVÁŘÍKOVÁ, Dominika. Vývoj češtiny. In: CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2013, s. 27–34.
- [43] KRČMOVÁ, Marie. Současná běžná mluva v českých zemích. In: DANEŠ, F., BACHMANNOVÁ, J., ČMEJRKOVÁ, S., KRČMOVÁ, J. (eds). *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1997, s. 160–173.
- [44] KRŠKOVÁ, Marie. *Blatské rozprávky*. Vyd. 1. České Budějovice: Růže, 1974.
- [45] KRŠKOVÁ, Marie. *Dobráci, filuti, meláci*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1957.
- [46] LAKOFF, George, JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Vyd. 1. Brno: Host, 2002.
- [47] MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada Publishing, 2006.
- [48] MÜLLEROVÁ, Olga. Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. In: BOGOCZOVÁ, I. a kol. *Tváře češtiny*. Vyd. 1. Ostrava: Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity č. 132, 2000, s. 21–54.
- [49] MUKAŘOVSKÝ, Jan. Dialog a monolog. In: MUKAŘOVSKÝ, J. *Kapitoly z české poetiky I*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1948.
- [50] MURPHY, Robert Francis. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: SLON, 1998.
- [51] NOVOTNÝ, Michal. *Zákulisí slov*. Vyd. 1. Praha: Motto, 2003.
- [52] PŘÍHODA, Václav. *Ontogeneze lidské psychiky. IV, Vývoj člověka v druhé polovině života*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974.
- [53] PŘÍHODA, Václav. *Ontogeneze lidské psychiky. II, Vývoj člověka od patnácti do třiceti let*. Vyd. 2. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974.
- [54] SCHMIEDTOVÁ, Věra. *Čeština, jak ji neznáte*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny,

2010.

[55] THIMM, Caja. *Alter – Sprache – Geschlecht. Sprach- und kommunikationswissenschaftliche Perspektiven auf das höhere Lebensalter*. Vyd. 1. Frankfurt – New York: Campus Verlag, 2000.

[56] URBÁNEK, Tomáš. *Psychometrika: měření v psychologii*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011.

[57] UTĚŠENÝ, Slavomír. Nářečí v jižních Čechách. In: CUŘÍN, F. (eds.). *Jazyk: nářečí, místní jména, slangy*. Vyd. 1. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1986, s. 9–60. Jihočeská vlastivěda. Řada A.

[58] VORÁČ, Jaroslav. *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část druhá*. Vyd. 1. Praha: ČSAV, 1976.

[59] VORÁČ, Jaroslav. *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná, část první*. Vyd. 1. Praha: ČSAV, 1955.

Články ve sbornících

[60] ALEXOVÁ, Jarmila. K syntaktické stránce nářečních textů z Českobudějovicka. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu I*. Sborník katedry českého jazyka. Vyd. 1. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1992, s. 40–45.

[61] ČERMÁK, František. Verbální frazémy s komponentem být v češtině. In: *Les Études balkaniques tchèques X*, Prague, 1999, s. 83–88.

[62] DANEŠ, František. Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: UK, 1988, s. 21–29.

[63] HIRSCHOVÁ, Milada. Některé rysy interpersonální komunikace v rodině. In: *AUPO Philol.* 59, Studia Bohemistica V, Praha, 1989, s. 145–162.

[64] HOLUB, Zbyněk. K problematice genia loci v lexikální rovině jazyka na Doudlebsku. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu IV*. Sborník katedry českého jazyka. Vyd. 1. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1995, s. 24–47.

[65] HOLUB, Zbyněk. K některým frazeologismům v mluvě nejstarší generace Doudlebska. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu III*. Sborník katedry českého jazyka. Vyd. 1. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1994, s. 20–48.

[66] HOLUB, Zbyněk. K hláskoslovné, tvaroslovné, slovtvorné a lexikální stránce nářečí na Českobudějovicku. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu I*. Sborník katedry českého jazyka. Vyd. 1. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1992, s. 20–33.

[67] JANEČKOVÁ, Marie. Slovtvorná stránka substantiv jižní části jihozápadočeského nářečí. In:

- ŠRÁMEK, R. (ed.). *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Sborník prací PF MU v Brně, sv. 133, řada jazyková a literární č. 27. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci, Šlapanice u Brna 17. – 19. ledna 1995. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 1996, s. 60–65.
- [68] JANEČKOVÁ, Marie. Jazyková situace v obcích na Českobudějovicku, místo dialektu v běžné komunikaci. In: JANČÁKOVÁ, J., KOMÁREK, M., ULIČNÝ, O. (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Sborník z olomoucké konference 23. – 27. 8. 1993. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1995, s. 120–123.
- [69] JANEČKOVÁ, Marie. Německé přejímky v jihozápadočeské nářeční oblasti. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu IV*. Sborník katedry českého jazyka. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1995, s. 18–23.
- [70] JANEČKOVÁ, Marie. Nespisovné prvky v mluvě střední generace jižních Čech. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu IV*. Sborník katedry českého jazyka. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1995, s. 13–17.
- [71] JANEČKOVÁ, Marie. Ještě k nářečním jevům jihočeské oblasti, srovnání s oblastí západočeskou. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu III*. Sborník katedry českého jazyka. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1994, s. 6–19.
- [72] JANEČKOVÁ, Marie. K problematice nářečních jevů v širším jihočeském okruhu. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu II*. Sborník katedry českého jazyka. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1993, s. 14–28.
- [73] JANEČKOVÁ, Marie. K hláskoslovné, tvaroslovné, slovtvorné a lexikální stránce nářečí na Českobudějovicku. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu I*. Sborník katedry českého jazyka. Vyd. 1. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1992, s. 10–19.
- [74] JELÍNEK, Milan. Existuje obecný styl ženský a mužský? In: Moldanová, D. (ed.). *Žena-jazyk-literatura*. Vyd. 1. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 1996, s. 297–302.
- [75] JELÍNEK, Milan. Stylistické aspekty gramatického systému (gramatické dublety a konkurenty). In: *Stylistické studie II.*, Praha, 1974, s. 9.
- [76] JUNKOVÁ, B. Reprezentace mluvenosti v nepřipravených psaných textech na internetu. In: ONDREJOVIČ, S. a kol. *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte spisovnej slovenčiny*. Sociolinguistica Slovaca 7, Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, 2013, s. 199–206.
- [77] JUNKOVÁ, Bohumila. Mluvenostní stylizace v jihočeských prózách Mileny Brůhové. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu IV.*, Sborník katedry českého jazyka. Vyd. 1. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1995, s. 67–89.

[78] JUNKOVÁ, Bohumila. Některé mluvenostní stylizace v jihočeských prózách Františka Skorunky. In: KARLÍK, P., PLESKALOVÁ, J., RUSÍNOVÁ, Z. (eds.). *Pocta Dušanu Šlosarovi*. Vyd. 1. Brno: MU, 1995, s. 147–152.

[79] JUNKOVÁ, Bohumila. Využití nespisovných jazykových prostředků v dílech současných jihočeských autorů. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu III*, Sborník katedry českého jazyka. Vyd. 1. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1994, s. 82–104.

[80] JUNKOVÁ, Bohumila. Některé mluvenostní jevy v románu Petra Pavlíka. In: JAKLOVÁ, A. (ed.). *Jazyk a řeč jihočeského regionu I*, Sborník katedry českého jazyka. Vyd. 1. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1992, s. 85–93.

[81] MĚŠŤANOVÁ, Květa. Frazémy v komunikaci nejstarších mluvčích. In: Janovec, L. (ed.). *Svět v obrazech a ve frazeologii*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2017, s. 355–370.

[82] ULIČNÝ, Oldřich. K pojetí spisovné češtiny jako funkčního jazyka. In: *Spisovnost a nespisovnost*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 188–190.

Články v časopisech

[83] Adverbium substantivem. *Naše řeč*, 1933, r. 17, č. 6–7, s. 201–203.

[84] BĚLIČ, Jaromír. Sedm, sedmnáct, sedmdesát... *Naše řeč*, 1972, r. 55, č. 2–3, s. 72–78.

[85] BĚLIČ, Jaromír. Celonárodní slovní zásoba ne plně spisovná a nespisovná. *Slovo a slovesnost*, 1964, r. 25, č. 1, s. 11–26.

[86] BOZDĚCHOVÁ, Ivana. Morbus professionalis (K motivovanosti českých názvů nemocí). *Naše řeč*, 2006, r. 89, č. 3, s. 113–122.

[87] BRABCOVÁ, Radoslava. Stylová charakteristika slovní zásoby v mluvených projevech. *Naše řeč*, 1974, r. 57, č. 3, s. 122–127.

[88] ČECHOVÁ, Marie. Prostorové motivy ve frazémeh. *Naše řeč*, 2007, r. 90, č. 3, s. 113–122.

[89] ČECHOVÁ, Marie. Dynamika frazeologie. *Naše řeč*, 1986, r. 69, č. 4, s. 178–186.

[90] ČERMÁK, František, SGALL, Petr. Výzkum mluvené češtiny: jeho situace a potřeby. *Slovo a slovesnost*, 1997, r. 58, č. 1, s. 15–25.

[91] DANĚŠ, František. Boutique/butyk a putyka. *Naše řeč*, 1988, r. 71, č. 4, s. 222–224.

[92] DANĚŠ, František. Kultura mluvených projevů (Její základní předpoklady a aktuální problémy). *Naše řeč*, 1969, r. 52, č. 2–3, s. 95–109.

[93] ERBAN, Karel. Proč užíváme cizích slov. *Naše řeč*, 1937, r. 21, č. 2–3, s. 54–58.

[94] HEJDUK, Vítězslav. Čeština za mřížemi a dráty. *Naše řeč*, 1951, r. 35, č. 3–4, s. 50–60.

- [95] HIRSCHOVÁ, Milada. Interpersonální komunikace ve stabilizovaných malých skupinách. *Slovo a slovesnost*, 1991, r. 52, č. 2, s. 89–103.
- [96] HLAVSOVÁ, Jaroslava. Lidová terminologie v systému lexikální zásoby. *Naše řeč*, 1986, r. 69, č. 5, s. 225–233.
- [97] HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga. Čeština v dialogu věkově rozdílných mluvčích. *Slovo a slovesnost*, 2002, r. 63, č. 1, s. 1–14.
- [98] Hýje, čehý, hot... *Naše řeč*, 1918, r. 2, č. 9, s. 284–286.
- [99] HRONEK, Jiří, SGALL, Petr. Sbližování spisovné a obecné češtiny. *Naše řeč*, 1999, r. 82, č. 4, s. 184–191.
- [100] HRUŠKOVÁ, Zdena. Brigáda (dílna, provoz) socialistické práce. *Naše řeč*, 1961, r. 44, č. 5–6, s. 181–182.
- [101] CHLOUPEK, Jan. Funkční styly dnes. *Naše řeč*, 1994, r. 77, č. 2, s. 57–66.
- [102] JAKLOVÁ, Alena. K současnému stavu chodského nářečí z hlediska sociolingvistického I. *Naše řeč*, 1997, r. 80, č. 2, s. 64–72.
- [103] JAKLOVÁ, Alena. K současnému stavu chodského nářečí z hlediska sociolingvistického II. *Naše řeč*, 1997, r. 80, č. 3, s. 116–122.
- [104] JEDLIČKA, Alois. Vývojová dynamika současné spisovné češtiny. *Naše řeč*, 1969, r. 52, č. 2–3, s. 79–94.
- [105] JIRSOVÁ, Anna, PROUZOVÁ, Hana, SVOZILOVÁ, Nad'a. Poznámky k mluvě mládeže. *Naše řeč*, 1964, r. 47, č. 4, s. 193–199.
- [106] JOSEF, Janko. Několik výkladů českých slov. *Naše řeč*, 1922, r. 6, č. 2, s. 33–38.
- [107] KLOFEROVÁ, Stanislava. Nad svazky izoglos v Českém jazykovém atlase. *Naše řeč*, 2003, r. 86, č. 1, s. 5–18.
- [108] KLOFEROVÁ, Stanislava. K německým výpůjčkám v nářečích. *Slovo a slovesnost*, 1994, r. 55, č. 3, s. 202–207.
- [109] KLOFEROVÁ, Stanislava. O názvech německého původu v české nářeční zemědělské terminologii. *Naše řeč*, 1994, r. 77, č. 4, s. 179–185.
- [110] KOŘENSKÝ, Jan. O hodnotách pražského funkcionalismu, jazykové kultury a o češtině včera a dnes nekonvenčně. *Slovo a slovesnost*, 1997, r. 58, č. 1, s. 35–42.
- [111] KOŘÍNEK, Josef Miloslav. K čes. slovu haluzna. *Naše řeč*, 1934, r. 18, č. 3, s. 75–82.
- [112] KRAUS, Jiří, KUCHAR, Jaroslav, STICH, Alexandr, ŠTÍCHA, František. Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 1981, r. 42, č. 3, s. 228–238.
- [113] KRÍSTEK, Václav. Poznámky k sportovním názvům cizího původu. *Naše řeč*, 1971, r. 54, č. 2, s. 87–93.

- [114] KRÍSTEK, Václav. Suchar, sucharský, sucharství... *Naše řeč*, 1954, r. 37, č. 7–8, s. 200–207.
- [115] MEJSTRÍK, Vladimír. Z 29. sešitu Slovníku spisovného jazyka českého. *Naše řeč*, 1966, r. 49, č. 4, s. 237–241.
- [116] MICHÁLEK, Emanuel. K původu slov koleda a kalendář. *Naše řeč*, 1965, r. 48, č. 5, s. 308.
- [117] MÜLLEROVÁ, Olga. Zpráva o výzkumu mluvené češtiny v západních Čechách a v Praze. *Naše řeč*, 2004, r. 87, č. 2, s. 100–103.
- [118] MÜLLEROVÁ, Olga. Caja Tim: Alter – Sprach – Geschlecht. Sprach- und kommunikationswissenschaftliche Perspektiven auf das höhere Lebensalter. *Slovo a slovesnost*, 2002, r. 63, č. 4, s. 299–303.
- [119] MÜLLEROVÁ, Olga, HOFFMANNOVÁ, Jana. Čeština spisovná, hovorová, obecná... a hlavně mluvená (v současné komunikaci a v současném výzkumu). *Slovo a slovesnost*, 1997, r. 58, č. 1, s. 42–54.
- [120] *Naše řeč*, 1919, r. 3, č. 7, s. 219–224.
- [121] *Naše řeč*, 1919, r. 3, č. 4, s. 125–128.
- [122] *Naše řeč*, 1919, r. 3, č. 2, s. 61–64.
- [123] NĚMEC, Igor. Citově zabarvené výrazy s hláskovou skupinou -ajs-/-ajz-. *Naše řeč*, 1960, r. 43, č. 1–2, s. 18–26.
- [124] NĚMEČEK, František. Flošna. *Naše řeč*, 1944, r. 28, č. 5, s. 115–116.
- [125] OBERPFALCER, František. Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch. *Naše řeč*, 1927, r. 11, č. 8, s. 176–186.
- [126] SEDLÁČEK, Miloslav. Ty jsi se (učil), ty jsi si (pamatoval)? *Naše řeč*, 1994, r. 77, č. 1, s. 27–43.
- [127] SGALL, Petr, TRNKOVÁ, Alena. K metodám zkoumání běžně mluvené češtiny. *Naše řeč*, 1963, r. 46, č. 1, s. 28–35.
- [128] STĚPANOVOVÁ, Ludmila. K etymologii frazeologismů s vlastními jmény. *Naše řeč*, 1989, r. 72, č. 1, s. 20–28.
- [129] ŠIMANDL, Josef. Salesiáni Dona Bosca?, II. *Naše řeč*, 2002, r. 85, č. 5, s. 244–256.
- [130] ŠMILAUER, Vladimír. Etymologická procházka po škole. *Naše řeč*, 1944, r. 28, č. 2, s. 21–34.
- [131] ŠMILAUER, Vladimír. Etymologická procházka po škole. *Naše řeč*, 1944, r. 28, č. 1, s. 1–8.
- [132] ŠMILAUER, Vladimír. Výklady slov. *Naše řeč*, 1941, r. 25, č. 8, s. 242–247.
- [133] ŠMILAUER, Vladimír. Výklady slov. *Naše řeč*, 1937, r. 21, č. 9–10, s. 257–265.
- [134] ŠMILAUER, Vladimír. Výklady slov. *Naše řeč*, 1937, r. 21, č. 8, s. 223–232.
- [135] ŠMILAUER, Vladimír. Výklady slov. *Naše řeč*, 1937, r. 21, č. 7, s. 188–192.

- [136] ŠMILAUER, Vladimír. Výklady slov. *Naše řeč*, 1937, r. 21, č. 4, s. 98–102.
- [137] ŠTĚPÁN, Josef. Diference ve spontánní mluvě středočeské (pražské) rodiny. *Naše řeč*, 2004, r. 87, č. 4, 185–197.
- [138] ŠTĚPÁN, Josef. Jazykové diference v manželství. *Naše řeč*, 1977, r. 60, č. 3, s. 119–127.
- [139] Truhlář. *Naše řeč*, 1928, r. 12, č. 6, s. 143–144.
- [140] TĚŠITELOVÁ, Marie. Slovník starých českých mlýnů. *Naše řeč*, 1963, r. 46, č. 4, s. 185–193.
- [141] TROST, Pavel. K původu slov. *Naše řeč*, 1979, r. 62, č. 4, s. 223–224.
- [142] TROST, Pavel. K původu slov, *Naše řeč*, 1979, r. 62, č. 2, s. 109–111.
- [143] UTĚŠENÝ, Slavomír. Areální aspekty slovotvorné a výrazotvorné variability (Příspěvek k teorii kontaminace a lidové etymologie). *Slovo a slovesnost*, 1972, r. 33, č. 2, s. 186–192.
- [144] VALČÁKOVÁ, Pavla. Sedadlo a jeho synonyma v češtině. *Naše řeč*, 1994, r. 77, č. 4, s. 202–207.
- [145] ZEMAN, Jiří. Mary L. Hummert – John M. Wiemann – Jon F. Nussbaum (ed.): Interpersonal Communication in Older Adulthood: Interdisciplinary Theory and Research. *Slovo a slovesnost*, 1997, r. 58, č. 2, s. 150–152.

Slovníky

- [146] BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 1, 2, 3, 4, 5*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011.
- [147] BĚLIČ, Jaromír, KAMIŠ, Adolf, KUČERA, Karel. *Malý staročeský slovník*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.
- [148] ČERMÁK, František a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1.–4. díl*. Vyd. 1. Praha: Leda, 2009.
- [149] ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1994.
- [150] ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné R-Ž*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1994.
- [151] HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník spisovného jazyka českého*. Vyd. 2. Praha: Academia, 1989.
- [152] HOLUB, Josef, LYER, Stanislav. *Stručný etymologický slovník jazyka českého: se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Vyd. 2. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.
- [153] HUGO, Jan. *Slovník nespisovné češtiny*. Vyd. 3. Praha: Maxdorf, 2009.
- [154] KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- [155] kol. autorů. *Příruční slovník jazyka českého*. Vyd. 1. Praha: Státní nakladatelství, 1935–1937.

[156] MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Vyd. 3. Praha: Academia, 1971.

[157] REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Vyd. 3. Praha: Leda, 2015.

Internetové zdroje

[158] KOPŘIVOVÁ, Marie, KOMRSKOVÁ, Zuzana, LUKEŠ, David, POUKAROVÁ, Petra, ŠKARPOVÁ, Marie. *ORTOFON: korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem, verze 1 z 2. 6. 2017*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2017. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>

[159] *Blansko*, 2017 [online]. Informační portál Kaplice. [cit. 07-23-2017]. Dostupné z: http://www.ikaplice.cz/vylety/blansko_53.html

[160] *Části městyse Ledenice*, 2017 [online]. Městys Ledenice. [cit. 08-14-2017]. Dostupné z: [http://www.ledenice.cz/index.php?oid=325450](http://www ledenice.cz/index.php?oid=325450)

[161] *Český jazykový atlas 1–5* [online]. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, 2012–2014. [cit. červenec-2017]. Dostupné z: <http://cja.ujc.cas.cz/>

[162] *Drahotěšice – stručná historie obce*, 2017 [online]. Obec Drahotěšice. [cit. 07-23-2017]. Dostupné z: <http://www.drahotesice.cz/index.php?nid=1069&lid=cs&oid=91568>

[163] *Etapy vývoje I: 1. polovina 20. století*, 2010 [online]. SZŠ Kroměříž. [cit. 09-30-2017]. Dostupné z: <http://www.szskm.cz/etapy-vyvoje-i-1-polovina-20-stoleti>

[164] GOLÁŇNOVÁ, Hana, WACLAWIČOVÁ, Martina, KOMRSKOVÁ, Zuzana, LUKEŠ, David, KOPŘIVOVÁ, Marie, POUKAROVÁ, Petra. *Dialekt: nářeční korpus, verze 1 z 2. 6. 2017* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2017. Dostupný z: <https://www.korpus.cz/>

[165] *Historie* [online]. Dačice. Poslední změna 01-31-2018 [cit. 12-29-2017]. Dostupné z: <https://www.dacice.cz/mesto/historie/>

[166] *Historie* [online]. Lomnice nad Lužnicí. [cit. 12-26-2017]. Dostupné z: www.lomnice-nl.cz/turista/historie/historie-mesta/

[167] *Historie* [online]. Obec Holubov. [cit. 12-24-2017]. Dostupné z: <http://www.holubov.cz/obec/o-obci/>

[168] *Historie* [online]. Město Třeboň. [cit. 08-13-2017]. Dostupné z: <http://www.mesto-trebon.cz/cz/historie-mesta-a-pamatky/historie.html>

[169] *Historie* [online]. Trhové Sviny. [cit. 12-25-2017]. Dostupné z: <http://www.tsviny.cz/historie/ds-50/p1=52>

[170] *Historie*, 2017 [online]. Městys Dolní Bukovsko. [cit. 08-12-2017]. Dostupné z: <http://www.dolnibukovsko.cz/index.php?nid=920&lid=cs&oid=66704>

[171] *Historie*, 2017 [online]. Městys Ledenice. [cit. 08-17-2017]. Dostupné z:

<http://www.ledenice.cz/index.php?oid=325431>

[172] *Historie a památky*, 2017 [online]. Obec Rapšach. Poslední změna 01-15-2018 [cit. 10-15-2017]. Dostupné z: <http://www.obec-rapsach.cz/historie-a-pamatky/ds-1231/p1=213>

[173] *Historie města* [online]. Písek. [cit. 12-28-2017]. Dostupné z: <http://www.mesto-pisek.cz/historie-mesta-pisek/ds-1027/p1=1001>

[174] *Historie obce*, 2017 [online]. Obec Přisečná, oficiální stránky obce. [cit. 09-24-2017]. Dostupné z: <http://www.obecprisečna.cz/>

[175] *Historie města*, 2017 [online]. Oficiální stránky města Soběslav. Poslední změna 01-31-2018 [cit. 08-20-2017]. Dostupné z: <http://www.musobeslav.cz/infocentrum/o-sobeslavi/>

[176] *Historie Poněšic*, 2014 [online]. Poněšice: Rekreační středisko. [cit. 07-23-2017]. Dostupné z: <http://www.rs-ponesice.cz/o-stredisku/historie-ponesic/>

[177] *Historie spolku*, 2010 [online]. Baráčníci Zvánovice. [cit. 07-24-2017]. Dostupné z: <http://baracnici.webnode.cz/historie-spolku/>

[178] HOLUB, Zbyněk. Jazyk našich starých hospodářů. In: *Český rozhlas Plzeň* [online]. [cit. 07-29-2017]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovykoutek/_zprava/435438

[179] HOLUB, Zbyněk. O přejímání slov a o jazyce regionu. In: *Český rozhlas Plzeň* [online]. [cit. 07-29-2017]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovykoutek/_zprava/o-prejimani-slov-a-o-jazyce-regionu--365387

[180] HOLUB, Zbyněk. O přejímání slov aneb Přejímky z němčiny v jazyce regionu I. In: *Český rozhlas Plzeň* [online]. [cit. 07-25-2017]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovykoutek/_zprava/o-prejimani-slov-aneb-prejimky-z-nemciny-v-jazyce-regionu-i--112837

[181] *Instrukce k přepisu stopy fon pro mluvené korpusy podle ČNK* [online]. Český národní korpus. [cit. 6-11-2015]. Dostupné z: <https://trnka.ff.cuni.cz/mluvka2/doc/fon.php>

[182] *Internetová jazyková příručka* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 2008–2017. [cit. 07-24-2017]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

[183] KOLÁČKOVÁ, Michaela. Je libo viržinko? In: *Etrafika.cz – dýmky, tabáky, doutníky a doplňky* [online]. [cit. 07-24-2017]. Dostupné z: https://www.etrafika.cz/stranka/je_libo_virzinko

[184] NOVOTNÝ, Michal. Melouch. In: *Regina DAB Praha* [online]. [cit. 07-25-2017]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/regina/slova/_zprava/melouch--51825

[185] *Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2012–2017. [cit. 07-24-2017]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/>

[186] *O obci* [online]. Městys Křemže. Poslední změna 01-30-2018 [cit. 12-30-2017]. Dostupné z: <http://www.kremze.cz/mestys/o-obci-1/>

- [187] *O obci* [online]. Rychnov u Nových Hradů [cit. 12-30-2017]. Dostupné z: <http://www.rychnov-u-novych-hradu.cz/o-obci/ds-50/p1=52>
- [188] *O obci*, 2016 [online]. Obec Dynín. [cit. 10-08-2017]. Dostupné z: <http://www.obecdynin.cz/>
- [189] *Obec Borovnice u Českých Budějovic* [online]. Obec Borovnice u Českých Budějovic [cit. 07-23-2017]. Dostupné z: <http://www.obecborovnice.cz/urad/uredni-deska/>
- [190] *Obec Zruč-Senec* [online]. Obec Zruč-Senec. Poslední změna 01-24-2018 [cit. 08-09-2017]. Dostupné z: <http://www.zruc-senec.cz/titulni-strana-1/>
- [191] *O městě*, 2009 [online]. Nové Hrady. Poslední změna 01-31-2018 [cit. 10-21-2017]. Dostupné z: <http://www.novehrady.cz/o-nbsp-meste/d-2362/p1=6870>
- [192] *Obec Nová Ves* [online]. Obec Nová Ves. [cit. 12-24-2017]. Dostupné z: <http://www.novaves.net/>
- [193] *Pro turisty* [online]. Čičenice [cit. 10-16-2017]. Dostupné z: http://www.cicenice.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=75
- [194] *O Táboře* [online]. Tábor. Poslední změna 01-31-2018 [cit. 12-29-2017]. Dostupné z: <http://www.taborcz.eu/o-nbsp-tabore/ms-65995/p1=65995>
- [195] *Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)* [online]. 1935–1957. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 2007–2008. [cit. 07-24-2017]. Dostupné z: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>
- [196] *Sudoměřice u Bechyně* [online]. Sudoměřice u Bechyně. [cit. 11-11-2017]. Dostupné z: <http://www.sudomerice.cz/info-o-obci/uvod/>
- [197] *Šupna* [online]. Historie Litvínovska a okolí. [cit. 07-25-2017]. Dostupné z: <http://litvinov.sator.eu/encyklopedie/vseobecna/supna>
- [198] *Úřad městyse Čachrov* [online]. Úřad městyse Čachrov. [cit. 07-23-2017]. Dostupné z: <http://www.mestyscachrov.sumava.net/mestyscachrov/>
- [199] *Z historie*, 2011 [online]. Město České Budějovice. Poslední změna 01-31-2018 [cit. 07-23-2017]. Dostupné z: <http://www.c-budejovice.cz/cz/mesto/o-meste/stranky/historie.aspx>
- [200] *Začátek historie*, 2017 [online]. České Velenice: Oficiální stránky obce České Velenice. Poslední změna 01-31-2018 [cit. 07-23-2017]. Dostupné z: <http://www.velenice.cz/mesto/informace-o-meste/zacatek-historie/>
- [201] *Zlatá Koruna*, 2017 [online]. Zlatá Koruna. [cit. 07-23-2017]. Dostupné z: <http://www.zlatakoruna.cz/>

Kvalifikační práce k tématu

[202] JUNKOVÁ, Bohumila. *Mluvenostní jevy v dílech současných jihočeských autorů*. České Budějovice, 1989. Disertační práce. Filozofická fakulta UJEP Brno; obor: současný český jazyk.

[203] KLOBOUKOVÁ, Pavla. *Germanismy v běžné mluvě dneška*. Brno, 2006. Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav jazykovědy.

[204] NOVÁ, Jana. *Běžná mluva nejmladší generace v západočeském pohraničí*. Brno, 2017. Disertační práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav českého jazyka.

PŘÍLOHOVÁ ČÁST

Seznam příloh

Příloha 1. Seznam mluvčích

Příloha 2. Mapa míst, odkud mluvčí pocházeli

Příloha 3. Zkratky obcí a městysů

Příloha 4. Informace o obcích a městysech

Příloha 5. Pravidla transkripce podle ČNK

Příloha 6. Transkribované nahrávky

Příloha 7. Dotazník jihozápadočeských nářečních výrazů, slovtvorných zvláštností a výpůjček z německého jazyka

Příloha 1. Seznam mluvčích

Nejstarší generace

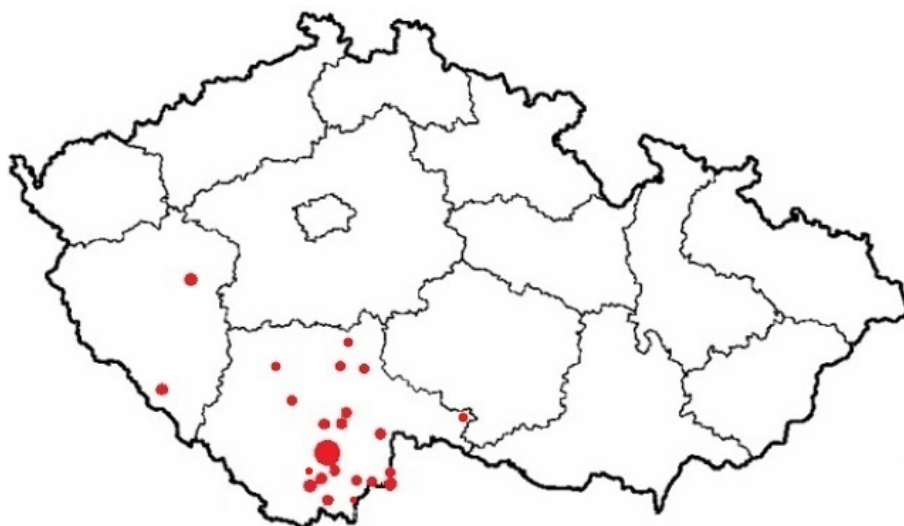
1. Z, 94, B, učitelka v mateřské škole, Buděj
2. Z, 92, B, investiční manažer, Velen
3. Z, 92, B, prodavačka, Buděj
4. Z, 92, B, prodavačka, Soběs
5. Z, 92, B, matrikářka, Rap
6. M, 91, A, lékař, Čachr
7. Z, 91, B, úřednice, Blan
8. M, 91, B, řidič sanitního vozu, Draho
9. Z, 90, B, referentka, Buděj
10. Z, 90, B, sekretářka, Velen
11. Z, 89, B, vedoucí samoobsluhy, Draho
12. Z, 89, B, žena v domácnosti, Čičen
13. Z, 88, B, vedoucí provozního oddělení, NovVes
14. Z, 88, B, kontrolor, Buděj
15. Z, 86, B, řemeslnice, Třís
16. M, 85, A, bankovní úředník, Buděj
17. Z, 85, B, úřednice, Buděj
18. Z, 85, B, vedoucí v obchodu s oděvy, Příseč
19. M, 84, B, řidič, Ráj
20. Z, 84, B, dělnice, Borov
21. Z, 84, B, účetní, Poněš
22. M, 84, B, vedoucí tkalcovny, Buděj
23. Z, 82, B, laborantka, Dyn
24. M, 82, A, stavbyvedoucí, Sudom
25. Z, 80, B, účetní, Buděj
26. M, 79, B, rybář, Buděj
27. Z, 79, B, účetní, Buděj
28. M, 75, B, proutkař, Zru-Sen
29. M, 75, B, dělník, Buděj
30. Z, 75, B, účetní, Bukov

Mladá generace

1. Z, 30, A, referentka katastru nemovitostí / mateřská dovolená, Leden
2. M, 30, B, elektrikář, Buděj
3. Z, 30, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj
4. M, 30, B, pekař, Mříč
5. M, 30, B, řidič, Zbor
6. M, 29, B, dělník, Rych
7. Z, 29, B, kontrolor / mateřská dovolená, Zbor
8. Z, 28, B, dělnice / mateřská dovolená, Buděj
9. Z, 28, A, poštovní doručovatelka, Buděj
10. Z, 28, B, zdravotní sestra / mateřská dovolená, Buděj
11. Z, 28, A, studentka, TrhSvin
12. M, 27, B, seřizovač, Hrad
13. M, 27, B, IT technická podpora, Buděj
14. M, 27, A, referent, Buděj
15. M, 27, B, skladník, Buděj
16. M, 27, A, grafik, Písek
17. Z, 26, A, referentka na finanční správě, Buděj
18. Z, 26, B, studentka, Buděj
19. Z, 26, A, recepční, Buděj
20. Z, 25, A, studentka, Buděj
21. Z, 24, A, studentka, Třeb
22. Z, 24, A, studentka, Lomn
23. M, 24, B, strojař, Hrad
24. Z, 24, A, studentka, Táb
25. Z, 23, B, prodavačka, Buděj
26. Z, 22, B, studentka, Zbor
27. M, 21, B, instalatér-zámečnick, Buděj
28. M, 20, B, student, Táb
29. Z, 20, B, studentka, Buděj
30. Z, 20, B, studentka, Dač

Příloha 2. Mapa míst, odkud mluví pocházeli

Mapa míst, odkud mluví pocházeli

Příloha 3. Zkratky obcí a městysů

Blan	Blansko (okres Český Krumlov)
Borov	Borovnice (okres České Budějovice)
Buděj	České Budějovice
Bukov	Dolní Bukovsko (okres České Budějovice)
Čachr	Čachrov (okres Klatovy)
Čičen	Čičenice (okres Strakonice)
Dač	Dačice (okres Jindřichův Hradec)
Draho	Drahotěšice (okres České Budějovice)
Dyn	Dynín (okres České Budějovice)
Hrad	Nové Hrady (okres České Budějovice)
Leden	Ledenice (okres České Budějovice)
Lomn	Lomnice nad Lužnicí (okres Jindřichův Hradec)
Mříč	Mříč (okres Český Krumlov)
NovVes	Nová Ves (okres České Budějovice)
Pís	Písek
Poněš	Poněšice (okres České Budějovice)
Příseč	Přísečná (okres Český Krumlov)
Rap	Rapšach (okres Jindřichův Hradec)
Ráj	Rájov (okres Český Krumlov)
Rych	Rychnov u Nových Hradů (okres České Budějovice)
Soběs	Soběslav (okres Tábor)
Táb	Tábor
TrhSvin	Trhové Sviny (okres České Budějovice)
Třeb	Třeboň (okres Jindřichův Hradec)
Třís	Třísov (okres Český Krumlov)
Velen	České Velenice (okres Jindřichův Hradec)
Zbor	Zborov (okres České Budějovice)
Zru-Sen	Zruč-Senec (okres Plzeň)

Příloha 4. Informace o obcích a městesech

Blansko

Osada Blansko se nachází necelé tři kilometry západně od Kaplice v okrese Český Krumlov. Je odtud rozhled na pohraniční hory na jihu a v západním směru na Rojovský hřbet a v severozápadním na Klet' v Blanském lese. Tvar obce s návší nasvědčuje původnímu slovanskému osídlení a pozdější německé kolonizaci. První písemná zmínka o Blansku pochází z roku 1352.

Borovnice

Obec Borovnice leží necelých osm kilometrů jihovýchodně od Českých Budějovic. V písemných pramenech je ves připomínána k roku 1383. Na sklonku 14. a 15. století byla v držení vlydk z Borovnice, později se stala součástí krumlovského panství Rožmberků. Samostatnou obcí je od roku 1990.

Čachrov

Městys Čachrov leží v okrese Klatovy v Plzeňském kraji, zhruba patnáct kilometrů jižně od Klatov. Nachází se v Šumavském podhůří na rozvodí mezi Strážovským potokem a říčkou Ostružnou. Čachrov je poprvé připomínán roku 1352 ve výčtu vesnic náležejících ke klatovskému děkanátu. Prameny jako prvního držitele uvádějí Viléma z Čachrova.

České Budějovice

Statutární město České Budějovice je správní a kulturní metropolí Jihočeského kraje. Leží v Českobudějovické pánvi na soutoku řek Vltava a Malše. Město nechal založit král Přemysl Otakar II. v roce 1265. Lokaci a projekci města provedl králův rytíř Hirzo. Město rozkvétalo v 15. a 16. století díky rozsáhlé těžbě stříbra a příjmům z vaření piva, obchodu se solí, sukrem či rybníkařství. Na významu město nabylo v poslední třetině 18. století, kdy se stalo sídlem biskupa. V průběhu 19. století se i díky železnici a rozvoji průmyslu stalo důležitým centrem jižních Čech, kterým je dodnes.

České Velenice

Město České Velenice leží na hranici s Rakouskem v okrese Jindřichův Hradec. Původně se zde rozkládala jen nemálo hustá zástavba obcí Velenice a Česká Cejle, osad tvořících předměstí rakouského Gmündu. Hospodářský a stavební rozmach na území Českých Velenic započal výstavbou železnice. Nádraží tvořilo významný železniční uzel celého Rakouska-Uherska. Přestavbou bývalé osady získaly moderní městský ráz. Po první světové válce tudy byla stanovena

nová státní hranice mezi Československem a Rakouskem. Po druhé světové válce a těžkém bombardování bylo postaveno takřka nové město.

Čičenice

Vesnice tvoří spolu s vesnicemi Strpí a Újezdec obec Čičenice, patřící do okresu Strakonice. Nachází se čtyři kilometry od Vodňan. První zmínka o vsi pochází z roku 1335. Ves je díky svému nádraží důležitou železniční křižovatkou.

Dačice

Město leží v Jindřichohradeckém okrese, dvanáct kilometrů jižně od Telče v nejjižnějším cípu Českomoravské vrchoviny. Dačice sice patří do Jihočeského kraje, leží však na historickém území Moravy. První písemná zmínka o Dačicích je z roku 1183 z kroniky Jarlocha. Město patřilo v polovině 14. století pánům z Hradce.

Dolní Bukovsko

Dolní Bukovsko je městys přibližně dvacet pět kilometrů na sever od Českých Budějovic. Součástí městysu je ještě sedm okolních vesnic. Trhové městečko bylo založeno zřejmě Přemyslem Otakarem II. První písemná zmínka pochází z roku 1323, kdy král Jan Lucemburský směnil městečko Bukovsko spolu s dvěma dalšími vesnicemi za vesnice u Bechyně. Od té doby bylo Dolní Bukovsko až do začátku 17. století rožmberským majetkem.

Drahotěšice

První písemná zmínka o vsi Drahotěšice se vyskytuje v listině z roku 1323, na jejímž základě se ves dostala do majetku Rožmberků, v němž setrvala téměř tři století. Po zrušení poddanství se Drahotěšice v roce 1850 staly samostatnou obcí. Od roku 1960 přísluší k okresu České Budějovice.

Dynín

Obec Dynín leží v okrese České Budějovice, od nichž je vzdálena přibližně dvacet jedna kilometrů. Nachází se v oblasti tzv. Pšeničných Blat. Písemné prameny uvádějí vesnici Dynín poprvé v roce 1341. Vznik JZD a činnost družstva změnila nejenom vzhled krajiny, ale i samotné obce, kde vznikly nové hospodářské stavby.

Ledenice

Městys Ledenice se nachází zhruba dvanáct kilometrů jihovýchodně od Českých Budějovic. První zmínka o sídle Ledenicz pochází z roku 1278. Městečko patřilo od počátku patnáctého století až do zrušení poddanství do třeboňského panství. Stavební a demografický rozvoj nastal ve druhé

polovině 19. století. Rozvinul se také spolkový život. Z Ledenic se ve 20. století stalo centrum truhlářství a nábytkářství.

Lomnice nad Lužnicí

Malé město leží při hranici CHKO Třeboňsko, deset kilometrů severozápadně od Třeboně. První písemné zmínky o Lomnici pocházejí z roku 1220, kdy byla v držení Vítka z Klokot, předka Vítkovců. Lomnici povýšil na město další její vlastník, král Václav IV. Další majitelé, Rožmberkové, nechali v okolí města vybudovat řadu rybníků. Během třicetileté války bylo město značně poničeno. Představitelům obce se podařilo získat pro Lomnici její stará práva, ztracená v roce 1960, teprve až po roce 1989.

Mříč

Vesnice Mříč je část městyse Křemže v okrese Český Krumlov. Nachází se asi jeden a půl kilometru východně od Křemže.

Nová Ves

Obec Novou Ves najdeme zhruba sedm kilometrů jihovýchodně od Českých Budějovic. Skládá se ze dvou částí, z Nové Vsi a z Hůrky. První písemná zmínka o obci pochází z roku 1574. Ve zprávě z roku 1580 je ves popisována jako „vnově založená na panství třeboňském“. Jejím majitelem byl tehdy Vilém z Rožmberka, poté jeho bratr Petr Vok. Novou Vsi prochází železniční trať z Českých Budějovic do Gmündu zřízená v roce 1869.

Nové Hrady

Město leží v Novohradském podhůří poblíž hranic s Rakouskem, třicet kilometrů jihovýchodně od Českých Budějovic. Nové Hrady sloužily ve středověku jako významná pohraniční pevnost. Ve 13. století zde byl vybudován hrad, který patřil rodu Vítkovců. Nové Hrady se po roce 1620 staly až do roku 1945 rezidenčním městem Buquoyů. Historické jádro je městskou památkovou zónou.

Písek

Město Písek leží čtyřicet čtyři kilometrů od Českých Budějovic na řece Otava. Byl založen jako královské město v roce 1254 králem Přemyslem Otakarem II., za jehož vlády nabyl Písek na významu. V Písku se nachází nejstarší český kamenný most ze 13. století, královský hrad, gotický kostel a historické jádro s rozměrným náměstím. Město mělo bohatou kulturní historii, jeho školy navštěvovala řada později známých umělců a vědců.

Poněšice

Vesnice Poněšice leží na pravém břehu Vltavy v lesích šest kilometrů od města Hluboké nad Vltavou. Ves je místní částí Hluboké nad Vltavou. Poněšice vznikly ve středověku během kolonizace hvozdu severně od královského hradu Hluboká. První zmínka o nich je datována do roku 1407 a jsou starší než vlastní město Hluboká nad Vltavou. V osadě se dochovalo několik staveb ve stylu selského baroka. Od devadesátých let se obec výrazně vylidňuje.

Přísečná

Obec patří k nejstarším sídelním lokalitám v okrese Český Krumlov, od něhož leží tři kilometry severovýchodně. První písemná zmínka o osadě pochází z roku 1400, kdy patřila do zlatokorunského panství. Po zrušení zlatokorunského kláštera připadla Přísečná do majetku Schwarzenberků. Je typickou bývalou zemědělskou vesnicí, což dokládají zemědělské usedlosti, lemující místní náves.

Rapšach

Obec Rapšach se nachází v okrese Jindřichův Hradec. Katastrální území Rapšach bylo k Československu připojeno až roku 1920 jako součást tzv. Západního Vitorazska a patřilo do českého okresu Třeboň. Vesnice byla založena v 12. století, první zmínka o ní pochází z roku 1338. Po roce 1920 následovalo české osídlování. Obec se po druhé světové válce a během padesátých let postupně téměř vylidnila.

Rájov

Vesnice Rájov je část obce Zlatá Koruna a leží v okrese Český Krumlov. Nachází se asi jeden kilometr na jih od Zlaté Koruny.

Rychnov u Nových Hradů

Obec se nachází v podhůří Novohradských hor. První písemná zmínka o Rychnovu u Nových Hradů pochází z roku 1261. Vesnice ztratila po druhé světové válce část obyvatel, jelikož se jednalo o pohraniční sídlo v bývalých Sudetech.

Soběslav

Historické město Soběslav leží osmnáct kilometrů jižně od Tábora na soutoku Lužnice a Černovického potoka. Město si zachovalo svůj historický půdorys, včetně středověkých valů a staveb. První nepřímá písemná zmínka o Soběslavi pochází z roku 1293, kdy byl hrad a okolní obec v majetku Rožmberků. Na místním hradě byl v roce 1394 vezněn král Václav IV. Město bylo

během husitských válek dvakrát vypáleno. V 16. století byla Soběslav významným městem rožmberského panství. Znovu utrpěla za třicetileté války a za válek napoleonských. V průběhu 19. století zde byly vybudovány tkalcovny hedvábí a také pivovar.

Sudoměřice u Bechyně

Obec se nachází v okrese Tábor, pět kilometrů od Bechyně. První písemná zmínka pochází z roku 1352. K obci Sudoměřice u Bechyně náleží osady Bechyňská Smoleč a Bežerovice.

Tábor

Město v Jihočeském kraji se nachází padesát kilometrů severně od Českých Budějovic. Tábor leží na řece Lužnici. Po Českých Budějovicích je největším městem v kraji. Historické centrum je městskou památkovou rezervací. Lákadlem pro turisty je hlavně historie husitského hnutí.

Trhové Sviny

Město leží devatenáct kilometrů jihovýchodně od Českých Budějovic na soutoku Farského a Svinenského potoka. Původní název města zněl pravděpodobně Svinice. První písemná zmínka je z roku 1260, kdy se píše o Ojří ze Svin z rodu Vítkovců. V roce 1481 získalo městečko přídomek Trhové, neboť získalo od krále Vladislava Jagellonského právo pořádat dvakrát ročně trhy. Město je východiskem turistických cest do Slepíčních hor.

Třeboň

Třeboň leží dvacet dva kilometrů od Českých Budějovic v okrese Jindřichův Hradec. Město se nachází v Třeboňské pánvi na Zlaté stoce mezi rybníky Svět a Rožmberk. Je lázeňským a rekreačním městem. Počátky města sahají do poloviny 12. století. Původně byla Třeboň v držení Vítkovců, poté přešla pod záštitu Rožmberků. Město se rozvíjelo od poloviny 19. století. Ve městě jsou dvě lázně – Bertiny lázně a Lázně Aurora.

Třísov

Osada je součástí obce Holubov. Třísov je známý pro stejnojmenné oppidum, keltské opevněné hradiště. Vesnice patří do okresu Český Krumlov. Již od dávných dob patřila tato vesnice ke krumlovskému panství pod rod Vítkovců a Rožmberků, v jejichž dobách byla sídlem rychty. Název je odvozen zřejmě od Třesova Dvora.

Zborov

Vesnice Zborov je část městyse Ledenice, od nějž leží asi čtyři kilometry na západ. Patří do okresu České Budějovice. První písemná zmínka o vesnici pochází z roku 1386, přestože vznikla

pravděpodobně dříve. V jejím držení se střídali nejvýznamnější českobudějovičtí měšťané.

Zruč-Senec

Obec Zruč-Senec leží v okrese Plzeň-sever, sedm kilometrů severovýchodně od Plzně. První písemná zmínka o obci je z roku 1252. V roce 1991 se obě obce sloučily v jednu.

Příloha 5. Pravidla transkripce podle ČNK

Instrukce k přepisu stopy fon

- Všechna slova ve stopě fon zapisujeme výhradně malými písmeny;
- Nepoužíváme běžnou interpunkci, tj. čárky, uvozovky, apostrofy, středníky ani vykřičníky;
- Používáme pauzovou interpunkci, pauzy značíme tečkami;
- Používáme pro přerušování repliky znak +, pro nedokončení repliky znak -;
- Nesrozumitelné úseky v řeči značíme \$;
- Hezitační zvuky v řeči značíme @;
- Nedokončené repliky značíme pomlčkou -;
- Pauzy jsou přirozenou součástí řeči. K označení kratších pauz používáme jednu tečku (.), k označení delších pauzových úseků používáme (..);
- Používáme stejné symboly pro zápis neverbálních zvuků;
- Značíme příslušnou písmennou zkratkou a ve špičatých závorkách také případy, v nichž jsou jednotlivá slova nebo skupiny slov doprovázeny určitou výraznou charakteristikou;
- Nepoužíváme otazník;
- Nepoužíváme spojovník;
- Zachycujeme vše, co bylo vysloveno, ať už je to noremní, nebo nenoremní, tj. i nářeční. Zachycujeme též všechny náhodné výslovnostní jevy;
- Nezachycujeme žádné prozodické jevy;
- Délku samohlásek značíme standardním způsobem jako v psaném jazyce;
- V záznamu používáme pouze jedno dlouhé <ú>;
- Používáme pouze jedno <i, í>;
- Spojení hlásek [d], [t], [n] + [i, í] přepisujeme v domácích slovech jako <d'í; d'í>, jako <t'í; t'í>, jako <ňi; ňí>. V cizích slovech je situace jiná;
- Pro redukovanou výslovnost samohlásek používáme znak <ə>;
- V přepise nepoužíváme grafém <ě>. Zapisujeme jako <d'e>, <t'e>, <ňe>, <mňe>, příp. podle skutečné výslovnosti <mje>; <bje>, <pje>, <vje>, <tje>;
- Nepoužíváme grafémy <w> a <q>. Používáme jim odpovídající zápis <v>, <kv>, <gv>;
- Psanému <x> odpovídá ve výslovnosti buď neznělé <ks>, nebo znělé <gz>;
- Hlásku [ch] zapisujeme standardním způsobem, tj. jako <ch>;

- Hranice slov – způsob zápisu u příklonek, předklonek, předložek píšeme převážně dohromady podle toho, jak je mluvčí vysloví;
- Zachycujeme asimilace znělosti;
- Zachycujeme zjednodušenou výslovnost souhláskových skupin;
- Zaznamenáváme protetické v;
- Zachycujeme také protetické j;
- Zachycujeme kvantitu samohlásek podle skutečného znění.

Příloha 6. Transkribované nahrávky

Facky od učitele

Mluvčí se narodila **roku 1924 v Českých Velenicích** (česko-rakouské pohraničí, okres Jindřichův Hradec), zde žila do 14 let, 9. třídu základní školy dokončila v Českých Budějovicích, v nichž se usadila. **Učila se švadlenou** (nedoučila se, vdala se). **Pracovala v Českém rozhlase** v Českých Budějovicích (1. kontrola zvuku, 2. technické oddělení, 3. sekretárka ředitele) až do důchodu. Rozhovor byl pořízen v bytě mluvčí, v kuchyni u jídelního stolu v listopadu 2014. Jedná se o rozhovor vnučky s babičkou v pokoji; obě sedí klidně na židli, rozhovor je nerušený. Gesta se projevují při pasáži, v nichž mluvčí vzpomíná na učitele a facky, které neprávem dostala. Předvádí učitelova gesta a jeho mimiku.

co to spívali smé . bili sme ve třech asi @ řadách . a já bila f tej druhej řadě nebo f tej třetí řadě . F tej třetí řadě . a já s- vedle mne je nějaká .. spívala holka . vona se st- špatně učila kovaříková a . mne to taki vadilo docela vono diš něgdo falešně spívá tobje to vadí diš spíváš dobře a @ teť jí slišiš . tak jenže coz jí můžu říkat tam @ . diš je tam @ @ tolik lidí a . no tak tohleto von šel kolem @ pozorně ten fridrich . a teť se zastavil . a teť vjedel vo- že votat to z- zní falešně . tak tam tu jednu řadu jako né prošel celou ale takle vzal jí skrz do tí třetí řadi . no a t- @ špatně poslouchal . von tam z- nastrčil jenom hlavu na chvíli . a teť to bilo tam falešní vot tí kovaříkoví . a já jak stála vedle ní tak von mislel že sem to já . a tak mi vlepil @ ti dvje facki a . no že bi to bolelo to nemůžu říct ale @ já řvala <SM steky> @ ž- @ a se- ře- se- s- mňela radost že von bude mít malér . a- že nebil já sem to nežalovala . a řekla sem si ale viprdnu se na to . tak co bil steklej . tak hol mi v- vlepil dvje facki a bilo to no . a s- netrefil se . spívala to ta kovaříková ne já . no a teťkon von znova jak to prolejšal . t- ti tři řadi tak zase tam přišel řek . @ no tadi t- <NH pořát falešně zní> . možná že ta kovaříková stíchla já nevim . a . tak tadi si dám na vás pozor a . šel zas dál a . jm- asi hudbje rozumnel a hudebník to bil dobrej . ale já ho nemňela ráda za tu jeho steklinu jak zuři . a teť si přecta že von najenou jak tam zústal stát tak najednou začla další slocha . a vona začla ta kovaříková spívat . a tak tět von za- zařval <NH tak to si bila ti a né kvjeta> . a te- teť jí tam sfackoval jí tam . ř- vona řvala . no tak dostala několik facek vod nej . no jemu to <SM nepomohlo> . musela bejt sticha . už do toho nespívej vůbec se nevozejvej buť- <NH a di si stoupnout> táme ke kvjete k tomu voknu . tak vona tam šla . a říkala to je sprosták to je hulvát já to . já si to nenechám líbit . já sen řeka nu coš budeš delat prosin te . vikašli se na to . no von aňi za to nemůže jak je steklej tak mu ti ruce viletí sami a já sen řeka no dal mi dvje ráni no @ . a neřvu že mne to bolelo to né ale řvu že mne tak jako přet tíma

holkama urazil víš . že to sem si to nezasloužila . špatně to vodhad a . tak ať se naučí pořádně poslouchat . a no . no tak to bilo tak to celí no . von .. ne mňeli ho holt s toho spjevu asi viřadit a . dát mu jinej von učil jinak češtinu . no tak při tom ňikoho nefackoval . von @ f tom spjevu asi se ho to tak dotklo že to nevidržel a . a ta ruka mu viletěla . a já sem bila pak ráda že sem to neříkala tomu řidřiteli . sem s řeka prosiň ťe stojí to za to . jeho tadi pomluvíš . a @ zase von diš mňel dobrou náladu tak bil docela tokovej milej človjek to . a řekla sem si teťkon t- ten homusí za to potrestat ňejak protože ti- tihleti se nesmňeli trestat . a tak von to vjedel a přesto teda trestal . tak bi dostal bejval ňejakou dútku nebo já nevím co ňeco no . von bi to bil přežil a . já sen si pak řekla a nebudu žalovat . prosin ťe . co . žalovníček pitlíček a já tadi budu přet celou třídou žalovat že mi dal facki no . klucí řeknou nó tu je krámú je celá jak je <SM vi- videt jo> . tak jí neublížil . a esi dostala přes tvář dvje no tak . možná to bolelo třeba pálilo . ale a- aňi ne . protože to si toková ss- skradená říkáš si za co já sen dostala . fšude mňe vibírají gdiš je ňejakí recitováňi nebo spjef . tak to uš sama vidíš mají uš svoje tipi . a tak sen si řekla prosin ťe a von mňe teťkon tady dá dvje facki . diť já si je nezasloužím . nó tak ále já to přežiju a tohle . a holki to je sprosták viť sprostej jeden <NH řekňi to na ňej> bude potrestanej . já sen řeka hele né neřeknu to nebudu přece žalovat na učitele prosin ťe . tak von tam slišel falešňi spíváňi to tam bilo ale ne vode mňe ale vot tí kovařiková . von se pak přesvječil . a teť voňi @ to nevím ko- kolikrát se to vopakovalo ten koncert @ a . teť von @ stál na tom místě co sem stála já . a chtel si to možná ovjeřit sám u sebe jesi se teda přece jenom nezmílil že sem tam tak břískala <SM u- u toho vokna> . já řvala steki . sen si řeka co si to dovoluješ ti sprostáku tadi mi dát dvje facki . a teť najednou von řek <NH ahá tak to si bila ti a ne kvjeta> . a teť jí tam sfackoval zmidlil jí tam <SM pusú> z vobou stran teda . já nevím já- . no to víš von bil to chlap sílu mňel tak určite dostala dost . ta- a- @ to mňe uđelalo dobře . sen si řeka hele <NH konečne přišel na to kdo to bil> . sen si řeka blbečku jeden furt tu vopcházíš a nep- nepoznáš to až teť to poznal jak si tam stál- stoupnul vedle ní . a teť vona spustila diš začlo . tak aňi se mu neđivím že se neudržel . a vona já nevím kolik dostala . no . nemňela žádní modřini nebilo to tak zlí . ale no . na- na- určite jí naplácal no . von taki holt je zuřivej . a diš mu to tam spívá falešňe uš pokolikátí tak rapluje ne tak . čovek ho musí taki pochopit že .. mu ta ruka viletěla aňiš ťel . no . vona pak řvala jó zase . já stichla a vona ř- spustila a .. a ven . ten virazil jí s toho . a hele ti já nevím @ esi to bil franta nebo pepík to @ . ten mu říká . hele tuhletu uš sem nedávej do toho souboru . sem jí nedávej ta falešňe spívá . já sem omilem @ dostala ti facki tadi kerá za to nemúže tadi . kvjeta . a zatím je mňela dostat vona . tak sem jí je dodatečne .. že jí vrazil né enom

dvje ale že jí vrazil jich víc . no ale pravda to bila falešně spívala . já taki já- já třeba . vona se furt na mne tlačila . a abi to vipadalo jakože spívá vona . já třeba ti ne- prosin tě necpi se na mne . každá musí tam nechat určitou tokovou mezeru a ti jí taki nech . já sen řeka co tadi pořát se tlačíš na mne . a spíváš to falešně a pak eště za tebe já dostanu pár facek . no to- bilo to ale- no pravda to bila teda . vona bila při tom jak bila toková @ .. hloupatá bich řekla . ne vona no tak každej . nebila chitrá to nebila teda . bila toková já nevím no . dobře se neučila . tak to víš . hledá taki tokoví jak bi se tam vetřela abi jí to fšcko prošlo no . ale t- nigdo jinej tam nefackoval než te- tendle fridrich . ten jo ten ten jak dostal . von se dicki řítíl . ti voči mu pláli a lup lup .. doufám že tej paňi to doma neđelal taki . mňel tokovou heskou pani drobnou . von bil rozvedenej . no prej to tam neklapalo no . já se neđivím tokovej zuřivec . a @ tak si vzal tuhle mladounkou bil- já nevím bilo jí asi osumnác devatenác let . ale takle se vona usmívala diš tě potkala s nim . s kočárkem . tak toková milá to bila holka . teda jí bilo asi dvacet . no tak možná že dobrotu đelá . no tak skrotí se i splašenej bejk viť . tak diš bi vod ňej vodešla . tak bi ho potrestala ne . tak von se taki bál abi vod ňej nevodešla . heská hol- heská žencká to bila teda žencká no . nám bilo tenkrát patnác šesnác . a jí bilo no asi dvacet nebo devatenác . vona bila taki eště holka <SM mladá> .. no tak to je fšcko no jinak ni- . vim že jí tenkrát to- to jí pa- . ano to sem vám neřekla . to @ dosta- . bála sem se to říc . dibi ten řídítel že bi řek . mňešťanová tohle tokovíhle vjeci si neh rači pro sebe a neříkej to . protože von bi ho zas musel potrestat ten řídítel . a ten ředítel mňel pro ňej pochopjeňi protože ten řídítel dobře spíval . vopravdu heski . a mňel tokovej @ alt víš tokovej hlas a . taki nechťel abi se mu ros- rospadlo to- jeho- ten soubor . tak sen si řeka to já nemůžu říct to bih zase žalovala na ňej . <SM že> . tak <NH buť sťicha> sen si řekla troubo . potřebuješ to říkat . no tak neříkej nic a je to .. tak sem bila pak moc ráda že sem to neřekla . heski to proplulo fšcko a . ten si dával vjetší majzla . ten fridrich . diš uš něco nacvičoval tak furt poslouchal to jo . to chođil vot . k druhímu furt poslouchal ale uš facki nelítali a . @ jenom domluva . nebo v- von je viřađil . von diš s- falešně spívali pak tak uš mňel poučeňi že tu facku dávat nesmí . a tak řek hele spíváš to strašně falešně vistup s řadi a stoupní si tam dozadu a nespívej . taki von je takle viřađil ti holki kerí falešně spívali a . no a pak se to uš spívalo dobře . <SM tak> tak sen si řeka dóbře že sem ňic ne- nežalovala . mňel bi na mne stek . von ti to nedá najevo . von má jiní vjeci keríma tě <SM potrestá> . a tak sem to na ňej neřekla . tak taki mi ho trochu bilo líto . ž- tomu řídítelovi abich to říkala . sem si řeka von má malí mimino . to v noci řve . sem to viděla u mladejch diš mňeli . řs- nevispíš se no . řve a neví proč to- ten harant . si říkáš mordijé . jíst pf- plivá to ven . pít pf- plivá to ven .

tak si říkám mordijé co chce . no von se chtěl pochovat . a teť tobje se chce spát si vospalá . a teť máš ho tadi natřásat . no tak jemu stačila pak chvilka . čovek ho tam heski položil . a pohladil hesky a potřepal mu břicho a . že von zase usnul .. nó tak je to děti diš sou malí tak je- je s tím práce teda no . to se nedá nic dělat . hlavně diš je to zdraví no . von i ten náš třídňi ten filip ten chodil a . teť můžu ho pochovat . tak ho choval chvíli a řek . ježiš to je zlatí dítě . von ani nemukne . jako že ho nezná . já sen řeka no ale von vás vidí pane řiditeli diš tadi ste . a @ von sedí táme f kočárku . von jo to je pravda to mňa vidí že jak tu vobčas řvu na vás viť . a . no né to sen řeka ae to né . a .. kam sem ho mňela dát taki . ta šla do práce fšecker to šlo ta šla do školi zase . no tak já sem si říkala já ho vezmu mi máme skoušeni . tak esi tam něgde začne řvát to ho utišim a . a pohoupám s kočárkem a von přestane a . no bilo to pravda . bilo to tokoví hodní dítě . jó někerí řve můžeš houpat a jezdit a řve jak tur . tak tohleto von ne . diš se s ním začlo houpat . tak von pomalu přestával aš přestal úplně a usnul za chvíli . no vono což m- mňela dělat diš to mňela rozehraní vona . @ chtěla tam vystupovat jo f tej písniče . no tak už je to dost .

Vzpomínky na mládí

Narozen roku 1931 v Rájově (okres Český Krumlov), zde žil do doby, než nastoupil do základní vojenské služby. Poté bydlel s rodinou v Chlumu (okres Český Krumlov) a od roku 1964 se usadil v nedaleké Křemži. **Pracoval jako řidič u ČSAD 30 let až do důchodu.** Nahráno 3. 10. 2014 doma v Křemži – rozhovor vnučky s dědou v pokoji; sedí na židli u kuchyňského stolu, rozhovor je nerušený, minimum gest a výrazné mimiky, usmívají se, zasmějí se.

hele dědo a ti ses narodil gde já to aňi nevím . z jakího pochází- .

v rájovje osumnáctího pátí ajntauzenajnhunderajundraisik járe . ceš to říc česki .

je mi to jasní devatenáct třicet jedna .

no no no .

ahá v rájovje a to si tam žil+ .

to sem tam bil do vojni .

dovojni .

otať sem šel na vojnu ve dva a padesátím a už sen se tam nevrátil . \$ tak sem neco pomoh .

hmm hmm .

rodičum . no .

a pak ste žili s babičkou . f tom chlumně .

v chlumu tam sme bili v nájmu u cipínú .

hmm .

a . no a potom sme se votstehovali sem tadi začali ti stavbi těch barákú . tak sme se sem votstehovali sme si zažádali vo ten bit jako sme si nechali napsat .

na pořadí nu .

tak ste tu bili takle dlouho .

no padesát let sme tadi ne . asi .

asi jo .

no tak nejak . no . pades- šedesáštíři no tak to je ono šedesáštíři+ .

no padesát let už+ .

sem mňel legitimaci neska už ti legitmace to . tam neňi napsaní ěnic . mám taki novou legitimaci . já už mňel propadlou .

jako občanku .

nó občanku .

hmm to viš to musíš mít . hele a dědo povídej jak si vždicki viprávjel takovi ti příbjehi o tich cikánech .

jó u třeboňckej lesú to+ .

no .

to chtěli děti slišet no tak .

no tak .

a to bila pravda .

jo jo .

no jo kradli te- to nebili ci- to bili kramáři sme jim říkali tenkrá . nu jeli přes rajof a začali krác lezli po žebříku a tu slepici vejce a to fšechno a . cikánki kramařki mňeli sukňe takovi dlouhí a pot tím mňeli háčki . a tu slepici za- no prostě jí zabili nejak a povjesili na ti háčki a teř . nu a taki tehleten kramář viles a krat ti vejce a nákej kovář na űnej přišel normálňe a strch mu ten žebřík a on spad dolú a zlámal si nohu nebo no zraňil se tam prostě . nu a povídá počkej to ti příde draho ti hajzle říkali tomu kováři . nu a kovář si mislel parchantí pojedou přič a bude pokoj . jó asi za dva roki jeli znova kolem . bouchali na kováře . kováři kobila strařila potkovu . a kovář říká tak počkejte do rána ráno- ále mi prej jedeme dál nejde to . tak kovář stal se voblek vzal si koženou zástěru vilez ven šel do kovárni odemikal kovárnu dostal ránu . sesipal se naložili ho do toho vozu jak bili ti kramáři neboli cikáňi teda . no odvezli ho táme do třeboňckej lesú to je za rajovem na- na buďejce jak se jede to je jedno no teř je tam technickí ti prohlídki sou tam . no tak a tam a tam zařiva ho povjesili na strom né abi ho udusili . povjesili take za ruce . a svázali mu nohi . a zařiva mu dělali prouški take nožem a stahovali ho jako králíka takle . ten asi řval ten skusil . no bilo to v noci žánej ěnic neslišel ne . no a kovář bil mrtvej . ho našli potom mrtvího . tak sem to viprávjel dětem a to chtěli dicki to zajímalo i- i mamku taki chudáka .

jo jo .

začali tomu vjeřit taki úpňe .

to viš to je horror .

jo .

no to se stanou vjeci vono to cikáňi to sou takovi . taková verbeš .. ti si dělал u- ti si jezďil autem ne gdiš .

jó já sem napřet jezdil s traktorem ve strojní staňici tadi ve křemži .

aha .

tam bil nákej ondrák takovej silnější vedoucí .

hmm .

no a potom tam platili prt já mňel v zimně sedum set korun jenom . a v leťe třinác čtrnácet a sobota neđeale diš bili žně . vazáki diš sme neska sou kombajni to se nedá povídat . nu a to je jedno a hođin jak za rakouska . nu a tak sem šel potom k čéesádé . no ale voňi mňe nechťeli pustit ze strojní staňice tak sem řek . že mi čéesádé dá bit . a t- musel sem si přinés papír . takovou jako formuli jenom . že me pustí že mi daji bit oňi mi strojní staňice bit dát nemohla . no tak mne museli pustit no . no a tak sem bil u těch čéesádé třicet let sem jezdil .

no jo to si mňel najetich ňejakí milijón kilometrú nebo .

nu mám najeto milijon . to mám obraz v garáži . a dostal sem no milijon dvje sťe tisíc přesněji ale zamilijóni dávali dicki odměni .

jo jo jo .

mám tam spací pitel sem dostal no a takoví kravinky táme štamprle taki čéesádé tam je . to sem dostal di- diš sem vjeđel mi sme bili brigáda socijalistické práce . a diš sem vjeđel kolik je na kletě . jesi tam víš kolik je tam těch sedaček na lanofce .

tak to nevím tipnu dvacet .

sto dva bilo . a teť je tam jenom rovná stofka .

aha .

dvje vodbourali a nevím proč . a já to taki nevjeđel . ale tadi stropek je tam jako ten tam kontroluje ti lana tadi nákej stropek jak bidlí . a ten tam jako údržbář dicki on bil f čéesádé taki . tak mi řek sto dvacet tenkrát tam bilo . no tak sem dostal no štamprle naše brigáda dostala fšichňi štamprli sme to+ .

si vás proskoušeli .

no a takoví kravinky nu . spací pitel sem dostal taki no to je moc povídaňi .

hmm a bil si tam spokojenej .

f čéesádé no hođin hođin hođně a taki žáneť velkej plat . dva tisíce dvje sťe sem mívával tenkrát jako .

hmm jo .

no neska tam maj víc to je jasní .

coš to uš musí .

ale buzerace taki .

a to si jezdil jakeť spoj krumlof buđeťce .

ně já nejezdil autobusem .

ne .

já jezdil nákladňim .

jo nákladňim aha .

tatrou a vlekem .

hmm .

no . no a ešte sem jezďil s trambusem taki a chvíli a taki s belasem . to je jak navážej ti kameni v lomně .

jo jo jo .

to je ruskej vírobek je tam tankovej motor . dvanácti válec motor dové to má a . no to je jedno s povídáním . žánej tím nechťel jezďit tak mně přesvječili že mi přidaji dvje sťe korun diš tam budu jezďit .

hmm .

tak jo . to nemá jesi máš auto drobět todleto to nemá žánou spojku jako misím . tam může dát richlost jo todle jako babeta jako diš že přidáš plin tak jedeš to je taková osřeďivá spojka a to je s olej a ten diš dostane tlak tak se to teprv rozjede .

jo .

nu to je moc povídání . nu a ta- . nu ale ale j- todleto takle ne že bi se chlubil ale mně si tam jako vážili vcelku . já dostal pjet novej aut to žánej nedostal tam . no š jarda novákú ešte ten se mnou taki jezďil š mi sme jim tam vidělali peňize jako vcelku . a málo sme rozbili nebo gumi atak . mňeli sme dost dost dobrí víkoni já to reknu takle dost dobrí víkoni a ma- malí ti stráti to znamená gumi a obarvi nemneli to jako druhí ..

tak to víš to si řekli že ste bili šikovní .

no ne novák ten mne jarda držel tendle ten bil hopej . no taki umřel hele uš je tam asi deset let ten bil o sedum let mlačí .

to víš not .

no. ti fšichňi co sem bil navojně uš fšichňi . co sem bil na vojně tak tři švrťe a choďil do školi s ňima tak normálně tři švrťe lida uš tu neňi . hmm no jo .

to víš v tomle vjeku to uš se tví známi s práce+ .

jó taki .

babička taki uš bi asi ňikoho nemňela .

hmm hmm . nu ale máma umřela brzi né .

to jó . f šedesáti .

no .

teť no to je pravda .

nu a taki najednou vit .

nó .

nebo @ neco říkala že s ramenem .

no ona jela za tou maruškou bartošovou+ .

já vím tam+ š .

no a spadla . no a f tom rameňi že jí uďelali operaci a tam přišli že tam má zase rakovinu .

aha .

a tak jí uďelali operaci ale vono seřiká že gdiš ta ta rána otevře že se možná do tí rakovini dostane zduch no nevíme ale že to pak se urichlilo .

jo to kúli tomu to úrazu že to urichlilo se ta nemoc .

ale ona o ňi nevjedela o tí rakoviňe že jí to ten doktor neřek že jí říkal že má osteoporózu .

aha .

no a to tam chodila asi rok . nebo tři švrte roku určíte taki pitomec .

jo pane . to e- to bila . šedesát let to neňi žánej vjek .

to né neska už je to takoví normálňi vjek .

jó pane .

to človjek nemúže vjedět no .

ne ne .. no říkám co bili se mnou chlapi a třeba bili ještě o dva o tři roki mlačí nekterí a umřeli . tadi co sem bil tadi ve křemži tak tadi neňi žánej s těch .

tak už se nebudem bavit dědo o nějakých mrtvích .

né né .

no . co ještě chodíš ještě na veletrhi .

ne ne ne ňikam ňikam . na- křemešskej vele- já sem bil v nemocnici zrovna a . na zemňe živitelku sem taki chodíval depak už mne to netahne a taki ti nohi víš jako mne bolí nohi .

to je jasní tam už sou to velkí areáli to se musí projít+ .

jo jo a procházel sem to dok- dokať to šlo tak jo .. co múžeš dělat no . přide čovek dolet začíná ho lecos bolet . a ňegdi fšechno .

<SM to je jasní> .

já povídám primář on je taki tam f krumlovje . pane primaři co- co mňe schází se neptal . já povídal pane primaři ot pasu spodek vimňeňit a svršek dát novej on pouá to je fšechno já poám no a v mojich letech \$.

<SM náhradňi díli> .

no a on to máte jedno jesi diš bil čovek mlád bil na svjete rát poňevač sem pracoval tešce teť se mi odejít nechce on pouá to žánímu . a smál se taki .

a ti si mňel kolik sester šest .

šest já bil sedmej kluk . tak já ti to vi- vijedu marije tej je sedumdesát ta je ešče naživu a ještě fit marije . tej- jo ta ti ešče ci říc . ta šla jenou k doktorovi a nebila u doktora asi dva a dvacet let nebo kolik . a odřela si nohu mňela skrátka mal- malej úras odřela si no potřea to za- ošetřit zavázat a tak . přišla tam . do krumlova . diť vi tu nemáte kartu . a ona pouá no já sem tu nebila dva a dvacet let . jéžišmarjá tak sestro napište jí kartu .

bila zdravá dlouho .

no dlouho bila zdravá no . jó no potom bila rúža tu mňel bouček .

ahá .

potom bila vlasta tu mňel homolka ten už taki umřel z mojního . ten dělal u lesú spravoval ti motoroví pili a brousil a tak . potom bila jiřina tu má kubák jak jezďil u tirákú . nu a potom sem bil já .

hmm .

a potom bila bjetka tu má velíšek . a potom bila anča tu mňel nákej šesták \$ bohouš on bil policajt . ale \$ bilo třeba asi dvacet let normálňe jak bich to řek nó on bil zavřenej ne dlouho . a přišel z basi diš ho pustili potom . jak komunisti zavírali tenkrá bil policajtúm jak nejakej negdo šestáková náká \$ náká náká příbuzná . a s- f chebu sloužil tak no neja- dostala se na druhou stranu

prostě a přišli na to a . nua to bila ta anča nua ta bila nejmlačí ta bila o deset let mlačí než já . a ta umřela brzi . ta bila f plzňi ta mňela nádor na mosku a mi sme tam bili ešče žena bila ešče na svjete ešče fit . já mňel ti volní jízdenki sedum korun me to stálo do plzňe .

hmm .

a . tak sme tam šli za tím primařem do tí nemocnice a on pouál jó pokud to nebude bujit dál nebo neporoste abi se to- tomu rozumňeli tak normálne bude to dobrí jó zapúl roku jí to začalo začalo jí to tahat spátki jako vožralá .

aha .

tahat spátki no a tak jí dali na hrutkof šla k doktorce a nákej do krumlova a ta jí dali na doléčeňi d- na hrutkof no za viším brodem je . no tak sem tam taki za ní bili asi dvakrát tenkrá . nu a diš sme se ptali taki tam jak sou ti sestri jesi sou hodní ona už bila taki trochu jako viš jak mňela to mosku .. nu a sme se ptali sou honí na tebe sestri a ona řekla ti kurvi . takle to řekla . ale ne přet ňima . nu tak jí honem umili jak mňela ti řetíski náki nebo náramki jak se to říká s tíma řetískama jesi to bilo sříbrní nebo zlatí mňe to nezajmá . tak jí to hnet ti moje todleto sebrala to jí to stahli a nu vzali to domu protože vjeděli že to nebude f počátku . nu a bohouš tam taki se dostal její maňžel za chvíli ten se chtel povjesit a že tam hoďi provas v náki dubi to bilo na trojce nahoře vubec tam nehoďil ten provas na- aňi na to jak bil slabej . taki úpňe hladem vlasňe umřel .. nás bilo tolik nu táta nám plet sedum holek na jejoho kluka .

a vi ste mňeli statek .

né takovej malej barák .

barák . hmm .

bilo tomu šes hektarú jenom . polnostíi a louki a šechno . nu a diš sme b- dědicví potom diš bilo ne umřeli jako rodiče táta potom umřel tak se to nechalo napsat segra si to jako ta tam bidlela né . tak sme jí to nechali necheli sme aňi korunu ne . no tenkrá ho odhadli bil asi dvacet pjet tisíc za ten barák tenkrá za komunistú .. žání peňíze nebili .

a mamijka bila hojá . ta bila v domácnosti .

gdo .

tvoje mamijka .

jó ta bila ta neđelala ňigde ta bila doma no toví sedum deťi ta mňela co đelat . žaná pračka nebila fšechno mňela valchu takle takovej třes tomu říkala . trakařem jezďila máchat to prádlo nebo ona říkala kálej káli se dřevo ale kále- s trakařem a kolikra bilo ešče zima záblo tak mňela teplou vodu neš tam dojela bila stejňe skoro studená . a tak si dávala ruku do tí teplí vodi . a tam máchala f tom potoce tam bili takoví túňe jako .

hmm .

tam si máchala tu vodu jako vi- to prádlo do- dočišťovala nebo dopírala abich to řek .. ona se máma se nadřela ta bila to bil otrok hotovej a ta se neozvala

obranu .

hmm .

mi sme bili na- pole sme mňeli třeba dva tři kilometri daleko ot baráku šla uvařit bila na poli zbírala ručně se te- jak bilo dříf . zbírala . a šla na tole ešte krmila prasata třeba neco enom tak bajvočko šechno . a přinesla ten vobjet na pole v núši normálne ti dva kilometri domu dva spátki a ešte . ta- ta bila otrok to bi aňi já nevím to bi aňi já nevidržel .

oňi ti ženckí diš dříf mňeli tolik dětí tak se nadřeli no . oňi bili jenom na práci hlavně .

ta se nadřela vopravdu . a ešte babička dúchotkiňe nám pomáhala taki . jako táti máma . diš zbírala normálne jak bilo tím srpem takle a vázalo se do tich snopů . to se nedá aňi povídat . tak taki dokat mohla . ta mňela vejmňenek ta taki žánež dúchod nemňela ta babička . ta mňela púl prasete vejmňenek já nevím kolik @ .. já nevím kolik vajec to bich to bich kecal náki mlíko no a s toho musela vijít . *museli bejt ti lidi skromňejší .*

nó a peňíze na- na- na šati to si musela si koupit neš šla do dúchodu .. jó .. víš ale ono diš je čovjek moc ñegdo říká že bi se tel dožit sto let já ne zase . jesi umřiš jesi umřeš o dva roki nebo o rok dříf ñic se neđeje diš je- musíš mít na to leta ne f šedesáti a diš jesi mám vosumdesát a je mi dva a osumdesát tak mi to tak nevaďí . jo .

já vim no ono pak už čovjeka to nebavít .

jako maminka tvoje jako tadle haňička ne . tak to víš to je neco jiního už se- f šedesáti to e ešte přece jen málo . to e to je málo ..

Konec 2. světové války

Narodila se 24. července roku **1924** v **Rabšachu**. Vystudovala **gymnázium**. Pracovala jako **matrikářka** na radnici v Českých Budějovicích až do důchodu. Setkání proběhlo v září 2016 na pokoji v domově seniorů.

sem ročník devatenáct dvacet čtíři kteří gdiš sme začali bít okupovaní ñe- ñemci tak ten plně tendle ročník celí podléhal prostě tomu nástupu že musí bít jít pracovat do říše jako totálne nasazenej pracant . no tak já sem spadala pot ti postižení mňeli s- mňela sem do maturiti sem mňela ešte rok to sme museli nejenom já ale všichňi tidle štíři a dvacátňici sme museli opustit školi s tím že nám ti dodateční maturiti budou uznani a že uďeláme ñejakí skouški dodateční ale jako ti školi budeme mít doďelani . no tak se nedalo ñic d'elat bila sem prostě vzatá do továrni lajchtbau to bila továrna tadi v buďejovicích na opravu lechkých dopravních letadel a f tí továrne lajchtbau se opravovali jenom křídla s dakot . no tak teť sme tam mi študenti přistáli bilo nás tam celej houf a bili nám přidelení určití úseki gde bili na tech tomu se říkalo hélinki tak tam bili zavješení ti prostřílení letadla křídla mi sme dostali takoví příruční jako sbíječki a naši poviností bilo votstřelovat ti prostřílení plechi . no tak sme stáli na takovích pódiých a tak sme todleto jako votšroubovávali a sundávali a

to byla naše práce . no tak sme to tam takle dělali určitou dobu a teď zrovna se do toho našeho kolektivu přichomejtlo to že hitler měl narozeňini . a mi sme měli zrovna noční službu a mi jako na jako uctění hitlera sme dostali každéj krajíček chleba kostičku taveního sira a konev malinový šťávi jenomže studenti mi sme si s toho udělali legraci na- vimodelovali sme s těch sejrů sme vime- vimodelovali na tí křídla ať žije hitler a zalejvali sme to tou šťávou a udal nás čech přijelo gestapo bili to bilo deset kluků a mi dvje s haňkou milerovou sbalili nás a vodvezli . nás zavřeli do takový ňákí místnosti nevím gde to bilo ale bilo to tadi v buďejovicích a tam sme tam sme dostali hrozňe vinadáno co sme jako mi sme říkali mi sme to nemisleli zle mi sme ho chtěli vopravdu tou malinofkou uctít protože ta malinofka nám to bilo pro nás vzácná tekutina nu nebilo to nič platný ale vim že tí němci už to jako nebrali tak zle . tí kluci dopadli hůř a vim že si tam ráno pro mě maminka musela přijít tagže mě potom jako vidali mamince řekli že abi mě naučila správnímu chování a že se to jako podruží nemusí takle dobře dopadnout no tak sme se vrátili s haňkou spátki do fabriki do lajchtbau ale tam sem s trestu už nesměla na tí helinku musela sem dělat na dvoře a to bila zima a tam na- na dvoře tam přivázeli tídleti letadla tídleti křídla těch letadel tí se tam pokládali a už vodváželi zase na dráhu k montování na další jako postup . no a já sem bila přidělená tam k tomu jednomu helinku a musela sem ležet pot tím helinkem na zemi a tam sem višroubovávala ňákí tí matki . no a teď sem viděla že dou holínki kolem no tak sem začala tam něčím tlouc abi jako že dělám a teď mě něgdo kopnul do nohou tí holínki zařval na mě heraus abich vitezla no tak sem vitezla spot toho von na mě zůstal koukat já na něj a von říkal tí si žencká já sem říkala německi jo a co tu děláš tuhle práci nesmí ženckí dělat já už mu pak nerozuměla von na mě řval já bila celá videšená pak vodešel tak sem vlezla spátki pot letadlo sem si řekla to je můj konec . za chvíli tam přišla sekretářka vot to bil híbr ten se menoval híbr ten ředitel prosím tě co si vivedla híbr tě chce videt já říkám gdo to je vona říká no to je přeci řiditel já říkám a nosí holínki nosí holínki já říkám jo tak to je ten co mě kopnul no tak mě sebrala dovedla mě k němu no tak sem přišla k němu do kanceláře posdravila a von mi v rámci znalostí mojí němčini mi řekl že se dovjedel co sem provedla ale jelikoš chápe že to bila klukovina takže už se nevrátím k helinkům ale že mě překládaji na letiště gde je továrna na výrobu mesršmitů a fokevulfů a že budu dělat tam . no tak to sem vjedela že budu na tom lepší že budu něgde v dílnách no tak sem tam na to letiště druhej den jela tam mě přijal ten řiditel toho letiště to bil bívalí pilot a za válki přišel o nohi tam fšichňí tí inženýři a tí dělňici to bili mladí chlapi ale fšichňí bili zdravotně s frontí nějak postižení buť neměli prsti nebo ruce nebo nohu no tak tam mě přijali velice velice mile a přidělili mě k tomu mímu šefovi ten se menoval bišhof . a jak sem tam vešla k němu do tí kanceláře a v rámci mích

znalostí němčini sem mu řekla kdo sem že tam budu dělat tak von mne tak heski přivítal . a bil to jeden s mých nejlepších přátel v budoucnu von mnel totiž ceru která se menovala shodou okolností taki marta jako já a uhořela při náletu f kaselu uhořela a on tenkrát diš ten barák hořel tak on jí chtel snést jako dolu a uš se to nějak bortilo a on tam za hřebík tam zůstal viset něgde na nějakkej skobje a vono mu to urvalo ruku proto von tetkon bil tadi v buďejovicích na tom letišti jako invalida a zároveň jako vedoucí inženýr . no vopravdu von se ke mne choval otcofski . no tak jako bil s tou mojí prací já sem tenkrát sem začala dělat mesr- fokevolfi to bili takovíti letadla kteří leteli přet tím bojovím svazem a dělali hroznej rámus ti mneli jako ti letce americkí viděsit co se to na ně řítí a mojí poviností bilo mnela sem takovou desku přet sebou s barevnejma knoflíkama a na ti barevní knoflíki já sem musela natáčct barevní takoví kabeli to sem nesmnela splec . no tak tam sem vopravdu teda jako sem bila spokojená tam sem mnela klit no a potom tam něgde jedna ta ta pracovnice se nějak rostonala tak za mnou přišla ta to bila ale češka říkala hele umíš psát na stroji já říkám no možná že bich to svedla vona říká tak mi ti sem budeme nosit papíri a budeš vipisovat nějakí fakturi nebo něco na stroji já říkám ježiš to budu ráda tak sem to začala dělat a mi sme tam mneli pilotku která lítala s poštovním letadlem to se menovalo štorch to je čáp a ta rozvážela po frontách poštu . a ta si mne taki nějak voblíbila a ta mi ždicki nechávala kousek čokoládi tenkrát čokoláda jěžišmarjá to bilo něco pak jí sestřelili a zabila se teda . no tak sem tam takle dođelávala ten konec válki pak se to nějak na mne provalilo že že ráda maluju a dicki ti němci diš posílali domú dopisi tak já sem jim malovala na záhlaví třeba buďejckí námňestí nebo kitki nějak co si dicki to chteli tomu jednomu se v německu narodil tenkrát chlapeček tak sem mu tam namalovala dítátko a von bil celej úplně . tak takle sem to tam jako prostě dožívala tu válku a pak přijeli hloupkaři a \$ a ti nám to tam fšcko rostříleli tagže uš nemnelo nedalo se tam nič dělat hali bili rostřílení hotoví letadla bili rostřílení černoši to tam tenkrát rosmidlili to ešte sme se divili že že nás nechali ešte jako utec do toho lesa tam že jako nás nezabili . no ale uš jako letišťe neegsistovalo no tak sme se vrátili spátki sem do lajchbau a tadi diš uš sem jako trošku přičichla k tí administratívje tak mne tu dali do toho ođeleňi na gde se vipláceli jako msdi tak tam sem dělala takovou pomocnou sílu no tak tam sem dođelávala válku a přišel pjeta dvacátej březen roku tisíc devjetset čtiřicet pjct . přišel začali houkat nálet . dostali sme příkas opuste hali a opuste tovarňi objekt no tak pochopitelně gdo co gde mnel v ruce se fšim praštil a utíkali sme s lajchbau ven tadi kolem rolňickí školi jako na- jako k dobrej vođe a tam no a tam uš nás chitnul ten nálet no a mi sme tenkrát utíkali já uš aňi nevím celá taková tlupa nás bila cizích lidí a tam ti tam bejvali takoví cihelni a ti tam mneli tenkrát takoví skladi cihel a pak jim to jako vojáci

zabrali a bili tam skladi barelů s benzínem a misme se skovali do toho jednoho skladu s tím benzínem gde bili ti bareli dostali sme zásah ale naštěstí ti bareli bili prásní tagže nás to tam jenom zasipalo a no tak sme tam bili dlouh- vot tí dobi mám tu klaustrofobiji že sem nemohla ven i gdiš sem nebila zražená ňi- no bila tuhle mňela sem rostržení čelo no a to bil můj posleňi pobit prostě za válki protože ten pak doktor kterej mi to rosbítí čelo ošetřoval to sveličil vono to nebilo tak hrozní ale von to uđelal hrozní tagže já uš sem se do konce válki do fabriki nevrátila . tag sem to sme bili tadi za borovani f tej jednej vesňici u mojí teti dicki do borovan sem jezđila k panu doktorovi na převas vono tam ňic nebilo no ale bil hodnej . no a tak sem tam prostě dođela- dočkala se konce válki pak tam pro nás přijel můj bratr ten mňel tenkrát pučeního koňe a bričku tak tam pro nás přijel pro mojí sestru maminku a ňákí ti vjeci co sme tam mňeli a jeli sme sem do buđejovic sem sme přijeli tadi bilo hrozní postvižení že se sem přibližujou ruskí vojáci a že sem jedou vot rudolfova tak mi sme tam tenkrát se nastrojili a šli sme k tam k t- jako smňerem na tu rolňickou školu jesi si to vibavuješ tam sme stáli špalír špalír a tam sme čekali na ti ruskí vojáci jenomže voňi místo ruskejch vojáků přijeli ňemci a mňeli ti koňe mňeli úplně schvácení ti koňe bili ti padali to prostě bilo ňeco strašního ti proleteli tou rudolfovskou proleteli dali se potom aspoň se to tak říkalo smňerem tadi jako na plzeň tadi jako z mňesta ven a asi za hođinu teprve se řítili rusáci no tak diš se řítili ruští vojáci no tak mi sme fšichňi bili blahem vedle sebe že je teda konec válki tak sme je vítali a voňi po nás házeli balíčky ča- č- hlavňe čaj nám házeli ti ruští vojáci a ňákí sušenki a no prostě tak takle já sem prožila konec válki

Studium, zaměstnání, dovolená

Narodil se 12. 9. 1989 v Českých Budějovicích. Pracuje jako IT technik. Vystudoval gymnázium.

no tag do školki sme chođili spolu . nebo ne . tagže đecví bude richlí přibjeh to prostě bilo uš je hrozňe dávno . no já nevím co bich ti viprávjel dál ešče no . pag sem šel na záklaňi školu tadi na pohúreckou tam uš sme bili tedi spolu to si pamatuju . no s lidma ze záklatki se pořát stíkám hlavňe teda s ratkem kterej asi jako jedinej přišel k nám do třídí aš posđejc no tak \$ od šestí třídí . bimba si taki pamatuješ . tak s tíma sme v kontaktu pořát no a vlasňe i s pišim se špáčou no tam se ňic moc zajmavího neđelo začal sem trošku sportovat hrál sem chvíli bejsból pag sem přešel ňejak k flórbalu toho sem se držel docela dlouho aš vlasňe do konce středňi na středňi to sem chođil na gimpl na jirsíkárnu tam sem začal trošku zlobit stejnak mi to moc nešlo hlavňe mňe ta škola nebavila no a pag pochopitelňe sem musel jít dál tag sem musel <SM na vejšku> . ta uš mňe trošku bavila jenomže ta mňe ba- bavila hlavňe kúli tomu že tam bila taková velká párti f poctate to bilo hoňe zábavi sportoval sem trošku víc neš sem

chořil do řkoli zase no . no a tam sem schodou okolnořtřil bil s piřim dokonce i na bite a se řpáčou . mam mlačřho bráču florbal uř nehraju ale vjenuju se jinřm sportřm . no a teř vlasne pracuju uř řtvrtřm rokem f praze . samř pakární tam řelam . pracuju f ajtř no pracuju bohuřel s lidma opčas je to sraņa ale opčas si řřkám jak můžu bej ňekerř lidi zamňesnanř bo vřbec uznani přřčetnřma . kařdej den bohuřel . hele tam je to fak takovř s řima lidma že opčas sou takovř kerř se docela snaží nebo ře poslouchaj a opčas sou takovř že oňi prostě volaj mňe že potřebuju pomoc ale diř se jich potom řovek ptá co potřebujete no to já nevřm to si zjistete jako f tom momente jim visvjetluješ takle to fungovat nebude no a pag sou tam takovř přřpadi já jim řřkám no prosřm vás já potřebuju ňeco vitahnout tak vi vidřte vidřte tam řervenř nebo modřř svjetřlko já nejsem sbjehlej f počřtačřch vřbec se mňe na to neptejte no a f tendle moment jako to mář takovř trořku řeřkř potom ale sou tam jako takovř docela dobrř přřpadi že to je hnet hotovř a hnet ři řeknou co potřebuju a máme docela dobrou partu lidi . kerř uř teda momentálně se hodne sřžila a eřte suřovat bude . tagže postupem řasu uř pomalu začřnám přřemejřlet že bich řel spátki do buďejc coř ostatne viř pže sme se o tom bavili přřet řvřlř . no jinak esi bite zajmalo co řelám řřeba za sportř tag opčas s klukama chořim hrát fotbal teř sem dva mňesřce bil doma protože sem skouřel zavorřit na kolech tag sem si zlomil klřčňř kost no a jinak tag co se naskitne opčas si chořim zabjehat a u dva roki boxuju . to ňřgdo moc nevř aňi na to moc nevřpadám ale je to docela sraņa . hm klasicekej ale ne zavorřne jenom jako bi mám to takovř speřtřeňř řředňřho dne tam .

hele tam já uř to ňák si nepamatuju řoveče to vřce mēne řřechno viř sama co se tam tag mohlo řřit a s klukama sme jako moc lumpární neprovozovali tam maximálně takovř ta klasika že jo ňřc neobvřklřho pag sme přřiřli na to že sou novř počřtače tag sme začřli vjenovat jim . dicki sme se scházeli o poledňřch pauzách u ratka pže bidlel nejblřř . no jak řřkám no f kontaktu sme s ňřma pořát tagže sme s ři zábavi gdi sme jen tak jako kluci dováďeli hráli na počřtači přeřli do ňákř opčas sem tam sportováňř a pag do hospodi no tagže se scházřme na pivo . A nebo prostě podnikáme ňákř vejleti řřeba piřř \$ tak opčas jedem s ňřm s ratkem a s bimbem tak maximálně tadi na křřížek nebo na dobrou vodu sme bili na fotbale teřkon o vřkendu . no je to takovř docela dobrř že máme pořát jako bi ten kontakt spolu no .

tak jako hele bil sem řřeba na liřřich na slovenku f itálijř f chorvacku sem se samozřejmne bil podřvat a teř vlasne posledňř vječř vejlet sme bili ve řpaňelsku s kamarádem to je můj kamarát ze řředňřř teda kterej vlasne jako jedřnej nebo jeden z mála posledňřch eřte zřstal f praze jinak s prahř řřichňř vodeřli velkř řást do buďejc zbitek prostě po řkole jel domř a začřl pracovat tam jako řřeba můj spolubidlicř ten bil z náchoda . a narodřl se ve stejnej den jako já sme dicki slavili narozeňini spolu . no a toho sem \$ sem bil ve řpaňelsku teřkon na

deset dní tam sem poznal zase noví lidi tagže zas mám noví kamarádi f praze no bilo to fajn ti jo najezdili sme asi dva a půl tisíce kilometrů projezdili sme skoro celí jižní špaňelsko džibraltar ale bilo to teda nároční taková akční dovolená to bila . hodně turistů teda strašně sem se tam přejídal prže sem furt chtel fšecho vochutnat a voňi tam toho maj hrozně moc no moře maj furt stejně slaní aňi sme se tam jako moc neváleli jako bil na to čas ale nám se moc nechťelo že mi sme vječinou ňekam jeli probjehli mňesto vivalili se na pláš vodjeli probjehli druhí mňesto a večer zase na pláš třeba na grilovačku nebo tag to bilo fajn . babi tam s náma bili taki jako ne viložeňe že bisme si je přivezli ale tam jak sme právje bili za tima známíma je nafštívít tag tam jich pár znali už prže tam bili rok tag . schodou okolností taki s česka . tag já špaňelski umím tři slova tam sem se naučil objednávat picu ešte a to je asi tag jedíní no . tag šli sme \$ ňákí mořskí potvori tag sem si dali na cestu do krabice no .

to sem bil ve slovensku vlasňe a to sme bili ešte ze střední ae to bilo takoví tam nebilo ňic moc zajímavího tam se prostě chođilo večer sme \$ tím bilo osumnác tag chođili nakoupit chlast pag se zlobilo večer no taková klasická střední tam to bilo dobrí na raftech protože tam to opravdu stálo za to a nebilo to jag diš vitahneš raft tadi na vltavu . a ešte ňák sme potom přecházeli jako bi na polskou hraňici no abi sme tam bili f tich pjet ráno tagže sem tam málem smrznul . tagže sem s horečkou a úpňe sjetej práškama šel na tu- na ten víšlap .

budu hledat ňeco v buďejcích . rozhodím ňejak síťe poptam se a pag se uvidí . ti naši smetáci jo . no furt se nám prali tagže tetkon máme odelení že dicki jeden je venku jeden ve sklepje a pag se střídaj . akorát táta si je jakobi umí srovnat spíš je jako bi vohlídá

Příloha 7. Dotazník jihozápadočeských nářečních výrazů, slovtvorných zvláštností a výpůjček z německého jazyka

I. SLOVOTVORNÉ ZVLÁŠTNOSTI

1. Nedospělý jedinec s příponami -e, -ě

Nováče, Plojhárče

2. Přechylování s příponami -alka, -anda, -ka, -ice

Cabalka

Pechanda, Šafanda

Dvořka, Kašparka, Měšťanka, Novačka

Konopice

3. Přichýlení ke stejnému typu

cukrle–cukrlata (cukrovinky)

hnízdě–hnízd'ata

kafe–kafata

katě–kaťata (podvlékačky)

kukrle–kukrlata (okénko ve vratech)

líce–lícata

pole–polata

srce–srcata

4. Rodinné jméno s příponami -íčků, -ouc, -ů

5. Zdrobněliny s příponami -al, -álek, -alka, -alko

Fanal / Fanálek

Honzal / Honzálek

Jenal / Jenálek

Jouzal / Jouzálek

pejsal / pejsálek

Analka, babalka, hubalka, misalka, pusalka

6. Dispalatalizace e > a v měkkých slabikách če, še, že, ře, le

břes > břasa (vřes)

jehla > jahla

sršeň > sršán / sršáň

7. Adverbia

drobek / drobet (troška)

chutě (rychle)

k posledu

kerak

pocad' / pocád', pokad' / pokád'

vocad' / vocád'

teplejš, veselejš

všade / všady

II. NÁŘEČNÍ VÝRAZY

A) Substantiva

1. Mlád'ata

hůdě, hůd'ata (děvče, děvčata)

klípě (nedochůdče)

kůtě (kotě)

líče, líčata (kachně, kachňata)

podníště (druhé house)

vodstávče (tele)

všíně (veš)

2. Dvojčata

blíženci

dvíčata, dvíče, dvíčky

spolčata

3. Prostředky, nástroje, nářadí

bezkrejtka (květináč, hrnec, tzv. ucháč)

borcky (topivo z rašeliny)

cucák (srov. šidítko)

kalafuna (pryskyřice na mazání smyčce; z ital. *colofonia*)

klubalka / klubálka (kolíček na prádlo)

koprvadlo, koprvátko (poklice, poklička)

kosiště / kosíště (tyčová násada na kosu)

koutra (závěsy kolem lože rodičky)
krůvek (zvýšená část kamen, otvor v kamnech na ohřev hrnku)
kutchan, kutchánek (hrnec, hrneček)
lavičník / lavičňák (hadr)
lechníček / lichníček (malíček)
mašlovačka (peroutka na potírání těsta)
podhlavník (polštář)
ratiště (tyčová násada na kosu)
smolnice (louč)
smolničky (třísky) (srov. štípánky)
šidítko (dudlík)
štípánky (třísky)

4. Oblečení a obuv

květatý šaty (hodně zdobené šaty)
holoubata (malé dřeváčky)
klencáky (vydlabané dřeváky)
podělávký (dřevěné pantofle)

5. Jídlo

bosáky (bramborové knedlíky ze syrových brambor)
cmunda (bramborák)
drbáky (bramborové knedlíky, tzv. chlupaté)
friko (polévka s kysanou smetanou)
kahuda (rozvařené borůvky) (srov. žahour)
kalafajda (povidla)
kočičák (lepenice)
kulajda (polévka tzv. na kyselo s houbami)
kyselka (bílá polévka z kysaného mléka)
merenda (rozdělané jahody)
náčinek (skrojek chleba)
pikador (párek v rohlíku; zápasník s býky kopím ze špan. *picador*)
pracharanda (posyp ze sušených hrušek či jiného ovoce)
praskačka (polévka) (srov. friko)

sedlina (kyselé mléko)
střapatý kafe (zelnice)
škvára (míchaná vejce)
špárek (stroužek česneku)
šusterka (škubánky)
švanda (rozvařené borůvky) (srov. žahour)
vdolky na drátě (pečené za sucha na plechovém drátě)
zápražka (jíška)
zásmažka (jíška)
žahour (rozvařené borůvky, borůvková omáčka) (srov. kahuda)

6. Krajina

blata (srov. mokřada)
holomraznice (jinovatka, mráz bez sněhu)
lokáč (větší kaluž)
mokřada (močál)
pankejt (nešterkovaný okraj silnice; z ital. *bankette*)
šupec (silný vítr, déšť)
taluta (stoka, příkop u cesty; z fran. *taloute*)
temenec / tymenec (pramen)

7. Rostliny

cigáro (orobinec)
černá jahoda / jahoda (borůvka) (srov. borovka)
borovka (borůvka)
chovít (nevyvinutá hlávka zelí)
chudobka (sedmikráska)
chůje / chvoj / chvůje (chvoji)
meruzalka (angrešt)
sosna (borovice)

8. Hmyz, zvířata

babouk (pavouk, brouk)
brundibál / brundivál / brundibár (chrobák)
kníhačka / kníhavka (čejka obecná)

mandelinka (slunéčko sedmitečné)

třasoprdelka / třasořitka (konipas bílý)

9. Lidské obydlí a stavení, výtvořy

drevník / dřevník (kůlna)

kápěj (ulička mezi dvěma domy)

konírna (mařtal pro koně)

kouzeň (tmavý kout v komoře, u pece)

lísa (dřevěná vrátka v plotě)

soutka (kout mezi domy)

souhrada (cesta mezi dvěma domy, mezi ploty u statků)

10. Děje, činnosti

Červené vejce (Velikonoce)

oddatve (svatební obřad)

třesavka / třísalka (horečka)

záklasník (pohlavek)

11. Osoba – činnost, vlastnost

božípápa (neobratný) (srov. hraboš, chramostejl)

celplíta (nešetřná, nešikovná žena)

číman (vychytralý, mazaný člověk, koumák; z ital. *cima*) (srov. filuta, vykuk)

čmochna / kmochna (slídívá žena)

droužka / družice (družička)

dřístna (upovídaný člověk)

filuta (mazaný člověk) (srov. číman, vykuk)

baf / haf / ham na buchty (člověk neprůbojný, tichý)

hejdum pejdum (člověk, který chodil sem tam, nevěděl, co činit)

hraboš / chraboš (neohrabaný člověk) (srov. božípápa, chramosta)

chramosta / chramostejl (neohrabaný člověk)

melák / melhuba (mluvný, povídavý člověk)

panimáma / selka (hospodyně)

pantáta / sedlák (hospodář)

tlamsa / tlamsák (upovídaný člověk)

trajda / trajdalka (nеспoutaná dívka)

ťululum na ptáky (bláznivý člověk)
vizuna (vytáhlá, nehezká žena)
vohráblo (nemešlo)
voškrda (nehezký, hubený člověk)
vykuk (mazaný člověk) (srov. číman, filuta)

B) Adjektiva

1. Být nějaký

kobližnej (být červený ve tváři)
kolozubej (být bez zubů)
mrtohlavej (být bláznivý)
nafrněnej / ufrněnej (rozmazlený, nafoukaný člověk)
náruční / bráždní kůň (kůň na pravé straně vozu)
pažlutnej (být vybíravý v jídle)
podsední / posední kůň (kůň na levé straně vozu)
(celej) přešlej (být přepadlý, utrápený z něčeho)
rozívenej / rozjívenej (být nevychovaný)
říčnej (být celý červený, uhoněný)
slídnej (mlsný člověk)
šoustlej / šuklej (být bláznivý)
uondaný / uvondanej / ušlej (být unavený, uchozený)
uvozdřenej (být neustále uplakaný)
vykutálenej (vychytralý člověk)
zaburalej (člověk, který se nerad s někým baví, morous)
zatracevanej / zatrachcepenej (zatracený člověk)
žírnej (srov. říčnej)

C) Verba

1. Činit něco, mít něco

bramborčit / brambořit (mít závratě, motat se, vrávorat)
chrámnout / chramat (sebrat, brát něco)
chvátat (spěchat)
jechtat (třást se např. zimou)

krchlat (kašlat)
odůrovat (orat hlubokou orbou na zimu)
roužnout (rozsvítit, zapálit)
rozkýdat (rozhazovat hnůj po poli)
schrastnout (spadnout)
tramtejlit / trantýrovat (vrávorat)
vodundat / vodzandat (dát pryč)
žít (kosit obilí)

III. Ustálená spojení

být jako chovít / chovítek (být slabý, hubený)
být v kalupu (hodně pospíchat)
být jako vohráblo (být nešikovný)
být ze všeho mrtohlavej (být ze všeho zmatený, poblázněný)
dát na vlačuhy (vrátit se co nejdříve)
košilanda flanda, že jí není hanba (nestydí se chodit ve volném, nepadnoucím oblečení)
mít flandu (vypadat nepěkně, mít nepadnoucí oblečení)
mít nadraž (mít spadeno na něco)
mít napáto (pomýšlet na něco)
ne/mít votušenou chvíli (ne/mít oddech)
natahovat fuc (mračit se)
navolit se čeho (mít něčeho moc, nechtít přestat, zbavit se něčeho)
od sršána do hrobu (cítit se špatně, umírat po silném štípnutí od sršána)
papit se (vytahovat se)
pejdit někoho (zlobit se na někoho)
pocívat se (natřásat se, kroutit boky)
vzít pocháp (zavrávorat)
vzít někomu třpýt (překazit vytahování)
vzít vrátidlo (vrátit se co nejdříve)

IV. Výpůjčky z němčiny

1. Prostředky, nástroje, nářadí

cetlík (kruhadlo na zelí, z něm. *Zettel*)
faslík (máselnice; z něm. *Fassel*)

krumpáč (těžká motyka, z něm. *Krumm*)
kšandy (šle; z něm. *Geschirr* či *Schande*)
kšíry (koňský postroj, popruhy k přivázání malých dětí do kočárku; z něm. *Geschirr*)
kvedlačka (dřevěná měchačka na těsto; z něm. *querler, quirlen*)
lejta (voznice, ležatý, objemný, dřevěný sud na vodu, močůvku, dopravu ryb aj. taháný koňmi; z něm. *Leite*)
pant (povříslu; z něm. *Band*)
putna (dřevěná nádoba na vodu, kád', z něm. *Butte, Bütte*; starší podoba *butin, buttina*)
seslík (židle, židlička; z něm. *Sessel*)
štandlík (vyšší dřevěná nádoba s uchy, sud na zeli; z něm. *Stand* + příp. *el*)
štoudev (dřevěná nádoba na vodu, kád'; z něm. *Ständer*)
vajlink / vajdlink / vajdling (velký lavor; z něm. *weidlinc*, později *Weidling*)

2. Oblečení a obuv

flanda (volné, nesedící oblečení; cár z něm. nář. *Flunder, Flander*)
jupka (dámský kabátek, živůtek, halenka do pasu s dlouhými rukávy; ze střhn. *juppe, joppe* z franc. *jupe*, z it. *giuppa*)
lajblík (dámská vesta, krátký kabátek i živůtek či šněrovačka; z rak. *Leibel, Leiberl*; z něm. *Leibchen*)
mejšle, mejšlata (polodřevák, pantofel, s dřevěným spodkem a koženým nártem; z něm. *Nöischla*)

3. Jídlo

calta (vánočka; houska; z něm. *Zelten*)
šmorn / šmárum (trhanec, smaženec; z něm. *Schmarrn, schmoren* smažit)
šterc (škubánky; z něm. *Sterz*)
štrycle (z něm. *Streusel*) (srov. vánočka)

4. Hmyz, zvířata

hajrus (luční kobyłka; z něm. *Heidel-* nebo *Heu-*; a *Roß*)
puk, pukl (kozel; z něm. *Bock*)
roc, rocák, rocna (krysa; z hov. něm. *Ratze*)

5. Lidská obydlí a stavení, výtvořy

grunt (pole, majetek; z něm. *Grund*)
haus (hospodářská usedlost; z něm. *Haus*)
krchov (hřbitov; z něm. *Kirchhof*, popř. střhn. *kerchhoj*)
loch (sklep; z něm. *Loch*)
parna / parně (perna, stodola na obilí; ze sthn. *parno*, z jihoněm. *Barn*)

šopa / šupna (kůlna, z něm. *Schopf, Schuppen*)

6. Osoba – činnost, vlastnost

cuchta / cuchna (nepořádná, pomalá žena; z něm. *Zucht*)

cumploch (nešikovný člověk, budižkničemu, nepořádná žena; z něm. *Tschümpeli*)

rabiják / rabiját (neurvalý člověk; z něm. *rabiat* pův. vztekly o psu)

šlampna (nevěrná, nepořádná žena; z něm. *Schlampe*)

šmurýna (špinavá, neupravená žena; z něm. *schmieren*)

7. Být nějaký

mustratý punčochy (vzorované punčochy; z něm. *Muster*)

pošusanej / pošust (bláznivý člověk; z něm. *Schuß*) (srov. šoustlej / šuklej)

tumpachovej (být z něčeho vyjevený, překvapený; ze stříhn. *tumphaft*, dnes *dumm*)

vyštafírovanej (dobře oblečený, vyzdobený člověk; z něm. *staffieren*)

8. Činit něco, mít něco

bunžírovat / bužírovat / debužírovat (pochutnávat si na něčem, hodovat; z něm. *debouchieren, burschieren*)

gruntovat (důkladně uklízet; z něm. *grundieren*)

pajdlovat / pajtlovat (někým, něčím třást; z něm. *Beute, beuteln*)

pucovat (čistit; z něm. *putzen*)

pulírovat (leštit, cidit; z něm. *polieren*)

rázovat (svižně jít; z něm. *rasen*)

šúrovat (leštit, umývat; z něm. *schuren*, dnes *scheuern* třít, dřít, otírat)